

เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

(Comparison between Theravada and Mahayana)

เอกสารวิชาการ รหัส ๑๐๑ ๓๒๒



วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรียบเรียงโดย : เสถียร สระทองใส, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ



มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต

เอกสารประเภทหนังสือวิชาการ

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

รหัส ๑๐๑ ๓๒๒

เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

(Comparison between Theravada and Mahayana)



งานผลิตหนังสือตำราเอกสารประกอบการสอน

หลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา

วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เรียบเรียงโดย : เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนฺตวณฺโณ, (ป.ธ.๘)

พุทธศักราช ๒๕๖๘

เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

(Comparison between Theravada and Mahayana)

- ผู้เรียบเรียง** : เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตณณโณ.
กองบรรณาธิการ : รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ.
ผู้ทรงคุณวุฒิ : ผศ.ดร.สุวัฒน์ วรรณุศาสน์, ผศ.ดร.ภูริวรรณ วรรณุศาสน์, ผศ.ดร.ภูวเดช สิ้นทับศาล.
คณะที่ปรึกษา : พระครูรัตนสุตาภรณ์, ผศ.ดร., พระครูสังฆรักษ์เชษฐา ปิยสาสโน,
รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ.
จัดรูปเล่ม : เสถียร สระทองให้, รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ.
พิสูจน์อักษร : พระครูสังฆรักษ์เชษฐา ปิยสาสโน, ดร. ภูวเดช สิ้นทับศาล.
ออกแบบปก : เสถียร สระทองให้, รศ.ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ.
พิมพ์ครั้งที่ ๑ : พฤศจิกายน ๒๕๖๘.
จำนวนพิมพ์ : ๑๐๐ เล่ม จำนวน ๒๓๖หน้า.
ราคา : ๒๐๐ บาท.

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

: National Library Thailand Cataloging Publication Data

: เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตณณโณ.

: เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน : Comparison between Theravada and Mahayana

: พิษณุโลก : บริษัท โฟกัสพริ้นติ้ง, จำกัด, 2568. 236 หน้า.

1. I. ชื่อเรื่อง

: xxxxxxxxxxx0

ISBN : xxxxxxxxxxx0

ลิขสิทธิ์ : ลิขสิทธิ์เป็นของผู้แต่ง.

: ห้ามลอกเลียนแบบไม่ว่าส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้

: นอกจากนี้ได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น.

จัดพิมพ์โดย : เสถียร สระทองให้ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช.

พิมพ์ที่ : บริษัท โฟกัสพริ้นติ้ง, จำกัด, Focus printing co., ltd.

: โทร 055- 225037, 055-219783-4, fax. 055-2250.

: 110/212 ถนนพระองค์ดำ ตำบลในเมือง, อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก

: รหัสไปรษณีย์ 65,000.


คำปรารภ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มีนโยบายส่งเสริมให้คณาจารย์ได้มีการผลิตตำราวิชาการ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาอาจารย์ประจำหลักสูตรและพัฒนาเนื้อหารายวิชาให้ได้คุณภาพในการรับรองประกันคุณภาพการศึกษา และส่งเสริมให้คณาจารย์ได้นำไปต่อยอดเสนอขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการต่อไป

เอกสารวิชาการประเภทเอกสารประกอบการสอนเรื่อง “เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน” เป็นวิชาเฉพาะด้านพระพุทธศาสนาหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา (หลักสูตรปรับปรุงใหม่ พ.ศ. ๒๕๖๕) มีการพัฒนาปรับปรุงเนื้อหาวิชาเพิ่มเติมใหม่ให้เหมาะสมกับหน่วยกิตและเวลาที่เพิ่มขึ้นในคราวปรับปรุงหลักสูตร พ.ศ. ๒๕๖๕ เพื่อมุ่งให้นิสิตได้เรียนรู้ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและหลักธรรม โดยเน้นศึกษาความหมายและข้อข่ายรายวิชาตามที่กำหนดไว้ เพื่อพัฒนาหลักสูตร รักษามาตรฐานและคุณภาพการศึกษาตามที่มหาวิทยาลัยกำหนดในการผลิตบัณฑิตด้านพระพุทธศาสนาต่อไป

เอกสารวิชาการประเภทเอกสารประกอบการสอนเรื่อง “เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน” เล่มนี้ เป็นการเรียบเรียงของอาจารย์เสถียร สระทองให้ ที่ผ่านคณะกรรมการบริหารหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา แม้จะผ่านการตรวจทานจากผู้ทรงคุณวุฒิแล้ว แต่ก็อาจมีสิ่งที่ไม่สมบูรณ์อยู่บ้าง จึงหวังว่าท่านผู้รู้ หรือผู้อ่านจะให้ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงและพัฒนาให้ดียิ่งๆ ขึ้นไป

ขออนุโมทนาขอบคุณ อาจารย์เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ. และคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ได้พัฒนาเนื้อหาในเอกสารวิชาการเล่มนี้ให้เกิดมีขึ้น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารวิชาการเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์ แก่นิสิต นักศึกษา และประชาชนผู้สนใจต่อไป



(พระครูสังฆรักษ์เชษฐา ปิยสาสโน)

ประธานหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๘

คำนำ

เอกสารวิชาการประเภทเอกสารประกอบการสอนเรื่อง “เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน” เล่มนี้จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในการเรียนการสอนรายวิชาศึกษาศาสตร์ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นรายวิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา

เอกสารวิชาการเล่มนี้ผู้เขียนได้พัฒนามาจากคำบรรยายที่ผู้เขียนได้บรรยายในรายวิชาศึกษาศาสตร์ในพระไตรปิฎก หลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ระดับปริญญาตรี ซึ่งเป็นวิชาเฉพาะด้านพระพุทธศาสนา หนังสือวิชาการเล่มนี้ได้ปรับปรุงขึ้นใหม่ในคราวปรับปรุงหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๖๕ โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับคำอธิบายรายวิชาที่กำหนดไว้ในโครงสร้างหลักสูตร ขณะเดียวกันก็ปรับปรุงเนื้อหาให้สอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าด้วยพัฒนาการของหลักธรรมในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้ศึกษาสามารถนำไปใช้ในการศึกษากับรายวิชาที่เกี่ยวข้องต่อไป

สาระสำคัญของเอกสารเรื่อง “เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน” ประกอบด้วยบทเรียนจำนวน ๘ บท มีเนื้อหาครอบคลุมรายวิชา “เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน” โดยเน้นศึกษาความหมายและขอบข่ายของศึกษาเปรียบเทียบสถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้าสถานะ และบทบาทของพระโพธิสัตว์คำสอนเรื่องธรรมกาย ทศบารมี ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท นิพพาน และพิธีกรรมสำคัญของนิกายทั้งสอง และพัฒนาการของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา กำเนิดและพัฒนาการตั้งแต่เริ่มต้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากวิถี “มุขปาฐะ” และพัฒนาการมาเป็นลายลักษณ์อักษรจนถึงปัจจุบัน

ผู้เขียนหวังว่าหนังสือเรื่อง “เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน” เล่มนี้จะเป็นประโยชน์กับผู้ศึกษาในกลุ่มวิชาทางพระพุทธศาสนาและปรัชญา รวมทั้งวิชาที่เกี่ยวข้องในทุกระดับชั้น และผู้สนใจทั่วไป อนึ่ง หากมีข้อบกพร่องผิดพลาดประการใดอันเกิดขึ้นในส่วนต่างๆ ของหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนต้องขออภัยเป็นอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้



(เสถียร สระทองไท้)

อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา

พุทธศักราช ๒๕๖๘

คำนิยม

เอกสารวิชาการประเภทประกอบการสอนเรื่อง “เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน” มีเนื้อหารายวิชาที่ปรากฏในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในหมวดวิชาเฉพาะด้านพระพุทธศาสนา ระดับปริญญาตรี โดยมีแนวสังเขปกำหนดให้ศึกษาพัฒนาการโดยเน้นศึกษาเปรียบเทียบสถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า สถานะ และบทบาทของพระโพธิสัตว์คำสอนเรื่องธรรมกาย ทศบารมี ไตรลักษณ์ ปฏิจจุสมุปบาท นิพพาน และพิธีกรรมสำคัญของนิกายทั้งสอง เมื่อได้อ่านงานเขียนหนังสือเล่มนี้ของอาจารย์เสถียร สระทองให้ ครบถ้วนแล้ว ต้องขอชื่นชมในการเพียรพยายามผลิตตำราให้เกิดเป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ศึกษา

อันที่จริงแล้วฐานะของความเป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรระดับอุดมศึกษา ในทุกมหาวิทยาลัยในประเทศไทย สิ่งที่เป็นความภูมิใจของอาจารย์แต่ละท่านนั้นก็คือผลงานทางวิชาการ เช่น เอกสารประกอบการสอน หนังสือ ตำรา งานแปล บทความวิชาการ และงานวิจัย เป็นต้น เพราะสิ่งดังกล่าวนี้เป็นเครื่องรองรับความก้าวหน้าและความสำเร็จทางวิชาการที่เด่นชัดที่สุดในอันที่จะนำไปสู่การขอกำหนดตำแหน่งทางวิชาการ เช่น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ ศาสตราจารย์ และเป็นผลงานรองรับประกันคุณภาพการศึกษา

เมื่อได้อ่านเนื้อหาในเอกสารวิชาการเล่มนี้แล้ว เห็นว่าเอกสารประกอบการสอนเล่มนี้มีเนื้อหาครอบคลุมครบถ้วนตามแนวสังเขปรายวิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตร เหมาะสำหรับใช้ประกอบการเรียนการสอน ดังนั้นจึงขอชื่นชมในผลงานของอาจารย์เสถียร สระทองให้ และพระมหาปณตพล กนตวณโณ อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนาของวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้พัฒนาเนื้อหาในหนังสือเล่มนี้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไป



(พระครูรัตนสุตาภรณ์, ผศ.ดร.)

ผู้รักษาการแทนผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๘

สารบัญ

ผู้ทรง	ก
คำปรารภ	ข
คำนำ	ค
คำนิยม	ง
สารบัญ	จ
บทที่ ๑ ความทั่วไปเกี่ยวกับศาสนา.....	๑
๑.๑ ความหมายของศาสนา.....	๒
๑.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์เดิม.....	๓
๑.๑.๒ ความหมายตามรูปศัพท์ในภาษาอังกฤษ.....	๔
๑.๑.๓ ความหมายตามทัศนะของปราชญ์ทางพุทธศาสนา.....	๖
๑.๒ มूलเหตุให้เกิดศาสนา.....	๘
๑.๒.๑ ความต้องการความอบอุ่นทางจิตใจ.....	๙
๑.๒.๒ ความต้องการความรู้แจ้งความจริงแห่งชีวิต.....	๙
๑.๓ บทบาทและหน้าที่ของศาสนา.....	๑๒
๑.๔ ความสำคัญของศาสนา.....	๑๓
๑.๕ ลักษณะของศาสนาและองค์ประกอบของศาสนา.....	๑๕
๑.๖ วิวัฒนาการของศาสนา.....	๑๗
๑.๗ ประโยชน์และคุณค่าของศาสนา.....	๒๑
๑.๘ จุดหมายของศาสนา.....	๒๒
สรุปท้ายบท.....	๒๔
บทที่ ๒ พระพุทธศาสนา.....	๒๕
๒.๑ พระพุทธศาสนา.....	๒๗
๒.๒ พระศาสดา.....	๒๙
๒.๓ คัมภีร์.....	๓๑
๒.๔ ความเป็นมาของพระไตรปิฎก.....	๓๒
๒.๔.๑ กระบวนการสังคายนา.....	๓๓
๒.๔.๒ การจารึกพระไตรปิฎกในประเทศไทย.....	๓๔
๒.๕ ลักษณะของพระพุทธศาสนา.....	๓๕

๒.๕.๑	ลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา.....	๓๖
๒.๕.๒	ลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนา.....	๓๙
๒.๕.๓	ลักษณะเป้าหมายในพระพุทธศาสนา.....	๔๒
	สรุปท้ายบท.....	๔๔
บทที่ ๓	แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกายในพระพุทธศาสนา.....	๔๕
๓.๑	แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกาย.....	๔๖
๓.๒	ร่องรอยและบ่อเกิดของนิกายมหายาน.....	๔๗
๓.๒.๑	การกำเนิดนิกายมหายาน.....	๔๘
๓.๒.๒	พัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน.....	๕๐
๓.๒.๓	สาเหตุภายในพระพุทธศาสนา.....	๕๑
๓.๒.๔	สาเหตุภายนอกพระพุทธศาสนา.....	๕๕
๓.๓	แนวคิดและความเชื่อของนิกายมหายาน.....	๕๗
๓.๓.๑	แนวคิดเรื่อง “ตรียาน”.....	๕๘
๓.๓.๒	แนวคิดเรื่อง “พระพุทธเจ้า ๓ ประเภท”.....	๕๙
๓.๓.๓	ความเชื่อเรื่อง “ตรีกาย”.....	๖๒
๓.๔	แนวคิดเรื่องพุทธเกษตร.....	๖๔
๓.๕	แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์.....	๖๕
๓.๕.๑	แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพุทธปรัชญา.....	๖๖
	สรุปท้ายบท.....	๗๐
บทที่ ๔	เปรียบเทียบความเชื่อของนิกาย.....	๗๑
๔.๑	ความหลากหลายของนิกาย.....	๗๒
๔.๒	ลักษณะคำสอนทั้งสองนิกาย.....	๗๓
๔.๒.๑	ลักษณะคำสอน.....	๗๔
๔.๒.๒	ลักษณะทางด้านคัมภีร์.....	๗๔
๔.๒.๓	ข้อโต้แย้งของมหายานเพื่อความถูกต้อง.....	๗๕
๔.๒.๔	นาๆ ทศนะเกี่ยวกับคัมภีร์.....	๗๗
๔.๓	แนวคิดการเปรียบเทียบนิกายเถรวาท-มหายาน.....	๗๙
๔.๓.๑	แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์.....	๗๙
๔.๓.๒	แนวคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมี.....	๘๑
๔.๓.๓	แนวคิดเรื่องปณิธาน.....	๘๓

๔.๓.๔	ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์.....	๘๔
๔.๓.๕	แนวคิดเรื่องคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์.....	๘๕
๔.๔	พระพุทธรูปเจ้าในนิกายเถรวาท-มหายาน.....	๘๘
๔.๔.๑	พระพุทธรูปเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๘๙
๔.๔.๒	พระพุทธรูปเจ้าในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน.....	๙๒
๔.๔.๓	พระสูตรที่ปรากฏพระพุทธรูปเจ้าในนิกายมหายาน.....	๙๓
	สรุปท้ายบท.....	๙๘
บทที่ ๕	เปรียบเทียบคำสอนระหว่างเถรวาทกับมหายาน.....	๙๙
๕.๑	คำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท.....	๑๐๐
๕.๒	บ่อเกิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน.....	๑๐๑
๕.๓	เปรียบเทียบคำสอนระหว่างเถรวาทกับมหายาน.....	๑๐๓
๕.๔	เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องอริยสัจ ๔ ในเถรวาทและมหายาน.....	๑๐๔
๕.๔.๑	แนวคิดหลักของอริยสัจ ๔ ในเถรวาท.....	๑๐๔
๕.๔.๒	ความสำคัญของอริยสัจ ๔ ตามคติเถรวาท.....	๑๐๕
๕.๔.๓	พระสูตรที่ปรากฏอริยสัจ ๔ ในเถรวาท.....	๑๐๗
๕.๔.๔	วิธีสอนอริยสัจ ๔ ในเถรวาท.....	๑๑๐
๕.๔.๕	สรุปอริยสัจ ๔ ในเถรวาท.....	๑๑๓
๕.๔.๖	อริยสัจ ๔ ตามหลักมหายาน.....	๑๑๔
๕.๔.๗	พระสูตรปรากฏอริยสัจ ๔ ในมหายาน.....	๑๑๖
๕.๕	เปรียบเทียบแนวคิดหลักเรื่องไตรลักษณ์ในเถรวาทกับมหายาน.....	๑๒๑
๕.๕.๑	คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๒๒
๕.๕.๒	สาระสำคัญของการเรียนรู้ไตรลักษณ์ตามคติของเถรวาท.....	๑๒๓
๕.๕.๓	คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนา มหายาน.....	๑๒๕
๕.๖	เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องอนัตตาในเถรวาทกับสุญญตาในมหายาน.....	๑๒๖
๕.๖.๑	ความหมายพื้นฐานของ “อนัตตา”.....	๑๒๗
๕.๖.๒	เป้าหมายของการเข้าใจ “อนัตตา”.....	๑๒๘
๕.๗	แนวคิดเรื่อง “สุญญตา” ในมหายาน.....	๑๓๐
๕.๖.๑	ความหมายของ “สุญญตา” ในมหายาน.....	๑๓๐
๕.๖.๒	“สุญญตา” ในฐานะหัวใจของพุทธศาสนา มหายาน.....	๑๓๑
๕.๘	เปรียบเทียบปฏิบัติสมุปบาทระหว่างเถรวาทกับมหายาน.....	๑๓๔

๕.๘.๑	คำสอนเรื่องปัจจุสมุปปาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๓๔
๕.๘.๒	คำสอนเรื่องปัจจุสมุปปาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๓๖
๕.๘.๓	สรุป “ปัจจุสมุปปาท” ทั้งเถรวาท และมหายาน.....	๑๓๘
๕.๙	เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องนิพพานในเถรวาทกับมหายาน.....	๑๓๘
๕.๙.๑	นิพพานเป็นหัวใจสำคัญของคำสอนทั้งมวล.....	๑๓๙
๕.๙.๒	นิพพาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๔๐
๕.๙.๓	นิพพาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๔๒
๕.๑๐	แนวคิดและการปฏิบัติเรื่องพิธีกรรม.....	๑๔๔
๕.๑๐.๑	แนวคิดหลักของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา.....	๑๔๔
๕.๑๐.๒	พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๔๕
๕.๑๐.๓	พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๔๙
	สรุปท้ายบท.....	๑๕๒
บทที่ ๖	สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์.....	๑๕๕
๖.๑	แนวความคิดของพระพุทธศาสนา.....	๑๕๖
๖.๒	พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา.....	๑๕๗
๖.๒.๑	ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท.....	๑๕๗
๖.๒.๒	ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน.....	๑๕๙
๖.๓	เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน.....	๑๖๑
๖.๓.๑	พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๖๑
๖.๓.๑.๑	พระโพธิสัตว์ในเถรวาทตามการตั้งปณิธาน (สังกัปปะ).....	๑๖๒
๖.๓.๑.๒	การจำแนกพระโพธิสัตว์ตามพุทธบัญญัติ.....	๑๖๗
๖.๔	บทบาทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา.....	๑๗๓
๖.๔.๑	บทบาทพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๗๔
๖.๔.๒	บทบาทพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๑๗๖
	สรุปท้ายบท.....	๑๘๐
บทที่ ๗	สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า.....	๑๘๑
๗.๑	สถานะของพระพุทธเจ้า.....	๑๘๒
๗.๒	พระจริยาของพระพุทธเจ้า.....	๑๘๘
๗.๒.๑	ลักษณะพระจริยาของพระพุทธเจ้า.....	๑๘๘

	๗.๒.๒ พระจริยาของพระพุทธเจ้า “มรรคาแห่งการตรัสรู้”	๑๘๙
๗.๓	พระพุทธเจ้าในคติเถรวาท.....	๑๙๒
๗.๔	พระพุทธเจ้าในคติมหายาน.....	๑๙๔
	สรุปท้ายบท.....	๒๐๐
บทที่ ๘	เปรียบเทียบคัมภีร์และพิธีกรรมเถรวาทกับมหายาน.....	๒๐๑
๘.๑	คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา.....	๒๐๒
	๘.๑.๑ สถานะของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา.....	๒๐๒
๘.๒	สถานะของคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๒๐๕
๘.๓	สถานะของคัมภีร์พระพุทธศาสนามหายาน.....	๒๐๘
๘.๔	พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา.....	๒๑๔
๘.๕	พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท.....	๒๑๔
	๘.๕.๑ รากฐานและหลักการของพิธีกรรมเถรวาท.....	๒๑๕
	๘.๕.๒ หลักการของพิธีกรรมเถรวาท.....	๒๑๗
	๘.๕.๓ ความสำคัญและบทบาทในสังคมไทย.....	๒๑๘
๘.๖	พิธีกรรมในพระพุทธศาสนามหายาน.....	๒๑๙
	๘.๖.๑ ความหมายของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนามหายาน.....	๒๒๐
	๘.๖.๒ ความสำคัญของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนามหายาน.....	๒๒๑
	๘.๖.๓ ประเภทของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนามหายาน.....	๒๒๒
	สรุปท้ายบท.....	๒๒๘
	บรรณานุกรม.....	๒๒๙
	ประวัติผู้เขียน.....	๒๓๗

บทที่ ๑

ความทั่วไปเกี่ยวกับศาสนา

เสถียร สระทองให้

ความนำ

ในมุมมองของประชาชนทั่วไป “ศาสนา” มักถูกเข้าใจในฐานะสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นหลักในการดำเนินชีวิต และเป็นกรอบกำหนดความดี-ความชั่ว มากกว่าจะมองในเชิงปรัชญาหรือทฤษฎีทางวิชาการ ศาสนาจึงปรากฏอยู่ในรูปของการปฏิบัติที่คุ้นเคย เช่น การทำบุญ การสวดมนต์ การประกอบพิธีกรรม การเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนการประพฤติตนให้อยู่ในศีลธรรมอันดี เพื่อให้ชีวิตมีความสงบสุขและเกิดความมั่นคงทางใจโดยทั่วไป ชาวบ้านมักนิยามศาสนาในลักษณะของ “ทางแห่งความดี” หรือ “คำสอนที่สอนให้คนเป็นคนดี” ซึ่งสะท้อนการรับรู้ศาสนาในฐานะเครื่องมือสร้างระเบียบทางสังคม ทำให้คนอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ไม่เบียดเบียนกัน และมีความเคารพต่อกฎเกณฑ์ที่สังคมยอมรับ ศาสนาจึงไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของความเชื่อเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และความสัมพันธ์ในชุมชนอย่างแนบแน่น นอกจากนี้ ในความเข้าใจแบบพื้นบ้าน ศาสนายังทำหน้าที่อธิบายสิ่งที่เกินกว่าความสามารถของมนุษย์จะควบคุมได้ เช่น เรื่องของความทุกข์ ความตาย โชคชะตา หรือผลแห่งการกระทำ ความเชื่อเรื่องบุญ บาป และผลกรรม จึงกลายเป็นกลไกทางจริยธรรมที่ช่วยกำกับพฤติกรรมของผู้คนให้ดำรงอยู่ในความไม่ประมาท และมีความหวังต่อการดำเนินชีวิตในอนาคต



กล่าวโดยสรุป นิยามของศาสนาในทัศนะของชาวบ้านเป็นนิยามเชิงประสบการณ์ (practical definition) ที่เน้นการใช้ศาสนาเพื่อการดำเนินชีวิตจริง มากกว่าการอธิบายเชิงนามธรรม ศาสนาจึงเป็นทั้งที่พึ่งทางใจ หลักทางศีลธรรม และรากฐานทางวัฒนธรรมที่หล่อหลอมความเป็นชุมชนให้ดำรงอยู่อย่างมีความหมายและความสมดุล

๑.๑ ความหมายของศาสนา

ก่อนจะศึกษาความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับศาสนา ผู้เขียนขออธิบายและทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายและส่วนประกอบที่สำคัญของศาสนา ก่อนเป็นอันดับแรก ซึ่งก็ต้องย้อนกลับไปศึกษา

มูลเหตุของการกำเนิดของศาสนา เพื่อให้ทราบถึงความ เป็นมาและปัจจัยสำคัญที่ทำให้ศาสนาเกิดขึ้น ศาสนาเป็น สิ่งที่มีคุ่มนุษย์มาช้านานแล้ว ศาสนาเป็นที่มาของประเพณี และวัฒนธรรมในสังคม มนุษย์ โดยใน ประวัติศาสตร์ ของมวลมนุษยชาติ ไม่มียุค ไตสมัยใดและไม่มีชนเผ่าใด



แหล่งที่มาของภาพ: <https://pixabay.com>

เลยที่ไม่นับถือศาสนา ในสังคมปัจจุบันนี้มีประเทศต่างๆ ในโลกมากกว่า ๑๙๐ ประเทศ และมี ประชากรมากกว่า ๖,๐๐๐ ล้านคน ต่างก็นับถือศาสนาด้วยกันแทบทั้งสิ้น ศาสนาทุกศาสนาในโลก ได้แผ่กว้างออกไปสู่หมู่ประชุมชนต่างชาติต่างภาษา จึงมีการเปลี่ยนแปลง มีการแตกแนวคิดแตก นิกายออกเป็นหลากหลายนิกาย ศาสนาจึงมีอิทธิพลและแพร่หลายไปทั่วในสังคมมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่สังคมปฐมภูมิเก่าแก่ที่สุดจนถึงยุคปัจจุบัน

ดังนั้น คำว่าศาสนาจึงเป็นคำที่มนุษย์คุ้นเคยและได้ยินมานาน มีความหมายมากที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุด อีกทั้งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์มากที่สุดด้วย จึงมีความจำเป็นและสำคัญอย่าง ยิ่งที่เราควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจถึงภูมิหลังของศาสนาและนิกายต่างๆ ของศาสนาที่มีมนุษย์นับถือ กันอยู่ทั่วโลกในปัจจุบัน.

คำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทยแปลมาจากคำว่า “ศาสน” ในภาษาสันสกฤต แปลมาจาก คำว่า “สาสน” ในภาษาบาลี คำว่า “ศาสนา” นักปราชญ์ได้นิยามความหมายของศาสนาไว้แตกต่างกันอยู่มาก จึงขอนำเสนอความหมายที่ควรทราบ ดังนี้

๑.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์เดิม

๑. ความหมายตามรูปศัพท์เดิม ในภาษาสันสกฤต คือศาสน์ และตรงกับในภาษาบาลีว่า ศาสน์ แปลว่า คำสั่งสอน ๑ การปกครอง ๑ ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Religion มาจากภาษาลาตินว่า Religare^๑ ตรงกับคำว่า Together แปลว่า การรวมเข้าด้วยกันหรือการรวมตนเองให้เป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า ดังนั้น ศาสนาจึงมีความหมายว่า คำสั่งสอน ตามความหมายกว้างๆ คือความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีอำนาจอยู่เหนือสิ่งธรรมดา จะเรียกว่าพระเจ้าหรือพระผู้เป็นเจ้าตามศาสนาแบบเทวนิยมก็ได้^๒ มนุษย์มีหน้าที่เป็นพันธกรณี จะต้องมีความเชื่อความศรัทธา เคารพบูชาพระองค์และคำสั่งสอนของพระองค์ด้วยความเกรงกลัวและด้วยความจงรักภักดี รับผิดชอบต่อพระองค์ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสั่งสอนอย่างเคร่งครัด^๓ ซึ่งมีความหมายเป็นลำดับ ได้แก่

๑) คำสั่งสอน แยกได้เป็น คำสั่ง หมายถึง ข้อห้ามทำความชั่ว เรียกว่า ศีล หรือวินัย คำสอน หมายถึง คำแนะนำให้ทำความดี ที่เรียกว่าธรรม เมื่อรวมคำสั่งและคำสอน จึงหมายถึง ศีลธรรม หรือศีลกับธรรม นั่นคือมีทั้งข้อห้ามทำความชั่ว และแนะนำให้ทำความดี ซึ่งคำสั่งสอนต้องมีองค์ประกอบ คือ

๑. กล่าวถึงความเชื่อในอำนาจของสิ่งที่มีอำนาจมองเห็นได้ด้วยตา เช่น

ก. ศาสนาแนวเทวนิยม เชื่อในอำนาจแห่งพระเจ้า

ข. ศาสนาแนวอเทวนิยม (ศาสนาพุทธ) เชื่ออำนาจแห่งกรรม

๒. มีหลักศีลธรรม เช่น สอนให้ละความชั่ว สร้างความดี และทำจิตใจให้บริสุทธิ์

เป็นต้น

๓. มีจุดหมายสูงสุดในชีวิต เช่น นิพพานในศาสนาพุทธ ชีวิตนิรันดรในศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม

^๑ สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓.

^๒ ประภาส แก้วเกตุพงษ์, ศาสนาเบื้องต้น, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๖๕),
หน้า ๑.

^๓ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, ความรู้ศาสนาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : ชุมชนุสสภกรรม
การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๘๘.

๔. พิธีกรรม เช่น

- ก. พิธีบรรพชาและพิธีอุปสมบท ในศาสนาพุทธ
- ข. พิธีรับศีลล้างบาป ศีลมหาสนิทและศีลล้าง ในศาสนาคริสต์
- ค. พิธีละหมาด พิธีเคารพพระเจ้า ในศาสนาอิสลาม

๕. มีความเข้มงวดกวดขันในเรื่องความจงรักภักดี (ศาสนาประเภทเทวนิยม)

๒) การปกครอง

แนวคิดในการปกครองในพระพุทธศาสนาเป็นการปกครองที่มีเอกลักษณ์ซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองที่เป็นประชาธิปไตย มีการกระจายอำนาจและการแบ่งหน้าที่อย่างชัดเจน มีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคภายใต้กฎหมาย คือพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นกรอบในการปฏิบัติ ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่า แนวคิดเรื่องการปกครองในพระพุทธศาสนานั้น เป็นแนวคิดที่เป็นประชาธิปไตย^๔ เป็นรูปแบบของการปกครองในระดับทั่วไป (ระดับปุถุชน หรือระดับโลกิยะ) แต่เป้าหมายของการปกครองในพระพุทธศาสนาเป็นการปกครองที่มุ่งไปสู่ความเป็นอิสระ คือเป็นอิสระจากความทุกข์ทั้งปวง มุ่งไปสู่หนทางแห่งวิมุตติ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ฉะนั้นการปกครองระดับนี้จึงมุ่งไปที่การปกครองตนเอง หมายถึง การปกครองจิตใจของตนเอง ควบคุมดูแลความคิดตนเอง ควบคุมดูแลความต้องการของตนเอง กล่าวตักเตือนตนเองด้วยสติอยู่เสมอและรับผิดชอบการกระทำทุกอย่างของตน (วิบาก) บุคคลผู้สามารถปกครองจิตใจของตนได้ ย่อมจะไม่ทำความชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

๑.๑.๒ ความหมายตามรูปศัพท์ในภาษาอังกฤษ

ความหมายตามรูปศัพท์ในภาษาอังกฤษ คือ Religion มาจากภาษาละตินว่า Religare มีความหมายเป็นภาษาอังกฤษว่า To bind fast (ยึดถือ/ผูกพันอย่างแน่นแฟ้น) กล่าวคือผูกพันอย่าง

^๔ พระเดชฯ คุณสมปโน และคณะ, แนวคิดการปกครองในพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน จังหวัดขอนแก่น, วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๖๒), หน้า ๙๖ (บทคัดย่อ).

เหนียวแน่นต่อพระผู้เป็นเจ้า (God) หรือพระผู้สร้าง (Creator)^๕ หมายถึง ลัทธิความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับการกำเนิด ความเป็นไป และสิ้นสุดของโลก หลักศีลธรรม หลักธรรมคำสอน ตลอดจนลัทธิพิธีที่กระทำตามความเชื่อนั้นๆ และอีกศัพท์หนึ่งว่า Relegere แปลว่า การปฏิบัติดีหรือการเกี่ยวข้องด้วยความระมัดระวัง เป็นการปฏิบัติตนเพื่อแสดงความเลื่อมใสหรือเกรงกลัวอำนาจเหนือตน ซึ่งในความหมายของชาวตะวันตก^๖ ตลอดทั้งผู้นับถือศาสนาประเภทเทวนิยม หรือความเชื่อของชาวตะวันตก

ความเชื่อของชาวตะวันตก (แบบเทวนิยม)

แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาของชาวตะวันตกมีตั้งแต่แนวคิดเรื่องพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ที่แยกตัวจากโลกภายนอกของ “อริสโตเติล” ไปจนถึงแนวคิดเรื่องพระเจ้าหลายองค์ของ “สปิโนซา” อย่างไรก็ตาม แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาของชาวตะวันตกส่วนใหญ่อยู่ในแนวคิดเรื่องพระเจ้าในรูปแบบกว้างๆ แนวคิดเรื่องพระเจ้าเป็นมุมมองที่ว่า มีพระเจ้าผู้ทรงสร้างและค้ำจุนจักรวาล และทรงไม่มีขีดจำกัดในด้านความรู้ (การรู้แจ้งทุกสิ่ง) อำนาจ (การทรงอำนาจสูงสุด) การขยายขอบเขต (การทรงอยู่ทุกหนทุกแห่ง) และความสมบูรณ์แบบทางศีลธรรม แม้ว่าจะถือว่าพระเจ้าไม่มีเพศ แต่โดยทั่วไปแล้ว พระเจ้าจะถูกเรียกด้วยคำสรรพนามเพศชาย^๗ ความเชื่อของชาวตะวันตก จะเข้าใจศาสนาในลักษณะที่ว่า

๑. มีความเชื่อว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก สร้างสรรพสิ่งและสรรพสัตว์ทั้งหลาย

๒. มีความเชื่อว่า หลักคำสั่งสอนต่างๆ มาจากพระเจ้า ทั้งศีลธรรมจรรยาและกฎหมายในสังคมเป็นสิ่งที่พระเจ้าทรงกำหนดขึ้น

^๕ Reese, W.L. Dictionary of Philosophy and Religion Eastern and Western and Thought, 1980 p.488-489. (Reese, W.L. พจนานุกรมปรัชญาและศาสนาตะวันออกและตะวันตกและความคิด, 1980 หน้า .488-489).

^๖ C.Braden. The World's Religions, 1994 P.16-17. (C.Braden. ศาสนาของโลก, 1994, หน้า 16-17).

^๗ Brian Morley, Western concept of God, Master's College USA ,(แนวคิดเรื่องพระเจ้าแบบตะวันตก, วิทยาลัย Master's สหรัฐอเมริกา), [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://translate.google.com>. เข้าถึงเมื่อ, 18 ธันวาคม 2567.

๓. มีหลักความเชื่อบางอย่างเป็นอจินไตย คือเชื่อไปตามคำสอนโดยไม่คำนึงถึง ข้อพิสูจน์ตามหลักวิทยาศาสตร์ แต่อาศัยเทวานุภาพของเทพเจ้า ผู้อยู่เหนือตนเป็นเกณฑ์

๔. มีหลักการมอบตน คือมอบการกระทำของตนและอื่นใดที่เกี่ยวข้องกับตนให้พระเจ้าด้วยความจงรักภักดี

ตามความหมายของชาวตะวันออก (แบบอเทวนิยม)

ส่วนคำว่า “ศาสนา” ตามความหมายของชาวตะวันออก โดยเฉพาะทางศาสนาพุทธ หมายถึง คำสั่งสอนของท่านผู้รู้ คำสั่ง คือวินัย คำสอน คือธรรม หรือธรรมะ รวมเรียกว่า ธรรมวินัย ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับคำว่า Religion ของทางสังคมตะวันตก คือ

๑. ไม่มีหลักความเชื่อว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก แต่มีหลักความเชื่อว่า กรรมเป็นผู้สร้างโลกและสร้างสรรค์สิ่ง

๒. ไม่มีหลักความเชื่อว่า คำสอนต่างๆ มาจากพระเจ้า แต่มีหลักความเชื่อว่า คำสอนต่างๆ ผู้รู้ คือพุทธ เป็นผู้สั่งสอน

๓. ไม่มีหลักความเชื่อไปตามคำสอนโดยไม่คำนึงถึงข้อพิสูจน์ แต่มีหลักให้พิสูจน์คำสอนนั้น

๔. ไม่มีหลักการยอมมอบตนให้แก่พระเจ้า แต่มีหลักการมอบตนให้แก่ตนเอง

ตามที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า คำว่า “ศาสนา” ตามความหมายของทางตะวันออก โดยเฉพาะทางศาสนาพุทธ กับคำว่า Religion ตามความหมายของทางตะวันตก ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปตามธรรมชาติของศาสนาในแต่ละประเภท ศาสนาตามความหมายของทางตะวันออก โดยเฉพาะทางศาสนาพุทธนั้น มีจุดยืนตั้งอยู่บนหลักของเหตุและผล รวมทั้งเป็นเรื่องของมนุษย์กับธรรมชาติโดยตรง ส่วนศาสนาของทางตะวันตก มีจุดยืนอยู่ที่ศรัทธาหรือความเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ซึ่งเหตุผลต่างๆ ย่อมถูกนำมาสนับสนุนความเชื่อต่างๆ โดยไม่จำเป็นต้องมีการพิสูจน์

๑.๑.๓ ความหมายตามทัศนะของปราชญ์ทางพุทธศาสนา

คำว่า “ศาสนา” นักปราชญ์ได้นิยามความหมายของศาสนาไว้แตกต่างกันอยู่มาก จึงขอเสนอความหมายที่ควรทราบ ดังนี้

คำว่า “ศาสนา” แปลตามพจนานุกรม ได้แก่อำนาจสั่งสอนของพระศาสดาผู้ประกาศและตั้งศาสนานั้นๆ ขึ้น เพื่อแนะแนวทางให้แก่ผู้ปรารถนาความสุขพึงปฏิบัติตามหลักที่สอนไว้^๘ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔ ได้ให้ความหมายว่า ลัทธิความเชื่อของมนุษย์อันมีหลัก คือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลกเป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ ประโยชน์ ๒ อย่างยิ่ง คือ นิพพาน ประการหนึ่ง แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อนั้น^๙

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธเถร) ให้ความหมายไว้ว่า ศาสนาโดยมากแปลกันว่า คำสั่งสอน การสั่งสอน การอบรม แต่ในพจนานุกรมแปลไว้หลายอย่างว่า คำสั่งสอน การสั่งสอน การฝึกหัด ลัทธิ ความเชื่อ การแก้ไข การลงโทษ การปกครอง การบังคับบัญชา คำสั่ง ประกาศ เพราะคำแปลมีเป็นหลายอย่างเช่นนี้ ศาสนาจึงต้องมีความหมายไปได้หลายนัย^{๑๐}

ปิ่น มุทุกันต์ อธิบายไว้ว่า ศาสนา มีมูลเหตุมาจากคำสอนของพระศาสดา คำสอนที่จัดว่าเป็นศาสนาต้องมีลักษณะสำคัญ ๓ ประการ คือ ๑) มีพระศาสดาผู้ริเริ่มตั้ง ซึ่งประวัติศาสตร์ยอมรับ ๒) เป็นคำสอนว่าด้วยเรื่องบุญบาปและศีลธรรม ๓) มีคนเคารพนับถืออย่างกว้างขวางในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์^{๑๑} พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายไว้ว่า ศาสนา คือตัวการปฏิบัติหรือตัวการกระทำอันเป็นไปเพื่อความพ้นจากทุกข์หรือสิ่งที่สัตว์นั้นๆ ไม่พึงปรารถนา^{๑๒}

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้จำแนกความหมายไว้ ๓ ประการ คือ ๑) ศาสนา คือที่รวมแห่งความเคารพนับถืออันสูงส่งของมนุษย์ ๒) ศาสนา คือที่พึ่งทางจิตใจ ซึ่งมนุษย์ส่วนมากยอมเลือกยึดเหนี่ยวตามความพอใจ และความเหมาะสมแก่เหตุแวดล้อมของตน ๓) ศาสนา คือคำสั่งสอนอันว่า

^๘ เสถียร โกเศศ, ศาสนาเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร : cursaladprawa. ๒๕๓๒), หน้า ๑๔๗.

^๙ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พรีน จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖), หน้า ๔๖๕.

^{๑๐} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธเถร), สากลศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑.

^{๑๑} ปิ่น มุทุกันต์, ประมวลศัพท์ศาสนา สำหรับนักศึกษาและประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๔๗), เอกสารอัดสำเนา มปน.

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, ศาสนาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักธรรมบูชา, ๒๕๔๐), หน้า ๘.

ด้วยศีลธรรมและอุดมคติสูงสุดในชีวิตของบุคคล รวมทั้งแนวความเชื่อถือและแนวการปฏิบัติต่างๆ กันตามคติของแต่ละศาสนา^{๑๓}

สรุป จากที่กล่าวมาข้างต้น ความหมายของศาสนาตามที่กล่าวมานี้ มีลักษณะต่างๆ ไปทั่วทุกนิยาม และอเทวนิยมปะปนกันไป คือเป็นความเชื่อในเทพเจ้า บาป บุญ ปรมาตถธรรม ชีวิต ปรโลก คำสั่งสอนในฐานะเป็นกฎศีลธรรม ที่มีศาสดาและคณะผู้ประกาศคำสั่งสอนอันศักดิ์สิทธิ์ที่ศาสนิกชนจะละเลยไม่ได้ จะเห็นว่านิยามของศาสนาเป็นไปตามโลกทัศน์ของแต่ละบุคคลความหมายของศาสนาตามที่ยกมานี้ หากกล่าวโดยภาพรวมแล้วจะเห็นว่า ย่อมประกอบด้วยความเชื่อและเหตุผลที่เป็นระเบียบ อันมนุษย์มองไม่เห็นและมีความดีสูงสุด ที่มนุษย์สามารถปรับตัวเองให้กลมกลืนได้กับศาสนา

๑.๒ มูลเหตุให้เกิดศาสนา

ศาสนาเป็นสถาบันทางความคิดและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นควบคู่กับการพัฒนาของมนุษยชาติ มิได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หากแต่มีรากฐานมาจากความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ในการทำ ความเข้าใจโลก ชีวิต และปรากฏการณ์ที่เกินขอบเขตแห่งเหตุผลและประสบการณ์ตรง มนุษย์ในยุคแรกเริ่มเผชิญกับธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่และไม่อาจควบคุมได้ เช่น ความเกิด-ดับของชีวิต ภัยพิบัติ โรคภัย และความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม จึงพยายามแสวงหาคำอธิบายและที่พึ่งทางจิตใจ ก่อให้เกิดความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ และพัฒนามาเป็นระบบความเชื่อที่เรียกว่า “ศาสนา” อีกประการหนึ่ง มูลเหตุสำคัญของการเกิดศาสนาคือความต้องการหลักยึดเหนี่ยวทางจริยธรรม เพื่อกำหนดแนวทางการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบเรียบร้อย ศาสนาจึงทำหน้าที่วางกรอบคุณค่าทางศีลธรรม สร้างความสำนึกในความดี ความชั่ว ความรับผิดชอบ และผลแห่งการกระทำ ซึ่งช่วยควบคุมพฤติกรรมของบุคคลและเสริมสร้างความเป็นระเบียบของสังคม นอกจากนี้ ศาสนายังเกิดจากความไม่รู้และการแสวงหาความหมายของชีวิต มนุษย์มิได้ต้องการเพียงความอยู่รอดทางกายภาพ แต่ยังต้องการคำตอบต่อคำถามเชิงลึก เช่น ชีวิตคืออะไร เหตุใดจึงมีความทุกข์ และจุดหมายสูงสุดของการดำรงอยู่คือสิ่งใด ศาสนาจึงเป็นกระบวนการทางปัญญาและจิตวิญญาณที่

^{๑๓} สุชีพร บุญญาภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๘.

มนุษย์ใช้ในการอธิบายความจริงของชีวิต พร้อมทั้งชี้แนวทางสู่ความสงบหรือความสมบูรณ์ตามความเชื่อของแต่ละศาสนา

ดังนั้น มูลเหตุให้เกิดศาสนาจึงประกอบด้วยปัจจัยทั้งด้านความหวาดเกรงและความไม่รู้ต่อธรรมชาติ ความต้องการระเบียบทางศีลธรรมในสังคม และความแสวงหาความหมายสูงสุดของชีวิต ซึ่งรวมกันเป็นพลังผลักดันให้ศาสนาเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และมีบทบาทสำคัญต่อมนุษย์ในทุกยุคทุกสมัย

เมื่อเราได้ทราบความหมายของศาสนามาแล้ว ประเด็นต่อไปที่จะกล่าวถึงก็คือบ่อเกิดหรือมูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา สุชีพ ปุญญาณูปภาพ ได้เขียนไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์ศาสนาว่า มูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนานั้น มีปัจจัยหลักมาจากสาเหตุ ๒ ประการ ดังนี้

๑.๒.๑ ความต้องการความอบอุ่นทางจิตใจ

ความต้องการความอบอุ่นทางจิตใจ เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดศาสนาขึ้น หลายคนอาจมองว่าความกลัวเป็นต้นเหตุให้เกิดศาสนา แต่เมื่อพิจารณาตามลำดับแล้ว ความกลัวเป็นมูลเหตุให้มนุษย์ต้องการความอบอุ่นทางจิตใจ และความต้องการความอบอุ่นทางจิตใจนี้เป็นต้นเหตุใกล้ชิดที่สำคัญทำให้เกิดศาสนาขึ้น ศาสนาประเภทนี้ส่วนใหญ่ได้แก่ ศาสนานับถือผี และศาสนาประเภท “เทวนิยม” ที่นับถือเทพเจ้า จะเป็นเทพเจ้าองค์เดียวหรือหลายองค์ก็ตาม ความหนักแน่นของคำสอนศาสนาประเภทนี้ คือ “ความจงรักภักดีและความเกรงกลัวต่อเทพเจ้า”

๑.๒.๒ ความต้องการความรู้แจ้งความจริงแห่งชีวิต

ความต้องการความรู้แจ้งความจริงแห่งชีวิต เป็นมูลเหตุสำคัญอีกข้อหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนา แต่ศาสนาประเภทนี้มักเป็นฝ่าย “อเทวนิยม” คือไม่สอนเรื่องเทพเจ้าสร้างโลก หรือไม่ถือเทพเจ้าเป็นศูนย์กลางแห่งศาสนา ถือความรู้แจ้งประจักษ์ความจริงเป็นสำคัญ เช่น ศาสนาพุทธ ความแน่นหนักของศาสนาประเภทนี้ คือญาณหรือปัญญาขั้นสูงสุด ที่ทำให้รู้แจ้งประจักษ์ความจริงและหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง^{๑๔}

^{๑๔} สุชีพ ปุญญาณูปภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑-๒๒.

นอกจากนี้ สาเหตุหรือปัจจัยอื่นที่มีส่วนเป็นสาเหตุให้เกิดศาสนาอาจจำแนกออกเป็นข้อย่อยได้ตามสภาพแวดล้อมของแต่ละกลุ่มชนและยุคสมัย ๖ ประการ ดังนี้

๑. อวิชชา ความไม่รู้ความไม่รู้ไม่เข้าใจในเหตุผลทางด้านภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ชีววิทยาและปรากฏการณ์ธรรมชาติอื่นๆ รอบตัวของคนสมัยดึกดำบรรพ์เมื่อไม่รู้สาเหตุที่แท้จริงจึงคิดว่ามีสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์เหนือธรรมชาติแล้วพากันบูชาบวงสรวงอ่อนน้อมให้เมตตาปราณีเพื่อขอความปลอดภัยในชีวิต ความคิดลักษณะเช่นว่านี้ เป็นสาเหตุทำให้เกิดศาสนาขึ้น และศาสนาของคนโบราณจึงมักจะมีมูลเหตุมาจากอวิชชาหรือความไร้ความรู้เหตุผล

๒. ภัย ความกลัวเพราะความไม่รู้ความไม่รู้เป็นสาเหตุให้เกิดความกลัว เช่น ไม่รู้ไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติ จะเป็นฝนตกหนัก น้ำท่วม พายุ ความมืด ก็เกิดความกลัวในปรากฏการณ์ธรรมชาติ พร้อมกับเข้าใจไปว่าเกิดเหตุการณ์อย่างนั้นๆ จะต้องผู้มีฤทธิ์เดชเป็นผู้ดลบันดาล จึงเกิดความเชื่อเรื่องเทพเจ้าหรือเทวดาต่างๆ เช่น เทพเจ้าแห่งฝน เทพเจ้าแห่งพายุ เป็นต้น เทพเจ้าเหล่านี้ก็คงมีลักษณะเช่นเดียวกับมนุษย์ คือ มีรัก มีโกรธ มีการให้รางวัลและการลงโทษ จึงคิดหาทางเอาอกเอาใจในรูปของการเคารพกราบไหว้ เพื่อมิให้เทพเจ้าเหล่านั้นบันดาลภัยพิบัติแก่ตน แต่ให้บันดาลความสุขสวัสดิมาให้เป็นต้น ภัยหรือความกลัวจึงเป็นมูลเหตุอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาขึ้น

๓. ศรัทธา ความเชื่อหรือความภักดีความเชื่อหรือความเลื่อมใสในสิ่งที่ตนเองมั่นใจว่ามีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่จะสามารถดลบันดาลให้ตนได้รับความคุ้มครองป้องกันจากภัยพิบัติต่างๆ ได้ เมื่อเกิดความเชื่อและความเลื่อมใสเช่นนี้ก็ยอมที่จะปฏิบัติตาม ยอมที่จะมอบกายถวายตนด้วยความจงรักภักดีอย่างสุดจิตสุดใจ ศรัทธาหรือความจงรักภักดีจึงกลายเป็นมูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา โดยเฉพาะศาสนาประเภทเทวนิยม

ศรัทธาคือความเชื่ออันเป็นจุดเริ่มของทุกศาสนา ศรัทธามี ๒ อย่างได้แก่ศรัทธาอันเป็น “ญาณสัมปยุต” คือความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้เหตุรู้ผล และศรัทธาอันเป็น “ญาณวิปยุต” ได้แก่ความเชื่ออันเกิดจากความไม่รู้เหตุรู้ผล

๔. ความต้องการเหตุผล เมื่อมนุษย์มีความเจริญมากขึ้นก็มีสติปัญญาสามารถพิจารณาหาเหตุผลได้ หาความจริงของชีวิตได้ ศาสนาที่เกิดจากความต้องการเหตุผลที่เป็นตัวอย่างได้ดีที่สุดคือศาสนาพุทธ เจ้าชายสิทธัตถะก่อนจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงมีสติปัญญาดี รู้จัก

คันคิด เข้าใจคิด เช่น คิดเรื่องความแก่ ความเจ็บ ความตาย ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่มีอยู่ในทุกยุคทุกสมัยและทุกหนทุกแห่ง แต่พระองค์ได้เข้าใจคิดให้เป็นประโยชน์ รู้จักหาประโยชน์จากเหตุการณ์ธรรมดาๆ เหล่านี้มาเป็นตัวปลุกเร้าให้เกิดปัญญาญาณ

๕. ความต้องการที่พึงทางใจ ความต้องการที่พึงทางใจ เป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการมาก เพราะสภาพแวดล้อมต่างๆ ของตนรู้สึกว่าจะไม่เป็นที่ปลอดภัย ไม่ว่าจะปลอดภัยจากธรรมชาติจากมนุษย์หรือจากมนุษย์ด้วยกันหรือจากธรรมดาของชีวิต เช่น ความผิดหวัง ความกังวลใจ ทรมานใจ ความเจ็บ ความแก่ ความตาย ความพลัดพรากจากของรักของชอบใจ เป็นต้น^{๑๕} สิ่งเหล่านี้ทำให้มนุษย์ขาดความอบอุ่นทางจิตใจ จึงจำเป็นต้องมีที่ยึดเหนี่ยวเพื่อให้ชีวิตยังคงมีความหวังมีความหมายผู้ที่จะเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยวทางใจได้ก็ต้องมีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา ได้แก่ พระเจ้าหรือเทพเจ้ามนุษย์จึงพากันบูชาเทพเจ้าเพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าจิตใจปลอดภัยไปรุ่งปลอดภัย

๖. ความต้องการความสงบสุขของสังคม การอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นกลุ่มเป็นสังคม นั้นสิ่งที่พึงปรารถนาสำหรับสมาชิกของสังคมคือการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข อย่างสงบเรียบร้อย ทุกคนสามารถหาความสุข ความสำเร็จ ความปลอดภัยได้ตามสมควรแก่อัตภาพ การที่จะบรรลุเป้าหมายเช่นนั้นได้ สมาชิกของสังคมจะต้องอยู่ในกฎเกณฑ์และระเบียบแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคม นอกจากสิ่งเหล่านี้จะเป็นกลไกควบคุมระเบียบสังคมให้เรียบร้อยแล้วจำเป็นต้องมีศาสนาเข้าไปมีบทบาทด้วยจึงจะได้ผลสมบูรณ์มากขึ้น เพราะการที่มนุษย์จะเชื่อหรือปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางสังคมมากน้อยเพียงใดนั้น ศาสนามีความสำคัญมากในการช่วยกล่อมเกลาน้อมนำจิตใจและสร้างสำนึกทางศีลธรรมต่อสังคม อันจะยังผลให้เกิดความสงบสุขร่มเย็นแก่สังคมที่ทุกคนต้องการ^{๑๖}

สรุป มูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนานั้นล้วนเกิดมาจากหลากหลายสาเหตุ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น เช่น ๑) เกิดจากความไม่รู้ คือไม่รู้เกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและความรู้ ความรู้เหตุผลทั้งปัจจัยภายในและภายนอก ๒) เกิดจากความกลัว คือสืบเนื่องจากความไม่รู้จึงทำให้เกิดความกลัวตามมาเป็นมิติที่สอง โดยเฉพาะเมื่อปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นฟ้า

^{๑๕} ฟีน ดอกบัว, ศาสนาเปรียบเทียบ. (กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์. ๒๕๔๙), หน้า ๒๓๑.

^{๑๖} วรากรณ์ พูลสวัสดิ์, ศาสนศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๖๐), หน้า ๙๐-

ร้อง ฟ้ำผ่า ฝนตกหนัก ลูกเห็บตก หิมะตก น้ำท่วม ไฟไหม้ ความมืด ความสว่าง แผ่นดินไหว ดินสไลด์ ฯลฯ จึงเข้าใจผิดคิดว่าน่าจะมีผู้ทำให้เกิดสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา ๓) ความศรัทธาหรือความเชื่อเมื่อเชื่อสิ่งใดแล้วอย่างปักใจก็จะทำให้เกิดความภักดีหรือเคารพนับถือในสิ่งนั้น ๔) ความต้องการเหตุผล คือการเกิดความสงสัยใคร่รู้ในเหตุผลที่แน่ชัดก็เลยทำให้เกิดการแสวงหาข้อเท็จจริงหรือความรู้อันแท้จริง เช่น ศาสนาพุทธ ๕) ต้องการที่พึงพอใจ เมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่ปรารถนาหรือเป็นโทษต่อตนเอง เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย ในที่นี้รวมถึงการป่วยทางกายและทางใจด้วย และ ๖) ความต้องการความสงบสุขของสังคม เมื่อคนอยู่รวมกันเป็นหมู่มาอยู่จะมีผลกระทบกระทบกันเพราะพฤติกรรมและค่านิยมหรือมีความเห็นไม่ตรงกัน จึงพยายามหาวิธีที่จะทำให้คนที่อยู่รวมกันในสังคมอย่างสงบสุข โดยการหาจุดร่วมเดียวกัน นั่นก็คือศาสนานั่นเอง

๑.๓ บทบาทและหน้าที่ของศาสนา

ศาสนาและสังคมมีความสัมพันธ์กันและพึ่งพาอาศัยกันตลอดเวลา โดยเฉพาะในยามที่มีเหตุการณ์ไม่ปกติต่างๆ เกิดขึ้นต่อบุคคล สังคมและประเทศชาติศาสนามีความใกล้ชิดกับบุคคลตั้งแต่เกิดไปจนตาย จะมากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่สถานะของบุคคลและระดับจิตใจ^{๑๗} นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้แล้ว ศาสนายังสามารถจำแนกบทบาทและหน้าที่ออกได้ ๖ ประการ ดังนี้

- ๑) ช่วยในการตอบสนองความต้องการทั้งที่เป็นความหวังและทั้งที่เป็นความกลัว ช่วยเหลือสังคมมนุษย์คงอยู่
- ๒) ช่วยอธิบายให้มนุษย์รู้ในสิ่งที่ไม่รู้ที่อยู่นอกเหนือธรรมชาติของมนุษย์ที่จะควบคุมได้ และช่วยอธิบายสิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ซึ่งเป็นหน้าที่ของศาสนาที่จะให้ความเข้าใจได้
- ๓) ช่วยในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนภายในกลุ่มให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น
- ๔) ช่วยควบคุมและปรับปรุงมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนให้สูงขึ้น โดยจะมีการลงโทษแก่ผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามและให้การตอบแทนแก่ผู้ปฏิบัติดี ผู้ประพฤติผิดจารีตย่อมได้รับการลงโทษทางศาสนาด้วย

^{๑๗} นางเยาว์ ชาญณรงค์, วัฒนธรรมและศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๖.

๕) ช่วยเป็นแรงผลักดันหรือกระตุ้นในทางเศรษฐกิจในสังคมที่ไม่เจริญนัก กิจกรรมทางศาสนามักไปช่วยกระตุ้นในการทำมาหากินอยู่มาก เช่น เวลาประกอบกิจการงานอะไร ก็มักจะรวมเอาพิธีทางศาสนามารวมไว้ด้วย

๖) หน้าที่อื่นๆ เช่น หน้าที่ในการให้การศึกษอบรมเยาวชน ตั้งโรงเรียนสอนเด็กยากจน เลี้ยงดูเด็กที่ขาดการอุปการะ ช่วยขจัดปัดเป่าความผิดหวัง ความทุกข์ยากต่างๆ เป็นต้น^{๑๘}

สรุป ศาสนานั้นมีบทบาทและหน้าที่สร้างสัมพันธ์ภาพให้แก่มนุษย์ เป็นศูนย์รวมแห่งความศรัทธาสามัคคีของกลุ่มคนและสร้างแนวทางให้คนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เป็นหลักในการดำรงชีวิตการจัดระเบียบสังคม ศาสนามีอิทธิพลสามารถจัดปัญหาเรื่องชนชั้นได้ นอกจากนี้ ศาสนายังช่วยกำกับพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมให้มีแนวทางหรือรูปแบบการปฏิบัติที่เป็นแบบเดียวกันได้

๑.๔ ความสำคัญของศาสนา

ศาสนานั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมากไม่ว่าศาสนาใดก็ตาม ล้วนแต่มีลักษณะร่วมสำคัญ คือสอนคนให้เป็นคนดี มีศีลธรรมประจำใจ อยู่ในสังคมได้อย่างสันติสุข อีกทั้ง ยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และมีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและปลอดภัย ดังนั้น ศาสนาจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์ทุกรูปทุกนาม ไม่ว่ามนุษย์จะเจริญหรือล้าหลังก็ตาม ก็ย่อมมีศาสนาประจำบ้านเมือง ประจำหมู่บ้านหรืออย่างน้อยก็ประจำตระกูลหรือครอบครัว^{๑๙} สำหรับความสำคัญของศาสนานั้น ศาสนาทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เพราะทุกศาสนาล้วนมุ่งหวังให้ศาสนิกชนของตนเป็นคนดี และเมื่อศาสนิกชนเป็นคนดีแล้ว สังคมก็ย่อมจะปราศจากความเดือดร้อน ศาสนาช่วยให้มนุษย์รู้ว่า สิ่งใดผิด สิ่งใดถูก รวมทั้งเป็นที่ยึดเหนี่ยวและยกระดับจิตใจของมนุษย์ให้สงบขึ้น ทั้งยังเป็นแหล่งกำเนิดจริยธรรมทำให้คนในสังคมประพฤติในแนวทางที่ถูกต้อง และไม่ว่าแต่ละท่านจะนับถือศาสนาใด ลัทธิใด หรือจะไม่นับถือหรือไม่มีความเชื่อเรื่องศาสนาอยู่เลยก็ตาม แต่ผู้เขียนเชื่อว่า แต่ละท่านคงจะ

^{๑๘} วรธนา วิไลรัตน์, **ศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๔), หน้า ๔๘.

^{๑๙} นางเยาว์ ชาญณรงค์, **วัฒนธรรมและศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓), หน้า ๒๐๗-๒๐๘.

มีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจที่จะทำให้ท่านประพฤติได้อย่างแน่นอน ความสำคัญของศาสนานอกจากที่กล่าวมาแล้วนั้น ยังมีอีกนัยนัยการ ได้แก่

๑) ศาสนาเป็นเครื่องสั่งสอนให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ต่อตนเอง สังคมและประเทศชาติ

๒) ศาสนาเป็นบ่อเกิดแห่งศีลธรรมจรรยาและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ خوب อันเป็นเครื่องประกอบให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีมีเอกลักษณ์ อารยธรรมและวัฒนธรรมอันดีงาม เป็นของตนเอง

๓) ศาสนาเป็นเครื่องบำบัดทุกข์และบำรุงสุขให้แก่มนุษย์ ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

๔) ศาสนาเปรียบเสมือนดวงประทีปโคมไฟที่ให้ความสว่างไสวแก่เส้นทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ผู้อาศัยอยู่ในโลก

๕) ศาสนาช่วยทำให้ชีวิตครอบครัวอบอุ่น เป็นแหล่งผลิตทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าให้แก่สังคม

๖) ศาสนาเป็นพลังใจให้มนุษย์สามารถเผชิญชีวิตด้วยความกล้าหาญ ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมทำให้มีความสงบสุขและผาสุกในชีวิต

๗) ศาสนาช่วยยกระดับจิตใจ ทำให้เป็นผู้ควรแก่การเคารพนับถืออีกทั้ง ยังช่วยสร้างจิตสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้กับคนในสังคมอีกด้วย

๘) ศาสนาช่วยสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีต่อกัน ช่วยขจัดช่องว่างทางสังคม สร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้น เป็นรากฐานแห่งความสามัคคี การร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนาชุมชนและสร้างความสงบสุขความมั่นคงให้แก่ชุมชน

๙) ศาสนาช่วยให้มนุษย์ได้ประสบการณ์สุขสงบและสันติสุขขั้นสูง จนกระทั่งบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือหมดทุกข์โดยสิ้นเชิงได้

๑๐) ศาสนาเป็นมรดกล้ำค่าแห่งมนุษยชาติ เป็นความหวังและวิถีทางสุดท้ายแห่งความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติ

สรุป ศาสนาเป็นกลไกพัฒนาจิตใจและส่งเสริมพฤติกรรมของคน เป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมและประเพณี เป็นบ่อเกิดของคุณธรรม จริยธรรม และเป็นแนวทางให้ตระหนักถึงคุณค่า

ของความเป็นคนมากขึ้น ตลอดทั้งทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์เดรัจฉานอย่างชัดเจน แต่ตรงกันข้าม ถ้าศาสนาใดมีคำสอนที่ส่งเสริมให้มีการโกรธเกลียดมนุษย์ด้วยกันจนเกิดความเห็นต่างนำไปสู่การทำลายล้างหรือเข่นฆ่ามนุษย์ด้วยกัน ศาสนานั้นก็ไม่สามารถยกระดับจิตใจคนให้สูงขึ้นได้เช่นกัน

๑.๕ ลักษณะของศาสนาและองค์ประกอบของศาสนา

ลักษณะของศาสนา

ลักษณะของศาสนา จากความหมายของศาสนาที่ได้กล่าวมาข้างต้น ทำให้เห็นลักษณะของศาสนาทั้งที่เป็นประเภทเทวนิยม และอเทวนิยมพอสรุปได้ดังนี้

- ๑) ศาสนาเป็นศูนย์รวมของความเคารพนับถือสูงสุดของมนุษย์
- ๒) ศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยว เป็นที่พึ่งทางใจ
- ๓) ศาสดาเป็นผู้นำศาสนาเผยแผ่ สั่งสอนแก่มวลมนุษย์
- ๔) ศาสนามีสาระสำคัญอยู่ที่การสอนให้มนุษย์ละเว้นจากความชั่วกระทำแต่ความดี
- ๕) คำสอนในศาสนามีทั้งระดับโลกียะและระดับโลกุตระ
- ๖) มนุษย์ต้องปฏิบัติตามคำสอนในศาสนาด้วยความเคารพเลื่อมใสและศรัทธา
- ๗) ศาสนาต้องมีพิธีกรรมเพื่อความศักดิ์สิทธิ์และมีสัญลักษณ์อันเป็นเครื่องหมาย^{๒๐}

สรุป ลักษณะของศาสนานั้นมีหลายประการ อาทิ มีความศักดิ์สิทธิ์ มีศาสนธรรม มีศาสนสถาน มีศาสนบุคคล มีศรัทธา มีศาสนพิธีและมีสถาบัน คือลักษณะทั่วไปของศาสนา

องค์ประกอบของศาสนา

องค์ประกอบของศาสนา ศาสนามีองค์ประกอบเบื้องต้น ๕ ประการ ดังนี้

๑) มีผู้ประกาศหรือศาสดา คือผู้สอนหรือผู้ก่อตั้งศาสนามีหลักฐานปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์

๒) มีศาสนาคำสอนในศาสนา รวมทั้งเกณฑ์เกี่ยวกับการปฏิบัติดังกล่าว คือข้อความที่ท่องจำสืบทอดกันมา แล้วจารึกไว้ในคัมภีร์

^{๒๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๐-๓๑.

๓) มีศาสนาทาณาทผู้สืบทอดหรือผู้แทน เป็นทางการของศาสนานั้นๆ หรือผู้รับคำสอนนั้นมาปฏิบัติ ได้แก่พระหรือนักบวช ซึ่งมีคุณสมบัติตามที่ศาสนาได้กำหนดไว้

๔) มีศาสนาสถาน คือเป็นสถานที่เคารพหรือที่ตั้งบูชานียสถาน เช่น วัด โบสถ์ มัสยิด เป็นต้น ศาสนาสถานในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบคือโบสถ์วิหาร เจดีย์สถูป พระพุทธรูป ศาลาการเปรียญและกุฏิ หรือสิ่งก่อสร้าง อื่นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นที่พักอาศัยของพระภิกษุสามเณรเป็นศูนย์กลางสังคมของพุทธศาสนิกชนและเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรม ประเพณีในพระพุทธศาสนา เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ซึ่งพุทธศาสนิกชนนิยมไปกราบไหว้บูชา และร่วมกิจกรรมต่างๆ ในพุทธศาสนา ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อใช้ในกิจการ หรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้แก่ สำนักสงฆ์วัดวาอาราม โบสถ์วิหารเจดีย์และสถูป เป็นต้น^{๒๑}

๕) มีศาสนพิธี คือพิธีกรรมทางศาสนา เป็นระเบียบแบบแผนที่พึงปฏิบัติตามความเชื่อของศาสนา ซึ่งแต่ละศาสนาก็จะมีศาสนพิธีที่แตกต่างกันออกไป ศาสนพิธีมีความสำคัญเปรียบเหมือนกับเปลือกของต้นไม้ ที่ห่อหุ้มแก่นแกนซึ่งเป็นคำสอนของศาสนาเอาไว้ แม้จะไม่ใช่สารัตถะหรือแก่นแท้ของศาสนา แต่เปลือกที่ห่อหุ้มก็มีความสำคัญมากเช่นกัน เป็นรูปลักษณะที่จับต้องได้ง่าย ทำให้คนเข้าถึงได้ง่าย หากศาสนาใดที่มุ่งถ่ายทอดแต่แก่นโดยไร้เปลือกห่อหุ้ม ก็ไม่อาจแพร่หลายหรือเป็นที่ยอมรับในคนหมู่มากได้

ฉะนั้นทุกศาสนาไม่จำเป็นต้องมีองค์ประกอบครบทั้ง ๕ ขั้วแม้จะขาดข้อใดข้อหนึ่งก็นับว่าเป็นศาสนา เพราะมีองค์ประกอบอื่นๆ เช่น ศาสนาขงจีเวมีแต่ศาสนดาไม่มีนักบวช ศาสนาของชาวอียิปต์ก็ไม่มืองค์ศาสนดา ศาสนาฮินดูและชินโตก็ไม่มีศาสนดาเช่นกัน แต่คนยังนับถือว่าเป็นศาสนา^{๒๒} คำสั่งสอนที่เรียกว่าศาสนาต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ ๕ ประการ ถ้ามีไม่ครบจะเรียกว่าลัทธิคือคำสอนเฉพาะกลุ่มเฉพาะพวก^{๒๓} ซึ่งมีความหมายแคบกว่าศาสนา

^{๒๑} วสันต์ ชีวะสารณ์, ศาสนาสถานในพุทธศาสนา : แหล่งและบทบาท, (กรุงเทพมหานคร : มปส., ๒๕๕๒), หน้า ๔.

^{๒๒} ช. ใจเปี่ยม, ความเป็นมาของศาสนาโลก, (กรุงเทพมหานคร : แพร์พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๙๔.

^{๒๓} วรรณภา วิไลรัตน์, ศาสนา. (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๔), หน้า ๑๔๕.

สรุป องค์ประกอบของศาสนาจากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ประกอบด้วย ศาสดา คำสอน หรือคัมภีร์ ผู้สืบทอดหรือสาวก ศาสนสถาน ศาสนสถาน และสามารถปฏิบัติตามได้ตามความเชื่อซึ่ง อันที่จริงข้อกำหนดนี้เกิดจากนักการศาสนาได้กำหนดเอาไว้เฉพาะประเด็นที่โดดเด่นเท่านั้นสามารถที่จะเพิ่มเติมได้อีก หากท่านผู้รู้เห็นว่าสิ่งที่กำหนดเพิ่มเติมนั้นจะสื่อถึงองค์ประกอบของศาสนาให้เป็นที่ประจักษ์ได้

๑.๖ วิวัฒนาการของศาสนา

เมื่อศาสนาได้เกิดขึ้นในยุคแรกของมนุษยชาติ ศาสนาก็มีการวิวัฒนาการแบบเดียวกับสังคมมนุษย์ วิวัฒนาการของศาสนาทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในศาสนาเอง ไม่ว่าจะยุคใดสมัยใด มนุษย์เองต่างก็ต้องการให้ชีวิตมีความสุข ความปลอดภัยและมีชีวิตยืนยาว จะทำอะไรทุกอย่างก็เพื่อจุดหมายดังกล่าว อันเป็นที่มาของการนับถือศาสนา ลำดับขั้นตอนวิวัฒนาการของศาสนา พอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. ลัทธิธรรมชาตินิยม

ศาสนาดั้งเดิมของมนุษย์เป็นศาสนาที่ยังไม่มีแนวคิดทางปรัชญาที่ลึกซึ้ง เป็นศาสนาแบบง่ายๆ ไม่มีกรรมวิธีที่ซับซ้อน เป็นศาสนาเกี่ยวกับธรรมชาติและ เกิดมาจากความกลัวต่อปรากฏการณ์ของธรรมชาติ ศาสนาลักษณะนี้เรียกว่า ศาสนาบูชาธรรมชาติโดยตรงแบบง่ายๆ เพราะมนุษย์ในระยะแรกเริ่มยังไม่เจริญ ด้วยสติปัญญา ไม่สามารถคิดอะไรได้ลึกซึ้ง ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางธรรมชาติต่างๆ เมื่อประสบกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่างๆ เช่น พายุฟ้าคำราม ไฟ เป็นต้น ก็เกิดความกลัว จึงพากันเคารพบูชาปรากฏการณ์นั้นๆ โดยตรง เพราะสมองยังไม่เจริญพอที่จะคิดถึงพลังอำนาจอันเป็นนามธรรมที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ เหล่านั้นได้ จึงได้พากันบูชาธรรมชาติ เช่น การบูชาฟ้าและแผ่นดิน การบูชา ปรากฏการณ์ในท้องฟ้า การบูชาปรากฏการณ์บนดินและในดิน การบูชาสัตว์ การบูชาก่อนหินและภูเขา การบูชาป่าไม้และต้นไม้ เป็นต้น^{๒๔} ดังนั้น ศาสนาดั้งเดิม ที่สุดของมนุษย์คงเกิดจากความกลัวต่อภัยพิบัติต่างๆ ที่เกิดจากปรากฏการณ์ต่างๆ ในธรรมชาติ เช่น พายุ

^{๒๔} เสถียร พันธรังษี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

ใหญ่ ไฟคำรามและไฟ และเกิดจากความต้องการที่จะ ขอความช่วยเหลือจากพลังอำนาจลึกลับ บางอย่างให้คุ้มครองตนจกอันตรายเหล่านั้น นี่อาจจะเป็นต้นกำเนิดของการบูชาธรรมชาติ

๒. ลัทธิวิญญาณนิยม

มนุษย์ในยุคแรกนั้น หวาดกลัวต่อความโหดร้ายของธรรมชาติและชื่นชมยินดีต่อความสุขที่ธรรมชาติดลบันดาลให้ แต่พวกเขาไม่ได้คิดหาสาเหตุว่า ทำไมธรรมชาติจึงมีอำนาจเช่นนั้น ต่อมาเมื่อมนุษย์เจริญขึ้นๆ จึงพากันคิดสงสัยถึงอำนาจอันเหลือล้นของธรรมชาตินั้น จนในที่สุดก็ได้ ข้อคิดใหม่ว่าการที่ธรรมชาติมีอำนาจเช่นนั้น น่าจะมีอำนาจลึกลับอะไรสักอย่างสิงสถิตอยู่เบื้องหลัง ของธรรมชาตินั้นแล้วพวกเขาก็เรียกอำนาจลึกลับนั้นไปต่างๆ กัน ที่ให้คุณก็เรียกว่า “เทวดา” ที่ให้โทษก็เรียกว่า “ผี” ทั้งเทวดาและผีรวมเรียกว่า “วิญญาณ” ต่อมาเมื่อมนุษย์เจริญมากขึ้นก็ได้ สร้างสรรค์ศิลปะการวาดภาพเขียนขึ้น มนุษย์ได้วาดภาพเทวดาและผีให้มีรูปร่างแตกต่างกัน โดยวาด ภาพเทวดาให้สวยงามน่ารัก น่าเลื่อมใส เพราะถือว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม แต่วาดภาพผีให้ น่าเกลียด น่ากลัว เพราะเป็นสัญลักษณ์แห่งความชั่วร้าย และบูชาเทวดาที่คิดว่ามีอำนาจดลบันดาล ให้คุณและโทษแก่พวกเขาซึ่งซ่อนตัวเองอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ของธรรมชาตินั้นๆ^{๒๕}

๓. ลัทธิพหุเทวนิยม

เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาความเข้าใจเรื่องวิญญาณให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จนมีความเข้าใจว่า วิญญาณมีความศักดิ์สิทธิ์ มีพลังอำนาจอยู่เหนือวิสัยของมนุษย์ จึงพากันเรียกวิญญาณซึ่งสิงสถิตอยู่ใน ธรรมชาติทั่วไปในชื่อต่างๆ เช่น พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระวรุณ พระอัคนี เป็นต้น

แนวความคิดเช่นนี้เรียกว่า พหุเทวนิยม (Polytheism) คือ การนับถือพระเจ้าหลาย องค์ มีวิวัฒนาการมาจากการบูชาธรรมชาติ และวิญญาณนิยมนั่นเอง แต่วิวัฒนาการในขั้นนี้ ทำให้ มนุษย์มีความคิดเกี่ยวกับเทพเจ้าจำนวนมาก และได้จำแนกเทพเจ้าออกไปอย่างกว้างขวางทั้งทางฝ่าย ดีและฝ่ายไม่ดี พหุเทวนิยมถือว่าเป็นขั้นตอนสำคัญยิ่ง ในประวัติศาสตร์ของศาสนา เป็นขั้นที่ความ

^{๒๕} เสฐียร พันธรั้งซี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๖), หน้า ๒๙.

เชื่อของมนุษย์ได้กลายมาเป็นศาสนาตามความหมายของคำว่า “Religion” อย่างแท้จริง^{๒๖} เพราะมีการเคารพเทพเจ้าอย่างเต็มที่

๔. ลัทธิเทวนิยม

มนุษย์บางพวกเกิดความคิดว่าเทพเจ้าต่างๆ น่าจะมีฐานะสูงต่ำลดหลั่นอย่างมนุษย์ ทั้งน่าจะมีเทพเจ้าสูงสุดเหนือกว่าเทพเจ้าทั้งหลายดุจพระราชเป็นใหญ่กว่าปวงประชา พระองค์ทรงมีอำนาจสูงสุด เช่น ทรงสร้างโลกและสรรพสิ่ง ตลอดจนทั้งกำหนดชะตากรรมของมนุษย์ ดูแลความเป็นไปของโลก พวกที่มีความเชื่อดังกล่าวยังมีความคิดแตกต่างกันไปอีก บางพวกมีความเห็นว่าเทพเจ้าสูงสุดมีหลายองค์ เช่น ศาสนาพราหมณ์ก็เรียกว่า “พหุเทวนิยม” บางพวกมีความเห็นว่าเทพเจ้าสูงสุดมี ๒ องค์คอยทัดทานอำนาจกัน ฝ่ายหนึ่งสร้างแต่สิ่งที่ดี แต่อีกฝ่ายหนึ่งสร้างแต่สิ่งไม่ดี ดังที่มีสิ่งคู่กันอยู่ในโลก เช่น ศาสนาไซโรัสเตอร์ ก็เรียกว่า “ทวิเทวนิยม” และบางพวกมีความเห็นว่าเทพเจ้าสูงสุดหรือพระเจ้านั้นมีเพียงองค์เดียวเท่านั้น เช่น พระเจ้าในศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลามก็เรียกว่า “เอกเทวนิยม” เราจะเห็นว่าแม้แต่พวกที่นับถือแบบลัทธิเทวนิยมก็ยังมีความเห็นเรื่องเทพเจ้าต่างกันอย่างออกไป บางพวกถือแบบ “พหุเทวนิยม” บางพวกถือแบบ “ทวิเทวนิยม” บางพวกถือแบบ “เอกเทวนิยม”

๕. ลัทธิเอกเทวนิยม

คำว่า “เอกเทวนิยม” หมายถึง การนับถือพระเจ้าเพียงองค์เดียว เป็นแนวคิดที่วิวัฒนาการมาจากการนับถือพระเจ้าหลายองค์นั่นเอง เพราะการที่มีพระเจ้านามากมายหลายองค์ทำให้เกิดความแตกแยกเป็นกลุ่มต่างๆ ไม่สามารถรวมกันเป็นปึกแผ่นในสังคมขึ้นมาได้ ทำให้ผู้เป็นใหญ่ในกลุ่มพยายามหาสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในกลุ่มต่างๆ เพื่อจะได้รวมกลุ่มเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงประกาศคำสอนไปในทำนองที่ว่ามีพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดอยู่เพียงองค์เดียวเท่านั้น ที่ทรงเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ทรงดลบันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง แนวความคิดเช่นนี้ เช่น ทศนะเรื่องพระเจ้าในศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และศาสนาซิกข์ เป็นต้น^{๒๗}

^{๒๖} แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๑.

^{๒๗} ประยงค์ แสนบุราณ, ศาสนาขั้นแนะนำ, (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑.

๖. ลัทธิเทวนิยม

เมื่อมนุษย์หมกมุ่นอยู่กับความเชื่อเรื่องพระเจ้ามาเป็นเวลานาน ก็มีมนุษย์บางคนคิด แปรไปจากเดิม โดยคิดในเชิงปฏิเสธพระเจ้าและเทพเจ้าต่างๆ โดยมีความคิดว่า ไม่มีพระเจ้าที่เป็น ผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง เพราะสรรพสิ่งเกิดขึ้นเองโดยกระบวนการทางธรรมชาติ เมื่อเกิดขึ้น เป็นไป แล้วก็แตกสลายไปตามกระบวนการทางธรรมชาติเช่นเดียวกัน แนวความคิดแบบนี้ เช่น พุทธศาสนา และศาสนาเซน และศาสนาเต๋า เป็นต้น^{๒๘}

มนุษย์ที่มีความคิดและเชื่อแบบนี้มีความเห็นว่า พระเจ้าสูงสุดดังที่เชื่อกันนั้นไม่มี เป็น เพียงมนุษย์คิดกันขึ้นมาเองเห็นได้จากการที่คุณลักษณะต่างๆ ของเทพเจ้า เปลี่ยนแปลงไปเรื่อยและ เพิ่มมากขึ้นทุกที ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์เป็นต้นเหตุ แล้วก็หลงคารพนับถือในสิ่งที่ตนสร้างขึ้น มา ความจริงทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัย จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะเหตุปัจจัย หลายอย่างประกอบกันขึ้นมา ดำรงอยู่ไม่ได้ด้วยตัวเอง สำหรับมนุษย์แล้ว กรรมหรือการกระทำของมนุษย์ต่างหากที่สำคัญที่สุด สามารถดลบันดาลชีวิตให้เป็นไปอย่างไรก็ได้ ความเชื่ออย่างนี้เรียกว่า “อเทวนิยม”^{๒๙}

สรุปได้ว่า ศาสนามีวิวัฒนาการมาจากความคิดที่เรียบง่ายโดยการบูชาธรรมชาติเช่น การบูชาฟ้าและแผ่นดิน การบูชาปรากฏการณ์ในท้องฟ้า เป็นต้นต่อมาก็มีแนวความคิดว่าใน ปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินั้นๆ น่าจะมีวิญญาณหรือพลังลึกลับอยู่เบื้องหลัง หรือแม้กระทั่งบรรพ บุรุษที่ตายไปแล้วจะมีฐานะเป็นวิญญาณที่สถิตอยู่ในธรรมชาติ แนวความคิดเช่นนี้เรียกว่า วิญญาณนิยม ต่อมาวิญญาณเหล่านั้นก็ถูกเข้าใจว่ามีพลังอำนาจที่อยู่เหนือวิสัยของมนุษย์ธรรมดา ทั่วไปสามารถดลบันดาลความสุขความทุกข์ให้แก่มวลมนุษยชาติจึงทำให้วิญญาณเหล่านั้นมีฐานะเป็น พระเจ้าหรือเทพเจ้าต่างๆ ซึ่งมีอยู่จำนวนมาก เรียกว่า “พหุเทวนิยม” เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นเผ่าเป็นสังคม ก็พากันนับถือและยกย่องเทพเจ้าที่ให้คุณและโทษเฉพาะแก่กลุ่มของตนเท่านั้น เรียกว่า การนับถือเทพเจ้าประจำกลุ่มเมื่อมีเทพเจ้าจำนวนมากก็ทำให้เกิดความแตกแยกจึง จำเป็นต้องมีแนวคิดเรื่องเทพเจ้าที่เป็นหนึ่งเพียงองค์เดียว เรียกว่า “เอกเทวนิยม” และในที่สุดเมื่อ มนุษย์มีเหตุผลมากขึ้น จึงพากันปฏิเสธอำนาจของพระเจ้า โดยมอบอำนาจในการสร้างโลกและสรรพ

^{๒๘} สุเมธ มธวาทิกกุล, **ศาสนาเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียน สโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๘.

^{๒๙} จานงค์ ทองประเสริฐ, **ศาสนาสากล**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๕๘.

สิ่งให้แก่กระบวนการทางธรรมชาติ ซึ่งไม่ใช่อำนาจการสร้างของพระเจ้าอีกต่อไป เพราะพระเจ้าไม่มีอยู่จริง เรียกว่า “อเทวนิยม”

๑.๗ ประโยชน์และคุณค่าของศาสนา

ตั้งทราบกันดีแล้วจากความสำคัญของศาสนาว่าสำคัญต่อมนุษย์อย่างไร ตอนนี้จะขอกล่าวถึงคุณค่าของศาสนา ทุกศาสนาสั่งสอนให้ศาสนิกชนของตนกระทำความดี เป็นคนดี มีปัญญา และรู้จักใช้ปัญญาให้เกิด

ประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและเพื่อนมนุษย์ในสังคมโดยส่วนรวม เช่น สอนให้มีความเสียสละความไม่เห็นแก่ตัว มีความเมตตาเอื้ออาทรต่อกันและการเคารพต่อสิทธิแห่งความเป็นเพื่อนมนุษย์ของกันและกัน เมื่อเป็นดังนี้แล้ว จะส่งผลให้



สังคมมีแต่สันติสุขตลอดไป^{๓๐} ศาสนามีคุณค่านานัปการ คุณค่าของศาสนาที่มีต่อมนุษย์เป็นคุณค่าทางจิตใจ อันถือว่าสูงกว่าคุณค่าทางวัตถุ คุณค่าของศาสนาที่พอประมวลได้ ดังนี้

๑. เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ ทำให้ไม่รู้สึกอ้างว้างว่าเหวจนเกินไป
๒. เป็นบ่อเกิดแห่งความสามัคคีของหมู่คณะ รวมถึงความสามัคคีในหมู่มวลมนุษยชาติ
๓. เป็นบ่อเกิดแห่งการศึกษาทั้งในด้านพุทธิศึกษา จริยศึกษาและศีลธรรมจรรยา
๔. เป็นบ่อเกิดแห่งจริยธรรม ศีลธรรมและคุณธรรม
๕. เป็นบ่อเกิดแห่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามทั้งหลาย

^{๓๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาภูมิภววิทยาลััย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕.

๖. เป็นเครื่องดับเพื่อระงับความเร่าร้อนทางใจ ทำให้ใจสงบเย็น

๗. เป็นดวงประทีปส่องโลกที่มีดมืด

๘. เป็นสิ่งที่แยกมนุษย์ออกจากสัตว์ เพราะสัตว์ไม่มีศาสนา

เมื่อมนุษย์ได้นำหลักศาสนาไปประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิตของตนอย่างสม่ำเสมอแล้ว ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์อย่างอนันตต่อดตนเอง ประโยชน์ของศาสนาโดยภาพรวมมีดังนี้

๑. ศาสนาช่วยทำให้คนมีจิตใจสูงและประเสริฐกว่าสัตว์

๒. ศาสนาช่วยทำให้คนมีวินัยในตัวเองสูง

๓. ศาสนาช่วยทำให้คนในสังคมอยู่กันได้อย่างสงบสุข

๔. ศาสนาช่วยส่งเสริมสร้างสรรค์ผลงานอันมีคุณค่า ทางด้านศิลปะและวัฒนธรรม

๕. ศาสนาช่วยทำให้คนมีความอดทน ไม่หวั่นไหวในโลกธรรม

๖. ศาสนาช่วยประสานรอยร้าวในสังคมมนุษย์ทำให้สังคมมีเอกภาพ

๗. ศาสนาทำให้มนุษย์ปกครองตนเองได้ในทุกสถานและทุกเวลา

๘. ศาสนาสอนให้มนุษย์มีจิตใจสะอาด ไม่กล้าทำความชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

๙. ศาสนาทำให้มนุษย์ผู้ประพฤติตาม พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อนและช่วยให้

ประสบการณ์ความสุขทางจิตใจอย่างเป็นลำดับขั้นตอนจนบรรลุเป้าประสงค์สูงสุดของชีวิต

๑๐. ศาสนาช่วยให้มนุษย์มีความสามัคคี เกื้อกูลกัน ทำให้อยู่ร่วมกัน

๑๑. ศาสนาช่วยให้มีหลักในการดำเนินชีวิตให้ชีวิตมีค่า ช่วยให้เกิดเสถียรภาพและ

ความสงบสุขในสังคม^{๓๑}

สรุป ประโยชน์และคุณค่าของศาสนานั้นมีมากมายจนไม่สามารถพรรณนาได้หมด เพราะศาสนามีคุณูปการต่อมนุษยชาติตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน แต่ก็สรุปให้เห็นภาพโดยรวมสองส่วนที่เกี่ยวกับมนุษย์คือ ด้านจิตภาพ ศาสนาช่วยขัดเกลาและพัฒนายกระดับจิตใจของคนให้สูงขึ้น ด้านกายภาพ ทำให้พฤติกรรมทางกาย วาจา เป็นไปในทางไม่เบียดเบียนหรือทำร้ายซึ่งกันและกันไม่ว่าวิธีใดๆ และศาสนายังเป็นสถาบันต้นแบบของการยับยั้งไม่ให้สังคมเสื่อมทราม

^{๓๑} นางเยาว์ ชาญณรงค์, วัฒนธรรมและศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑๑.

๑.๗ จุดหมายของศาสนา

จุดมุ่งหมายของศาสนาแต่ละศาสนา จะมีทั้งความหมายและความแตกต่าง แต่ขอให้ นักศึกษาเข้าใจว่า ทุกศาสนาล้วนมีหลักคำสอนที่กล่าวถึงเป้าหมายสูงสุดของตนเอง ไม่ว่าจะเป็น ศาสนาประเภท “อเทวนิยม เทวนิยม เอกเทวนิยม พหุเทวนิยม” ล้วนแต่มีจุดหมายสูงสุด ทั้งนี้ แต่จุดหมายสูงสุดจะ เข้าถึงได้วิธีการอย่างไรหรือ สูงสุดแค่ไหน ก็อยู่ที่พระศาสดา ว่าจะมีสติปัญญาชี้ทางบอก ให้ศาสนิกเข้าถึงได้หรือไม่จึงขอยกตัวอย่างเป้าหมายสูงสุดของ ศาสนา ๔ ศาสนามาเป็นแนวทางพอสังเขป เช่น



ศาสนาพุทธ : ชี้ไปที่พระนิพพานเป็นที่สุดแห่งการประพฤติปฏิบัติธรรม

ศาสนาคริสต์ : ชี้ไปยังการได้ไปอยู่ในอาณาจักรพระเจ้าหรือการเข้าไปถึงพระเจ้า

ศาสนาอิสลาม : ชี้ไปยังองค์พระอัลเลาะห์ว่าเป็นสิ่งสูงสุด

ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู : ชี้ไปยังการได้อยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระพรหม^{๓๒}

เป้าหมายอันสูงสุดของทั้ง ๔ ศาสนานี้ หมายถึง ความสุขที่แท้จริงทั้งสิ้น ศาสนาทุก ศาสนามีรายละเอียดปลีกย่อยแห่งการสั่งสอนแตกต่างกันไป แต่เมื่อกล่าวโดยนัยรวมจะมีจุดร่วมที่ เหมือนกัน คือความสุขที่แท้จริง และการมีหลายศาสนาเป็นการเปิดโอกาสให้มวลมนุษยชาติทั่วโลกได้มี โอกาสเข้าถึงเป้าหมายของชีวิตอันเป็นความสุขนิรันดรด้วยวิถีทางที่มนุษย์คิดว่าเหมาะสมที่สุด.

^{๓๒} สนิท สัมครการ, ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย : วิเคราะห์เชิงสังคม-มานุษยวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๕.

สรุปท้ายบท

การให้นิยามความหมายของศาสนาจากทัศนะต่างๆ สรุปได้ว่าศาสนาคือคำสอนที่ศาสนานำเผยแพร่สั่งสอนแจ่มแจ้งแสดงให้มนุษย์ละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดีเพื่อประสบสันติสุขในชีวิตทั้งในระดับธรรมดาสามัญและความสุขสงบนิรันดร ซึ่งมนุษย์ยึดถือปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพเลื่อมใสและศรัทธาและจะต้องมีพิธีกรรม มีสัญลักษณ์อันเป็นเครื่องหมายทางศาสนา และคำสอนในศาสนามีทั้งระดับโลกียะและระดับโลกุตระมูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนานั้นเกิดจากอวิชชา ความกลัว ความรักดี ความต้องการ ความรู้แจ้งความจริงของชีวิต ความต้องการความสงบสุขของสังคมและด้วยความแตกต่างทางภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อมและความเชื่อ จึงทำให้เกิดศาสนาหลายรูปแบบ เมื่อนมนุษย์ได้นำหลักศาสนาไปประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิตของตนอย่างสม่ำเสมอแล้วย่อมก่อให้เกิดประโยชน์อย่างอเนกอนันต์ต่อบุคคลผู้นั้นและยังช่วยให้สังคมเกิดความสงบสุขอีกด้วย

ดังนั้น ทุกศาสนาสอนศาสนิกชนของตนให้ละเว้นความชั่ว ประพฤติความดี ให้มีความรักความเมตตา รู้จักการเสียสละเพื่อผู้อื่นและลดความเห็นแก่ตัว เพราะไม่ว่าคนจะนับถือศาสนาต่างกันไป ก็เป็นพลเมืองที่ดีทั้งสิ้น ถ้าปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาอย่างเคร่งครัด ก็จะอยู่รวมกันได้อย่างมีความสุข.

บทที่ ๒

พระพุทธศาสนา

เสถียร สระทองให้

ความนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความสัมพันธ์แนบแน่นกับวิถีชีวิตของประชาชนในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน มิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะหลักคำสอนทางปรัชญา หากแต่แทรกซึมอยู่ในวัฒนธรรม ประเพณี และการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คน ความเชื่อในพระพุทธศาสนาของประชาชนจึงมีลักษณะเป็นทั้งความศรัทธาทางจิตใจและการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม เช่น การทำบุญให้ทาน การรักษาศีล การฟังธรรม ตลอดจนการเข้าร่วมพิธีกรรมในโอกาสต่าง ๆ ซึ่งล้วนสะท้อนความผูกพันระหว่างศาสนากับชีวิตของชุมชน ในมิติของความเชื่อ ประชาชนมักยึดหลักคำสอนเรื่องกรรม ผลของการกระทำ และการดำเนินชีวิตตามหลักคุณธรรมเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ความเชื่อดังกล่าวทำหน้าที่เป็นกลไกทางจริยธรรมที่ช่วยกำกับพฤติกรรม สร้างความสำนึกในความดี ความรับผิดชอบ และการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในสังคม พระพุทธศาสนาจึงมิได้เป็นเพียงระบบความเชื่อ หากยังเป็นรากฐานของการหล่อหลอมจิตสำนึกทางศีลธรรมของประชาชน ขณะเดียวกัน ความเชื่อในพระพุทธศาสนาของประชาชนยังมีลักษณะผสมผสานระหว่างหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับความเชื่อพื้นบ้านและประเพณีท้องถิ่น ทำให้การนับถือศาสนาเกิดขึ้นในรูปแบบที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน ส่งผลให้พระพุทธศาสนาดำรงบทบาทเป็นสิ่งที่พึงทางใจ แนวทางแห่งการดำเนินชีวิต และศูนย์รวมความสามัคคีของประชาชนสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน



ที่มาของภาพ : <http://www.dhammadjak.net>.

พระพุทธศาสนา คืออะไร

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่มีพระพุทธเจ้าชื่อว่าโคตมพุทธเจ้าเป็นพระศาสดา มีพระธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองเป็นหลักคำสอนเรียกว่า “ธรรมวินัย” และพระองค์ตั้งไว้เป็นหลักคำสอนสำคัญ มีพระสงฆ์ (ภิกษุ ภิกษุณี) ผู้ตัดสินใจออกบวชเพราะศรัทธาในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เพื่อศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา เพื่อบรรลุสู่จุดหมายของคำสอนคือพระนิพพาน และสร้างหมู่สังฆะขึ้นเป็นชุมชนเพื่อสืบทอดคำสอนของพระบรมศาสดาพุทธเจ้า รวมเรียกว่า “พระรัตนตรัย”^๑ นอกจากนี้ในพระพุทธศาสนา ยังประกอบคำสอนสำหรับการดำรงชีวิตที่ดั่งามสำหรับผู้ที่ยังไม่ออกบวช (คฤหัสถ์-อุบาสก และอุบาสิกา) ซึ่งหากรวมประเภทบุคคลที่ที่นับถือและศึกษาปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระบรมศาสดาแล้วก็จำแนกได้เป็น ๔ ประเภท คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือที่เรียกว่า “พุทธบริษัท ๔”

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประเภท “อเทวนิยม” ปฏิเสธการมีอยู่ของพระเป็นเจ้าหรือพระเจ้าผู้สร้าง และเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ว่าทุกคนสามารถพัฒนาจิตใจไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยความเพียรของตน กล่าวคือ ศาสนาพุทธสอนให้มนุษย์บันดาลชีวิตของตนเอง ด้วยผลแห่งการกระทำของตน ตามกฎแห่งกรรม มิได้มาจากการอ้อนวอนขอจากพระเป็นเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์นอกกาย คือให้พึ่งตนเองเพื่อพาตัวเองออกจากกองทุกข์ ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่าใด เหล่าหนึ่งในบัดนี้ก็ดี ในเวลาที่เราล่วงไปก็ดี จักมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา”^๒ มีจุดมุ่งหมายคือการสอนให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงในโลกด้วยวิธีการสร้างปัญญา ในการอยู่กับความทุกข์อย่างรู้เท่าทันตามความเป็นจริง วัตถุประสงค์สูงสุดของศาสนาคือการหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงและวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิด เช่นเดียวกับที่พระศาสดาทรงหลุดพ้น

^๑ ไตรสรณคัมภ์ หรือที่แปลว่า การสมาทานนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึก (taking refuge in the triple gem) เดิมเคยเป็นเอกลักษณ์และข้อผูกมัดแห่งวิถีพุทธ และเป็นความแตกต่างทั่วไประหว่างชาวพุทธกับศาสนิกชนอื่น.

^๒ สัมมา. (ไทย) ๑๙/๓๘๐/๒๓๕.

ได้ด้วยกำลังสติปัญญาและความเพียรของพระองค์เอง ในฐานะที่พระองค์ก็ทรงเป็นมนุษย์ มิใช่เทพเจ้าหรือทูตของพระเจ้าองค์ใด ศาสนาพุทธมีอายุจนถึงปัจจุบันล่วงมากกว่า ๒๕๐๐ ปี

ปัจจุบันศาสนาพุทธได้เผยแผ่ไปทั่วโลก โดยมีจำนวนผู้นับถือส่วนใหญ่อยู่ในทวีปเอเชีย ทั้งในเอเชียกลาง เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัจจุบันศาสนาพุทธ ได้มีผู้นับถือกระจายไปทั่วโลก ประมาณ ๕๐๐ ล้านคน^๓ ด้วยมีผู้นับถือในหลายประเทศ ศาสนาพุทธจึงเป็นศาสนาสากล^๔

๒.๑ พระพุทธศาสนา

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่นักปราชญ์ทั่วโลกยกย่องว่า เป็นเพชรน้ำเอกที่สั่งสอนให้บุคคลรู้จักตนเอง รู้จักคุณค่าชีวิต มีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เรียกว่า “รัตนตรัย” แปลว่าแก้ว ๓ ประการ พระพุทธ คือ ผู้ค้นพบกฎแห่งความจริงของโลกและชีวิต พระธรรม คือ กฎของโลกและชีวิตที่พระพุทธเจ้าค้นพบแล้วนำมาเปิดเผย และพระสงฆ์ คือ หมู่ผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าจนรู้แจ้งเห็นจริงตามคำสั่งสอนของพระองค์ที่ทรงเห็นแล้ว นำความรู้นั้นมาเผยแผ่ต่อสาธารณชนให้รู้ตามด้วย



ภาพจาก : <https://pixabay.com>

ศาสนาพุทธ มีคำสอนหลักคือสอนให้

เชื่อกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ความใน “พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๒ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๔

^๓ Major Religions Ranked by Size เก็บถาวร 2008-06-15 ที่ เวย์แบ็กแมชชีน ; U.S. State Department's International Religious Freedom Report 2004. (ศาสนาหลัก จัดอันดับตามขนาดเก็บถาวร 2008-06-15 ที่เวย์แบ็กแมชชีน; รายงานเสรีภาพทางศาสนาระหว่างประเทศของกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกา ปี 2004), โลเปซ, เรื่องราวของพุทธศาสนา. หน้า 239).

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒), หน้า ๖๐๒.

อังกุตรนิกาย ปัญจก-ฉักกนิบาต ว่าด้วยฐานะที่ควรพิจารณาเนื่องๆ” ตอนหนึ่งว่า “สตรี บุรุษ
คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตควรพิจารณาเนื่องๆ ว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรม
เป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็
ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น”^๕

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาอเทวนิยม คือ ไม่เชื่อและไม่สอนเรื่องพระเจ้าสร้างโลก ไม่
สอนโดยมีพระเจ้าหรือเทวดาเป็นจุดศูนย์กลางของโลกของมนุษย์ แต่สอนให้เน้นหนักในเรื่องศีลธรรม
และปัญญาชั้นสูง เป็นศาสนา ๑ ใน ๓ ที่นับว่าเป็นศาสนาสากล หรือศาสนาของโลก คือมีผู้นับถือใน
หลายประเทศ ไม่จำเพาะในประเทศที่เกิดศาสนาขึ้น พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล
ไม่ถือบุคคลเป็นใหญ่ ไม่ถือโลกเป็นใหญ่ แต่ถือธรรมเป็นใหญ่ ใครก็ตามแม้จะนับถือศาสนาอื่นหรือ
สอนศาสนาอื่นแต่ถ้าคำสอนนั้นถูกต้อง มีเหตุผล พระพุทธศาสนาก็รับรองว่าถูก^๖

พระพุทธศาสนาเป็นทั้งศาสนาและปรัชญา เนื่องจากเป็นคำสอนที่รวมยอดจริยคติกับ
สัจธรรมแห่งปรัชญาเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกิดก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี คือ ประมาณกว่า
๒๕๐๐ ปีมาแล้ว พระพุทธศาสนาเกิดในประเทศอินเดีย พระพุทธศาสนา แปลว่า คำสั่งสอนของท่าน
ผู้รู้ ของผู้ให้คนอื่นรู้ ของผู้ตื่นจากกิเลส ของผู้ปลุกให้คนตื่นจากกิเลส ของผู้เบิกบาน^๗ ซึ่งได้แก่พระ
ศาสดาผู้ตั้งศาสนานี้เอง ทั้งนี้เพราะว่าศาสนานี้ไม่ได้เป็นศาสนาตั้งอยู่บนรากฐานอารมณ์ พระพุทธ
องค์ผู้ตั้งศาสนานี้ได้ทรงใช้สติปัญญาค้นคว้าพิจารณาด้วยเหตุผลตามที่เป็นจริง จนกระทั่ง ได้พบกับ
สัจธรรมด้วยพระองค์เอง เมื่อค้นคว้าทรงปฏิบัติด้วยพระองค์เองด้วย กาย วาจา และใจ ตามวิธีของ
สัจธรรมและได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้นโดยสมบูรณ์แล้ว จึงทรงประกาศแก่โลก เพื่อความสุข เพื่อ
ประโยชน์ของสรรพสัตว์โดยพระมหากรุณา พระพุทธศาสนาจึงชื่อว่า เป็นศาสนาแห่งความจริง เป็น
ความจริงซึ่งมนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ ไม่ผูกขาดเฉพาะศาสดาผู้เดียว พระพุทธศาสนาจึงเป็น
ศาสนาของปัญญาชน^๘

^๕ อัง. ปัญจก, (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๑.

^๖ สุชีพ ปุญญานุภาพ, ประวัติศาสตร์ศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙๓.

^๗ พระญาณวโรดม (ประยูร สุนตงกูโร), ศาสนาต่างๆ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๘), หน้า ๑๕๔.

^๘ เสถียร โพธิ์นันทะ, แนวพระพุทธศาสนา, (นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๑.

๒.๒ พระศาสดา

พระศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา คือ พระพุทธเจ้า แปลว่า ผู้ตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้า คือ ท่านผู้รู้ด้วยพระองค์ก่อน แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้ตามด้วย ได้แก่ สอนให้ประชุมชนเว้นชั่ว ประพฤติชอบ ประกอบตนไว้ในทางที่สมควร ซึ่งมีพระนามเดิมว่า สิทธัตถะ จึงเรียกกันว่าพระสิทธัตถะพุทธเจ้า ซึ่งมีพระนามที่ใช้เรียกกันหลายพระนาม พอยกเป็นตัวอย่างได้ดังนี้คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า พระทศพล พระบรมศาสดา พระมหามุนี พระจอมมุนี พระศรีสรรเพชญ์ พระศากยมุนี พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระธรรมราชา พระตถาคต พระโลกเชษฐ พระโลกนาถ พระสัพพัญญู ฯลฯ พระนามเหล่านี้หมายถึงพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น^๙

พระพุทธเจ้า ผู้เป็นเอกอัครมหาบุรุษในโลก ทรงมีพระนามเดิมว่า สิทธัตถะโคตมะ เป็นโอรสกษัตริย์กรุงกบิลพัสดุ์ พระราชบิดาของพระองค์ทรงพระนามว่า สุทโธทนะ ส่วนพระราชมารดา ทรงพระนามว่า มหามายา ประสูติประมาณปีที่ ๘๐ ก่อนพุทธศักราช ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ พระองค์ประสูติที่อุทยานลุมพินีวัน ตั้งอยู่ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับเมืองเทวทหะต่อกัน เมืองกบิลพัสดุ์ตั้งอยู่ในประเทศอินเดียตอนเหนือ ใกล้ภูเขาหิมาลัย ซึ่งตามตำราภูมิศาสตร์กล่าวว่า เป็นภูเขาที่มียอดสูงที่สุดในโลก ที่ตั้งของเมืองกบิลพัสดุ์ในปัจจุบันเข้าใจกันว่า อยู่ในเขตประเทศเนปาล พระองค์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาก็สิ้นพระชนม์^{๑๐} เมื่อพระองค์มีพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา เริ่มศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์ต่างๆ ของลัทธิพราหมณ์ทรงรอบรู้ในลัทธิพราหมณ์เป็นอย่างดีพอ ๑๖ พรรษา ได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงยโสธรา ทรงประทับอยู่ในพระราชวังของพระองค์ ซึ่งเพียงพร้อมด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ มีปราสาทสามหลังสำหรับอยู่ในฤดูทั้งสาม บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่สตรี ประโคนไม้มีบุรุษเจือปน จนมีพระชนมายุได้ ๒๙ พรรษา มีพระโอรสประสูติทรงพระนามว่า ราहुลกุมาร ต่อจากนั้นทรงเบื่อหน่ายในฆราวาสวิสัย ฆราวาส แปลว่า ผู้ครองเรือน หรือคฤหัสถ์ จึงเสด็จออกบรรพชาแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงทำการค้นคว้าอยู่เป็นเวลา ๖ ปี จึงได้พบธรรมวิเศษอันเป็นเหตุให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ก่อนพุทธศักราช

^๙ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำวัด, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๑.

^{๑๐} พระญาณวโรดม (ประยูร สนตงกูโร), ศาสนาต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๕.

๔๕ ปี สถานที่ตรัสรู้คือ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมแขวงเมืองคยา ขณะตรัสรู้ประทับนั่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์^{๑๑} เมื่อตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปแสดงปฐมเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ มี โภณฑัญญะ เป็นต้น สถานที่แสดงปฐมเทศนา คือ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปัจจุบันคือสารนาถ เมืองพาราณสีซึ่งได้ออกบวชติดตามพระองค์มาตั้งแต่แรก เพื่อให้ท่านเหล่านั้นได้ตรัสรู้ตาม^{๑๒} ต่อจากนั้นพระองค์ได้พยายามเผยแผ่ความรู้ของพระองค์ให้แพร่หลายไปโดยลำดับ ได้ประดิษฐานพระพุทธศาสนามั่นคงเป็นครั้งแรกในแคว้นมคธ มีกรุงราชคฤห์เป็นราชธานี มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ปกครอง พระพุทธเจ้าทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ เพราะในสมัยพุทธกาล แคว้นมคธเป็นแคว้นที่เจริญที่สุดในสมัยนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้ศาสนาของพระองค์เผยแผ่ไปโดยรวดเร็ว พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมหาชนอยู่ ๔๕ ปี ก็ปริณิพานที่สาละวโนทยานเมืองกุสินารา เมื่อพระชนม์ได้ ๘๐ พรรษา

สรุป พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้สืบเชื้อสายกษัตริย์ออกมาฝึกหัดใจกาย จนเป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง แล้วทรงนำคำสอนที่ทรงค้นพบมาเผยแผ่แก่สรรพบุคคล จนรู้แจ้งเห็นจริงตามวิสัยแห่งตนตลอดระยะเวลา ๔๕ ปี โดยอาศัยพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่จึงทำให้เสด็จไปทั่วชมพูทวีปได้สร้างประโยชน์และความสุขให้แก่มหาชนเป็นจำนวนมาก โดยทรงทำพุทธกิจเป็นนิตยเพื่ออนุเคราะห์แก่สัตว์โลก อาทิ ตอนเช้าออกบิณฑบาต บ่ายแสดงธรรม พลบค่ำให้อโวาท เที่ยงคืนให้อโอกาสเทศาเข้าเฝ้าถามปัญหา เกือบถึงเช้าตรวจดูผู้สมควรอนุเคราะห์ ทรงกระทำอย่างนี้ จนกระทั่งเสด็จดับขันธปริณิพาน ทรงเป็นผู้ให้แสงสว่างแก่เวไนยสัตว์ เป็นแบบอย่างของผู้คิดดี พูดดี และทำดี มีอิสระจากเครื่องร้อยรัดทั้งปวง แม้กาลผ่านไปเกียรติกษัตริย์อันงามยังคงปรากฏแก่มนุษยโลกจนถึงปัจจุบัน และคำสอนที่ทรงแสดงไว้อย่างล้ำสมัย ใหม่เสมอ ตลอดทุกยุคเหนือกาลเวลา เพราะคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงสอนนั้น เป็นเรื่องจริงที่เนื่องด้วยชีวิตและจิตใจของมนุษยชาติโดยแท้

^{๑๑} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, (พิมพ์ ธรรมธเถร), **สากศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๓๕๐.

^{๑๒} เสถียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๖.

๒.๓ คัมภีร์

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้มีขึ้นครั้งแรกอย่างสมบูรณ์เมื่อพุทธปรินิพพานแล้ว ประมาณได้ ๔๕๐ ปีเศษ เดิมทีเขียนเป็นภาษาลังกาหรือภาษาสิงหล ต่อมา ได้มีพระเถระคือพระพุทธโฆษาจารย์มาแปลเป็นภาษาบาลี ถือว่าเป็นภาษาพระพุทธศาสนาจนถึงปัจจุบัน หลักฐานชั้นที่หนึ่งเป็นหนังสือชั้นบาลีต่อมา ก็มีอาจารย์ได้แต่งคำอธิบายบาลีเป็นหนังสือชั้นอรรถกถา และอธิบายอรรถกถาเป็นหนังสือชั้นฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส เป็นลำดับ คำอธิบายเป็นชั้นๆ^{๓๓} คัมภีร์ที่ศาสนาพุทธใช้เรียกว่า พระไตรปิฎก แปลว่า ปิฎกสาม ปิฎก แปลตามศัพท์พินัย ว่ากระจัดหรือตะกร้า อันเป็นภาษาสำหรับใส่รวมของต่างๆ เข้าไว้ นำมาใช้ในความหมายว่าเป็นที่รวบรวมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่จัดเป็นหมวดหมู่แล้ว ไตรปิฎก จึงแปลว่าคัมภีร์ที่บรรจุพุทธพจน์และเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา ๓ ชุด เป็นประมวลแห่งคัมภีร์ที่รวบรวมพระธรรมวินัย ๓ หมวด ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ คัมภีร์ คือ

๑) วินัยปิฎก คัมภีร์ว่าด้วย ระเบียบวินัยของภิกษุและภิกษุณี

๒) สุตตันตปิฎก คัมภีร์ว่าด้วยพระธรรมเทศนาต่างๆ ไป มีประวัติและท้องเรื่อง

ประกอบ

๓) อภิธัมมปิฎกคัมภีร์ว่าด้วยข้อธรรมล้วนๆ ไม่มีประวัติและท้องเรื่องประกอบ

คัมภีร์ฉบับอักษรไทยที่นิยมนำมาใช้ในการศึกษา เรียกว่า ฉบับสยามรัฐ มีทั้งหมด ๔๕ เล่ม ที่แยกเป็น ๔๕ เล่ม ก็เพื่อให้ได้จำนวนตรงกับปีที่พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ภายหลังตรัสรู้จนกระทั่งถึงปรินิพพาน^{๓๔} ซึ่งนับได้ ๔๕ ปี ในหนังสือ ๔๕ เล่มนี้ แบ่งให้เข้าใจได้ง่าย ดังนี้

๑) วินัยปิฎก ๘ เล่ม (เล่มที่ ๑-๘)

๒) สุตตันตปิฎก ๒๕ เล่ม (เล่มที่ ๙-๓๓)

๓) อภิธรรมปิฎก ๑๒ เล่ม (เล่มที่ ๓๔-๔๕)

^{๓๓} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช, ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๒.

^{๓๔} สุขีพ ปุณฺณภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพระไตรปิฎกเพื่อประชาชน, ๒๕๖๐), หน้า ๑๙๔.

พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า พระไตรปิฎกมีเนื้อความทั้งหมด ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี แบ่งเป็น พระวินัยปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี พระสุตตันตปิฎก ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี และ คัมภีร์สุดท้าย พระอภิธรรมปิฎก ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นดี^{๑๕} ส่วนพระไตรปิฎกฝ่ายมหายาน เป็น พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต ภายหลังได้แปลเป็นภาษาจีน ญี่ปุ่นและทิเบต และฉบับสันสกฤตในปัจจุบันได้สูญหายไปเป็นส่วนมาก คงมีเหลืออยู่เพียงไม่กี่เรื่อง และจะพิมพ์เป็นชุดรวมทั้งคำอธิบาย ที่เรียกว่าอรรถกถาและคัมภีร์ที่แต่งขึ้นใหม่รวมอยู่ด้วย^{๑๖}

๒.๔ ความเป็นมาของพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกกำเนิดมาจากการสังคายนา “สังคายนา” แปลว่า การร้อยกรองพระธรรมวินัย ด้วยการประชุมสงฆ์จัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรวณะ แล้วรับทราบทั่วกันในที่ประชุมนั้นว่าตกลงกันอย่างไร ก็มีการท่องจำนำสืบต่อๆ มา ในชั้นเดิมการสังคายนา ประมวลเหตุความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา จึงจัดระเบียบหมวดหมู่พระพุทธรวณะไว้ในครั้งต่อๆ มาปรากฏมีการถือผิดตีความหมายผิด ก็มีการชำระวินิจฉัยข้อที่ถือผิด ตีความหมายผิดนั้น ชี้ขาดว่าที่ถูกต้องเป็นอย่างไร แล้วก็ทำการสังคายนาโดยการทบทวนระเบียบเดิมบ้าง เพิ่มเติมของใหม่อันเป็นทำนองบันทึกเหตุการณ์บ้าง จัดระเบียบใหม่ในบางข้อบ้าง ในชั้นหลังๆ เพียงการจารึกลงในใบลาน การสอบทานข้อผิดในใบลาน ก็เรียกกันว่า สังคายนา^{๑๗}

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : ผลิติมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๑๕.

^{๑๖} สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๒.

^{๑๗} สุชีพ ปุณฺณานุกาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพระไตรปิฎกเพื่อประชาชน, ๒๕๖๐), หน้า ๑๙๕.

๒.๔.๑ กระบวนการสังคายนา

การสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต เมืองราชคฤห์ หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ๓ เดือน โดยพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลา ๗ เดือนจึงแล้วเสร็จการสังคายนาในครั้งนี้ปรารภเรื่องสุภทัตถิกษุผู้บวชเมื่อแก่ กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย โดยเฉพาะกล่าวจ้วงจาบพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธองค์ปรินิพพานก็ดีแล้ว จะได้ไม่ต้องมีใครมาแนะนำว่ากล่าวตักเตือนหรือชี้โทษ^{๑๘} ทำให้พระมหากัสสปะดำริเรื่องการสังคายนา ทั้งนี้ก็เพื่อให้ธรรมรุ่งเรืองอยู่สืบไปการสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่วาฬิการาม เมืองเวสาลี เมื่อพุทธศักราช ๑๐๐ โดยพระเจ้ากาลาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลา ๘ เดือนจึงแล้วเสร็จ การสังคายนาในครั้งนี้ปรารภพวกภิกษุวัชชีบุตรแสดงวัตถุ ๑๐ ประการ ที่ไม่ชอบด้วยธรรมวินัยเกิดการถกเถียงกันอย่างรุนแรงจนเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกในสังฆมณฑล นำมาสู่สาเหตุที่ทำให้สังคายนาครั้งที่ ๒^{๑๙} การสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่โศการาม เมืองปาฏลีบุตรเมื่อพุทธศักราช ๒๓๔ โดยพระเจ้าอโศกหรือศรีธรรมมาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลา ๙ เดือนจึงแล้วเสร็จ การสังคายนาในครั้งนี้ปรารภเดียรฉัตรมากมายปลอมบวชในพระศาสนา เพราะมีลาภสักการะเกิดขึ้นมาก เมื่อทำสังคายนาครั้งที่ ๓ เสร็จแล้ว พระมหินทเถระพระโอรสของพระเจ้าอโศก พร้อมด้วยพระเถระอื่นๆ รวมกันครบ ๕ รูป ได้เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกา การสังคายนาครั้งที่ ๔ ทำขึ้นที่ภูปาราม เมืองอนูราชบุรี ประเทศศรีลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ โดยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นศาสนูปถัมภก ใช้เวลา ๑๐ เดือนจึงแล้วเสร็จ การสังคายนาในครั้งนี้ปรารภให้พระศาสนาประดิษฐานมั่นคงในลังกาทวีป เหตุที่สังคายนาครั้งนี้ห่างจากครั้งแรกประมาณ ๓-๔ ปี บางมติจึงไม่ยอมรับเป็นสังคายนา เช่น มติของฝ่ายพม่า เป็นต้น^{๒๐} และเป็นที่ยอมรับในแง่เหตุการณ์น้อยกว่าครั้งที่ ๕

^{๑๘} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, อ่างโน, ประภาส แก้วเกตุพงษ์, ศาสนาเบื้องต้น, (ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๖๕), หน้า ๒๒.

^{๑๙} ประยงค์ แสนบูรณ, พระพุทธศาสนา มหายาน, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑.

^{๒๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพระไตรปิฎกเพื่อประชาชน, ๒๕๖๐,) หน้า ๑๙๒.

การสังคายนาครั้งที่ ๕ ที่อาโลกเลณสถาน ในมัลลชนบท ในลังกาทวีป เมื่อพุทธศักราช ๔๕๐ บางตำราว่า ๔๓๖ โดยพระเจ้าวัฏฏคามณีกายเป็นศาสนูปถัมภ์ การสังคายนาในครั้งนี้ปรารภพระสงฆ์แตกกันเป็น ๒ พวก คือพวกมหาวิหารกับพวกอภัยคีรีวิหาร และค่านิ่งว่าสืบไปภายหน้ากุลบุตรจะถอยปัญญา ควรจารึกพระธรรมวินัยลงในใบลาน^{๒๑}

๒.๔.๒ การจารึกพระไตรปิฎกในประเทศไทย

จารึกการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย แบ่งออกได้เป็น ๔ สมัย ดังนี้

สมัยที่ ๑ ชำระและจารลงในใบลาน กระทำที่เมืองเชียงใหม่สมัยพระเจ้าติโลกราช ประมาณ พ.ศ. ๒๐๒๐ ตัวอักษรที่ใช้ในการจารึกพระไตรปิฎก ในครั้งนี้เป็นอักษรแบบไทยลานนา คล้ายอักษรพม่ามีผิดเพี้ยนกันบ้างและพอเดาออกเป็นบางตัว

สมัยที่ ๒ ชำระและจารลงในใบลาน กระทำที่กรุงเทพฯ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๓๑ การสังคายนาครั้งนี้ ผู้ทรงความรู้รุ่นหลังมักจะพูดล้อว่า เป็นการสังคายนาแต่หัวตะ เช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในพระราชวิจารณ์โดยเล็งไปถึงว่า ไม่ได้ทำอะไรมาก นอกจากแก้ไขตัวหนังสือที่ผิด

สมัยที่ ๓ ชำระและพิมพ์เป็นเล่ม กระทำที่กรุงเทพมหานคร ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ การพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นเล่มหนังสือ แม้ในขั้นแรกจะไม่สมบูรณ์ แต่ก็เป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาสะดวกยิ่งขึ้น เป็นการวางรากฐานอย่างสำคัญแห่งพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เป็นพระราชกรณียกิจอันควรสรรเสริญยิ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมัยที่ ๔ ชำระและพิมพ์เป็นเล่ม กระทำที่กรุงเทพมหานคร สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๖๘ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๓^{๒๒}

สรุป การสังคายนา ก็คือการที่พระสงฆ์ผู้ทรงธรรมวินัยได้ช่วยกันตรวจทาน และได้รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้ามิให้คลาดเคลื่อนหรือผิดเพี้ยนไปจากเดิม จะสังเกตได้ว่า เมื่อมี

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : ผลิตัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๔๗.

^{๒๒} (สุชีพ ปุณฺณานุกาภ, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, ๒๕๖๐, หน้า ๑๙๖.

มูลเหตุที่จะก่อให้เกิดความคลาดเคลื่อนหรือบิดเบือนพระธรรมวินัย คณะสงฆ์ผู้ทรงศีลก็จะทำการสังคายนา ซึ่งเหตุการณ์ใหญ่ๆ ที่ปรากฏในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนานั้น จะถือการสังคายนา ๕ ครั้งเป็นหลัก คือ ครั้งแรกถึงครั้งที่ ๓ ทำที่ประเทศอินเดีย ส่วนครั้งที่ ๔-๕ ทำที่ประเทศศรีลังกา โดยครั้งที่ ๕ นี้ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ทำให้เกิดการจารึกคำสอนเป็นตัวหนังสือครั้งแรก โดยจารลงในใบลานและพัฒนาการตามสมัยมาเป็นเล่มพระไตรปิฎก แบ่งออกเป็น ๓ ชุดหรือ ๓ หมวด คือ พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

๒.๕ ลักษณะของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนานับเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นเพื่อปรับปรุง และแก้ไขสังคมชมพูทวีปในยุคนั้น ให้ดีขึ้นจากสภาพการณ์หลายอย่าง เช่นจากการกดขี่ทางชนชั้นวรรณะของศาสนาพราหมณ์และฮินดู การหลอกล้อทางสังคมที่ชัดเจนการถือชั้นวรรณะอย่างเข้มงวดการใช้สัตว์เป็นจำนวนมากเพื่อบวงสรวงบูชาัญญ ตลอดจนการกดขี่สตรี พุทธศาสนาจึงเสมือนน้ำทิพย์ชโลมสังคมชมพูทวีปโบราณให้ชาวสะอาดมากกว่าเดิม คำสอนของพุทธศาสนาทำให้สังคมของชมพูทวีปโดยทั่วไปสงบร่มเย็น

พระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษมากมาย แต่ในที่นี้จะกล่าวเพียง ๔ ประการซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวโลกสัมผัสได้ทั่วไป ยังไม่เจาะลึกถึงธรรมชั้นสูงที่จะพิสูจน์ได้ด้วยการปฏิบัติธรรม ลักษณะพิเศษเหล่านี้จะกล่าวเปรียบเทียบกับศาสนาอื่นๆ โดยเฉพาะศาสนา “เทวนิยม” ซึ่งนับถือเทวดาหรือพระเจ้าเป็นที่พึ่ง โดยจะนำประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงมาอ้างอิง บางประเด็นก็จะเปรียบเทียบกับความรู้ทางโลก การเปรียบเทียบนี้ ไม่มีวัตถุประสงค์ในการว่าร้ายศาสนาอื่นแล้ว สรรเสริญศาสนาของตน แต่เป็นเพียงการนำสิ่งที่เกิดขึ้นจริงมากล่าวถึงเท่านั้น เปรียบเสมือนนักข่าวผู้มีจรรยาบรรณนำเสนอข้อมูลไปตามเหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือพระพุทธเจ้า เป็นพระสมัญญานามที่ใช้เรียกพระบรมศาสดาของศาสนาพุทธ พระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายานต่างนับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นศาสดาของตนเหมือนกัน แต่รายละเอียดปลีกย่อยจะต่างกันอยู่บ้าง ฝ่ายเถรวาทให้ความสำคัญกับพระพุทธเจ้าพระองค์ปัจจุบันคือ “พระโคตมพุทธเจ้า” ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระองค์ที่ ๔ ในภัทรกัปนี้ และมีการกล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอดีตกับในอนาคตอยู่บ้าง แต่ไม่ให้ความสำคัญเท่ากับ “โคตมพุทธเจ้า” ฝ่ายมหายานนับถือพระพุทธเจ้าของฝ่ายเถรวาททั้งหมด และเชื่อว่านอกจากพระพุทธเจ้าทั้ง ๒๘

พระองค์ที่ระบุในพุทธวงศ์ของพระไตรปิฎกภาษาบาลีแล้ว ยังมีพระพุทธเจ้าอีกมากมายเพิ่มเติมขึ้นมา ภายหลังจากตำนานของฝ่ายเถรวาท

๒.๕.๑ ลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนามีดังนี้คือ

๑. เป็นศาสนาแห่งเหตุผล

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความรู้เพราะเป็นศาสนาแห่งการตรัสรู้ของพระองค์เอง จากปัญญาของพระองค์และธรรมที่พระองค์ตรัสรู้คือ อริยสัจ ๔ ก็เป็นความจริงอย่างแท้จริง ให้เสรีภาพในการพิจารณา ให้มีปัญญาเหนือศรัทธา ในขณะที่บางศาสนาสอนว่าศาสนิกชนต้องมีศรัทธามาก่อนปัญญาเสมอ และต้องมีความภักดีต่อพระเจ้าผู้เป็นเจ้าสูงสุด ผู้นับถือจะสงสัยในพระเจ้าไม่ได้ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งการศึกษา และการแสวงหาความจริง มีความเป็นวิทยาศาสตร์สามารถพิสูจน์ได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ เช่น ปริมาณอุปสาทรูป ปวัตติกมณัย ไม่สอนให้เชื่ออย่างไม่มีเหตุผล เช่น หลักกาลามสูตร ดงพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าทรงไต่ตรัสไว้ในพระวินัยปิฎกว่า “เย ธัมมา เหตุบัพพวา เตสัง เหตุตถาคโตอาหเตสฺสยฺจ โยนิโรธํ จ เอววาทีมหาสมโณ” แปลความได้ว่า “ธรรมเหล่าใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตตรัสแสดงเหตุและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๒๓}

๒. เป็นศาสนาแห่งอิสระเสรีภาพ

พุทธศาสนาไม่มีการบังคับให้คนศรัทธาหรือเชื่อแต่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเองศาสนาของพระพุทธเจ้าคือคำสอนซึ่งทรงสอนให้ผู้ฟังใช้ปัญญาพิจารณาอย่างถ่องแท้ก่อนจะปลงใจเชื่อ ไม่ใช่เป็นเทวโองการ (Gospel) จากพระเจ้าซึ่งแย้งไม่ได้ พระสงฆ์หรือพุทธสาวกมีหน้าที่อธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าให้คนที่สนใจฟังเท่านั้นใครไม่สนใจฟัง ชาวพุทธก็ไม่เคยใช้กฎหมายหรือรัฐธรรมนูญ บังคับให้นับถือ ให้สิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาตามความประสงค์ของผู้ฟัง ความใจกว้างและมีหลักคำสอนที่เป็นสัจธรรม เชิญชวนให้มาพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติเองและเน้นให้ใช้ปัญญาไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนนับถือ ทำให้พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับจากวิญญูชนไปทั่วโลก ทั้งจุดมุ่งหมายคือ วิมุตติความหลุดพ้นเป็นอิสระจากกิเลสตัณหาทั้งปวง

^{๒๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

๓. เป็นศาสนาอเทวนิยม

เพราะเหตุว่าพระพุทธศาสนาไม่เชื่อในอำนาจดลบันดาลของพระเจ้า จึงจัดอยู่ในศาสนาประเภท “อเทวนิยม” ในความหมายที่ว่าไม่เชื่อว่า พระเจ้าบันดาลทุกสรรพสิ่ง ไม่เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลก พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่ผูกติดกับพระผู้ดลบันดาล หรือพระเจ้า ไม่ได้ผูกมัดตนเองไว้กับพระเจ้า ไม่พึ่งพาอำนาจของพระผู้เป็นเจ้า เชื่อในความสามารถของมนุษย์ว่ามีศักยภาพเพียงพอ โดยไม่ต้องพึ่งอำนาจใดๆ ภายนอก เชื่อว่ามนุษย์เองสามารถปลดเปลื้องความทุกข์ได้โดยไม่ต้องรอการดลบันดาล และพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้โดยไม่มีใครสั่งสอนและไม่อ้างว่าเป็นทูตของพระเจ้านักปราชญ์ทั้งหลายทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงกล่าวยกย่องว่าเป็นศาสนาที่ประกาศความเป็นอิสระของมนุษย์ให้ปรากฏแก่โลกยิ่งกว่าศาสนาใดๆ ที่มีมา แต่หากจะเปรียบเทียบกับศาสนาอื่นที่มีพระเจ้า ชาวพุทธทุกคนคือพระเจ้าของตัวเอง เนื่องจากตัวเองเป็นคนกำหนดชะตาชีวิตของตัวเองว่าจะมีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตหรือมีความตกต่ำในชีวิต จากการประพฤติปฏิบัติของตัวเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่าตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน ซึ่งต่างกับศาสนาที่มีพระเจ้า ที่ชะตาชีวิตทั้งหมดล้วนเป็นสิ่งที่พระเจ้ากำหนดมาแล้ว^{๒๔}

๔ เป็นศาสนาแห่งสันติภาพ

กระบวนการนักคิดของโลกศาสนา พุทธศาสนาได้รับการยกย่องจากทั่วโลกว่าเป็นศาสนาแห่งสันติภาพอย่างแท้จริง เพราะไม่ปรากฏว่ามีสงครามศาสนาเกิดขึ้นในนามของพุทธศาสนา หรือเผยแพร่ศาสนาโดยการบังคับผู้อื่นให้มานับถือสอนให้มีความรักต่อสรรพชีวิตใดๆ ไม่ใช่เพียงแค่มนุษย์รวมถึงปวงสัตว์สรรพสัตว์ที่ร่วมเกิดแก่เจ็บตายรักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกับเรา รักทั้งผู้อื่นและตัวเอง ไม่สอนให้เกลียดตัวเองไม่ให้ละเมิดสิทธิของผู้อื่นสหประชาชาติยกย่องให้วันวิสาขบูชาเป็นวันสันติภาพโลกโดยพระสงฆ์ไทยรูปแรกที่ได้รับรางวัลโนเบลคือ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ในพ.ศ. ๒๕๓๗ ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ จากองค์การยูเนสโก^{๒๕} (Unesco Prize for Peace Education) ซึ่งถือเป็นความภาคภูมิใจของคณะสงฆ์ไทยและพุทธศาสนิกชนชาวพุทธทั่วโลก

^{๒๔} พระครูปริยัติกิตติธำรง, รศ.ดร., ผศ.ดร.ศิริโรจน์ นามเสนา, ความสำคัญและลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา : กองวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน หน้า ๖.

๕. เป็นศาสนาแห่งการพัฒนาศรัทธาและปัญญา

คำว่า “ศรัทธา” แปลว่า ความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ หมายถึง ความเชื่อในสิ่งที่ดีงามที่มี

เหตุผลและผลไม่ใช้เชื่ออย่างงมงายโดยปราศจากการพิจารณาไตร่ตรองด้วยสติปัญญาของตนเอง



ตัวอย่างของความมีศรัทธา คือ ท่านอุบาลีคฤหบดี ผู้เคย
เลื่อมใสลัทธิ “นิครนถนาฏบุตร” มาก่อน ได้หันมาเลื่อมใส
ในพระพุทธศาสนาโดยแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระ
รัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิตตามที่ปรากฏในอุปาลิวาสสูตร
ว่า

“พระพุทธองค์ได้ตรัสตักเตือนอุบาลีคฤหบดี
ให้พิจารณาด้วยสติปัญญาเสียก่อน เพราะเมื่อได้พิจารณา
ให้รอบคอบแล้ว จึงค่อยลงมือทำการดีโดยพระพุทธ
องค์ทรงตักเตือนให้ถวายบิณฑบาตแก่พวกนิครนถ์ที่มาสู่
เรือนของตนไปตามปกติ เพราะตระกูลของท่านอุบาลีเป็น
ตระกูลใหญ่ที่คนรู้จักมากเป็นเสมือนทำนน้ำสำหรับอาบ และ
ตัมกีนของพวกนิครนถ์ทั้งหลายมาช้านานแล้ว ข้อความนี้
ปรากฏใน “พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิม
ปัณณาสก์มีใจความว่า พระผู้มีพระภาคตรัสกับอุบาลี
คฤหบดีว่า “คหบดี ตระกูลของท่านเป็นดุจบ่อน้ำของพวก
นิครนถ์มานานแล้ว ท่านควรเข้าใจว่า ควรให้บิณฑบาตแก่
นิครนถ์เหล่านั้นผู้เข้าไปหาต่อไปเถิด”^{๒๖}

ฝ่ายท่านอุบาลีคฤหบดี เมื่อได้ยินดังนั้น ก็ได้

แหล่งที่มาของภาพ : <https://www.silpa-mag.com>. กราบทูลแสดงความเชื่อมั่นและเลื่อมใสในพระพุทธองค์
ยิ่งขึ้น เพราะเมื่อก่อนนี้เคยได้ยินจากบุคคลอื่นที่กล่าวว่า พระสมณโคดมได้ชักชวนผู้คนให้ถวายทาน
แต่พระองค์ และพระสาวกเท่านั้นไม่ควรให้ท่านแก่ผู้อื่น เพราะท่านที่ถวายแต่พระองค์และพระสาวก
เท่านั้นมีผลมากส่วนท่านที่ให้แก่ผู้อื่นไม่มีผลเลย แต่ตามความเป็นจริงที่ปรากฏชัดก็ คือ พระพุทธองค์

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๘/๖๔

ได้ตรัสสอนให้ทำทานแก่พวกนิครนถ์และคนอื่นๆ ทัวไปด้วย เพราะทานนั้นย่อมมีอันสูงส่งแก่ผู้กระทำเหมือนๆ กัน”

จากเรื่องนี้ ย่อมเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เปิดกว้างแก่บุคคลทุกชั้นวรรณะ โดยให้อิสระภาพและเสรีภาพในการตัดสินใจ คือ ให้ทุกคนพิจารณาด้วยปัญญาในสิ่งที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าให้ดีเสียก่อน แล้วจึงค่อยตัดสินใจกระทำลงไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักของการพัฒนาศรัทธา คือ ความเชื่อถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหลักของการพัฒนาศรัทธา คือ ความเชื่อถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นจะต้องประกอบด้วยเหตุผลและมีสติปัญญาเข้าไปกำกับด้วย

ในหลักของความเชื่อนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักไว้ในเกสปุตตสูตร ซึ่งบางทีเรียกว่า “กาลามสูตร” ตามชื่อหมู่บ้านของชาวกาลามชน นับว่าเป็นหลักความเชื่อที่ชาวพุทธทุกคนในยุคปัจจุบันนี้ควรให้ความสนใจศึกษาและนำมาใช้เป็นแนวทางเพื่อตัดสินใจปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเชื่อถือว่าผิดถูกอย่างไร

เมื่อสรุปความในพระพุทธโอวาทที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้แล้ว ผู้ศึกษาก็จะพบว่าพระพุทธองค์ทรงกำหนดหลักเกณฑ์ตัดสินว่าสิ่งใดควรเชื่อ สิ่งใดไม่ควรเชื่อไว้ ๓ ประการ

๑. ทรงให้พิจารณาด้วยสติปัญญาให้เห็นแจ้งประจักษ์ด้วยตนเองก่อน

๒. ทรงให้อาศัยความเห็นของปราชญ์บัณฑิตเข้าประกอบด้วย

๓. ทรงให้คำนึงถึงผลของการปฏิบัติว่าจะเกิดคุณหรือโทษ จะให้ความสุขหรือให้ความทุกข์ ถ้าเกิดผลไม่ดีก็ควรละเสีย แต่ถ้าเกิดผลดีก็ควรปฏิบัติต่อไป

อย่างไรก็ตาม นักการศาสนาและนักวิชาการทั้งหลายให้ทัศนะว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผล ย่อมสอนให้พุทธศาสนิกชนมิให้เชื่ออะไรง่ายๆ และไม่ให้อะไรอย่างงมงาย พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้ชาวพุทธรู้จักสร้างสรรค์และพัฒนาศรัทธาที่ถูกต้องให้เกิดขึ้นในตนก่อน เพราะผู้ที่มีศรัทธาที่ได้รับการพัฒนาดีแล้ว ย่อมจะเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ และเชื่ออย่างมีเหตุผล สามารถจะนำไปสู่ความสำเร็จได้ในทุกๆ เรื่อง

๒.๕.๒ ลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนา

ลักษณะคำสอนของพระพุทธศาสนา คือ ศาสนาพุทธเป็นศาสนาแห่งการวิเคราะห์ กล่าวคือ เชี่ยวชาญในการวิเคราะห์ ทั้งความเป็นจริงและข้อธรรมได้ดีเยี่ยมเป็นพิเศษ เช่น วิเคราะห์จิตได้ละเอียดอ่อนอย่างน่าอัศจรรย์ใจ วิเคราะห์ธรรมะออกเป็นข้อๆ อย่างละเอียดสุขุมและประสาน

สัมพันธ์กันเป็นระบบที่แน่นแฟ้น หากจะพยายามอธิบายธรรมะข้อใดสักข้อหนึ่ง ก็จะต้องอ้างถึงธรรมะข้ออื่นๆ เกี่ยวโยงไปทั้งระบบ วิธีการวิเคราะห์ธรรมะอย่างนี้ บางสำนักของศาสนาอื่น อย่างศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก็ได้เคยทำมาบ้าง แต่ก็ไม่สามารถทำได้เด่นชัดอย่างธรรมะที่สอนกันในพระพุทธศาสนา จึงควรยกย่องได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการวิเคราะห์ และเมื่อกล่าวเช่นนี้ก็มิได้หมายความว่า พระพุทธศาสนาไม่สนใจด้านอื่นๆ ทั้งมิได้หมายความว่าศาสนาอื่นอื่นๆ ไม่รู้จักวิเคราะห์ไม่ได้หมายความว่าเช่นนั้น ต้องการเพียงแต่ว่าพระพุทธศาสนามีจุดเด่นในด้านวิเคราะห์เท่านั้น และถ้าหากศาสนาต่างๆ จะพึ่งพาอาศัยกันและกันก็พระพุทธศาสนานี้แหละสามารถให้ตัวอย่างในการวิเคราะห์ข้อธรรมะได้อย่างดีเยี่ยม ในขณะที่ศาสนาอื่นๆ อาจจะบริการด้านอื่นๆ ที่ได้ปฏิบัติมาอย่างเด่นชัด เช่น ศาสนาพราหมณ์ ในเรื่องจารีตพิธีกรรม ศาสนาอิสลามในเรื่องกฎหมาย เป็นต้น แต่ทั้งนี้แล้วแต่สมาชิกแต่ละคนของแต่ละศาสนาจะสนใจร่วมมือกันในทางศาสนาเล็กน้อยเพียงใด

ตารางแสดงหน้าที่ของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา (พระไตรปิฎก)

หมวดคัมภีร์	ลักษณะคำสอน	หน้าที่สำคัญ	เนื้อหาที่มุ่งสอน	ระดับความจริงที่อธิบาย
พระวินัยปิฎก	ข้อบัญญัติ ระเบียบแบบแผนความประพฤติ	วางกฎเกณฑ์ ควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ ให้เกิดความเรียบร้อยงดงามแห่งสังฆะ	ศีล วินัย มารยาท ข้อห้าม ข้อนุญาต วิธีดำเนินชีวิตอย่างมีระเบียบ	ความจริงเชิงสังคม และการอยู่ร่วมกัน (เพื่อความสงบเรียบร้อย)
พระสุตตันตปิฎก (พระสูตร)	คำสอนแบบเทศนา ใช้ภาษาเข้าใจง่าย อุปมาอุปไมย	แสดงหลักธรรมเพื่ออบรมจิตใจของคนทั่วไป ให้เข้าใจการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง	ศีล สมาธิ ปัญญา คุณธรรม เหตุผลของการทำดี เว้นชั่ว	สมมุติสัจจะ (ความจริงโดยสมมุติ ตามภาษาชาวโลก)
พระอภิธรรมปิฎก	คำอธิบายเชิงวิเคราะห์ ละเอียดลึกซึ้ง	จำแนกสภาวธรรมตามความเป็นจริง เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นไตรลักษณ์	จิต เจตสิก รูป นิพพาน กระบวนการของเหตุปัจจัย	ปรมัตถสัจจะ (ความจริงสูงสุด ตามสภาวะล้วน ๆ)

พระพุทธศาสนา เป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปราภฏวไไว้ในพระไตรปิฎก พระไตรปิฎก พระไตรปิฎกมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี คือ

พระวินัย สอนให้เป็นระเบียบข้อบังคับ ของพระภิกษุสงฆ์

พระสูตรสอนสมมุติสัจจะ ยกเอาสัตว์ บุคคลขึ้นตั้งเป็นตัวอย่าง ทั้งทางชั่ว – ทางดี

พระอภิธรรมแสดงเรื่องปรมาตถสัจจะ ปฏิเสธความเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา มีแต่สภาวะของรูปธรรม-นามธรรม ตามความจริง เพื่อให้ปัญญาเกิด ละอนุสัยกิเลส เป็นเหตุที่สามารถทำให้พ้นทุกข์

ดังนั้นพระไตรปิฎกมีจริงแท้อยู่ที่ตัวเรา คือ สอนคนให้เป็นคนดี (พระวินัย) สอนเรื่องราวของคน (พระสูตร) และสอนให้คนรู้จักธรรมชาติที่มีอยู่ในคน (พระอภิธรรม) โอวาทปาฏิโมกข์ ๓ คำสอนหลักใหญ่ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์

๑. สัพพปาปัสสะ อกรรมัง คือ เว้นจากความชั่วทั้งปวง

๒. กุสสุปปสัมปทา คือ ทำความดีให้ถึงพร้อมด้วย กาย วาจา ใจ

๓. สจิตตปริโยทปนัง คือ ชำระใจของตนให้ผ่องแผ้วหมดจดจากเครื่องเศร้าหมอง จาก กิเลส เช่น โลก โกรธ หลง

โอวาท ๓ ประการ

๑. เว้นจากการทำชั่ว ความชั่ว แห่งโอวาท ๓ คือ การกระทำที่ไม่ดี การกระทำที่เป็นปাপ เป็นสิ่งเลวร้าย ย่อมมีผลให้ให้เกิดความทุกข์กายทุกข์ใจ รวมถึงเกิดความเดือดร้อนแก่ตนเอง และผู้อื่น ดังนั้น จึงพึงละเว้น และหลีกเลี่ยงจากการละ ทำความชั่วทั้งปวง ทั้งทางด้านกาย วาจา และจิตใจ

๒. ให้ทำความดีความดี แห่งโอวาท ๓ คือ การกระทำที่ดีงาม เป็นบุญแก่ตัวเอง มีผลทำให้เกิดความสุขความสบายใจ เกิดประโยชน์แก่ ตนเอง และผู้อื่น โดยพึงต้องหมั่นกระทำแต่ทำความดี ซึ่งเป็นการพัฒนาตนให้มีความประพฤติที่ดีงาม เรียกว่า คุณธรรม และจริยธรรม

๓. มีจิตใจบริสุทธิ์ จากเครื่องเศร้าหมอง จิตใจบริสุทธิ์ แห่งโอวาท ๓ หมายถึง พึงตั้งมั่นในจิตที่ดีงาม คนที่มีจิตใจดีงาม มีการกระทำและคำพูดที่ดี ด้วยการฝึกใจของตนให้มีความบริสุทธิ์ มีสติ และมีสมาธิ ไม่ฟุ้งซ่าน คิดในสิ่งที่ดี ไม่คิดร้าย ไม่คิดอิจฉาริษยา คนอื่นหมั่นฝึกทำสมาธิ จะทำให้ใจสงบ และมีสติ

๒.๕.๓ ลักษณะเป้าหมายในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นเมื่อก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี โดยมีพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง ค้นพบหลักสัจธรรมด้วยการตรัสรู้ สิ่งที่พระองค์ได้มาจากการตรัสรู้คือธรรมะ ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่ถูกต้องอันมี อยู่ตามธรรมชาติ พระองค์ได้สร้างขึ้น หรือเป็นเจ้าของ เพียงแต่เป็นผู้ค้นพบ แล้วนำมาเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป ให้เกิดมีปัญญาเห็นแจ้ง สามารถทะลุผ่านความมืดมนแห่งอวิชชาได้ และมองเห็นเป้าหมายของชีวิต อย่างชัดเจน สามารถปฏิบัติตามเป้าหมายนั้นได้อย่างได้ผล พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาเพื่อขจัดความทุกข์ให้แก่มนุษย์อย่างแท้จริง^{๒๗} ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ทั้งในกาลก่อนและในบัดนี้ เราย่อมบัญญัติทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น”^{๒๘} เรื่องอื่นที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องแก้ปัญหา ความทุกข์ของมนุษย์ พระพุทธองค์จะไม่ตรัส ทรงเปรียบเทียบความรู้ (ธรรมะ) ที่พระองค์ตรัสรู้มีมากมายเหมือน ใบไม้ที่อยู่ในป่า แต่ธรรมะที่มีความจำเป็นในการนำมาสอนเพื่อขจัดทุกข์นั้น เหมือนกับใบไม้ที่อยู่ในกำมือ ปัจจุบันนี้เป็นยุคแห่งข้อมูลข่าวสาร ปากกามีข่าวสารที่ไม่มีประโยชน์มากมาย อันเป็นพิษภัยแก่ผู้คน ก็เหมือน ใบไม้ที่อยู่ในป่า เป็นข่าวสารที่ไม่มีประโยชน์ในการแก้ปัญหาสำหรับมนุษย์ เป้าหมายของพุทธศาสนาคือการดับทุกข์ มีอยู่สองระดับ ได้แก่

๑. เป้าหมายระดับต้น อันเป็นไปเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน “ทีฆธัมมิกัตถะ”^{๒๙} ได้แก่ การมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสมบูรณ์ทางด้านร่างกายและความเป็นอยู่ที่ดี มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีสถานภาพที่ดีในสังคม มีเกียรติ การจะบรรลุถึงเป้าหมายระดับนี้ จะต้องประกอบด้วยหลักธรรมสำคัญได้แก่ ความขยันหมั่นเพียรไม่ เกียจคร้านในการทำงาน , ความประหยัด อดออม รู้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้มิให้เสื่อม, การรู้จักพบปะ คบหาสมาคมกับคนดีแล้วนำเอาคุณสมบัติของคนดีมาเป็นแบบอย่าง, และรู้จักหาทรัพย์เงินทอง และรู้จัก ทางเสื่อมของ เงินทอง แล้วใช้จ่ายทรัพย์ตามความจำเป็น ผู้ที่จะบรรลุเป้าหมายของชีวิตในขั้นนี้จะต้องปฏิบัติ ตามแนวทางแห่งธรรมอย่างถูกต้อง ก็จะได้รับผลคือความสุขความสำเร็จในชีวิตประจำวัน^{๓๐}

^{๒๗} เจริญไท รักคง, ลักษณะพระพุทธศาสนาเถรวาทในพระไตรปิฎก, วารสารปรัชญาปริทรรศน์, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, (ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม ธันวาคม ๒๕๖๐), หน้า ๗.

^{๒๘} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๔๑๑/๔๗๗.

^{๒๙} เจริญไท รักคง, วารสารปรัชญาปริทรรศน์, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๗๑.

๒. เป้าหมายระดับกลาง อันเป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องต้น “สัมปรายกัตถะ”

ได้แก่การมีคุณธรรมความ ดีงามทางด้านจิตใจ มีความสุขสงบใจ มีสุขภาพจิตที่ดี อันเป็นความสุข ทางด้านจิตใจที่เกิดจากการประกอบคุณ งามความดี การจะบรรลุถึงเป้าหมายในระดับนี้ จะต้อง ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ศรัทธา เชื่อมั่นใน พระพุทธเจ้าและคำสอน, ศีล ประพฤติตนตาม ศีล ๕, จาคะ มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ, และปัญญา รู้แจ้งในสิ่งต่างๆ ตามจริง เป้าหมายระดับนี้ นอกจากจะทำให้บุคคลมีความสุขทางด้านจิตใจแล้ว ยังส่งผลให้บุคคลได้ พบกับความสุขในโลกหน้า คือสุคติโลกสวรรค์ ภายหลังจากตายไปแล้ว

๓. เป้าหมายระดับสูง อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุด ^{๓๐} อุดมคติสูงสุดในศาสนา

พุทธ เรียกว่านิพพาน คำว่านิพพาน หมายความว่า สภาพที่ดับกิเลสและกองทุกข์แล้ว หรือภาวะที่ เป็นสุขสูงสุด เพราะไร้กิเลส ไร้กองทุกข์ เป็นอิสรภาพสมบูรณ์ไม่มีพันธนาการ เนื่องจากดับความโลภ ดับความโกรธ ดับความหลง ดับเพลิงทุกข์คือการเวียนว่ายตายเกิด เช่น พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ ขณะเมื่อยังทรงชีพอยู่ ชื่อว่าบรรลุกิเลสนิพพาน คือ ดับกิเลสแต่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ เป็นนิพพานของ พระอรหันต์ผู้ยังเสวยอารมณ์ทางอินทรีย์ ๕ รับรู้สุขทุกข์อยู่ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วชื่อว่า บรรลุขันธ์นิพพาน คือดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ ที่ว่านิพพานเป็นอุดมคติสูงสุดทางพระพุทธศาสนา ก็เพราะการ เรียนรู้ก็ตาม การประพฤติปฏิบัติก็ตาม เป็นไปเพื่อทำกิเลสคือความไม่ดีไม่งามต่างๆ ทางจิตใจให้ลด น้อยลงจนถึงดับโดยไม่มีเหลือในที่สุด เมื่อบรรลุสภาพแล้วก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป^{๓๑}

^{๓๐} เสียรไท รักคง, ลักษณะพระพุทธศาสนาเถรวาทในพระไตรปิฎก, วารสารปรัชญาปริทรรศน์, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๗๑.

^{๓๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราช วิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๐.

สรุปท้ายบท

พระพุทธศาสนาเป็นทั้งศาสนาและปรัชญา เนื่องจากเป็นคำสอนที่รวมยอดจริยคติกับ สัจธรรมแห่งปรัชญาเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระพุทธศาสนานับเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นเพื่อ ปรับปรุง และแก้ไขสังคมชมพูทวีปในยุคนั้นให้ดีขึ้นจากสภาพการณ์หลายอย่างความเหลื่อมล้ำทาง สังคมที่ชัดเจนการถือชั้นวรรณะอย่างเข้มงวด ตลอดจนการกดขี่สตรี พุทธศาสนาจึงเสมือนน้ำทิพย์ ชโลมสังคมชมพูทวีปโบราณให้ขาวสะอาด คำสอนของพุทธศาสนาทำให้สังคมของชมพูทวีปโดยทั่วไป สงบร่มเย็น พุทธศาสนาไม่มีการบังคับให้คนศรัทธาหรือเชื่อ แต่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเองศาสนา ของพระพุทธเจ้าคือคำสอนซึ่งทรงสอนให้ผู้ฟังใช้ปัญญาพิจารณาอย่างถ่องแท้ก่อนจะปลงใจเชื่อ

พระพุทธศาสนาถือว่า นิพพาน มีลักษณะเป็นความสุขอันยอดเยี่ยมเป็นบรมสุข เป็น ความรู้แจ้งและความหลุดพ้นหรือวิมุตติ เป็นอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ นิพพานมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑) ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กิเลสคือเครื่องเศร้าหมองหมดไปจากใจ แต่ยังมีชีวิต อยู่ เช่น พระอรหันต์ เป็นต้น ๒) ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ร่างกายดับกิเลสดับ ไปด้วยกัน ส่วนวิธีปฏิบัติให้บรรลุถึงนิพพานก็คือ มรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ ความเห็นชอบ คิดชอบ พูด ชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรพยายามชอบ ความระลึกชอบ และความตั้งใจชอบ พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งสากลเพราะมีหลักคำสอนที่เข้าได้กับทุกยุคทุกสมัยสั่งสอนให้บุคคล รู้จักตนเอง รู้จักคุณค่าชีวิต สอนให้รู้จักพึ่งพาตนเองโดยไม่อาศัยการอ่อนน้อมขอรองความสำเร็จจาก พระเจ้า สอนให้เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ไม่เห็นกงจักรเป็นดอกบัวหรือเห็นผิดเป็น ถูก สอนให้รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเหตุและผล อาศัยหลักปฏิบัติคือทางสายกลางเรียกว่าอริยมรรค เพื่อเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือพระนิพพานอันเป็นความสงบที่แท้จริง.

บทที่ ๓

แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกายในพระพุทธศาสนา

เสถียร สระทองให้

ความนำ

พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลมีลักษณะเป็นเอกภาพทางธรรมวินัย กล่าวคือ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักคำสอนและข้อปฏิบัติไว้เป็นมาตรฐานเดียวกัน โดยมีพระธรรมและพระวินัย เป็นศาสดาแทนพระองค์ภายหลังปรินิพพาน อย่างไรก็ตาม เมื่อกาลเวลาผ่านไป สังคมสงฆ์ได้ขยายตัวออกไปในภูมิภาคต่างๆ ความหลากหลายด้านถิ่นฐาน ภาษา วัฒนธรรม ตลอดจนการตีความพระธรรมวินัยตามบริบท ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเห็นต่างทางหลักการ และพัฒนาเป็นแนวคิดของนิกายต่างๆ ในเวลาต่อมา ภายหลังจากพุทธปรินิพพาน พระสงฆ์ได้ร่วมกันทำสังคายนาพระธรรมวินัยเพื่อรักษาความถูกต้องของคำสอน ณ ราชคฤห์ (Rajgir) ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามธำรงเอกภาพของพระศาสนา แต่เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายมากขึ้น ความเข้าใจในรายละเอียดของพระวินัยและหลักธรรมบางประการเริ่มมีความแตกต่าง จนนำไปสู่การถกเถียงในสังคายนาครั้งต่อมา ณ เวสาลี (Vaishali) โดยเฉพาะประเด็นการปฏิบัติทางวินัยของสงฆ์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความตึงเครียดระหว่างการรักษาแบบแผนดั้งเดิม กับการปรับตัวตามสภาพสังคม

ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้าอโศกได้มีการอุปถัมภ์การสังคายนาและส่งเสริมเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังดินแดนต่างๆ จากศูนย์กลางที่ ปาฏลีบุตร (Pataliputra) การเผยแผ่ในวงกว้างนี้เองทำให้พระพุทธศาสนาเผชิญกับความหลากหลายทางความคิดและวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น จึงเกิดการจัดระบบคำอธิบายพระธรรมแตกต่างกันตามสายการสืบทอดจนค่อยๆ ก่อตัวเป็นนิกาย ในเชิงแนวคิด การเกิดนิกายมิได้หมายถึงการแตกแยกในสารัตถะแห่งพระพุทธศาสนา หากเป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของการอธิบายธรรมะ โดยมีสาเหตุสำคัญ ได้แก่ ความแตกต่างในการตีความพระธรรมวินัย สภาพภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมที่พระพุทธศาสนาเข้าไปตั้งมั่น วิธีการเผยแผ่และการเน้นย้ำหลักธรรมบางประการต่างกัน ความพยายามรักษาความบริสุทธิ์ของคำสอนควบคู่กับการปรับตัวให้เหมาะสมกับสังคม

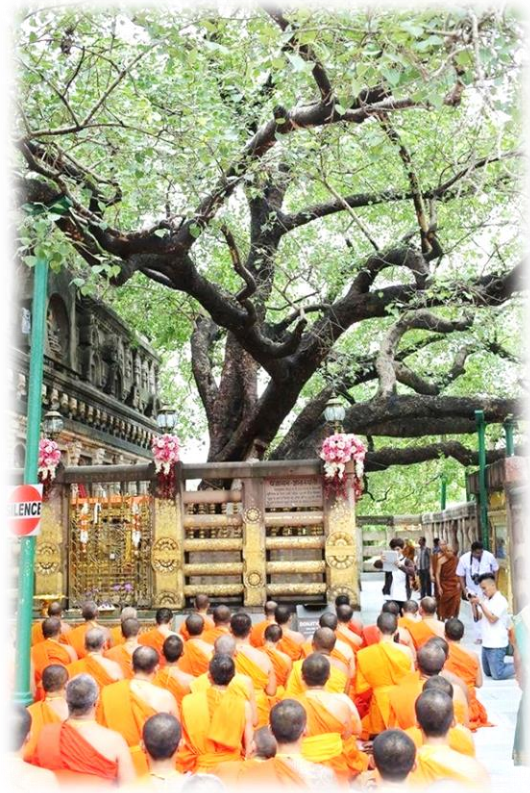
บทที่ ๓ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกายในพระพุทธศาสนา ✍ เสถียร สระทองให้ หน้า ๔๖

ดังนั้น “นิกาย” ในพระพุทธศาสนาจึงควรเข้าใจว่าเป็นผลจากพลวัตทางประวัติศาสตร์และการสืบทอดคำสอน มิใช่ความแตกต่างในเป้าหมายสูงสุด เพราะทุกนิกายยังคงยึดหลักอริยสัจจมรรคมีองค์แปด และการดับทุกข์เป็นจุดหมายร่วมกัน เพียงแต่มีแนวการอธิบายและวิธีปฏิบัติที่หลากหลายตามเงื่อนไขแห่งกาลเวลาและสังคมเท่านั้น

๓.๑ แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกาย

ประวัติพระพุทธศาสนามีความเป็นมายาวนานกว่าสองพันปีมาแล้ว ผ่านมาหลายยุคหลายสมัย หลังจากที่ผ่านกาลเวลามาเป็นระยะเวลาอันยาวนานและการเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในที่ต่างๆ ทำให้เกิดนิกายที่มากมายที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพภูมิประเทศและท้องถิ่นนั้นๆ พระพุทธศาสนาได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แก้ไขในบางส่วนเพื่อให้เข้ากับผู้นับปฏิบัติได้ง่าย เหมาะกับรูปแบบหรือวิถีชีวิตดั้งเดิมของท้องถิ่นนั้นๆ เพราะเหตุนี้ จึงเกิดเป็นนิกายต่างๆ ขึ้นมามากมายถึง ๑๘ นิกายใหญ่ แต่ที่เราเห็นกันในปัจจุบันนี้มีอยู่ ๒ นิกายใหญ่ๆ คือ เถรวาท) และมหายาน โดยนิกายทั้งสองนี้ได้มีความแตกต่างกันหลายประการอันเนื่องมาจากการปรับหลักธรรมให้เข้ากับภูมิประเทศและวิถีชีวิตของประชาชน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะพุทธศาสนาจะมีหลายนิกายเพียงใดแต่ก็มาจากที่เดียวกันคือมาจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้ข้อวัตรปฏิบัติหรือหลักธรรมบางอย่างมีความสัมพันธ์คล้ายคลึงกัน แต่คงจะทำให้ทั้งสองนิกายเหมือนกันทั้งหมดก็คงเป็นไปได้ถึงอย่างไรก็ตาม ทั้งสองนิกายเน้นสอนให้ทุกคนเป็นคนดีและหลุดพ้นจากความทุกข์



ในบทนี้ ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดของพุทธศาสนาเถรวาทกับพระพุทธศาสนามหายาน ในประเด็นเรื่องของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่ของนิกาย คำสอนเรื่องสุขาวดีรวมถึงเรื่องพระนิพพาน และความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ ซึ่งผู้เขียนได้เห็นถึงความสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีความเก่าแก่ มีศาสนิกชนที่นับถือมากมายทั่วโลก เพราะเหตุที่เป็นศาสนาที่เก่าแก่จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลักธรรมบางข้อตลอดทั้งรูปแบบการเผยแผ่ศาสนาเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ที่อยู่อาศัยในแต่ละท้องถิ่น เมื่อเวลาได้ล่วงเลยประมาณ ๑๐๐ ปีภายหลังพุทธปรินิพพานได้เกิดความแตกแยกทางความคิดเห็น ทำให้พุทธศาสนาถูกแบ่งออกเป็น ๒ นิกาย ได้แก่ นิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งมีความเห็นว่าควรมีการแก้ไขปรับปรุงพระธรรมวินัยบางข้อ กับนิกายเถรวาทหรือหินยานที่เห็นควรให้คงไว้ซึ่งพระธรรมวินัยดั้งเดิม

๓.๒ ร่องรอยและบ่อเกิดของนิกายมหายาน

ในขณะที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนมชีพอยู่ หรือแม้แต่หลังจากเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วใหม่ๆ รูปแบบของนิกายมหายานยังไม่ได้เกิดขึ้น ถึงแม้ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒ พระพุทธศาสนาจะเริ่มแยกเป็น ๒ นิกาย คือ เถรวาท (หรือสถวีรวาทิน) และอาจารย์วาท (หรือมหาสังฆิกะ) หรือแม้แต่ในพุทธศตวรรษที่ ๓ พระพุทธศาสนาจะได้แตกออกเป็น ๑๘ นิกายแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่ถือว่าเป็นนิกายมหายานแต่อย่างใดแต่เพียงแต่ถือ



แหล่งที่มาของภาพ : <https://pixabay.com>.

ว่าเป็นความคิดของคณาจารย์ที่ไม่ตรงกัน แต่ก็ยอมรับว่ามีการก่อตัวเป็นมหายานในช่วงนี้ การก่อตัวของมหายานเริ่มปรากฏเป็นเค้ามาตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษ ที่ ๑ แต่ยังไม่โจ่งแจ้ง บรรดาทัศนะของคณาจารย์แห่งบรรดานิกายต่างๆ ทั้ง ๑๘ นิกายนั้น ล้วนเป็นบ่อเกิดของมหายานทั้งสิ้น ปรากฏรูปร่างขึ้นชัดแจ้งราวพุทธศตวรรษที่ ๖ (ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ เศษๆ) พระอัสวโฆษ (Ashvagosa) ภิกษุชาวเมืองสาเกต ในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ได้ประกาศลัทธิมหายานด้วยการแต่งคัมภีร์มหายาน

“ศรีทโรตตปาตศาสตร์” ขึ้น^๑ นิกายมหายานซึ่งเป็นกระแสที่ค่อยๆ ก่อตัวขึ้นเป็นเวลานานจึงปรากฏรูปร่างชัดเจนขึ้นในพุทธศตวรรษนี้และมีพัฒนาการต่อไปอย่างรวดเร็ว

๓.๒.๑ การกำเนิดนิกายมหายาน

มหายาน เป็นนิกายในศาสนาพุทธ ที่นับถือกันอยู่ประเทศแถบตอนเหนือของอินเดีย เนปาล จีนญี่ปุ่น เกาหลีเวียดนาม มองโกเลีย ไปจนถึงบางส่วนของรัสเซีย จุดเด่นของนิกายนี้อยู่ที่แนวคิดเรื่องการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์สร้างบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพชีวิตในโลกไปสู่ความพ้นทุกข์และด้วยเหตุที่มีผู้นับถืออยู่มากในประเทศแถบเหนือจึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า “อุตตรนิกาย” ปัจจุบันพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ของโลกเป็นผู้นับถือนิกายมหายาน^๒ คำว่า “มหายาน” แปลว่า พาหนะที่ใหญ่ เป็นการพูดเพ้อล้อกับคำว่า หินยานซึ่งแปลว่า “พาหนะเล็กๆ” มหายานยังมีความหมายว่า “ยานที่สูงสุด” ซึ่งตามความเชื่อของพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายาน คำว่ามหายาน ไม่เพียงแต่เป็นยานใหญ่และสูงสุดเท่านั้น หากเป็นยานที่รื้อขนสรรพสัตว์ได้ทุกประเภททุกวัย รวมทั้งสัตว์โลกทุกรูปนาม เพื่อไปสู่พระนิพพาน และยานนี้ยังหมายถึงยานที่จะไปถึงพุทธภูมิแล้วสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลังจากพระพุทเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๓ เดือน พระสาวกผู้ได้เคยสดับคำสั่งสอนของพระองค์จำนวน ๕๐๐ รูป ก็ประชุมทำสังคายนาครั้งแรก ณ ถ้ำสัตบรรณคูหา ใกล้เมืองราชคฤห์แคว้นมคธ ใช้เวลาสอบทานอยู่ ๗ เดือน จึงประมวลคำสอนของพระพุทเจ้าได้สำเร็จเป็นครั้งแรก นับเป็นบ่อเกิดของคัมภีร์พระไตรปิฎก คำสอนที่ลงมติดังนั้นในครั้งปฐมสังคายนาและได้นับถือกันสืบมา เรียกว่า เถรวาท แปลว่า คำสอนที่วางไว้เป็นหลักการโดยพระเถระ คำว่า เถระในที่นี้หมายถึงพระเถระผู้ประชุมทำสังคายนาครั้งแรก และพระพุทธศาสนาซึ่งถือตามหลักที่ได้สังคายนาครั้งแรกดังกล่าว เรียกว่า “นิกายเถรวาท” อันหมายถึง คณะสงฆ์กลุ่มที่ยึดคำสั่งสอนของพระพุทเจ้า ทั้ง

^๑ เสถียร โปธินันทะ, *กระแสพุทธธรรมฝ่ายมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), เอกสารอัดสำเนา, มปน.

^๒ พระมหาหมัชวินทร์ ปุริสุตโตโม, และครรชิต มีซอง, *การศึกษาประวัติและการเกิดพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน*, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๖๓), หน้า ๗๔.

ถ้อยคำและเนื้อความที่ท่านสังคายนาไว้โดยเคร่งครัด^๓ ตลอดจนรักษาแม่แต่ตัวภาษาดั้งเดิมคือภาษาบาลี

ครั้นกาลต่อมาเมื่อมีปัญหาขัดแย้ง พระเถระผู้ใหญ่ก็ประชุมขจัดข้อขัดแย้งกัน เกิดการสังคายนาต่อมาอีกหลายครั้ง จนได้พระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทดังที่เรารู้จักกันทุกวันนี้ ซึ่งถือกันทั่วไปว่าเป็นคำสอนโดยตรงของพระพุทธเจ้าที่นับว่าใกล้เคียงที่สุดอย่างไรก็ตาม การสังคายนาแต่ละครั้งแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างทางความคิดในหมู่สงฆ์ จนก่อให้เกิดการแยกฝ่ายที่มีความคิดเห็นไม่ลงรอยกันในส่วนหลักธรรมและข้อวัตรปฏิบัติ กล่าวกันว่า มูลเหตุของการแยกนิกายในพุทธศาสนา มาจากในคราวใกล้เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ เมื่อเราล่วงไปสงฆ์หวังอยู่ที่พึงถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้”^๔ พุทธดำรัสดังกล่าวไม่ชัดเจนเพียงพอ ทำให้เกิดมีปัญหาในการตีความว่า สิกขาบทไหนเรียกว่าเล็กน้อย เป็นเหตุให้พระภิกษุบางรูปไม่เห็นด้วย และไม่ยอมรับสังคายนามาตั้งแต่ครั้งแรก และเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นกับการสังคายนาครั้งหลังๆ อีกหลายครั้ง เป็นเหตุให้มีกลุ่มที่แยกตัวทำสังคายนาต่างหาก เป็นนิกายต่างๆ ออกมา แต่ก็มีได้ถือว่าเป็นการแบ่งแยกศาสนาแต่ประการใด

หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ ๑๐๐ ปี อันเป็นช่วงเวลาที่มีการสังคายนาครั้งที่ ๒ ได้มีคณะสงฆ์กลุ่มหนึ่งเรียกว่า มหาสังฆิกะ ซึ่งมีจำนวนมาก ได้แยกตนออกไปต่างหากจากกลุ่มเถรวาทเดิม การแยกตัวของมหาสังฆิกะนี้มีมูลเหตุจากความเห็นที่แตกต่างเรื่องหลักปฏิบัติของภิกษุ หลังจากนั้นมหาสังฆิกะได้แยกกลุ่มนิกายย่อยออกไปอีก ๑๘ นิกาย (ดังที่กล่าวแล้ว) เนื่องจากมีทัศนคติ การตีความหลักธรรม และวัตรปฏิบัติที่แตกต่างกัน หลังจากนั้นภิกษุบางรูปในนิกายทั้ง ๑๘ นี้ ได้แยกตนออกมาตั้งคณะใหม่โดยถือปรัชญาและหลักจริยวัตรของตน กระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๕ จึงได้เกิดกลุ่มคณะสงฆ์และคฤหัสถ์ที่เรียกตนเองว่า “มหายาน” ขึ้น แม้จะมีที่มาไม่แน่ชัด แต่นักวิชาการบางส่วน (ไม่ใช่ส่วนใหญ่) สันนิษฐานได้ว่าพัฒนาจากนิกายมหาสังฆิกะ ผสมผสานกับปรัชญาของนิกายพุทธศาสนาอื่นทั้ง ๑๘ นิกาย รวมทั้งนิกายเถรวาทด้วยก่อกำเนิดเป็นฝ่ายมหายาน

^๓ พระมหามหาวินทร ปุริสุตโตโม, และครุชิต มีซอง, การศึกษาประวัติและการเกิดพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, หน้า ๗๕.

^๔ วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๑/๓๘๒.

บทที่ ๓ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกายในพระพุทธศาสนา  เสถียร สระทองให้ หน้า ๕๐

แม้ไม่อาจกำหนดให้แน่ชัดลงไปได้ว่า พระพุทธศาสนานิกายมหายานเริ่มถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่เมื่อใดแต่ที่แน่ชัดคือ พระเจ้ากนิษกะมหาราช กษัตริย์องค์ที่ ๗ แห่งราชวงศ์กุษาณะ^๕ ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกพระองค์แรกของฝ่ายมหายาน ได้ทรงปลูกฝังพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างมั่นคงในราชอาณาจักรของพระองค์ และทรงส่งธรรมทูตออกเผยแผ่ยังนานาประเทศ เปรียบได้กับพระเจ้าอโศกมหาราชของฝ่ายเถรวาท

๓.๒.๒ พัฒนาการของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน

พัฒนาการของนิกายมหายานประมาณพ.ศ ๑-๕๐๐ หลังพุทธปรินิพพานคณะสงฆ์ได้ทำการสังคายนาครั้งที่ ๑ เพื่อรวบรวมพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ หลังการสังคายนาครั้งนั้นคณะสงฆ์มี ๒ กลุ่มใหญ่คือกลุ่มที่ยอมรับหลักการพุทธะตามแนวสังคายนาจัดเป็นเถรวาท กับกลุ่มพระปุราณะที่ไม่ยอมรับหลักการพุทธะตามแนวสังคายนาครั้งนั้น จัดเป็นอจาริยวาท ปราภฏการณนี้แสดงถึงความไม่ลงรอยกันของคณะสงฆ์ในชมพูทวีป ต่อมาราว ๑๐๐ ปีได้มีการสังคายนาครั้งที่ ๒ ที่เมือง “เวสาลี” เกิดมีการแตกแยกสงฆ์เป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเป็นฝ่ายเถรวาท ที่ส่วนใหญ่เป็นฝ่ายที่ยึดถือหลักการดั้งเดิมในการสังคายนาครั้งแรก อีกกลุ่มหนึ่งเป็นฝ่ายมหาสังฆิกะ ที่ส่วนใหญ่เป็นชาววัชชีที่ปรับหลักปฏิบัติบางอย่างผิดเพี้ยนไปเมื่อทำสังคายนาเสร็จต่างฝ่ายก็มีคัมภีร์เป็นของตนเองเหตุการณ์นี้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของคณะสงฆ์อย่างชัดเจน

ต่อมาประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ได้เกิดนิกายมหายาน โดยการรวมตัวกันของพระผู้เป็นคณาจารย์ในนิกายต่างๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย มีวัตถุประสงค์ เพื่อปรับปรุงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ทันสมัย ทันเหตุการณ์และแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูมูลเหตุให้เกิดมหายาน ได้แก่ ทรศนะเกี่ยวกับ พระพุทธองค์การปฏิรูปวิธีเผยแผ่ศาสนาเพื่อแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์ และอำนาจทางการเมืองบีบ การปรับหลักธรรมและพิธีกรรมเพื่อรักษามวลชน การรวมตัวกันของชาวพุทธหนุ่มสาวหัวก้าวหน้า เพื่อฟื้นฟูพุทธศาสนา และต้องการสืบทอดพระพุทธศาสนาไปให้ยาวนาน ทำให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ

^๕ จักรวรรดิกุษาณะ (กุชาน หรือ กุษาณ) ทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย (เมืองหลวงของอาณาจักรนี้ปัจจุบันคือเมืองเปศวาร์ ในประเทศปากีสถาน).

เมื่อพิจารณาถึงบ่อเกิดของพุทธศาสนามหายานแล้ว พบว่ามีสาเหตุหลักอยู่ ๒ ประการ ได้แก่สาเหตุภายในพระพุทธศาสนา คือ การแตกเป็นนิกายต่างๆ และสาเหตุภายนอกพระพุทธศาสนา คือ การรุกรานของศาสนาพราหมณ์และลัทธิเจ้าความคิดอื่นๆ

๓.๒.๓ สาเหตุภายในพระพุทธศาสนา

การแตกเป็นนิกายต่างๆ มีจุดเริ่มต้นมาจากการแตกความสามัคคีกันในหมู่สงฆ์ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. แยกกันด้วยทิฏฐิสามัญญตา มีความเห็นไม่ตรงกันในเรื่องธรรม

๒. แยกกันด้วยศีลสามัญญตา มีความเคร่งครัดในการรักษาพระวินัยไม่เท่ากัน

ซึ่งแม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ก็เคยเกิดขึ้นมาแล้ว หากแต่ระงับลงได้ ในที่สุดดำดั่งเช่นกรณีการทะเลาะวิวาทของภิกษุเมืองโกสัมพี กล่าวคือ “สมัยนั้น พระผู้มีพระภาค



ภาพจาก : <https://web.facebook.com>.

ประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้งนั้นมีภิกษุรูปหนึ่งต้องอาบัติ ภิกษุรูปนั้นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ แต่ภิกษุพวกอื่นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ ต่อมา ภิกษุรูปนั้นกลับมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าไม่เป็นอาบัติ แต่ภิกษุพวกอื่นมีความเห็นในอาบัตินั้นว่าเป็นอาบัติ”^๖ ซึ่งแยกเป็นสองฝักสองฝ่าย

คือ ฝ่ายพระวินัยธร ๕๐๐ รูป และฝ่ายพระธรรมกถึก ๕๐๐ รูป เกิดการขัดแย้งกันเกี่ยวกับเรื่องที่เป็นอาบัติและไม่เป็นอาบัติ เรื่องมีอยู่ว่า พระธรรมกถึกเหลือน้ำชำระไว้ในวัจจุกฎิ พระวินัยธรเห็นเข้าจึงบอกว่า “เป็นอาบัติ” ครั้นพระธรรมกถึกจะปลงอาบัติ พระวินัยธรกลับบอกว่า “ถ้าไม่มีเจตนาที่ไม่เป็นอาบัติ” แต่พอกลับหลัง พระวินัยธรกลับบอกพวกศิษย์ของตนว่า “พระธรรมกถึกต้องอาบัติก็ไม่รู้ว่า เป็นอาบัติ” พระธรรมกถึกทราบเรื่องจึงเกิดการทะเลาะวิวาทกัน จะเห็นว่า แม้ประเด็นเล็กๆ แต่

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๕๑/๓๓๓.

บทที่ ๓ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : แนวคิดและจุดกำเนิดของนิยายในพระพุทธศาสนา  เสถียร สระทองให้ หน้า ๕๒

ต่างฝ่ายต่างถือปฏิญญาว่าตนเองถูก อีกฝ่ายผิดและโจมตีกัน ก็อาจนำไปสู่การแตกแยก เป็นผลเสียหายต่อพระพุทธศาสนาอย่างใหญ่หลวงได้

หรืออย่างกรณีของพระเทวทัต ที่มีความคิดแปลกแยก คิดตั้งตนเป็นใหญ่ด้วยการปกครองคณะสงฆ์เสียเอง จึงได้ตั้งกฎที่ภิกษุจะต้องประพฤติ 5 ข้อ เรียกว่าบัญญัติ ประกาศให้บริษัทของตนประพฤติแล้วนำเหล่าสาธุศิษย์เข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทูลขอให้ออกพระพุทธรูปบูชา เป็นกฎสำหรับพระภิกษุทุกๆ รูป คือ

๑. ภิกษุพึงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดไปสู่ละแวกบ้าน รูปนั้นมีโทษ
๒. ภิกษุพึงถือเทียววิณพบาทเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดรับนิมนต์ รูปนั้นมีโทษ
๓. ภิกษุพึงถือการนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดรับผ้าจากคฤหบดี รูป

นั้นมีโทษ

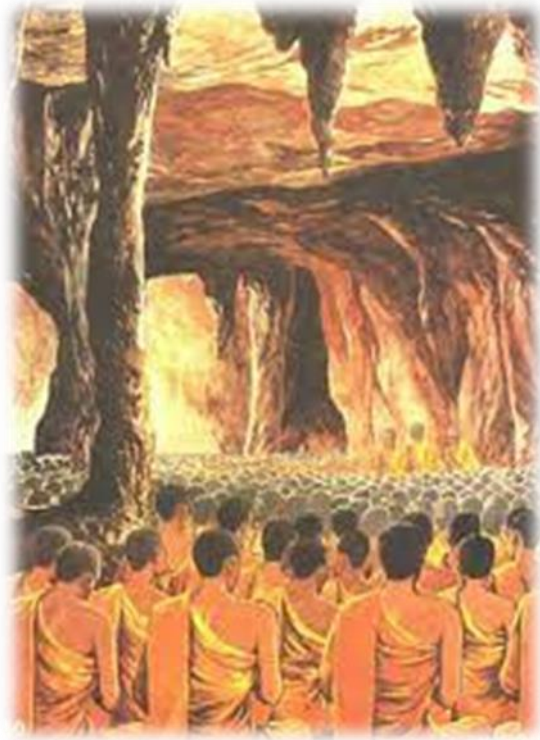
๔. ภิกษุพึงถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตรตลอดชีวิต รูปใดเข้าสู่ที่มุงที่บัง รูปนั้นมีโทษ

๕. ภิกษุไม่พึงฉันทของสดคาว มีปลา เนื้อ เป็นต้นตลอดชีวิต รูปใดฉัน รูปนั้นมีโทษ

แต่พระบรมศาสดาทรงเห็นว่าเป็นการประพฤติกเรงเกินไป จึงไม่ทรงอนุญาตตามที่ขอ ทรงประสงค์ให้ภิกษุปฏิบัติได้ตามอัธยาศัย ภิกษุปฏิบัติได้ก็เป็นการดี ถ้าไม่ประสงค์ก็สามารถปฏิบัติตามที่เห็นสมควรแก่สมณะ นับแต่นั้นมา พระเทวทัตกับบริวารก็แยกทำสังฆกรรมอีกส่วนหนึ่ง ไม่ร่วมกับใครๆ ภายหลังเมื่อสำนึกผิดจึงได้กลับมาขอขมาต่อพระบรมศาสดา แต่มายังไม่ทันถึงก็มรณภาพเสียก่อน

เมื่อพิจารณาภาพความเป็นอยู่ของภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีการจัดแบ่งเป็นกลุ่มเป็นสำนักอาจารย์ต่างๆ ตามอัธยาศัยของตน ดังนั้นโอกาสที่จะแตกแยกกัน ก็ย่อมจะมีมากเป็นธรรมดาแต่ทว่าในยุคสมัยพุทธกาลนั้นนอกจากจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ปกครองดูแลสงฆ์ทั้งหมดแล้ว ยังมีพระอัครสาวกทั้งสองคือพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ รวมทั้งเหล่าสาวกองค์สำคัญ เช่น พระอานนท์ พระอนุรุทธะ พระมหากัสสปะ พระมหากัจจายนะ เป็นต้น คอยกำกับดูแลเหล่าลูกศิษย์ของตน (สัทธิวาหริกและอันเตวาสิก) และประการสำคัญคือ เหล่าพระสาวกสาวิกาในยุคนั้นมีผู้ที่บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์กันเป็นจำนวนมาก ดังนั้นแม้ว่าจะเกิดการแตกความสามัคคีขึ้นบ้าง เหตุการณ์เหล่านั้นก็สามารถสงบลงได้โดยเร็ว และจะไม่บานปลายใหญ่โตถึงขั้นที่จะต้องแบ่งแยกเป็นนิกายแต่อย่างใด

ภายหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ความสมัครสมานสามัคคีในหมู่สงฆ์ก็มีอันเปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้เป็นเพราะภิกษุสงฆ์มีระดับภาวะธรรมที่ต่างกันมีพื้นฐานครอบครัวสังคม ภาษา การศึกษาที่แตกต่างกัน รวมถึงอาศัยอยู่ในสถานที่อันต่างภูมิประเทศและต่างวัฒนธรรมกัน ด้วยพื้นฐานที่ต่างกันดังกล่าว จึงทำให้คณะสงฆ์มีความแตกต่างกันในหลายๆ ด้านทั้งในทางความเห็น (ทิวฐิสามัญญตา) และข้อวัตรปฏิบัติ (สีลสามัญญตา) ความแตกต่างกันนี้เกิดขึ้นตั้งแต่วินัยครั้งที่เหล่าภิกษุสงฆ์ได้กระทำการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก โดยมีพระมหากัสสปะเป็นประธาน สมัยนั้น ท่านพระปุราณะเที่ยวจาริกอยู่ในทักษิณาคิริชนบท พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ครั้นเมื่อภิกษุผู้เถระทั้งหลายสังคายนาพระธรรมและวินัยเสร็จแล้ว ท่านพระปุราณะพักอยู่ที่ทักษิณาคิริชนบทตามอัยธาคัย เข้าไปหาภิกษุผู้เถระทั้งหลาย ณ พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ครั้นแล้วได้นั่งสนทนาอย่างบันเทิงใจกับภิกษุผู้เถระอยู่ ณ ที่สมควร ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้กล่าวกับท่านพระปุราณะดังนี้ว่า “ท่านปุราณะ ภิกษุผู้เถระทั้งหลายได้สังคายนาพระธรรมและวินัยแล้ว ท่านจงรับทราบเรื่องที่สังคายนานั้น”



ท่านพระปุราณะกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระทั้งหลายสังคายนาพระธรรมและวินัยดีแล้ว แต่ผมจะทรงจำไว้ตามที่ไดยินเฉพาะพระพักตร์ ตามที่ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาค”^๗ และพระปุราณะไม่ยอมรับในสิกขาบท ๘ ข้อที่เกี่ยวกับการขบฉันดังได้กล่าวมาแล้ว แม้ว่าพระมหากัสสปะจะทักท้วงอย่างไร แต่พระปุราณะและเหล่าบริวารก็ไม่ยอมรับ ยังคงประพฤติตามที่ตนได้รู้ได้รับฟังมาจากพระพุทธองค์เท่านั้น

^๗ วิ.จุฬ. (ไทย) ๗/๔๔๔/๓๘๕.

สิกขาบท ๘ ข้อที่เกี่ยวกับการขบฉันมีดังนี้

- ๑) พระภิกษุสามารถเก็บอาหารหรือของกินไว้ในที่อยู่ของตนเองได้
- ๒) พระภิกษุสามารถหุงต้มอาหารในที่อยู่ของตนได้
- ๓) พระภิกษุลงมือหุงปรุงอาหารด้วยตนเอง
- ๔) พระภิกษุสามารถหยิบเอาของเคี้ยวของฉันที่ยังมิได้ประเคนได้
- ๕) พระภิกษุสามารถฉันอาหารที่นำมาจากที่นิมนต์ได้
- ๖) การฉันอาหารก่อนเวลาภัตตาหาร ในกรณีที่ได้รับนิมนต์ไว้ในที่อื่น แต่ ฉันอาหาร
อื่นก่อนอาหารที่ตนจะต้องฉันในที่นิมนต์
- ๗) พระภิกษุสามารถฉันสิ่งของที่เกิดหรือตกอยู่ในป่า ซึ่งไม่มีใครเป็นเจ้าของได้
- ๘) พระภิกษุสามารถฉันสิ่งของที่เกิดในสระ เช่น ดอกบัว เหง้าบัวเป็นต้นได้


สิกขาบททั้ง ๘ ประการนี้ เป็นพุทธานุญาตพิเศษที่ให้พระภิกษุสามารถกระทำได้ไม่เป็น
อาบัติในคราวเกิดข้าวยากหมากแพง ๒ ครั้ง คือ ที่เมืองเวสาลีและเมืองราชคฤห์ แต่เมื่อยุคข้าวยาก
หมากแพงผ่านพ้นไปแล้วทรงห้ามมิให้ภิกษุกระทำ^๘ พระปุราณะและลูกศิษย์ของท่านคงจะได้ทราบ
เฉพาะเวลาที่ทรงอนุญาต จึงปฏิบัติไปอย่างนั้น เนื่องจากการอยู่กันกระจัดกระจายคนละทิศคนละ
ทาง การติดต่อออกกล่าวอาจไม่ถึงกัน พระปุราณะจึงมีความเข้าใจว่าสามารถกระทำได้ไม่ผิดพระวินัย
แต่พระมหากัสสปะกล่าวแย้งว่า ทำเช่นนั้นไม่ได้ เพราะพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้กระทำเฉพาะใน
ยุคข้าวยากหมากแพงเท่านั้น ถือเป็นกรณีพิเศษมิใช่อนุญาตตลอดไป^๙ แต่พระปุราณะก็ยังไม่รับฟัง
และประสงค์ที่จะปฏิบัติตามที่ได้ยินเฉพาะพระพักตร์ เช่นเดิม

เมื่อกาลล่วงไป ๑๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน การขัดแย้งก็เริ่มปรากฏให้เห็นชัดเจนเป็น
รูปธรรม จากกรณีภิกษุแตกกันออกเป็น ๒ ฝ่าย อันเนื่องจากความเห็นขัดแย้งกันในเรื่องวัตถุ ๑๐
ประการ โดยพวกหนึ่งเห็นว่า วัตถุ ๑๐ ประการนี้ชอบด้วยพระธรรมวินัยส่วนอีกพวกหนึ่งเห็นว่าไม่
ชอบด้วยพระธรรมวินัย จึงเกิดการโต้เถียงกันอย่างรุนแรง อันเป็นมูลเหตุให้เกิดการสังคายนาครั้งที่ ๒

^๘ อภิขัย โปธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาม
กุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐-๑๑.

^๙ อภิขัย โปธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, พระพุทธศาสนามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), มปน.

บทที่ ๓ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกายในพระพุทธศาสนา  เสถียร สระทองให้ หน้า ๕๕

ขณะที่อีกฝ่ายที่ไม่ยอมรับการทำสังคายนา ได้แยกตัวเป็นอิสระไปทำสังคายนาในที่แห่งหนึ่งต่างหาก เหตุการณ์นี้ส่งผลต่อพระพุทธศาสนาโดยตรง เพราะทำให้พระพุทธศาสนาแตกแยกออกเป็น ๒ นิกาย อย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรก คือ เถรวาท (หรือสถวีรวาทิน) และอจารียวาท (หรือมหาสังฆิกะ) การแตกแยกในครั้งนี้ได้ตอกย้ำให้เห็นถึงเค้าโครงของการแบ่งพระพุทธศาสนาเป็นเถรวาทและมหายานชัดเจนขึ้น โดยหลังจากนั้นไม่นาน ในช่วงสังคายนาครั้งที่ ๓ พระพุทธศาสนาก็แบ่งออกเป็น ๑๘ นิกายอย่างชัดเจน และต่อมาได้พัฒนาเป็นนิกาย ๓ สายหลัก คือสายหินยานสายมหายาน และสายวัชรยาน

๓.๒.๔ สาเหตุภายนอกพระพุทธศาสนา

ในสมัยพุทธกาลนั้นการประกาศศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้รับการต่อต้านจากพวกคณาจารย์เจ้าลัทธิต่างๆ เช่น ลัทธิครุฑทั้ง ๖ เป็นต้น มีหลายครั้งที่เกิดการประวาทะของพระพุทธองค์กับเจ้าลัทธิหรือเหล่าสาธุศิษย์ลัทธิต่างๆ โดยเฉพาะจากศาสนาพราหมณ์ เพราะใน มัยนั้น ประชาชนนับถือศาสนาพราหมณ์กันเป็นส่วนใหญ่ ทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่สนใจของประชาชน และมีผู้หันมายอมรับนับถือพระพุทธศาสนากันมากมาย และขยายศรัทธาออกไปในวงกว้างสร้างความสั่นสะเทือนจนถึงรากฐานกับศาสนาพราหมณ์และเจ้าลัทธิทั้งหลาย พระพุทธศาสนาจึงถูกต่อต้านโจมตี และบ่อนทำลายอยู่ตลอดเวลาด้วยเหตุผลสำคัญที่เป็นแรงจูงใจ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับคัมภีร์พระเวท (อไวทิกวาทะ)

๒. พระพุทธศาสนามีคำสอนและแนวทางปฏิบัติที่เน้น ศีล สมาธิ ปัญญา แนวทางนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าถึงสัจธรรมความจริงได้ด้วยตนเอง แตกต่างไปจากที่พวกพราหมณ์และคณาจารย์ทั้งหลายสอนกันอยู่ในสมัยนั้น

๓. พระพุทธเจ้าปฏิเสธระบบวรรณะที่พวกพราหมณ์บัญญัติขึ้น ไม่ยอมรับฐานะของพวกพราหมณ์ที่ใครๆ ต่างยกย่องว่าสูงส่ง

๔. การเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของพระพุทธศาสนา

ดังนั้น พวกพราหมณ์ได้พยายามทุกวิถีทางในการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาเพื่อหาทางตั้งศาสนิกกลับคืน แต่ผลปรากฏว่าไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากพระพุทธศาสนาได้แผ่เผยไปอย่างกว้างขวางเป็นที่ยอมรับของประชาชน และได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์อย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารยะหรือโมริยะ

แต่ครั้งเมื่อราชวงศ์เมารยะล่มสลาย อำมาตย์ปุชยมิตรแห่งราชวงศ์คุงคะก็ได้ปกครองอินเดียสืบต่อมา กษัตริย์พระองค์นี้ทรงเลื่อมใสในศาสนาฮินดูมากเพราะทรงเป็นพราหมณ์มาก่อน ดังนั้นคนในวรรณะพราหมณ์จึงมีโอกาสดำเนินเป็นใหญ่ ศาสนาพราหมณ์ซึ่งรอจังหวะที่จะทำลายพระพุทธศาสนา อยู่แล้ว จึงถือโอกาสอาศัยอำนาจทางการเมืองทำลายพระพุทธศาสนาและฟื้นฟูลัทธิศาสนาพราหมณ์ของตน เป็นการใหญ่ แม้แต่พระเจ้าปุชยมิตรเองก็แสดงพระองค์ว่าเป็นนักปฏิบัติต่อพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ ถึงกับมีการกวาดล้างพระพุทธศาสนา ทำร้ายคณะสงฆ์และทำลายวัดวาอารามของพระพุทธศาสนา โดยตั้งรางวัลให้แก่ผู้ตัดศีรษะพระภิกษุ ฟันฟูกบฏชายัญญุโดยโปรดให้ทำพิธีอัฐวเมธ (การฆ่าม้าบูชาัญญุ) เพื่อจูงใจให้ประชาชนมานับถือศาสนาพราหมณ์เพิ่มมากขึ้น



พระเจ้าปุชยมิตรคุงคะ
ภาพจาก : <https://th.wikipedia.org>

การพยายามกวาดล้างพระพุทธศาสนาของพระเจ้าปุชยมิตร แม้ไม่อาจทำลายพระพุทธศาสนาให้หมดไป แต่ก็ทำให้พระพุทธศาสนามีอาการเจริญรุ่งโรจน์อยู่ ณ ศูนย์กลางเดิม แต่ไปรุ่งเรืองอยู่บริเวณทางตอนเหนือของอินเดีย ในแคว้น “สวัส” (Swat Valley) แคว้น “มธุรา” (Mathura) และแคว้น “คันธาระ” (Candara) เป็นต้น

ศาสนาพราหมณ์จึงใช้วิธีการใหม่ คือ การกลืนพระพุทธศาสนาไว้ภายใต้ระบบศาสนาฮินดู (Assimilation) หรือกล่าวง่ายๆ ว่า พยายามเปลี่ยนพระพุทธศาสนาทั้งหมดให้เป็นศาสนาฮินดูนั่นเอง ตัวอย่างที่เห็นเด่นชัดคือ การแต่งมหากาพย์ขึ้น ๒ เรื่อง คือ “มหาภารตะ” และ “รามายณะ” จนเป็นที่แพร่หลายและได้รับความนิยมของประชาชนเป็นอันมาก โดยเฉพาะเรื่องราวจากคัมภีร์ “ภควัทคีตา” มหากาพย์ทั้งสองนี้สามารถดึงดูดผู้คนให้มาศรัทธาเลื่อมใสในพระผู้เป็นเจ้า และทำให้ศาสนาพราหมณ์เผยแผ่เข้าสู่มวลชนได้อย่างรวดเร็ว

นอกจากนี้ พวกพราหมณ์ยังได้พัฒนาความเชื่อด้านต่างๆ อีกหลายอย่าง เช่น การสร้างตรีมูรติให้เป็นที่พึ่งสูงสุดตามอย่างพระรัตนตรัย การสร้างวิหาร การสร้างเทวาลัยสำคัญ เป็นต้น เป็นเหตุให้ศาสนาพราหมณ์ยุคใหม่หรือศาสนาฮินดู ยิ่งขยายวงกว้างออกไปเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวอินเดียอย่างยิ่ง จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ทำให้คณาจารย์คนสำคัญในสมัยนั้นมีอาจนึ่งดูคายอยู่ได้ต่างเห็นความจำเป็นที่ต้องทำการปฏิรูปวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเสียใหม่ เพื่อให้คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสิ่งทันสมัยทันเหตุการณ์สามารถที่จะแข่งกับศาสนาพราหมณ์ใหม่ที่กำลังเฟื่องฟูอยู่ในขณะนั้นได้

พระพุทธศานามหายานจึงได้ก่อตัวขึ้น โดยมีกลุ่มสำคัญที่เป็นต้นกำเนิดของมหายานคือ นิกายมหาสังฆิกะและกิ่งของกลุ่มของนิกายมหาสังฆิกะ ซึ่งเรียกรวมว่าคณะอันธกะมีศูนย์กลางใหญ่อยู่ตอนใต้ของอินเดียในแคว้น “คันธาระ” หรือคันธาราชาการก่อกำเนิดเป็นนิกายมหายานดังกล่าว เป็นการเกิดแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยการเห็นพ้องกันจากคณะสงฆ์นิกายมหาสังฆิกะ ผสมกับชาวพุทธหนุ่มสาวในขณะนั้น ที่มีความเห็นว่าจะต้องปรับปรุงวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเสียใหม่ โดยการปรับปรุงแก้ไขคติธรรมในพระพุทธศาสนาขึ้นหลายประการเพื่อให้พระพุทธศาสนาเข้าถึงหมู่ชนสามัญโดยทั่วไป

ดังนั้น นิกายมหายานซึ่งได้รับการทำนุบำรุงอยู่ภายใต้อาณาจักรของกษัตริย์ราชวงศ์ศาควาหนะแห่งอันธระ กษัตริย์ทุกพระองค์ในราชวงศ์นี้เป็นมิตรกับพระพุทธศาสนา และหลายพระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างจริงจังเรื่อยมา จนในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ นิกายมหายานก็ได้ปรากฏให้เห็นเด่นชัดเป็นนิกายใหญ่ๆ ๒ นิกาย คือ “นิกายมหายมิกะ และโยคจาร” (ทั้งสองนิกายนี้จะได้กล่าวในบทต่อไป)

๓.๓ แนวคิดและความเชื่อของนิกายมหายาน

แนวความคิดของพระพุทธศานามหายานมีลักษณะเด่นเป็นของตน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมามักถูกตั้งข้อสงสัยและถูกนำไปเปรียบเทียบเสมอว่าเป็นแนวความคิดที่ถูกต้องตามพระพุทธศาสนาดั้งเดิมหรือไม่ การตั้งข้อสงสัยและเปรียบเทียบกันและกันนี้เองเป็นเหตุให้นำไปสู่ความแตกแยกในพระพุทธศาสนาระหว่างนิกายด้วยกันที่มีความคิดไม่เหมือนกัน ความรู้สึภายในใจของแต่ละฝ่ายมักมองอีกฝ่ายหนึ่งว่ามีความไม่ถูกต้องไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องบางประการ หรือ

ไม่ใช่พวก ไม่ใช่กลุ่มตัวเอง แม้จะไม่เป็นการหักล้างโดยใช้กำลังเข้าตัดสิน แต่ช่องว่างภายในใจของแต่ละฝ่ายก็เกิดขึ้น แนวคิดและความเชื่อพื้นฐานในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ประกอบด้วยเรื่องที่เป็นหลักสำคัญดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ แนวคิดเรื่อง “ตรียาน”

ตามหลักคำสอนของมหายาน กล่าวถึงยาน ๓ ประการ ซึ่งเป็นทางหรือวิธีสู่ความหลุดพ้น ได้แก่

๑. สาวกยาน
๒. ปัจเจกยาน
๓. โพธิสัตว์ยาน

๑) สาวกยาน หมายถึง ทางของพระสาวกที่หวังเพียงบรรลอรหัตตภูมิ ด้วยการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ เพื่อข้ามพ้นวัฏสงสารเท่านั้น ไม่ได้หวังพุทธภูมิแต่อย่างใดตามมหายานจึงถือว่าสาวกยานเป็นการทำประโยชน์เฉพาะตนในวงแคบและช่วยเหลือ สรรพสัตว์ไปได้น้อย และที่สำคัญพระสาวกที่จะหลุดพ้นได้จะต้องอาศัยคำชี้แนะสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าก่อนเพราะไม่อาจหลุดพ้นได้ด้วยความสามารถของตนเพียงลำพัง

๒) ปัจเจกยาน หมายถึง ทางของพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้สามารถรู้แจ้งด้วยตนเอง แต่เมื่อหลุดพ้นแล้ว ก็ไม่อาจแสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งเห็นจริงตามตนเองได้ เพราะมิได้สั่งสมจริตในการโปรดสรรพสัตว์อื่น

๓) โพธิสัตว์ยาน หมายถึง ทางของพระโพธิสัตว์ผู้มีจิตใจกว้างขวาง กอปรด้วยมหากรุณาในสรรพสัตว์ทั้งหลาย ตั้งจิตบำเพ็ญบารมีเพื่องมหายานซึ่งก้าวล่วงอรหัตตภูมิ โพธิสัตว์ยานจึงเป็นการสร้างเหตุอันมีพุทธภูมิเป็นผล หรือกล่าวได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าฝ่ายมหายานนั้นคือเหล่าพระโพธิสัตว์ที่ได้สร้างบารมีมาด้วยการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์นั่นเอง

ในบรรดายานทั้งสามอย่างนี้ แม้ว่าจะมีเป้าหมายอันเดียวกันคือการหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ แต่อย่างไรก็ตามสำหรับพุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานยังคงถือว่า โพธิสัตว์ยานเป็นทางที่สำคัญที่สุดและควรยกย่องไว้ในฐานะ “มหายาน” หรือยานที่ยิ่งใหญ่กว้างขวาง และควรยกย่องว่าเป็น “อนุตตรยาน” หรือยานที่ประเสริฐสูงสุดโดยมีข้ออุปมาที่นำฟังว่า เหมือนสัตว์ ๓ ตัวคือกระต่าย ม้า และช้าง ที่กำลังว่ายน้ำข้ามแม่น้ำคงคา กระต่ายไม่อาจหยั่งถึงพื้นดินได้จึงลอยน้ำข้ามไปส่วนม้าบางขณะ

ก็หยั่งถึงบางขณะก็หยั่งไม่ถึงส่วน ช้างนั้นย่อมหยั่งถึงพื้นดิน แม่น้ำคงคาเปรียบได้กับปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นธรรมอันลึกซึ้ง วิธีข้ามไปของกระต่ายเปรียบได้กับสาวกยาน ม้าข้ามเปรียบได้กับปัจเจกยาน ส่วนช้างข้ามเปรียบได้กับโพธิสัตว์ยาน ซึ่งเป็นยานของพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย

แนวคิดเรื่องตรียานสะท้อนให้เห็นรากฐานความเชื่อของมหายานที่มองว่า ทางหลุดพ้นสายเดิมหรือสายเถรวาทนั้นเป็นทางแคบที่มุ่งเน้นเฉพาะคนบางกลุ่ม กล่าวคือผู้ที่จะหลุดพ้นด้วยสาวกยานได้จะต้องเป็นพระอรหันต์ผู้มีปัญญาและประกอบความเพียรมาแล้วอย่างยิ่งยวดเท่านั้น อีกทั้งผลสำเร็จที่เกิดจากความหลุดพ้นดังกล่าว ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่บุคคลผู้นั้นเพียงผู้เดียว ฉะนั้นจึงดูเหมือนว่าได้ละเลยคนส่วนใหญ่ที่ยังดิ้นรนอยู่ในโลกไปเสีย ในขณะที่โพธิสัตว์ยานของฝ่ายมหายาน กลับเป็นเหมือนพาหนะใหญ่ที่สามารถรับคนทุกประเภท ทุกชนชั้นวรรณะ ทุกเพศทุกวัย ทุกสาขาอาชีพ โดยไม่เคยปฏิเสธ หรือจำกัดว่าเป็นผู้ใดค้ำตั้งนั้นจึงควรยกย่องว่าเป็นยานอันสูงสุดเพราะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ไปได้มากที่สุดนั่นเอง

๓.๓.๒. แนวคิดเรื่อง “พระพุทธเจ้า ๓ ประเภท”

พระพุทธศาสนาในฝ่ายมหายานได้แบ่งพระพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. พระอาทิพุทธเจ้า (ไม่พบในฝ่ายเถรวาท)
๒. พระธยานิพุทธเจ้า (บางแห่งเรียกพระชินพุทธะ)
๓. พระมานุชิพุทธเจ้า

๑) **พระอาทิพุทธเจ้า** คือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เรียกว่าพระอาทิพุทธะนี้ เป็นผู้เกิดขึ้นมาก่อนสิ่งใดทั้งหมดดำ(พระสยัมภูพุทธเจ้า) อันจะหาเบื้องต้นและเบื้องปลายมิได้ เป็นผู้ให้กำเนิดพระพุทธเจ้าประเภทอื่นๆ ทั้งหมดดำเป็นผู้ให้กำเนิดพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย และให้กำเนิดสรรพสิ่งต่างๆ ทั้งหมดที่มีอยู่ใน กลจักรวาลนี้ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในอนันตจักรวาลนี้ ล้วนถือกำเนิดมาจากองค์พระอาทิพุทธะนี้ทั้งสิ้น

๒) **พระธยานิพุทธเจ้า** (บางแห่งเรียกพระชินพุทธะ) เป็นผู้ที่เกิดมาจากอำนาจแห่งฌานของพระอาทิพุทธะเพื่อปกครองอาณาจักรและอาณาจักรย่อยๆ ที่เรียกว่าพุทธเกษตร ดังนั้นในแต่ละพุทธเกษตรจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคอยทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์อยู่หนึ่งพระองค์ และภาพแต่ละพุทธเกษตรอาจจะมี ความแตกต่างกันไปบ้างตามความเหมาะสมของการโปรดสัตว์ในพุทธเกษตรนั้นๆ

พระอานันทพุทธเจ้าทุกพระองค์เมื่ออุบัติขึ้นจากอำนาจของพระพุทธเจ้าองค์ปฐมแล้ว จะตรัสรู้ในสรวงสวรรค์ ซึ่งเป็นที่พักเพื่อรอการเข้าสู่พระนิพพาน จึงไม่ได้เสด็จมาตรัสรู้ในโลกมนุษย์ พระพุทธเจ้า ๓ พุทธเกษตร บนสรวงสวรรค์นี้ มีปรากฏพระนามในคัมภีร์ต่างๆ เช่น พระไวโรจนพุทธเจ้า มีพระวรกายสีขาว ประทับเหนือดอกบัวสีน้ำเงิน มีสิงโตเป็นพาหนะ สถิตอยู่ ณ พุทธเกษตรเบื้องล่าง พระอภัยภูพุทธเจ้าสถิตอยู่ ณ พุทธเกษตรทิศตะวันออก พระอมิตาภพุทธเจ้า สถิตอยู่ ณ พุทธเกษตรทิศตะวันตก พระอโมฆสิทธิพุทธเจ้า สถิตอยู่ ณ พุทธเกษตรทิศเหนือ พระรัตนสมภพพุทธเจ้า สถิตอยู่ ณ พุทธเกษตรทิศใต้

๓) พระมานุชิพุทธเจ้า เป็นผู้ที่ถือกำเนิดมาจากพระธยานิพุทธเจ้า โดยแสดงตนออกมาในรูปของมนุษย์ธรรมดาและอุบัติขึ้นมาในโลกมนุษย์ ทั้งนี้เพื่อเป็นอุบายแห่งการสั่งสอนสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้เร่งปฏิบัติธรรมด้วยความไม่ประมาท

ตามคติของฝ่ายมหายาน พระมานุชิพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าที่เสด็จลงมาประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ในโลกมนุษย์ เช่น พระพุทธเจ้าในภัทรกัป ซึ่งเป็นกัปที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้มาแล้วถึง ๔ พระองค์ และจะเสด็จมาตรัสรู้ในภายภาคหน้าอีกพระองค์หนึ่ง มีพระนามตามลำดับ คือ (๑) พระกุกสันโธ (๒) พระโกนาคมน (๓) พระกัสสปะ (๔) พระโคตรมะ (๕) พระศรีอริยเมตไตรย์ หรือ พระศรีอารย์ (พระศรีอริยเมตไตรย์จะเสด็จมาตรัสรู้ในภายภาคหน้าต่อจากพระโคตรมะพุทธเจ้า) (บางตำราก็มีพระนาม พระที่ปังกรพุทธเจ้า และพระโกลัสซุคุรุพุทธเจ้า ปรากฏด้วย)

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ประเภท การแบ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าออกเป็น ๓ ประเภทนั้น เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมมีตรีกาย หรือพระกาย ๓ กาย คือ กายที่หนึ่งเรียกว่า “ธรรมกาย” กายที่สองเรียกว่า “สัมโภคกาย” กายที่สามเรียกว่า “นิรมาณกาย”

๑) ธรรมกาย เป็นสภาวะแห่งการรู้แจ้งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นกายที่เกิดขึ้นเอง อันหาเบื้องต้นและเบื้องปลายมิได้ ธรรมกายนี้ก็คือ องค์พระอาทิพุทธะ

๒) สัมโภคกาย คือกายที่เป็นทิพย์ มีรัศมีรุ่งเรือง เกิดขึ้นมาในรูปของโอปปาติกะ ซึ่งกายนี้ก็คือ พระธยานิพุทธะ

๓) นิรมาณกาย เป็นกายที่เนรมิตบิดเบือนขึ้นให้อยู่ในรูปของร่างกายมนุษย์ซึ่งก็ได้แก่ พระมานุชิพุทธะ หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งสามประเภทนี้ความจริงแล้ว

บทที่ ๓ เปรียบเทียบเถรวัตรกับมหายาน

ตอน : แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกายในพระพุทธศาสนา  เสถียร สระทองให้ หน้า ๖๑

ถือว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพียงแต่แสดงตนออกมาในภาวะที่แตกต่างกันออกไป เพื่อความเหมาะสมต่อการสั่งสอนเวไนยสัตว์ในแต่ละสถานการณ์

ตารางแสดงคำอธิบายความหมายของ ธรรมกาย – สัมโภคกาย – นิรมาณกาย

(แนวคิดเรื่อง “ตรีกาย” ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน)

คำศัพท์	ความหมายตามศัพท์	ลักษณะสำคัญ	บทบาททางธรรม	ระดับการเข้าถึงของสัตว์โลก
ธรรมกาย	“กายแห่งธรรม” หรือ ภาวะแห่งความจริงสูงสุด	เป็นสภาวะธรรมอันบริสุทธิ์ ไม่มีรูป ไม่มีลักษณะ เป็นความจริงแท้ (ปรมาตถธรรม)	เป็นฐานะเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า แสดงถึงความเป็นสัจธรรมอันเป็นนิรันดร์ ไม่เกิดไม่ดับ	เข้าถึงได้ด้วยปัญญา อันตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าและพระอริยบุคคลชั้นสูง
สัมโภคกาย	“กายแห่งการเสวยธรรม” หรือ กายทิพย์แห่งพระพุทธเจ้า	เป็นกายอันประณีต มีลักษณะมหาบุรุษ ปรากฏในภพอันบริสุทธิ์ เพื่อแสดงธรรมแก่พระโพธิสัตว์	เป็นสื่อกลางระหว่างสัจธรรมสูงสุดกับการโปรดสัตว์ แสดงธรรมในระดับลึกซึ้ง	พระโพธิสัตว์ชั้นสูงเท่านั้นจึงจะสามารถเห็นหรือเข้าถึงได้
นิรมาณกาย	“กายเนรมิต” หรือ กายที่ปรากฏในโลกมนุษย์	เป็นกายที่ปรากฏตามประวัติศาสตร์ เช่น การประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน	เพื่อโปรดสัตว์โลกโดยปรากฏในรูปที่มนุษย์เข้าใจได้ เป็นการแสดงพระมหากรุณา	สัตว์โลกทั่วไปสามารถเห็น รับรู้ และเข้าถึงคำสอนได้

ดังนั้น พระมานุชิพุทธเจ้าในฝ่ายมหายาน อันได้แก่ ๑) พระกุกสันโธ ๒) พระโกนาคมน ๓) พระกัสสปะ ๔) พระโคตรมะ ๕) พระศรีอริยเมตไตรย์ หรือพระศรีอารย์ (บางตำราก็มีพระนามพระที่บังกรพุทธเจ้า และพระโกลัสซชคุรุพุทธเจ้า ปรากฏด้วย) ทุกพระองค์จึงล้วนมีพระกายเป็น ๓ หรือมีภาวะแตกต่างกันเป็น ๓ ในพระองค์เดียว ซึ่งจะเห็นได้จากพระประธานในโบสถ์ของมหายาน ที่จะต้องมี ๓ พระองค์เสมอ ทั้งนี้มีได้หมายความว่าพระพุทธเจ้ามี ๓ องค์ แต่หมายถึงพระมานุชิพุทธะ

บทที่ ๓ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : แนวคิดและจุดกำเนิดของนิกายในพระพุทธศาสนา  เสถียร สระทองให้ หน้า ๖๒

หรือพระศากยมุนีพุทธะพระองค์เดียว แต่มีพระกายเป็น ๓ นี้เป็นลักษณะพระรัตนตรัยของมหายาน^{๑๐}

๓.๓.๓ ความเชื่อเรื่อง “ตรีกาย”

หลักตรีกายเป็นหลักสำคัญของมหายานที่อธิบายว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามี ๓ กาย เป็นหลักร่วมกันของทุกนิกาย พระสูตรต่างๆ ก็จะมีพูดถึงตรีกายอยู่เสมอ ก่อนอื่นควรทำความเข้าใจว่า แรกเริ่มพุทธศาสนามหายานดั้งเดิมมีหลักคำสอนเรื่องกายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ต่างจากเถรวาท กล่าวคือ ถือกันว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีเพียง ๒ กาย คือ นิรมาณกาย และ ธรรมกาย

๑. **นิรมาณกาย** หรือที่ฝ่ายเถรวาท เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า รูปกาย อันหมายถึงทั้งกายหยาบและละเอียดเหมือนสัตว์โลกทั่วไป

๒. **ธรรมกาย** คำว่า ธรรมกายในวรรณกรรมมหายานดั้งเดิม มีความหมาย ๒ ประการ คือ ประการแรก ธรรมกายเป็นกายแห่งธรรม ประมวลข้อปฏิบัติ คำสั่งสอน ซึ่งช่วยเสริมพระบารมีอยู่ในฐานะพุทธคุณอย่างหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ธรรมกายเป็นตถาคตกาย ความเป็นอย่างนั้น หลักความจริงอันเป็นรากฐานแห่งจักรวาล

ต่อมาในยุคของท่าน “**อสังคะและวสุพันธู**” คณาจารย์ของนิกายโยคจาร จึงมีการเพิ่มกายเข้ามาอีกหนึ่งกาย คือ สัมโภคกายทำให้เกิดเป็นแนวคิดตรีกายขึ้นมา และธรรมกายก็มีความหมายค่อนข้างไปทางเทวนิยม ดังนั้นพระกายทั้ง ๓ จึงมีความหมายดังนี้

๑) **ธรรมกาย** หมายถึง ภาวะอันเป็นอมตะ เป็นสิ่งที่ไร้รูปไม่อาจรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ไม่มีเบื้องต้นและที่สุดำทั้งไม่มีจุดกำเนิดและผู้สร้าง ดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง แม้จักรวาลจะว่างเปล่าปราศจากทุกสิ่ง แต่ธรรมกายจะยังคงดำรงอยู่โดยไม่มีที่สิ้นสุดและมหายานยังมีความเชื่อว่าพระธรรมกายนี้เอง ที่แสดงตนออกมาในรูปของสัมโภคกายบนภาคพื้นสวรรค์และจากสัมโภคกายนี้ก็จะแสดงตนออกมาในรูปนิรมาณกาย ทำหน้าที่สั่งสอนสรรพสัตว์ในโลกมนุษย์

๒) **สัมโภคกาย** หมายถึง พระกายที่แท้จริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กายนี้จะไม่มีการแตกดับ อยู่ในสภาวะอันเป็นทิพย์อยู่ชั่ววันรันดร์ และนอกจากนี้ มหายานยังมีความเชื่อว่า

^{๑๐} กัลยาณมิตร, พระพุทธศาสนาในยุค พ.ศ.500-1000, (แสดงเมื่อวันที่ 20 เมย. พ.ศ.2560), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://kalyanamitra.org>. เข้าถึงเมื่อ, 30 ธันวาคม 2567.

สัมโมคคกายสามารถที่จะแสดงตนให้ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ได้สามารถที่จะรับทราบคำสวดสรรเสริญ และอ้อนวอนจากผู้ที่เกี่ยวข้องได้ และสัมโมคคกายนี้เองที่เนรมิตตนลงมาเป็นนิรมานกายคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในโลกมนุษย์ เพื่อเป็นการสั่งสอนสัตว์โลก เพราะฉะนั้นแม้ในบัดนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายที่เคยอุบัติขึ้นในมนุษย์โลกก็ยังคงสถิตอยู่ในสภาวะแห่งสัมโมคคกายนี้มิได้แตกดับสูญสิ้นไปเลย และพระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็ยังสามารถเห็นและรับคำสอนจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านี้ได้

๓) **นิรมานกาย** หมายถึง กายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยังตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ ยังมีการเกิดแก่ เจ็บ และตาย เหมือนมนุษย์ธรรมดาทั่วไป มหายานมีความเชื่อว่า นิรมานกายนี้ แท้จริงแล้วเป็นการเนรมิตมาจาก “สัมโมคคกาย” เพื่อเป็นอุบายในการสั่งสอนสัตว์โลก เพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายจะได้ไม่ตกอยู่ในความประมาท และเร่งปฏิบัติธรรมเพื่อมุ่งสู่ความพ้นทุกข์โดยเร็ว^{๑๑}

ประการสำคัญกายแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๓ นี้ ถือว่าเป็นแนวความคิดและทัศนคติ ในพระพุทธศาสนา มหายานโดยเฉพาะ และแท้ที่จริงแล้วกายเหล่านี้ย่อมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสิ้น แตกต่างกันไปเพียงสภาวะแห่งการแสดงออกเท่านั้น โดยที่นิรมานกายเป็นการเนรมิตตนมาจากสัมโมคคกาย และสัมโมคคกายก็เป็นการเนรมิตตนมาจากธรรมกายซึ่งเป็นสิ่งที่ไร้รูป อันเป็นปรมัตถภาวะ “ถือว่าเป็นภาวะที่เป็นอมตะ และอยู่เหนือการอธิบายใดๆ ในทางโลกียวิสัย”

จะเห็นได้ว่า การอธิบายภาวะของพุทธเจ้าในรูปตรีกายเช่นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะบอกว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นกายมนุษย์นั้นเป็นเพียงภาคหนึ่งของธรรมกายอันเป็นอมตะ ฉะนั้น การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไป จึงเป็นเพียงการนิรมานกายย้อนกลับคืนสู่สภาวะดั้งเดิมที่เรียกว่าสัมโมคคกายเท่านั้น ซึ่งสัมโมคคกายก็หาใช่อะไร หากแต่หมายถึงภาคที่เป็นเทพของธรรมกายนั่นเอง^{๑๒} “ดังนั้นในทัศนะของมหายาน เวลานี้พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังไม่ได้สูญหายไปไหน แต่ทรงอยู่ในรูปสัมโมคคกาย ณ ที่ใดที่หนึ่งในจักรวาลนี้”

^{๑๑} กัลยาณมิตร, พระพุทธศาสนาในยุค พ.ศ.500-1000, (แสดงเมื่อวันที่ 20 เม.ย. พ.ศ.2560), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://kalyanamitra.org>. เข้าถึงเมื่อ, 30 ธันวาคม 2567.

^{๑๒} กัลยาณมิตร, พระพุทธศาสนาในยุค พ.ศ.500-1000, (แสดงเมื่อวันที่ 20 เม.ย. พ.ศ.2560), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <https://kalyanamitra.org>. เข้าถึงเมื่อ, 30 ธันวาคม 2567.

๓.๔ แนวคิดเรื่องพุทธเกษตร

พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเชื่อว่า ในจักรวาลหนึ่งๆ จะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นมากกว่าหนึ่งพระองค์ในเวลาเดียวกันไม่ได้ แต่ฝ่ายมหายานเชื่อต่างไปจากนี้ว่า ในจักรวาลอันวิ้งว้างนี้สามารถแบ่งเนื้อที่ออกเป็นส่วนย่อยลงไปอีกนับจำนวนไม่ถ้วน อาณาเขตย่อยๆ ของจักรวาลแต่ละอาณาเขตนี้เรียกว่าพุทธเกษตร (Pure Land (ดินแดนบริสุทธิ์)) ในหนึ่งพุทธเกษตรจะมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่หนึ่งพระองค์

ดังนั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในความเชื่อของมหายานจึงสามารถอุบัติขึ้นในจักรวาลพร้อมกันได้มากกว่าหนึ่งพระองค์ เมื่อเป็นดังนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่อุบัติขึ้นเพื่อทำหน้าที่โปรดเวไนยสัตว์ในแต่ละจักรวาลทั้งในอดีต ปัจจุบัน อนาคตจึงมีจำนวนมากมายมหาศาลนับประมาณมิได้ คุจเม리트รายในคางคานที่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ในแต่ละพุทธเกษตร ไม่ว่าจะอยู่ในภาค สัมโภคกาย หรือนิรมลกาย ทั้งหมดล้วนแตกขยายออกมาจากธรรมกายอันเดียวกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในแต่ละพุทธเกษตรอาจมีลักษณะและคุณสมบัติที่ผิดแผกกันตามความเหมาะสมในการโปรดสัตว์ในพุทธเกษตรนั้นๆ แต่นั่นเป็นเพียงความแตกต่างภายนอกเท่านั้น โดยเนื้อแท้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าล้วนมาจากธรรมกายเดียวกัน คุจน้ำแม่จะอยู่คนละสถานที่ก็ล้วนเป็นน้ำ ที่มีเนื้อแท้เป็นชนิดเดียวกันนั้น^{๓๓}

พุทธเกษตรแต่ละแห่งแตกต่างกันตามบารมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประจำพุทธเกษตรนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดอัสมัยที่เป็นพระโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีไว้มากอำนาจพระบารมีนั้นจะส่งผลให้พุทธเกษตรของพระองค์รุ่งเรืองมากกว่าพุทธเกษตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่บำเพ็ญบารมีธรรมมาน้อยกว่า และพุทธเกษตรที่กล่าวกันว่าเป็นพุทธเกษตรที่รุ่งเรืองที่สุดและเป็นที่ยินยมากที่สุด ในบรรดาพุทธเกษตรทั้งหมดคำก็คือสุขาวดีพุทธเกษตรอันเป็นที่อยู่ของพระอมิตาภะ คนทั่วไปมักจะเข้าใจว่าสุขาวดีเป็นชื่อหนึ่งของพระนิพพาน แต่ในความหมายของมหายานสุขาวดีนั้นยังไม่ใช่ นิพพาน เป็นเพียงพุทธเกษตรหนึ่งเท่านั้น แต่สุขาวดีพุทธเกษตรต่างจากพุทธเกษตรที่เราอาศัยอยู่นี้ เพราะเป็นสถานที่ที่นารื่นรมย์อย่างยิ่ง ไม่มีแม้แต่อบายภูมิ จึงสมบูรณ์ด้วยสิ่งอำนวย

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, เข้าถึงเมื่อ, 31 ธันวาคม 2567.

ความสุขนานาประการ อีกทั้งอายุของผู้ที่เกิดในดินแดนแห่งนี้ก็ยาวนานมาก ฉะนั้นจึงคล้ายกับว่าเป็นสถานที่อยู่อันถาวรไป

แนวคิดเรื่องพุทธเกษตรนี้ เชื่อว่ามาจากทัศนะของฝ่ายมหายานที่มองว่า นิพพานไม่ใช่สิ่งที่คนเราจะบรรลุได้ง่ายๆ เป็นสิ่งที่อยู่ไกลเกินกว่าคนธรรมดาทั่วไปจะเอื้อมถึง นิพพานที่ต้องบรรลุถึงด้วยการปฏิบัติศีลสมาธิ ปัญญาอย่างยิ่งยวดและต้องใช้เวลาช้านาน จึงถูกปรับมาให้กลายเป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการทำบุญ ความศรัทธาเชื่อมั่นในพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพุทธเกษตรนั้นๆ แล้วส่งผลให้ไปเกิดในดินแดนแห่งนี้ เรียกว่าพุทธเกษตร ซึ่งมีเงื่อนไขเอื้ออำนวยแก่การเข้าถึงนิพพานต่อไปโดยไมยากนัก โดยเฉพาะผู้ที่ไปเกิดในสุชาวดีพุทธเกษตร ก็ย่อมจะมีโอกาสเข้าถึงนิพพานได้ง่ายกว่าผู้ที่เกิดในพุทธเกษตรอื่น ซึ่งยังไม่แน่ว่าจะเข้าถึงนิพพานได้ภายในชาตินั้น แต่สำหรับผู้ที่เกิดในสุชาวดีพุทธเกษตรแล้ว ทุกคนย่อมเป็นผู้เที่ยงแท้ต่อนิพพาน คือจะต้องเข้าถึงนิพพานภายในชาตินั้นทุกคน

๓.๕ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์

เมื่อกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ตามความเข้าใจของผู้คนทั่วไปจะทราบได้โดยทันทีว่า พระโพธิสัตว์นั้นหมายถึงบุคคลผู้มีความปรารถนาที่จะเป็นพุทธเจ้าแล้วเริ่มต้นด้วยการตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าและแน่วแน่มั่นคงมุ่งเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อบำเพ็ญบารมีสั่งสมคุณธรรมเป็นระยะเวลาอย่างยาวนานตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา การบำเพ็ญบารมีนั้นจะต้องมุ่งเน้นช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ด้วยความเมตตากรุณาเป็นหลัก พระโพธิสัตว์จึงมีลักษณะเป็นผู้ที่ใช้ความเมตตากรุณาเป็นพื้นฐานนับเป็นหลักการเชิงทฤษฎีในการใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตตามความเป็นจริง และตลอดระยะเวลาที่บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์อยู่นั้นจะต้องไม่รู้สึกรู้หายหรือย่อท้อต่อการบำเพ็ญบารมีถึงแม้ระยะเวลาที่จะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าจะยาวนานสักเพียงใดด้วยเหตุนี้ การบำเพ็ญตนเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นจึงเป็นหลักการที่สำคัญ นับเป็นวิถีของพระโพธิสัตว์และมีความเชื่อว่าสรรพสัตว์ต่างก็มีปัญญาเพื่อเข้าถึงการบรรลุธรรมเสมอกันแต่การที่จะดำเนินไปสู่การบรรลุธรรมได้นั้นต้องอาศัยความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์เป็นอุปกรณ์ช่วยด้วยการโอบอุ้มสรรพชีวิตด้วยจิตกรุณา อันเป็นจุดเด่นของแนวคิดพระโพธิสัตว์ด้วยคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์ดังที่กล่าวมานั้น จึงเป็นเหตุให้การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง

ช่วยเหลือมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย จากความเกี่ยวข้องดังกล่าวนี้ จึงทำให้แนวคิดพระโพธิสัตว์ตามทัศนะของพุทธปรัชญามหายานถูกมองว่าเป็นรากฐานทางสังคมและการเมืองได้ ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ของบทความนี้ที่ผู้เขียนจะศึกษาค้นคว้าเพื่อจะหาคำตอบและพิสูจน์ว่าคำกล่าวเช่นนั้นมีความเป็นจริงหรือไม่

๓.๕.๑ แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพุทธปรัชญา

ความหมายของคำว่า พระโพธิสัตว์เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากคำสองพยางค์ คือ “โพธิ” กับคำว่า “สัตว์” เมื่อนำมารวมกันด้วยวิธีสมาสแล้วจึงเป็นคำว่า “โพธิสัตว์” ในภาษาสันสกฤต หรือ “โพธิสัตต” ในภาษาบาลีหมายถึง บุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐^{๑๔} ซึ่งสอดคล้องกับเนื้อหาที่ปรากฏในปทานสูตร ที่ได้ให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ไว้ว่า “หมายถึงบุคคลที่จะบรรลุโพธิ เป็นผู้ฉลาดมีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นหรือสรรพสัตว์ด้วยวิธีพิเศษเหนือกว่าสัตว์ธรรมดาทั่วไป” ส่วนพระอรหันตศาสดาได้ให้ความหมายว่า “หมายถึงสัตว์ที่เป็นบัณฑิตที่ฉลาดและผู้ซื่อสัตย์หรือมีใจแนบแน่นในมรรคทั้ง ๘ (ทางเข้าถึงความเป็นอริยบุคคล, ญาณที่ทำให้ละสังโยชน์ได้ขาด^{๑๕}) เรียกว่า โพธิ” นอกจากนี้ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงแสดงทัศนะในเรื่องนี้ไว้ว่า “หมายถึง สัตว์ผู้ซื่อสัตย์ผู้ดีอยู่ในความรู้ แปลว่า ยังไม่รู้ปลอดโปร่งแจ่มแจ้งถึงที่สุด จึงเรียกว่า “โพธิสัตว์” สอดคล้องกับผู้เชี่ยวชาญทางตะวันตกที่ให้ความเห็นไว้ว่า “สตตว” หมายถึงผู้ที่ตั้งใจ มุ่งหมายที่จะบรรลุโพธิ แสวงหาโพธิ กำลังบำเพ็ญความดีให้ถึงโพธิ พระโพธิสัตว์ คือบุคคลที่บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต้องเป็นผู้มีปัญญาฉลาด เมื่อเห็นภัย คือ ความเกิด ความแก่ความเจ็บ และความตายในวัฏสงสารว่าเป็นภัยที่น่ากลัวแล้วก็คิดที่จะหาทางพ้น

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (ชำระเพิ่มเติมครั้งที่ ๑/เสริม), พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนอักษรพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๗๘.

^{๑๕} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๓, นายสนธิ ตันติวัฒน์พานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนอักษรพิมพ์, ๒๕๖๔), หน้า ๑๒๘.

จากภยันั้น จึงได้นึกคิดตรึกตรองหาทางพ้น จากทุกข์นั้น การคิดหาทางพ้นจากทุกข์นี้เป็นแนวทาง เบื้องต้นของความเป็นโพธิสัตว์ด้วยเหตุนี้ พระโพธิสัตว์ จึงเป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมี”^{๑๖}

เมื่อจะกล่าวโดยความหมายแล้วพระโพธิสัตว์ก็คือผู้ที่ยึดถือเอาพระพุทธเจ้าเป็น แบบอย่างในการดำเนินชีวิตมีพุทธเจ้าเป็นบุคคลในอุดมคตินั้นเองและความหมายดังกล่าวนี้ ครอบคลุมทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งจะเห็นได้จากอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่นอกเหนือจากที่ พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นมนุษย์แล้วบางพระชาติพระองค์ก็ได้เสวยพระชาติเป็นพญาวานร เป็น พญาช้างฉันทันต์ เป็นต้นสำหรับแนวคิดพระโพธิสัตว์ตามทัศนะพุทธปรัชญามหายานถือว่าเป็น หลักการที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเป็นหลักที่พุทธปรัชญามหายานแต่ละนิกายยอมรับนับถือและทุกๆ นิกายต่างก็มีจุดมุ่งหมาย คือโพธิสัตว์ภูมิอันเป็นเหตุให้บังเกิดพุทธภูมิเหมือนกัน ตามแนวคิดของพุทธ ปรัชญามหายานนั้นต่างเชื่อว่าผู้ที่จะบรรลุถึงพุทธภูมิได้นั้นจำเป็นต้องผ่านการบำเพ็ญจริยธรรมแห่ง พระโพธิสัตว์มาก่อน ด้วยเหตุนี้อาจจะกล่าวได้ว่าโพธิสัตว์ภูมิเป็นเหตุ พุทธภาวะเป็นผล ซึ่งแนวคิด เรื่องพระโพธิสัตว์เป็นแกนกลางที่สำคัญและเป็นจุดมุ่งหมายของพุทธปรัชญามหายานนี้อันเป็นเหตุทำให้พระโพธิสัตว์กลายเป็นที่พึ่งของบุคคลทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เคารพบูชาของพุทธศาสนิกผู้เลื่อมใสและ ถือว่าพระโพธิสัตว์ จะเป็นผู้มีหน้าที่สำคัญในการช่วยเหลือดูแลชาวโลกให้พ้นจากทุกข์ ทำให้ประสบ ความสุขในชีวิต จากแนวคิดดังกล่าวนี้ ในที่สุด

พระโพธิสัตว์ก็ได้กลายเป็นผู้มีอิทธิพลเหนือโลกได้รับการเคารพบูชาไม่ต่างจากฐานะ เทพเจ้าอันเป็นที่ตั้งของศรัทธาและเป็นผู้ที่เต็มด้วยความกรุณาเมื่อย้อนกลับไปในอดีตจะพบว่า แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จะมีความเกี่ยวเนื่องกับการเป็นผู้ช่วยเหลือผู้อื่นหรือการสละตนเองเพื่อผู้อื่น นับเป็นแนวคิดที่ได้เกิดขึ้นในสมัยการก่อกำเนิด พุทธศาสนานิกายมหายาน ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ โดยการรวมตัวของพระผู้เป็นคณาจารย์ในนิกายต่าง ๆ ทั้ง ๑๘ นิกาย มาตั้งเป็นลัทธินิกายใหม่ คือ ลัทธินิกายมหายาน มีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ทันสมัย ทันเหตุการณ์ และแข่งขันกับศาสนาพราหมณ์หรือฮินดู ซึ่งกำลังฟื้นฟูเป็นการใหญ่^{๑๗} ประเด็นการเกิดขึ้นของ

^{๑๖} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, **พระปฐมสมโพธิกถา**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๔๙๔), หน้า ๓๗.

^{๑๗} วศิน อินทสระ, **พุทธปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒) หน้า ๗.

แนวคิดพระโพธิสัตว์นี้ บุญย นิลเกษ ได้แสดงทัศนะไว้สรุปได้ใจความสำคัญว่า “แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์จะโดดเด่นมากและเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในพุทธปรัชญามหายานในสมัยต่อมาเชื่อกันว่าต้นกำเนิดเรื่องพระโพธิสัตว์ เรื่องบารมีธรรมและสังฆธรรมอื่น ๆ อันเป็นอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์นั้น พุทธปรัชญามหายานได้รับมาจากหลักคำสอนของนิกายสรวาสติวาทและมหาสังฆิกะ”^{๑๘}

อีกสาเหตุหนึ่งเป็นเพราะระบบของพระสงฆ์ในยุคหนึ่งได้มีการทำงานที่ซับซ้อนทำความเข้าใจยากลำบากจึงทำให้ผู้ที่สนใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้มีการต่อต้านและทำให้เกิดความคิดขึ้นใหม่ว่า การที่บุคคลจะสามารถถึงความหลุดพ้นได้ไม่จำเป็นที่บุคคลนั้นจะต้องออกบวชเสมอไปผู้ที่เป็นคนฤหัสถ์ก็สามารถที่จะเป็นพระโพธิสัตว์ได้ สามารถที่จะมีความมุ่งหมายต่อพระโพธิญาณอันสูงสุดได้เช่นกันและได้มีความเชื่อเพิ่มอีกว่า การบำเพ็ญตนให้เป็นพระโพธิสัตว์นั้นสามารถที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ได้ทั้งสองด้าน คือประโยชน์ส่วนรวมและประโยชน์ส่วนตน สามารถทำประโยชน์ไปพร้อมๆ กันได้

สุมาลี มหณรงค์ชัย ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า “พระโพธิสัตว์ เป็นผู้ที่มีมุนันปรารถนาบรรลุปุทธภูมิคือ ตั้งจิตขอเป็นพระพุทธเจ้าต่อไปในอนาคต ความปรารถนานี้เกิดจากการเล็งเห็นว่าการเกิดเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้นจึงจะสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง บุคคลที่มุ่งหวังจะเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องมีจิตที่คิดช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์จริงๆ ไม่ใช่คิดว่าการเกิดเป็นพระพุทธเจ้าให้ผลตอบแทนที่สูงกว่า จะต้องไม่มีประโยชน์สุขส่วนตนใดๆ เข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งทำไม่ได้ง่ายเลย”^{๑๙}

เสถียร พันธรัชนี ที่ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ไว้ว่า “พระโพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ซึ่งอยู่ในโพธิ คือ ความรู้ ผู้ที่จะเข้าถึงพุทธภาวะ ตรัสรู้เป็นพุทธเจ้าในวันข้างหน้า บุคคลเราสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ด้วยทุกคนไม่ว่าผู้ครองเรือน หรือบรรพชิต หากได้ตั้งปณิธานมุ่งมั่นจะกระทำ

^{๑๘} บุญย นิลเกษ, *พุทธศาสนมหายาน*, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕

^{๑๙} สุมาลี มหณรงค์ชัย, *พุทธศาสนมหายาน* (ฉบับปรับปรุงแก้ไข), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕.

ความดีต่อสรรพสัตว์ เช่น พระโพธิสัตว์ได้ทรงกระทำและปณิธานนั้นมหายานถือว่าเป็นบันไดทางเดียวที่จะนำไปสู่ความเป็นโพธิสัตว์ได้”^{๒๐}

สมภาร พรมทา ได้แสดงทัศนะในเรื่องนี้เพิ่มเติมไว้ว่า “ผู้ที่ตั้งจิตปรารถนาจะเป็นพุทธเจ้าในอนาคตแล้วเพียรพยายามสร้างสมบารมีนี้ ภาษาทางพุทธศาสนาเรียกว่า พระโพธิสัตว์และไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปมนุษย์เสมอไป ระหว่างการบำเพ็ญบารมีพระโพธิสัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่างๆ ตามแรงของกรรม บางชาติอาจเกิดเป็นมนุษย์บางชาติอาจเป็นเทวดา บางชาติ อาจเป็นพรหม บางชาติอาจเกิดเป็นเดรัจฉาน เป็นต้น ตามประวัติพระพุทธเจ้าสมัยที่ยังเป็น พระโพธิสัตว์พระองค์เคยเกิดเป็นทุกสิ่งทีละขุมมาข้างต้นนั้น การเวียนว่ายไปตามแรงของกรรมนี้เป็นเรื่องปกติธรรมดาในทัศนะของพระพุทธศาสนา”^{๒๑}

จากที่กล่าวมานี้ทำให้สรุปได้ว่า พระโพธิสัตว์ในพุทธปรัชญามหายานนั้นหมายถึง บุคคลผู้ซึ่งบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าหรืออาจจะหมายถึงบุคคลที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตพระโพธิสัตว์จะต้องเป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมี ตั้งความปรารถนาต้องการจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริงและไม่จำกัดด้วยการเกิดเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้นแม้จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ ตามแรงของกรรมเพื่อบำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ก็ไม่ย่อท้อ ทุกคนสามารถเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทั้งบรรพชิตและฆราวาสผู้ครองเรือน ซึ่งจะต้องบำเพ็ญบารมีพร้อมกับการตั้งปณิธานในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ด้วยเหตุนี้ พระโพธิสัตว์จึงเป็นเสมือนผู้ตักเตือนชี้แนะบอกกล่าวสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากทิวทัศน์ที่เป็นโทษเป็นภัยเป็นพิษกับชีวิต โดยการชี้แจงให้บุคคลเหล่านั้นให้เห็นว่า ทางใดเป็นทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้นที่เป็นอมตะ อีกนัยยะหนึ่ง พระโพธิสัตว์จึงเป็นผู้ที่บอกทางให้สรรพสัตว์ทั้งหลายดำเนินชีวิตอยู่ในแนวทางที่ต้งามเป็นผู้ตั้งปณิธานมุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงได้.

^{๒๐} เสฐียร พันธรั้งซี่ ราชบัณฑิต, **พุทธศาสนมหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๓๑.

^{๒๑} สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนมหายานนิกายหลัก**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑.

สรุปท้ายบท

แนวความคิดของพระพุทธศาสนา เป็นแนวคิดที่ก้าวล้ำแนวความคิดในยุคใดๆ เรียกว่า เป็นยุคที่สูงสุดของแนวความคิดของมนุษย์ในโลกนี้ ทุกส่วนของหลักธรรมมุ่งไปสู่ความสงบสุขของชีวิตและสังคมอย่างแท้จริงปฏิบัติเมื่อไรก็ให้ผลเมื่อนั้นไม่จำกัดกาล แต่บุคคลในสังคมอีกมากที่ไม่อาจปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าได้ทั้งหมด ไม่เข้าใจหลักธรรมของพระพุทธศาสนาได้แจ่มแจ้ง ดังนั้นจึงมีความแตกต่างกันในศีลแตกต่างกันในทิวฐิติ เป็นเหตุให้มีนิกายต่างๆ ซึ่งแนวความคิดของพระพุทธศานามหายานเป็นแนวคิดที่หลายอย่างที่เข้าใจได้ยาก ความแตกต่างทางความคิดระหว่างเถรวาทกับมหายานที่มีบางส่วนที่มีความคิดที่ไม่เห็นด้วย เช่นแนวความคิดเรื่องวินัย ฝ่ายเถรวาทจะเน้นยึดถือปฏิบัติตามพระวินัยเป็นอันดับแรก และยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพื่อแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า ซึ่งพระวินัยเป็นสิ่งสำคัญของเถรวาท แต่ฝ่ายมหายานไม่เน้นพระวินัยเป็นหลัก เพราะมหายานจะนับถือพระโพธิสัตว์ จะเน้นไปที่คุณธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ส่วนแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ เป็นสิ่งสำคัญของฝ่ายมหายานเป็นอย่างมาก จะมุ่งสอนปฏิบัติการทำบุญบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์เพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ส่วนเถรวาทเชื่อว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าได้ต้องขึ้นอยู่กับบุญญาบารมีหรือเป็นบุคคลพิเศษ จึงไม่ให้ความสำคัญเรื่องนี้มากนัก แต่จะเน้นการบรรลุธรรมตามที่พระองค์ได้ทรงเทศนาสั่งสอน และเรื่องสุดท้ายคือ เรื่องพระพุทธเจ้าเถรวาท ในกายสามเถรวาทยอมรับแต่ ธรรมกายกับ นิรมาณกายบางส่วน นอกนั้นไม่รับมหายานรับทั้งสาม คือ ทั้ง ธรรมกาย ได้แก่ พระธรรม สัมโภคกายคือ กายจำลอง หรือ กายอวตารของพระพุทธเจ้า ทั้งหมดนี้เป็นแนวคิดแตกต่างกันตามความเชื่อของแต่ละนิกายระหว่เถรวาทกับมหายาน จนกลายมาเป็นเนื้อหาการนำเสนอของความแตกต่างและทำความเข้าใจซึ่งประเด็นสำคัญ คือ แนวคิดพระโพธิสัตว์ แนวคิดพระวินัย และแนวคิดพระพุทธเจ้า ซึ่งบางเรื่องอาจจะทำความเข้าใจได้ยาก จึงจะนำเสนอให้ผู้อ่านได้ศึกษาข้อมูลถึงหลักสำคัญๆ ต่อไป.

บทที่ ๔

เปรียบเทียบความเชื่อของนิกาย

✍ เสถียร สระทองให้

ความนำ

การเปรียบเทียบความเชื่อของนิกายในพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาแม่มีรากฐานเดียวกัน คือคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เมื่อมีการเผยแผ่ไปยังสังคมและวัฒนธรรมที่หลากหลาย จึงเกิดการอธิบายหลักธรรมและแนวปฏิบัติแตกต่างกันตามบริบททางประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และสติปัญญาของผู้ศึกษา ความแตกต่างดังกล่าวมิได้หมายถึงความขัดแย้งในสาระสำคัญ หากเป็นพัฒนาการของการตีความเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและจริตของผู้คนในแต่ละยุคสมัยจนก่อรูปเป็นนิกายต่างๆ ภายในพระพุทธศาสนา การเปรียบเทียบความเชื่อของนิกายจึงควรมุ่งพิจารณาในเชิงหลักการว่า แต่ละนิกายเน้นย้ำมิติใดของพระธรรม เช่น บางแนวทางให้ความสำคัญกับการรักษาพระวินัยและการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตน ขณะที่บางแนวทางขยายอุดมคติไปสู่การบำเพ็ญโพธิสัตว์เพื่อเกื้อกูลสรรพสัตว์ทั้งหมด นอกจากนี้ ยังมีความแตกต่างในวิธีอธิบายสภาวะธรรม ภาษาที่ใช้ถ่ายทอดคำสอน ตลอดจนจรรยาบรรณพิธีกรรมและสัญลักษณ์ทางศาสนา ซึ่งสะท้อนการปรับตัวของพระพุทธศาสนาให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น



พิธีอัญเชิญพระประธาน สภาน์พระพุทธรูปศาสนาเถรวาท-มหายาน ไผ่กวางซาน,

ภาพจาก : <https://odc.mcu.ac.th>.

๔.๑ ความหลากหลายของนิกาย

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีพัฒนาการยาวนานและเผยแผ่กว้างขวางไปยังดินแดนต่างๆ ของโลก ความหลากหลายของนิกายในพระพุทธศาสนา มิได้หมายถึงความแตกแยกในสารัตถะของศาสนา หากเป็นความแตกต่างในวิธีการนำเสนอ การตีความ และการปฏิบัติ ที่ยังคงตั้งอยู่บนหลักการพื้นฐานเดียวกัน ได้แก่ การเข้าใจความจริงของชีวิต การละเหตุแห่งทุกข์ และการดำเนินตามหนทางแห่งปัญญาและความหลุดพ้น นิกายต่าง ๆ จึงอาจมีการเน้นย้ำหลักธรรมบางประการต่างกัน เช่น ด้านพระวินัย การภาวนา ปรัชญาธรรม หรืออุดมคติแห่งการบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น

การศึกษาความหลากหลายของนิกายจึงช่วยให้เห็นพลวัตของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาที่มีชีวิต มีการปรับตัว และสามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก การทำความเข้าใจความหลากหลายดังกล่าวยังส่งเสริมมุมมองแห่งความเคารพในความแตกต่าง และตระหนักถึงเอกภาพของพระธรรมคำสอนที่เป็นรากฐานร่วมกันของชาวพุทธทุกนิกาย.



อย่างไรก็ตาม แม้นิกายจะมีความหลากหลาย แต่ยังคงตั้งอยู่บนหลักร่วมกัน คือ ความจริงแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และแนวทางแห่งการดับทุกข์ อันเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา การศึกษาความเชื่อของนิกายในเชิงเปรียบเทียบจึงมิใช่เพื่อแบ่งแยก หากเพื่อทำความเข้าใจความหลากหลายบนพื้นฐานแห่งเอกภาพ และเห็นพัฒนาการของพระธรรมคำสอนที่ดำรงอยู่ท่ามกลางโลกที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา พระพุทธศาสนามีความเป็นมายาวนานกว่าสองพันปี ผ่านมาหลายยุคหลายสมัย หลังจากที่ผ่านมากาลเวลามายาวนานและการเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในที่ต่างๆ ทำให้เกิดนิกายขึ้นมากมายที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพภูมิประเทศและท้องถิ่นนั้นๆ พระพุทธศาสนาได้มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ไขในบางส่วนเพื่อให้เข้ากับผู้ปฏิบัติของประชาชนได้ปฏิบัติง่ายขึ้น เหมาะกับรูปแบบหรือวิถีชีวิตดั้งเดิมของท้องถิ่นนั้นๆ เพราะเหตุนี้ จึงเกิดเป็นนิกายต่างๆ ขึ้นมามากมายถึง ๑๘ นิกายใหญ่ แต่ที่เราเห็นกันในปัจจุบันนี้มีอยู่ ๒ นิกายใหญ่ๆ คือ เถรวาท (หินยาน) และมหายานโดยนิกายทั้งสองนี้ได้มีความแตกต่างกัน

หลายประการอันเนื่องมาจากการปรับหลักธรรมให้เข้ากับภูมิประเทศและวิถีชีวิตของประชาชน แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ไม่ว่าพุทธศาสนาจะมีหลายนิกายเพียงใด แต่ก็มาจากที่เดียวกันคือมาจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้ข้อวัตรปฏิบัติหรือหลักธรรมบางอย่างมีความสัมพันธ์คล้ายคลึงกัน แต่คงจะทำให้ทั้งสองนิกายเหมือนกันทั้งหมดก็คงเป็นไปได้ถึงอย่างไรก็ตาม ทั้งสองนิกายต่างเน้นสอนให้ทุกคนเป็นคนดีและหลุดพ้นจากความทุกข์

๔.๒ ลักษณะคำสอนทั้งสองนิกาย

คำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท คำสอนหลักมี ๒ ประการ คือ ๑) เรื่องทุกข์ ๒) เรื่องดับทุกข์ แนวปฏิบัติในการดับทุกข์คือ มรรค ๘ มีองค์ ๘ ซึ่งย่อเหลือ ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และการปฏิบัติตามหลัก ๓ ประการนี้ จะนำไปสู่นิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุด คำสอนเหล่านี้เป็นจริยศาสตร์ ของพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท (หินยาน) ยึดมั่นอยู่ในธรรมวินัยอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตามแบบเดิมตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนา ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ยกพระธรรมวินัยไว้ในฐานะอันสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ แม้พระไตรปิฎกก็ไม่เปลี่ยนแปลง คงรักษาของเดิมซึ่งเป็นภาษามคธเอาไว้เป็นหลักเป็นธรรมเนียมของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ใครจะแปลเป็นภาษาอะไรก็แปลไป แต่ไม่ทิ้งของเดิมคงรักษาของเดิมภาษามคธเป็นหลัก

คำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน พระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นพวกก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลง มองพระพุทธพจน์ในแง่ปรัชญา วิพากษ์วิจารณ์ความหมายพระพุทธพจน์ไปในแง่ต่างๆ ตามความคิดของบุคคลแต่ละบุคคล ปรับปรุงธรรมวินัยไปตามกาลเทศะ เพื่อความเหมาะสมแก่ประชาชนและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาจีน แล้วใช้ต้นฉบับนั้นเป็นหลัก^๑

^๑ พระสุขุม สุขวฑฒโก, พระมหามหวินทร์ ปุริสุตตโม, และคณะ, ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, วารสารวามัญองแหรงพุทธศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ ๘, ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๖๔) หน้า ๑๒๕.

๔.๒.๑ ลักษณะคำสอน

ด้านคำสอน เจริญเปรียบเทียบว่า “พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นจุดสำคัญ แต่ฝ่ายมหายานถือปริมาณเป็นจุดสำคัญ คือมหายานถือว่าเมื่อมีปริมาณมากแล้วคุณภาพก็จะค่อยๆ ตามมา ด้วยการอบรมบ่มนิสัย ฉะนั้นฝ่ายมหายานจึงบัญญัติพิธีกรรมและจารีตแบบแผนต่างๆ ขึ้น ชนิดฝ่ายมหายานไม่มีเพื่อเป็นกุศโลบายชักจูงประชาชนให้มาเลื่อมใส และมีการลดหย่อนพระวินัยได้ตามกาลเทศะ อุดมคติของฝ่ายมหายานสอนให้ทุกคนบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์เพื่อช่วยปลดปล่อยทุกข์ของสัตว์โลกได้กว้างขวาง มหายานถือว่าพระโพธิสัตว์คือผู้ที่บำเพ็ญบารมี เดิมนั้นบารมี มี ๖ คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. ขันติ ๔. วิริยะ ๕. ฌาน ๖. ปัญญา ดังข้อความว่า “พระโพธิสัตว์มหาสัตว์ซึ่งฝึกฝนบารมีทั้ง ๖ ย่อมระลึกอยู่เสมอว่า สัตว์ทั้งหลายในโลก มีจิตบิดเบือนและดิ่งลึกในมหาสมุทรแห่งสังสารวัฏโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยง หากเราไม่เจริญกุศโลบายและมีจริยวัตรที่ดีงาม เราจะไม่สามารถช่วยเหลือพวกเขาจากความทุกข์แห่งสังสารวัฏได้ ฉะนั้นเราจึงพากเพียรเจริญกุศโลบายและจริยวัตรที่ดีงาม เพื่อสงเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย และสั่งสมบารมีนับจากทานบารมีไปจนถึงปัญญาบารมีเพื่อบรรลุนุตรสัมโพธิ และช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากทุกข์อันสาหัสในสังสารวัฏ”^๒

๔.๒.๒ ลักษณะทางด้านคัมภีร์

พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมิได้ปฏิเสธพระไตรปิฎกดั้งเดิม หากแต่ถือว่าอาจยังไม่เพียงพอ เนื่องจากเกิดมีแนวคิดที่ พระพุทธเจ้าทรงเป็น “โลกุตระสภาวะ” ไม่อาจดับสูญ ที่ชาวโลกคิดว่า พระพุทธองค์ดับสูญไปแล้วนั้นเป็นเพียงภาพมายาของรูปขันธ์ แต่ธรรมกายอันเป็นสภาวะธรรมของพระองค์เป็นธาตุพุทธะบริสุทธิ์ยังคงดำรงอยู่ต่อไป มหายานถือว่ามนุษย์ทุกคนธรรมชาติมี “พุทธธาตุ” เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า หากมีกิเลสอวิชชาบดบัง ธาตุพุทธะจึงไม่ปรากฏ หากกิเลสอวิชชาเบาบางลงเท่าใดธาตุพุทธะก็จะปรากฏมากขึ้นเท่านั้น มหายานมีแนวคิดที่มนุษย์ทุกคนมีสิทธิและมีความสามารถที่จะบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์ และสามารถตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ หากฝึกฝนชำระจิตใจจนบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยบารมีทั้ง ๑๐ ประการ พระโพธิสัตว์ของฝ่ายมหายานจึงมีมากมาย

^๒ พระพรหมปัญญิต, พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), มปน.

แม้พระพุทธเจ้าก็มีปริมาณที่ไม่อาจคาดคำนวณได้ และพระโพธิสัตว์ทุกองค์ย่อมโปรดสรรพสัตว์เช่นเดียวกับจริยาของพระพุทธเจ้า คำสอนของพระโพธิสัตว์จึงมีน้ำหนักเท่ากับพระไตรปิฎก

พระพุทธศาสนา มหายานจึงมีคัมภีร์สำคัญระดับเดียวกับพระไตรปิฎกเพิ่มขึ้นเป็นอันมาก เพื่อให้เหมาะสมกับจริตและอินทรีย์ของสรรพสัตว์แต่ละจำพวก อีกทั้งเพื่อเป็นกุศโลบายในการสั่งสอนพุทธธรรม ทั้งนี้เพื่อเจตจำนงจะเกื้อกูลสรรพชีวิตทั้งหมดให้ถึงพุทธธรรมและบรรลุลความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ คัมภีร์ของมหายานดั้งเดิมเขียนขึ้นด้วยภาษาสันสกฤต แต่ก็มีใช้สันสกฤตแท้ หากเป็นภาษาสันสกฤตที่ปะปนกับภาษาปรากฤตตลอดจนภาษาบาลี และภาษาท้องถิ่นอื่นๆ เรียกว่า ภาษาสันสกฤตทางพุทธศาสนา คัมภีร์เหล่านี้กล่าวในฐานะเป็นพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง คำสอนพระโพธิสัตว์บ้าง หรือแม้แต่ทวยเทพต่างๆ โดยมีเนื้อหาหลากหลาย **“สันนิษฐานว่าพระสูตรปรัชญาปารมิตา เป็นพระสูตรมหายานรุ่นเก่าที่สุด”** และได้มีการเขียนพระสูตรขึ้นต่อมาอีกอย่างต่อเนื่องจนถึงสมัยคุปตะ พระสูตรบางเรื่องก็เกิดขึ้นในประเทศจีน และในหมู่คณาจารย์ของมหายานเองก็เขียนคัมภีร์ที่แสดงหลักปรัชญาอันลึกซึ้งของตน เรียกว่า “ศาสตร์” ซึ่งเทียบได้กับอภิธรรมของฝ่ายเถรวาท ที่มีชื่อเสียงคือ “มาธยมกศาสตร์, โยคาจารย์ภูมิศาสตร์, อภิธรรมโกศศาสตร์, มหายานศรัทธาปาทศาสตร์” เป็นต้น นอกจากนี้ในประเทศต่างๆ ที่นับถือมหายาน ก็มีการรณาคัมภีร์ขึ้นเพื่อสั่งสอนหลักการของตนเองอีกเป็นอันมาก คัมภีร์ของมหายานจึงมีมากมายเท่าๆ กับความหลากหลายและการแตกแยกทางความคิดในหมู่นักปราชญ์ของมหายานเองด้วย

มนุษย์ทุกคนมีธาตุพุทธะร่วมกับพระพุทธเจ้า ถ้ามีกิเลสมาบังธาตุพุทธะก็ไม่ปรากฏ มนุษย์ทุกคนจึงมีศักยภาพที่จะ เป็นพระโพธิสัตว์ได้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ถ้าได้รับการฝึกฝนชำระจิตใจจนบริสุทธิ์ พระโพธิสัตว์จึงมีจำนวน มหาศาล และมีหน้าที่ส่งเสริมงานของพระพุทธเจ้า คำสอนของพระโพธิสัตว์จึงมีน้ำหนักเท่ากับพระไตรปิฎก ด้วยสำนึกเช่นนี้ ฝ่ายมหายานจึงมีคัมภีร์เกิดขึ้นมากมาย และให้ความเคารพเทียบเท่าพระไตรปิฎก

๔.๒.๓ ข้อโต้แย้งของมหายานเพื่อความถูกต้อง

ชาวพุทธมหายานในอินเดียเผชิญกับคำวิจารณ์ต่างๆ จากผู้ที่ไม่ใช่มหายานเกี่ยวกับความถูกต้องแท้จริงของคำสอนมหายาน คำวิจารณ์หลักที่พวกเขาเผชิญ คือ คำสอนมหายานไม่ได้ถูก

สอนโดยพระพุทธเจ้า แต่ถูกคิดค้นโดยบุคคลในเวลาต่อมา^๓ คัมภีร์มหายานจำนวนมากอภิปรายประเด็นนี้และพยายามปกป้องความจริงและความถูกต้องแท้จริงของมหายานด้วยวิธีต่างๆ

ความคิดหนึ่งที่คัมภีร์มหายานเสนอก็คือ คำสอนมหายานได้รับการสอนในภายหลังเนื่องจากคนส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าใจพระสูตรมหายานในสมัยพระพุทธเจ้าได้ และผู้คนที่พร้อมที่จะฟังพระสูตรมหายานในสมัยหลังเท่านั้น^๔ บันทึกตามประเพณีบางฉบับระบุว่า พระสูตรมหายานถูกซ่อนหรือเก็บรักษาไว้โดยเทพเจ้า เช่นนาคหรือโพธิสัตว์ จนกว่าจะถึงเวลาเผยแพร่อะไร^๕

ในทำนองเดียวกัน บางแหล่งข้อมูลยังระบุด้วยว่าคำสอนมหายานได้ถูกเปิดเผยโดยพระพุทธเจ้า โพธิสัตว์ และเทวดาองค์อื่นๆ ต่อบุคคลจำนวนหนึ่ง (โดยมักจะเป็นนิमितหรือความฝัน) นักวิชาการบางคนมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดนี้กับการปฏิบัติสมาธิมหายานซึ่งเกี่ยวข้องกับการจินตนาการภาพพระพุทธเจ้าและดินแดนแห่งพระพุทธเจ้า^๖

อีกเหตุผลหนึ่งที่ชาวพุทธอินเดียใช้สนับสนุนมหายานคือ คำสอนของมหายานเป็นความจริงและนำไปสู่การตื่นรู้ เนื่องจากสอดคล้องกับธรรมะ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าคำสอนเหล่านี้ “กล่าวดี” (สุภาสิตา) และด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้าในความหมายนี้ ความคิดที่ว่าสิ่งที่ “กล่าวดี” ใดๆ ก็ตามเป็นพระดำรัสของพระพุทธเจ้านั้นสืบย้อนไปถึงคัมภีร์พุทธศาสนายุคแรกๆ แต่ได้รับการตีความอย่างกว้างขวางกว่าในมหายาน^๗ จากมุมมองของมหายาน คำสอนคือ “พระดำรัสของพระพุทธเจ้า” เนื่องจากสอดคล้องกับธรรมะไม่ใช่เพราะบุคคลใดบุคคลหนึ่ง (เช่นพระโคตมพุทธเจ้า) เป็นผู้กล่าว^๘ ความคิดนี้สามารถเห็นได้ในงานเขียนของศานติเทวะ (ศตวรรษที่ ๘) ซึ่งโต้แย้งว่า “คำพูดที่ได้รับการใส่ใจ” คือคำพูดของพระพุทธเจ้าหาก “เชื่อมโยงกับความจริง”

^๓ ศรี ปัทมา บาร์เบอร์, แอนโธนี ดับเบิลยู, พุทธศาสนาในหุบเขาแม่น้ำกฤษณะของรัฐอานธร, ๒๕๕๑), หน้า ๖๘, เอกสารอัดสำเนา, มปส.

^๔ AK Warder, พุทธศาสนาอินเดีย, ฉบับที่ ๓, ๑๙๙๙ "

^๕ ทารานาถ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของพระตระนาถในประเทศอินเดีย, (โมติลาล บานาชี ดาส บมจ, พี ๙๐, ๒๐๑๐). ไอเอสบีเอ็น ๙๗๘-๘๑-๒๐๘-๐๖๕๖-๒.OCLC๑๐๗๓๕๗๓๖๙๘ .

^๖ วิลเลียมส์, พอล, ความคิดทางพุทธศาสนา : บทนำฉบับสมบูรณ์สู่ประเพณีอินเดีย, (๒๐๐๘), หน้า ๔๐-๔๑๓.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑-๔๒.

^๘ ฮวนฮวา.พระพุทธเจ้าตรัสถึงพระสูตรอมิตาภ : คำอธิบายทั่วไป, ๒๐๐๓. หน้า ๒

“เชื่อมโยงกับธรรมะ” “นำมาซึ่งการสละกิเลส ไม่ใช่การเจริญงอกงาม” และ “แสดงให้เห็นคุณสมบัติที่น่าสรรเสริญของนิพพาน ไม่ใช่ของสังสารวัฏ”^๙ นักวิชาการนิกายเซนชาวญี่ปุ่นสมัยใหม่ ดี.ที. ซูซูกิ โต้แย้งในทำนองเดียวกันว่า แม้ว่าพระสูตรมหายานอาจไม่ได้สอนโดยตรงจากพระพุทธเจ้าในประวัติศาสตร์ แต่ “จิตวิญญาณและแนวคิดหลัก” ของมหายานนั้นมาจากพระพุทธเจ้า มหายานได้พัฒนาและปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยโดยพัฒนาคำสอนและคัมภีร์ใหม่ๆ ในขณะที่ยังคงรักษาจิตวิญญาณของพระพุทธเจ้าเอาไว้

๔.๒.๔ นาๆ ทศนะเกี่ยวกับคัมภีร์

นิกายเถรวาทมีลักษณะยึดคำสอนดั้งเดิมยอมรับพระไตรปิฎกที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมา ตั้งแต่สังคายนาครั้งแรกว่าเป็นพระพุทธวจนะ วิถีชีวิตของสงฆ์เถรวาทหรือหินยานเน้นการปฏิบัติขัดเกลา เพื่อมุ่งความเป็นพระอรหันต์” มีคำบรรยายเกี่ยวกับเถรวาท (หรือหินยาน) ว่า เถรวาทอนุรักษ์นิยม คิดแต่เรื่องตัวอักษร ยึดคัมภีร์ยึดติดกับรูปแบบลัทธิวัด และเน้นปัจเจกภาวะด้านจิตใจมากเกินไป” จากลักษณะดังกล่าวเถรวาทจึงถูกมองว่าเน้น ความเป็นปัจเจกมากกว่าส่วนรวม ที่ต่างจากมหายาน

สุมาลี มหณรงค์ชัย กล่าวลักษณะของมหายานว่า “เป็นสายที่ยอมรับพระไตรปิฎกเดิมว่าแท้แต่เพิ่มเนื้อหาอื่นๆ เข้าไปอีกเป็นจำนวนมาก โดยอ้างว่าเป็นพุทธวจนะที่ใช้สอนสั่งโพธิสัตว์บนสวรรค์บ้าง เป็นข้อเขียนของพระเถระที่ได้รับการถ่ายทอดด้วยวิธีพิเศษ (เป็นรหัสลับ) จากพระพุทธองค์บ้าง หรือเป็นคำสอนที่มีพุทธประสงค์จะให้เผยแผ่เมื่อถึงเวลาเฉพาะ (หลังปรินิพพานเป็นต้นมา) บ้าง สายนี้รู้จักกันโดยทั่วไปในนาม อัจฉริยวาท อุตตรนิกาย (นิกายฝ่ายเหนือ) พุทธประยุกต์หรือมหายาน^{๑๐}

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา ให้ทรรศนะเกี่ยวกับมหายานว่า “มีลักษณะก้าวหน้ำคิดอย่างอิสระคิดถึงสาระมากกว่าตัวอักษรในคัมภีร์ มุ่งหวังที่จะสร้างสรรค์สิ่งใหม่ เมื่อไรก็ตามที่มีความจำเป็นต้องปรับรูปแบบภายนอก มีท่าทีเน้นอารมณ์และความรักดีมีความคิดเกี่ยวกับนิพพาน

^๙ วิลเลียมส์, พอล, *ความคิดทางพุทธศาสนา : บทนำฉบับสมบูรณ์สู่ประเพณีอินเดีย*, หน้า ๔๑.

^{๑๐} สุมาลี มหณรงค์ชัย, *พุทธศาสนามหายาน*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศสยาม, ๒๕๕๐), เอกสารอัดสำเนา, มปน.

และเชิงบวกมากกว่า เชิดชูอุดมการณ์แบบวัดในขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญแก่ชีวิตแบบชาวบ้านมาก ความเป็นพระแบบครอบครัวคือรูปแบบแห่งพระพุทธศาสนาในอนาคต พัฒนานัยเชิงปรัถนนิยมแห่งพระพุทธศาสนาและสอนอุดมการณ์พระโพธิสัตว์”^{๑๑}

องค์ทะไลลามะ ได้กล่าวถึงกำเนิดมหายานไว้โดยสรุปว่า หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานและคำสอนของพระองค์ได้รับการสังคายนาโดยพระมหากัสสปะ และมีการสังคายนาต่อมาอีก รวมทั้งหมด ๓ ครั้ง และเป็นที่น่าอัศจรรย์ว่า คัมภีร์มหายานมิได้รวมอยู่ในการสังคายนาทั้งสามวาระ หากตรวจดูคัมภีร์ของมหายานจะพบว่ามีความที่เป็นปัญหาหลายแห่ง เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตที่ระบุถึงพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมท่ามกลางสาวกเป็นจำนวนมากบนยอดเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์แต่ตามข้อเท็จจริงนั้นบนยอดเขาคิชฌกูฏปัจจุบันไม่สามารถจะมีผู้คนจำนวนมากได้ขนาดนั้น จึงเป็นเรื่องที่ต้องเข้าใจคำอธิบายที่ต่างออกไป

ขณะที่นาการชุนและอสังคะ ก็มีบทบาทสำคัญในการสังคายนาคัมภีร์มหายาน เพราะถือว่าเป็นอรรถกถาจารย์ของฝ่ายมหายานโดยนับจากวันดับขันธปรินิพพานของพระพุทธองค์ห่างอย่างน้อย ๔๐๐ ถึง ๕๐๐ ปีกับวันที่นาการชุนเกิดซึ่งอาจเป็นไปได้ที่คัมภีร์ฝ่ายมหายานจะได้รับการสืบต่อกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนถึงสมัยนาการชุนและอสังคะจริง โดยคัมภีร์มหายานระบุถึงความเกี่ยวพันกันระหว่างพระเมตไตรยและพระมัญชุศรีโพธิสัตว์เพราะผู้ที่ถ่ายทอดธรรมให้แก่ท่านนาการชุนคือพระโพธิสัตว์มัญชุศรีดังปรากฏในคัมภีร์ตรรกชาลาว่าเหล่าพระโพธิสัตว์ผู้ประเสริฐได้รวบรวมคัมภีร์มหายานขึ้น แต่นั่นไม่มีหลักฐานที่ระบุได้ชัด เพราะที่ปรากฏในคัมภีร์เป็นแต่ข้อความที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามเนื้อหาในคัมภีร์มหายาน เช่น ปรัชญาปารมิตา ถือเป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่สาวก ซึ่งแสดงให้เห็นลักษณะธรรมที่สอดคล้องกับจริต ร่างกาย และจิตอันหลากหลายของผู้ปฏิบัติเท่านั้น^{๑๒}

^{๑๑} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการและพัฒนาการและสารัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), เอกสารอัดสำเนา, มปน.

^{๑๒} องค์ทะไลลามะ, (๒๕๕๙), อ้างใน, พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, และครรชิต มีซอง, การศึกษาประวัติและการเกิดพระพุทธศาสนานิกายมหายาน, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วารสาร มจร. ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๓), หน้า ๗๒

๔.๓ แนวคิดการเปรียบเทียบนิกายเถรวาท-มหายาน

แนวความคิดแบบพระพุทธศาสนา มหายานมีลักษณะเด่นเป็นของตน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา มักถูกตั้งข้อสงสัยและถูกนำไปเปรียบเทียบเสมอว่าเป็นแนวความคิดที่ถูกต้องตามพระพุทธศาสนาตั้งเดิมหรือไม่ การตั้งข้อสงสัยและเปรียบเทียบกันและกันนี้เองเป็นเหตุให้นำไปสู่ความแตกแยกในพระพุทธศาสนาระหว่างนิกายด้วยกันที่มีความคิดไม่เหมือนกัน ความรู้สึกภายในใจของแต่ละฝ่ายมักมองอีกฝ่ายหนึ่งว่ามีความไม่ถูกต้องไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องบางประการ หรือไม่ใช้พวก ไม่ใช่กลุ่มตัวเอง แม้จะไม่เป็นการหักล้างโดยใช้กำลังเข้าตัดสิน แต่ช่องว่างภายในใจของแต่ละฝ่ายก็เกิดขึ้นการนำเสนอแนวความคิดแบบมหายานไปเปรียบเทียบความคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาทในทันทีเพื่อให้ทราบถึงความแตกต่างของแนวคิดใหญ่ๆ ทั้งสองฝ่ายในพระพุทธศาสนา แต่จะนำไปเปรียบเทียบโดยพื้นฐานอยู่บนแนวคิดที่เข้าสู่ยุคหลังยุคใหม่ ความแตกต่างที่นำมาเปรียบเทียบมิได้ต้องการให้ทราบว่าของนิกายใดดีกว่ากันแต่เป็นการนำเสนอความแตกต่างในความเหมือน นั่นก็คือเป็นความแตกต่างที่ทำให้เป็นพระพุทธศาสนาอีกรูปแบบหนึ่งที่ช่วยเหลือกันเผยแผ่ความสงบสุขไปสู่สังคม พระพุทธศาสนาทั้งสองนิกายหลัก คือ เถรวาทและมหายานเปรียบเทียบเหมือนปีกนกทั้งสองข้างที่นำพาตัวนกไปสู่ที่ต่างๆ ถ้าขาดปีกใดปีกหนึ่งก็ไม่สามารถบินได้ไกล ด้วยเหตุนี้ความแตกต่างที่จะนำเสนอในที่นี้เพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะความเป็นมาของแต่ละฝ่าย แล้วนำเอาจุดดีของแต่ละฝ่ายมาเสริมเพื่อให้ถึงจุดประสงค์ที่ตนพึงปรารถนา

๔.๓.๑ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์

ในฝ่ายเถรวาทนั้น เมื่อกล่าวถึงโพธิสัตว์ ก็มักจะเข้าใจถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีชาดกที่เล่าถึงเรื่องราวของพระเจ้า ๕๐๐ ชาติบ้าง หรือเลือกกล่าวเฉพาะพระชาติที่สำคัญเรียกว่า ทศชาติบ้าง ในพระชาติเหล่านั้น พระพุทธเจ้ายังทรงมีสถานะเป็นพระโพธิสัตว์ โดยทั่วไปแล้ว ชาวพุทธในนิกายเถรวาทจะพึงพอใจที่จะบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุอรหันต์หมดสิ้นอาสวกิเลสหลุดพ้นไปเฉพาะตน

ข้อแตกต่างประการหนึ่งระหว่างเถรวาทกับมหายานก็อยู่ตรงเรื่องโพธิสัตว์นี้เอง โดยที่เถรวาทนิยมปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์โดยเริ่มนับตั้งแต่เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้ พระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า เมื่อพระชนม์ ๓๕ พรรษา ส่วนมหายานนั้น สนใจแนวทางการ

ปฏิบัติของเจ้าชายสิทธัตถะตั้งแต่ในอดีตจนได้บรรลุเป็นพระพุทธรเจ้า และพยายามดำเนินชีวิตตามแบบอย่างของพระองค์ ขบวนการโพธิสัตว์เริ่มต้นขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพาน เมื่อพระพุทธรศาสนาประดิษฐานตั้งมั่นแล้ว พระเถระกลุ่มหนึ่งมุ่งเน้นการปฏิบัติเฉพาะตน ทำให้พระสงฆ์อีกกลุ่มหนึ่งหันมารณรงค์เรื่องอุดมการณ์โพธิสัตว์ขึ้น โดยมุ่งเน้นความหลุดพ้นของสรรพสัตว์ไปพร้อมๆ กับการปฏิบัติตน

พระโพธิสัตว์ถือว่าเป็นอุดมคติอันยิ่งใหญ่ของมหายาน ทุกคนมุ่งการปฏิบัติตามวิถีพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์เคยปฏิบัติกันมา กล่าวคือ การบำเพ็ญตนเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์เป็น “พระโพธิสัตว์” มุ่งเน้นเพื่อให้เข้าถึงความเป็นพระพุทธรเจ้าเพื่อจะได้สั่งสอนสรรพสัตว์ให้หลุดพ้น ดังนั้น พุทธศาสนิกฝ่ายมหายานก็ต้องการบำเพ็ญตนเช่นนั้น แนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ มิใช่เป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นใหม่ เพียงเป็นแต่การนำเอาวิธีการปฏิบัติของพระพุทธรเจ้ามาปฏิบัติเพื่อที่จะดำเนินตามโพธิสัตว์ยาน ดังที่พระพุทธรเจ้าเคยใช้ในการบำเพ็ญเพียรเพื่อความเป็นพระพุทธรเจ้าเท่านั้น การเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ก็คือ เรื่องที่มีชาติกซึ่งพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ในหลายรูปลักษณะ เป็นทั้งสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ เทวดา มาร พรหม เป็นต้น ดังนั้น การเดินตามเส้นทางที่พระพุทธรเจ้าทรงเดินนั้นชื่อว่าเป็นการปฏิบัติตาม “พุทธยาน”^{๑๓}

ข้อที่พึงสังเกตมีอยู่ว่า เหตุใดและเมื่อใดสาวกทั้งหลายจึงเปลี่ยนอุดมคติจากการบำเพ็ญเพื่อหลุดพ้นกลายเป็นการบำเพ็ญเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ เมื่อประมวลจากเหตุการณ์แล้ว ก็พอสรุปได้ว่า สาเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงอุดมคติจากการบำเพ็ญตนเพื่อบรรลุธรรมมาเป็นบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ เพราะได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู ความเชื่อของพระราชาที่มีต่อเทพเจ้าดั้งเดิม สถานการณ์ทางสงคราม ชาวบ้านเกิดความทุกข์ยาก การเลียนแบบพระจริยาวัตรของพระพุทธรเจ้า และความเชื่อที่มีต่อพระอริยสาวกน้อยลง เป็นต้น ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติตนเป็นพระโพธิสัตว์จึงได้รับการนำมาปฏิบัติกันมากขึ้นจนกลายเป็นอุดมคติของมหายานทุกคน

^{๑๓} มนัสวี ศรีนนท์, พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, และคณะ, **แนวคิดและหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา มหายาน**, ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วารสารปารมิตา ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๔), หน้า ๓๒-๓๓.

พระโพธิสัตว์ ถือเป็นแกนกลางของคำสอนทั้งหมดในคัมภีร์มหายาน และเป็นอุดมคติอันสูงส่งที่มหายานมุ่งเน้น โดยแนวคิดนี้ได้แยกเป็นเอกเทศจากความเชื่อเรื่องพระพุทธเจ้าอย่างชัดเจน กลายเป็นการบรรลุสภาพอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้บรรลุเป็นผู้ประเสริฐ ที่มีหน้าที่สำคัญในการช่วยเหลือดูแลชาวโลก และกลายเป็นเหล่าเทพเจ้าที่สถิตในสรวงสวรรค์ ในความเชื่อของมหายาน พระโพธิสัตว์จะมีความใกล้ชิดสรรพสัตว์มากกว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสามารถช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้อย่างมากมาย จึงเป็นผู้ควรกราบไหว้บูชาและเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ พระโพธิสัตว์จึงมีลักษณะเป็นสื่อระหว่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในนิพพานกับบรรดามวลมนุษย์ เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือมนุษย์ มีอำนาจพิเศษที่สามารถจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ได้มากมาย ถึงแม้ว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลายล้วนตั้งความปรารถนาที่จะบรรลุพุทธภูมิให้จงได้แต่ท่านเหล่านั้นก็ยังไม่ขอเข้านิพพานในทันที จะต้องประพฤติดตามหลักคำสอนที่เรียกว่าโพธิสัตว์มรรค ไปจนกว่าจะบรรลุพุทธภูมิ

๔.๓.๒ แนวคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมี

ถึงแม้ว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลายล้วนตั้งความปรารถนาที่จะบรรลุพุทธภูมิให้จงได้แต่ท่านเหล่านั้นก็ยังไม่ขอเข้านิพพานในทันที จะต้องประพฤติดตามหลักคำสอนที่เรียกว่าโพธิสัตว์มรรค ไปจนกว่าจะบรรลุพุทธภูมิ คือ บารมี ๖ หมายถึง คุณธรรมเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง คือความสำเร็จต่างๆ ที่บุคคลได้ตั้งมุ่งหมายเอาไว้ ซึ่งต้องบำเพ็ญให้ยิ่งยวดตราบเท่าที่ยังมิได้บรรลุพุทธภูมิ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ดังนั้นทางฝ่ายมหายานจึงย่อบารมี ๑๐ หรือทศบารมีในฝ่ายเถรวัตร ลงเหลือเพียงบารมี ๖ คือ

๑. ทานปารมิตา หรือทานบารมี พระโพธิสัตว์จะต้องสละทรัพย์ อวัยวะ และชีวิต เพื่อสัตว์โลกได้โดยไม่อาลัย

๒. ศีลปารมิตา หรือศีลบารมี พระโพธิสัตว์ต้องรักษาศีลอันประกอบด้วยอินทริยสังวรศีล กุศลสังคหศีล ข้อนี้ได้แก่การทำความดีสังเคราะห์สรรพสัตว์ทุกกรณีสัตว์สังคหศีลคือการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

๓. กษานติปารมิตา หรือขันติบารมี พระโพธิสัตว์ต้องสามารถอดทนต่อสิ่งกีดกันเพื่อโปรดสัตว์ได้

๔. วิริยปารมิตา หรือวิริยบารมี พระโพธิสัตว์ไม่ย่อท้อต่อพุทธภูมิ ไม่รู้สึกเหน็ดเหนื่อยระอาในการช่วยสัตว์

๕. ธยานปารมิตา หรือฌานบารมี พระโพธิสัตว์จะต้องสำเร็จในฌานสมาบัติทุกชั้นมีจิตไม่คลอนแคลนเพราะเหตุแห่งอารมณ์

๖. ปรัชญาปารมิตา หรือปัญญาบารมี พระโพธิสัตว์จะต้องทำให้แจ้งในบุคคลศูนยตาและธรรมศูนยตา^{๑๔}

การบำเพ็ญตนนั้น หลักธรรมสำหรับบำเพ็ญมีการปรับใหม่เรียกว่าบารมี ได้แก่ บารมี ๑๐ หรือทศบารมี บารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ คือ

๑. ทานปารมิตา หมายถึง การ สละออกการให้โดยมีเจตนาช่วยเหลือผู้อื่น

๒. ศีลปารมิตา หมายถึง การรักษาศีลให้เป็นปกติ หากเป็นฆราวาสหมายถึงการถือศีล ๕ หากเป็นนักบวชคือการถือศีล ๘ ขึ้นไป

๓. กษานติปารมิตา พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญกษานปารมิตาจะต้องบำเพ็ญความอดทนอดกลั้น ในกรณีต่างๆ

๔. วิริยปารมิตา การบำเพ็ญความเพียร ความมีพลังที่จะบำเพ็ญธรรม เพื่อให้บรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้า เป็นปารมิตาที่สำคัญในอันที่จะก่อให้เกิดพลังในการบำเพ็ญธรรมของพระโพธิสัตว์ ถือเป็นธรรมรากฐานที่สำคัญจนสามารถกล่าวได้ว่า ที่ใดมีวิริยะที่นั่นก็มีโพธิ วิริยะเป็นประธานของธรรมอันเป็นกุศลทั้งหลายของ “พุทธการกรรม” (ธรรมที่สามารถทำให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า)

๕. ธยานปารมิตา การตั้งมั่นของจิต สภาพที่ยังจิตให้ทรงไว้ บุคคลจะบำเพ็ญธยานปารมิตาได้ ก็ต่อเมื่อได้สละบ้านเรือนของตนแล้ว นับเป็นการแยกพระโพธิสัตว์ออกจากสังคมเป็นการบำเพ็ญสมาธิต่างๆ เพื่อขจัดกิเลส เพื่อให้ได้บรรลุถึงสภาพความเป็นจริง

๖. ปรัชญาปารมิตา ปรัชญา หมายถึง ปัญญา ได้แก่ ความรู้อย่างยอดเยี่ยม เป็นความรู้ที่ลึกซึ้งอันจะก่อให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงได้

^{๑๔} กัลยานมิตร, หนังสือ GB ๔๐๕ ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา : พระพุทธศาสนาในยุค พ.ศ. ๕๐๐-๑๐๐๐, [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://kalyanamitra.org>. สืบค้นเมื่อ, ๓ มกราคม ๒๕๖๘.

๗. อุปายเภคัลลยปารมิตา การเป็นผู้ฉลาดในการจัดการเรื่องราวต่างๆ รวมทั้งความรู้ที่แตกฉาน เพื่อพระโพธิสัตว์จะได้มีความสามารถที่จะชี้บอกแนะนำสั่งสอนชาวโลก ซึ่งมีพื้นฐานความรู้ความคิด สติปัญญาแตกต่างกันออกไป ให้เขาเหล่านั้นสามารถเข้าถึงธรรม สามารถรู้แจ้งถึงความจริงได้ การที่บุคคลจะเป็นผู้สามารถสั่งสอนได้เช่นนั้นจึงต้องมีอุปายโกศลอัน

๘. ปณิธานปารมิตา เป็นผู้มีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ต่อหลักการหรืออุดมการณ์ของตน จะมีความหมายและลักษณะเช่นเดียวกับการตั้งปณิธาน ด้วยเหตุที่ปณิธานนั้นเป็นความตั้งใจที่จะเป็นพระพุทธเจ้านั้นย่อมปรากฏมีในทุกขั้นตอนของการบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์

๙. พลปารมิตา เป็นผู้มีความกล้าความแน่วแน่ในทุกเรื่องที่ตั้งใจไว้ หมายรวมถึงกำลังต่างๆ ของพระโพธิสัตว์อันมีลักษณะไม่ต่างจากพลของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า ทศพลญาณ

๑๐. ชญาณปารมิตา เป็นผู้มีความหยั่งรู้แจ้งในสรรพสิ่ง เป็นความรู้อย่างยิ่งของพระโพธิสัตว์อันมีลักษณะเหมือนกันกับปรัชญา ปารมิตานั้นเอง^{๑๕}

๔.๓.๓ แนวคิดเรื่องปณิธาน

พระศาสนาพุทธนิกายมหายานจำเป็นจะต้องรู้ความมุ่งมั่นของมหายานซึ่งเรียกว่า “มหาปณิธาน ๔” ซึ่งเป็นแนวทางเพื่อจะได้ปฏิบัติตามทางของพระพุทธศาสนาไปจนถึงที่สุด เพราะศาสนาพุทธทุกนิกายมีจุดหมายปลายทางที่เดียวกัน คือ “นิพพาน” เหมือนกับข้อที่อุปมาอุปไมยว่า เราจะไปถึงสถานที่หนึ่งซึ่งเราตั้งใจด้วยรถเมลล์ก็ได้ สามล้อก็ได้ แท็กซี่ก็ได้ รถไฟฟ้าใต้ดินก็ได้ หรือเดินก็ได้ วิธีการและระยะเวลาอาจจะแตกต่างกัน แต่ท้ายที่สุดแล้วจุดหมายปลายทางอยู่ที่เดียวกัน” การตั้งปณิธาน คือ การตั้งความปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อช่วยเหลือ สรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์การตั้งปณิธานเช่นนี้เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความกรุณาของ พระโพธิสัตว์ที่มีต่อสรรพสัตว์ การตั้งปณิธานของพุทธศาสนมหายานไม่ได้เน้นว่าพระ โพธิสัตว์จะต้องตรัสรู้ก่อนแล้วจึงจะช่วยเหลือสรรพสัตว์แต่เน้นการช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วย ความกรุณาตลอดเวลาที่บำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ คือมหาปณิธาน ๔ ซึ่งประกอบด้วย

๑. ตั้งปณิธานในการโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้น

^{๑๕} ประพจน์ อัสววิรุฬหการ, โพธิสัตว์จรรยา : มรรคาเพื่อมหาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๒๑๐-๒๑๑)

๒. ตั้งปณิธานในการละบาป และกิเลสอาสวะทั้งหลายให้หมดสิ้น
๓. ตั้งปณิธานในการศึกษาพระพุทธธรรมทั้งหลายจนเจนจบ
๔. ตั้งปณิธานเพื่อการบรรลุสู่พระพุทธานุภาพพระสัมโพธิญาณในอนาคตเราจะละกิเลสให้หมด^{๑๖}

สำหรับเป้าหมายสู่มหาปณิธาน ๔ ข้อนี้ มีหลากหลายแนวทางเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ อาทิ มหายานสอนเรื่องความเมตตากรุณา ซึ่งต้องควบคู่กับการมีปัญญา เพราะจะช่วยประคับประคองให้สามารถดำเนินชีวิตด้วยความมีสติ นอกจากนี้การนั่งสมาธิก็ทำให้เกิดความสงบ หากมีสมาธิมีสติในการกระทำ ในการพูด และการคิดก็จะไปควบคุมไม่ให้กายวาจาใจบกพร่อง

๔.๓.๔ ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์

ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายาน แนวคิดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ มิใช่เป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้นใหม่เพียงเป็นการนำเอาวิถีการปฏิบัติของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติเพื่อที่จะดำเนินตามโพธิสัตว์ดังที่พระพุทธเจ้าเคยใช้ในการบำเพ็ญเพียรเพื่อความ เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น การเสวยชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ก็คือเรื่องที่มีในชาดกซึ่งพระองค์ทรงพระโพธิสัตว์ในหลายรูปลักษณะเป็นทั้งสัตว์ดิรัจฉาน มนุษย์ เทวดา พรหม เป็นต้น^{๑๗} พระโพธิสัตว์กล่าวโดยย่อแบ่งเป็น ๒ ได้แก่ อนิยตะ ๑ นียตะ ๑ โดยอนิยตะ แปลว่า ไม่แน่นอนหมายความว่า พระโพธิสัตว์ทั้งสามประเภทนั้น ถ้าไม่ได้รับพยากรณ์คือคำยืนยันหรือรับรองจากพระพุทธเจ้า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต นี้เรียกว่า “อนิยตะโพธิสัตว์” เพราะยังไม่แน่ว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่

^{๑๖} อภิชาติ โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๒๐), หน้า ๑๓๘-๑๓๙, อ้างใน, พระมหาหมขวินทร์ ปุริสุตโต, และคณะ, **แนวคิดและหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนามหายาน**, ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, วารสารปารมิตา ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๔), หน้า ๓๓.

^{๑๗} สุวิญ รักสัตย์, **พระพุทธศาสนามหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บางกอกบล็อก, ๒๕๕๕), มปน. อ้างใน, พระสุขุม สุขวฑฒโก, และคณะ, **ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน**, วารสารวันมัญจแหกรพุทธศาสตร์ปริทรรศน์, ปีที่ ๘, ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๖๔), หน้า ๑๒๙.

อาจเป็นพระปัจเจกพระพุทธเจ้าหรือสาวกตามที่ได้ตั้งปณิธาน หรือความปรารถนาเอาไว้ อย่างนี้เรียกว่า “อนิยตะโพธิสัตว์” แต่ถ้าพระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าแล้วเรียกว่า “นิยตะโพธิสัตว์”^{๑๘} คือจะต้องมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน

ดังนั้น ลักษณะของพระโพธิสัตว์ จึงเป็นการแสดงถึงคุณลักษณะพิเศษที่ได้สั่งสมบุญญาบารมีมาอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือหากพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีความเชี่ยวชาญด้านปัญญาอ้อมแสดงว่าพระโพธิสัตว์ได้สั่งสม ปัญญาบารมีมาอย่างไม่ขาดสาย สรุปแล้วการที่พระโพธิสัตว์องค์ใดองค์หนึ่งจะมีคุณวิเศษในด้านใดก็ย่อมขึ้นอยู่กับว่าได้พบภูมิบารมีในด้านนั้นมาอย่างช้านาน พร้อมกันนี้เมื่อพระโพธิสัตว์ได้สั่งสมบารมีแล้วอ้อมเป็นการยืนยันถึงความเที่ยงตรงต่อการเข้าถึงพุทธภูมิหรือสำเร็จความเป็นพระพุทธเจ้าได้ไวด้วยเช่นกัน

๔.๓.๕ แนวคิดเรื่องคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์

คุณสมบัติของพระโพธิสัตว์มีอยู่ ๓ ข้อใหญ่ ได้แก่

๑. มหาปรัชญา หรือปัญญาอันยิ่งใหญ่ หมายความว่า จะต้องเป็นผู้มีปัญญา เห็นแจ้งในสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของกิเลส

๒. มหากรุณา หมายความว่า จะต้องเป็นผู้มีจิตกรุณาต่อสัตว์ทั้งหลายอย่างปราศจากขอบเขต พร้อมทั้งจะสละตนเองเพื่อช่วยสัตว์ให้พ้นทุกข์

๓. มหาอุปาย หมายความว่า พระโพธิสัตว์จะต้องมีวิธีการชาญฉลาดในการ แนะนำอบรมสั่งสอนผู้อื่นให้เข้าถึงสังขารธรรม

คุณสมบัติทั้งสามข้อนี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานข้อแรกเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ตนให้ถึงพร้อม สองข้อหลังเป็นการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่น ปณิธานอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ คือ จะไม่เข้าถึงพระนิพพานในเวลาอันสั้น ประสงค์จะเวียนว่ายตายเกิดต่อไปอีก เพื่อส่งมวลมนุษย์ให้เข้าถึงนิพพานก่อนตนเอง^{๑๙} ดวงจิตของพระโพธิสัตว์ ถึงแม้จะอยู่ในวัฏสงสารก็

^{๑๘} ปุ้ย แสงฉาย, **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : ลูก ส.ธรรมภักดี), เอกสารอัดสำเนา, ม.ป.ช. ม.ป.ป. ม.ป.น.

^{๑๙} พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตโตโม, และคณะ, **แนวคิดและหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา มหายาน**, ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,วารสารปารมิตา ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๔), หน้า ๓๔.

หาได้หลงผิดในอกุศลว่าเป็นกุศลไม่เป็นสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี และมีความต้องการอย่างเต็มที่ในการเข้าถึงพุทธภาวะขณะเดียวกันก็เน้นหนักที่บารมีธรรมทุกประการที่จะตัดกิเลสค้นหาและยกระดับเข้าสู่ปรีณิพพานในวาระสุดท้าย

ในพระพุทธศาสนา มหายาน ความเป็นพระอรหันต์ก็ยังนับว่าด้อยกว่าพระโพธิสัตว์ เพราะเป็นการเอาตัวรอดแต่เพียงผู้เดียว มิได้ช่วยเหลือผู้อื่นในระหว่างการทำเพียรของตน แต่พระโพธิสัตว์มุ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิเป็นผู้ที่เสียสละอย่างยิ่ง ไม่ยอมบรรลุปุธิในทันทีเพราะอาศัยความกรุณาเป็นที่ตั้งจึงปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่นก่อน ความคิดที่เน้นการเสียสละช่วยเหลือแก่ผู้อื่นโดยไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากลำบากของตัวเอง จึงทำให้อุดมคติพระโพธิสัตว์มีความโดดเด่นเหนือกว่าอุดมคติพระอรหันต์ และได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ จนกลายเป็นแกนกลางคำสอนทั้งหมดของฝ่ายมหายานในที่สุด

เมื่อพิจารณาจากหลักการและความเชื่อของมหายานที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดเราจะเห็นภาพรวมของคำสอนที่มีลักษณะพิเศษอันเป็นเอกลักษณ์ของฝ่ายมหายานโดยเฉพาะ หลักคำสอนเหล่านี้สำหรับพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาท อาจมองว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจได้ยากเพราะห่างไกลจากคำสอนดั้งเดิมในฝ่ายเถรวาทต่างๆ ที่จริงแล้วก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคำสอนของเถรวาททั้งหมด การปรับปรุงคำสอนให้เข้ากับสังคมและกาลสมัยตามแนวทางของคณาจารย์ฝ่ายมหายาน ถือว่าเป็นข้อเด่นที่เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ดี ในประเด็นนี้มีข้อที่ควรพิจารณา คือ

๑. การตีความคำสอนที่หลากหลาย

แม้จะมีพระพุทธศาสนานิกายต่างๆ เกิดขึ้นในยุคพระเจ้าอโศกแต่นิกายทั้งหลายเหล่านั้นยังสามารถดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ชื่อ “พระพุทธศาสนา” เหมือนๆ กัน ทั้งนี้เป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนนิยามความหมายของคำว่า “สังฆเภท” และผลจากการปรับเปลี่ยนนี้ ทำให้พระพุทธศาสนายอมรับแนวคิดที่มีความหลากหลาย トラบเท่าที่หมู่สงฆ์ยังคงทำสังฆกรรมร่วมกัน เมื่อโลกของพระพุทธศาสนาในยุคนั้นเริ่มมีแนวความคิดในการยอมรับแนวคิดที่แตกต่าง รวมถึงการตีความคำสอนในรูปแบบที่แตกต่างออกไปเช่นนี้ ย่อมสามารถอธิบายได้ถึงปรากฏการณ์การกำเนิดขึ้นของพระพุทธศาสนา มหายาน

พระพุทธศาสนา มหายานมีแนวคิดเกี่ยวกับการบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า โดยไม่จำกัดว่าเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ แนวคิดนี้อยู่บนพื้นฐานการศึกษาเรื่องราวในอดีตของพระศากยมุนี พระพุทธเจ้า เมื่อครั้งที่พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ซึ่งทำให้พบว่า การที่พระ-โพธิสัตว์จะบรรลุธรรมเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น พระโพธิสัตว์จะต้องพบกับพระพุทธเจ้าในอดีต ดังนั้น พระพุทธศาสนา มหายานในยุคต้นจึงได้อธิบายถึงวิธีการต่างๆ ที่จะทำให้สามารถพบกับพระพุทธเจ้าได้ ดังที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรมหายานต่าง^{๒๐}

๒. การปรับพุทธพจน์

มหายานได้ใช้หลักจิตวิทยาที่เหนือกว่าการจูงใจคนคือปรับพุทธพจน์ให้เข้ากับบุคคลให้คนทั่วไปมีความรู้สึก ว่า พุทธภาษะนั้นนั้นอยู่แค่เอื้อม บุคคลทุกเพศทุกวัยก็อาจบรรลุพุทธภาษะนั้นได้โดยไม่ต้องอาศัยพิธีรีตองหรือการปฏิบัติมาก เป็นการดึงพุทธธรรมเข้าหาบุคคลอย่างเหมาะสม และเกิดความรู้สึกว่าเป็นกันเอง คือพุทธธรรมอยู่ในวิสัย อยู่ในความสามารถของสามัญชนที่หยั่งถึงได้ โดยไม่ต้องอาศัยพิธีการอะไรให้ยุ่งยากนัก

เมื่อเปรียบเทียบกับกัน อาจดูเหมือนว่า ฝ่ายเถรวาทจะตั้งเป้าหมายและวิธีบรรลุเป้าหมายไว้สูงส่งและยากเกินไป และอาศัยผู้มีศรัทธาจริงๆ จึงจะกล้าดำเนินตามเป้าหมายและบรรลุตามเป้าหมาย ทำให้สามัญชนโดยทั่วไปมองพระพุทธศาสนาในแง่สูงสุดเอื้อม จะเห็นได้ง่ายๆ ว่าแม้แต่พุทธศาสนิกชนชาวไทยส่วนใหญ่ ก็ยังมีความเห็นว่า เรื่องการปฏิบัติธรรมนั้นเป็นเรื่องของพระภิกษุเท่านั้น ยิ่งเมื่อพูดถึงการบรรลุมรรคผลด้วยแล้ว ดูจะเป็นสิ่งที่เกินวิสัย และเป็นไปไม่ได้เลยสำหรับฆราวาสผู้ที่ยังครองเรือนจะบรรลุธรรมได้

ดังนั้นจึงมักคิดว่าทางโลกและทางธรรมเป็นสิ่งที่ต้องแยกออกจากกันและยากที่จะไปด้วยกันได้ เมื่อมองในอีกแง่หนึ่ง พระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งที่ปัจเจกภาพเฉพาะบุคคล คือเริ่มที่ตนก่อนแล้วจึงไปหาผู้อื่น แต่มหายานมุ่งที่ผู้อื่น แล้วดึงเข้ามาหาตนเอง กล่าวง่าย ๆ คือมหายานเอาปริมาณไว้ก่อน เพราะถือว่าเมื่อคนที่สนใจธรรมะมีมากขึ้น คนที่รู้แจ้งธรรมก็ย่อมจะมีมากตามไปด้วย

^{๒๐} พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย (คงคารัตนรักษ์), พระพุทธศาสนา มหายาน : เหตุใดคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย, วารสารธรรมธารา, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑, (ฉบับรวมที่ ๑๐) มกราคม - มิถุนายน, ๒๕๖๓, (๒๐๒๐), หน้า บทคัดย่อ.

เป็นเงาตามตัว ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาแบบมหายาน จึงได้รับความนิยมและแพร่หลายอย่างรวดเร็วและสามารถดึงดูดความสนใจของผู้คนได้มากกว่า

๓. ปัญหาที่เกิดจากการปรับพุทธพจน์

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าการปรับพุทธพจน์จะทำให้มหายานประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ แต่ถึงกระนั้น ก็ยังก่อให้เกิดผลเสียที่เห็นได้ชัดเจนในแง่ที่ว่า เมื่อมีการมองคำสอนหรือพระพุทธรูปในแง่ปรัชญา คือมุ่งพิจารณาในแง่เหตุผลมิใช่ในแง่ศรัทธา จึงปรากฏมีคณาจารย์มหายานตีความพระธรรมวินัยไปตามหลักเหตุผลที่แตกต่างกันและเนื่องจากเหตุผลก็ย่อมขึ้นอยู่กับขอบเขตแห่งแนวความคิดของบุคคลแต่ละคนไม่จำเป็นที่บุคคลอื่นๆ จะต้องยอมรับ ดังนั้นนิกายย่อยๆ ของมหายานจึงเกิดขึ้นเรื่อยๆ เมื่ออยู่ที่ใดสภาพแวดล้อมเปลี่ยนไป ความคิดที่จะปรับปรุงก็มีอยู่ อย่างไรก็ตาม ถ้าบุคคลมีจิตใจสูง พุทธพจน์ก็ไม่แปรเปอนมลทินมากนัก แต่ถ้าบุคคลมีจิตใจต่ำ พุทธพจน์ก็พลอยมีหมองไปด้วย

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทจึงมีท่าทีในการรักษาพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัดซึ่งมีประโยชน์ต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในระยะยาว ในขณะที่ฝ่ายมหายานสนองความต้องการที่เหมาะสมในขณะนั้นเท่านั้น และเมื่อกาลเวลาผ่านไป มหายานก็ต้องเปลี่ยนแปลงตัวเองอยู่เรื่อยๆ อย่างหลีกเลี่ยงมิได้ จึงปรากฏว่ามีนิกายของมหายานมากมายเหลือเกินในปัจจุบัน

๔.๔ พระพุทธเจ้าในนิกายเถรวาท-มหายาน

พระพุทธเจ้าเป็นศูนย์กลางแห่งความศรัทธาและหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาทุกนิกาย โดยมีพื้นฐานร่วมกันคือการยอมรับการตรัสรู้ของ พระโคตมพุทธเจ้า ในฐานะศาสดาผู้ค้นพบความจริงของชีวิตและประกาศหนทางดับทุกข์แก่มวลมนุษยชน อย่างไรก็ตาม เมื่อพระพุทธศาสนาแพร่หลายและพัฒนาผ่านกาลเวลา การอธิบายพระพุทธรูปลักษณะ พระพุทธรูป และบทบาทของพระองค์ในจักรวาล ได้รับการตีความแตกต่างกันตามแนวคิดของแต่ละนิกาย โดยเฉพาะในเถรวาทและมหายาน ในนิกายเถรวาท มุ่งเน้นการมองพระพุทธเจ้าในฐานะ “มนุษย์ผู้ตรัสรู้” ผู้ทรงบำเพ็ญเพียรจนค้นพบอริยสัจด้วยพระองค์เอง แล้วทรงประกาศพระธรรมเพื่อเป็นแนวทางให้ผู้อื่นปฏิบัติตาม จุดเน้นสำคัญอยู่ที่ความเป็นแบบอย่างแห่งความเพียร ความมีเหตุผล และการเข้าถึงความหลุดพ้นที่

มนุษย์สามารถดำเนินตามได้ ส่วนนิกายมหายาน ได้ขยายความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าให้มีมิติทาง อภิปรัชญาและจักรวาลวิทยากว้างขวางยิ่งขึ้น มองพระพุทธเจ้าไม่เพียงในฐานะบุคคลทาง ประวัติศาสตร์ แต่ยังทรงมีภาวะเป็นสากล เป็นความจริงสูงสุดที่ดำรงอยู่เหนือกาลเวลา พร้อมทั้งเน้น พระมหากรุณาที่แผ่ไปยังสรรพสัตว์ผ่านอุดมคติของพระโพธิสัตว์

การศึกษาพระพุทธเจ้าในมุมมองของทั้งสองนิกายจึงมิใช่การเปรียบเทียบเพื่อแบ่งแยก หากเป็นการทำความเข้าใจพัฒนาการทางความคิดที่หลากหลาย ซึ่งล้วนมีรากฐานจากพระธรรมคำ สอนเดียวกัน และต่างมุ่งหมายให้มนุษย์เข้าถึงปัญญา ความเมตตา และความหลุดพ้นตามแนวทาง แห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ตามปรัชญาเถรวาท พระพุทธเจ้า เป็นมนุษย์จริง และเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ในฐานะพระโพธิสัตว์มีความตั้งใจแน่วแน่ตั้งแต่ชาติ ก่อนๆ แล้วที่จะบรรลुरुธรรมเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า โดยละเอียด เมื่อพระโพธิสัตว์เจริญสมาธิจนจิต ผูกพันกับพุทธภูมิ พระองค์จะได้รับคำทำนายจากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเกี่ยวกับความสำเร็จใน อนาคตในการบรรลुरुธรรม จากนั้น เมื่อเจริญสมาธิต่อเนื่องเพื่อตรัสรู้แล้ว พระโพธิสัตว์ได้เป็น พระพุทธเจ้าและสิ่งที่พระองค์ตรัสรู้คือ “อริยสัจสี่” ซึ่งเป็นแนวทางในการหลุดพ้นจากความทุกข์ของ มนุษย์

๔.๔.๑ พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามีพื้นฐานอยู่บนหลักคำสอนที่ เน้นความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้า และยกย่องพระองค์ในฐานะ “ศาสดา” ผู้ค้นพบสัจธรรมด้วย พระองค์เอง มิใช่เทพเจ้าหรืออำนาจเหนือธรรมชาติดลบันดาลแต่อย่างใด

คำสอนที่เน้นความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาทสะท้อนให้เห็น ว่า พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลธรรมดาผู้หนึ่งที่มีชีวิตและประสบการณ์เหมือนกับเราในหลายแง่มุม ไม่ได้ เป็นเทพเจ้า หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งต่างจากการมองพระพุทธเจ้าในหลายศาสนาหรือบางนิกายที่ อาจเน้นให้พระองค์เป็นเทพเจ้าที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ นี่คือการเน้นความเป็นมนุษย์ของ พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท ความเชื่อหลักๆ ในเถรวาทมีดังนี้

๑. การประสูติและการเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

พระพุทธเจ้าทรงประสูติในฐานะเจ้าชายสิทธัตถะในตระกูลศากยะ ซึ่งเป็นมนุษย์ธรรมดาในยุคนั้น และมีชีวิตที่คล้ายกับมนุษย์ทั่วไปก่อนที่ทรงตัดสินใจออกบวชเพื่อแสวงหาความจริง พระองค์ไม่ได้ประสูติจากการตั้งครรภ์ของพระมารดาในลักษณะปาฏิหาริย์ แต่ทรงเกิดจากการที่พระมารดาทรงมีความปรารถนาที่จะมีบุตร และพระพุทธองค์ทรงมาเกิดในโลกนี้เพื่อการตรัสรู้และช่วยสอนมนุษย์ให้พ้นจากทุกข์

๒. การออกบวชและการแสวงหาความจริง

พระพุทธเจ้าในฐานะเจ้าชายสิทธัตถะ ไม่พอใจกับชีวิตที่ถูกกำหนดให้ตามอำนาจทางสังคมและความสุขชั่วคราว จึงตัดสินใจออกบวชเพื่อแสวงหาความหมายของชีวิตและการหลุดพ้นจากทุกข์ การที่พระองค์ใช้เวลาในการฝึกฝนตนเองและต่อสู้กับกิเลสต่าง ๆ จึงแสดงให้เห็นถึงความเป็นมนุษย์ที่มีความพยายามและความมุ่งมั่น

๓. การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าคือผลของการฝึกฝนอย่างหนักและการปฏิบัติทางจิตวิญญาณ พระองค์ไม่ทรงได้รับการ “ประทานความรู้” โดยเทพเจ้า หรือได้รับอำนาจเหนือธรรมชาติใด ๆ แต่พระองค์ได้ค้นพบสัจธรรมด้วยพระองค์เองจากการปฏิบัติภาวนาและการตัดสินใจที่มีความพยายามอย่างเต็มที่ พระพุทธเจ้าไม่ได้ตรัสรู้ในสภาพที่มีอำนาจพิเศษเหนือผู้อื่น แต่เป็นผลจากการฝึกฝนตนเองจนสามารถเข้าใจและหลุดพ้นจากกิเลส

๔. พระพุทธเจ้าเป็น “มนุษย์ที่สมบูรณ์”

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้ที่ตรัสรู้แล้ว แต่พระองค์ยังคงมีอารมณ์มนุษย์ที่เข้าใจทุกข์ของมนุษย์อย่างลึกซึ้ง การที่พระพุทธเจ้าทรงมีชีวิตในสภาพ “มนุษย์” และรู้จักทุกข์ในชีวิตของมนุษย์ ทำให้พระองค์สามารถเข้าถึงการช่วยเหลือผู้อื่นได้อย่างมีประสิทธิภาพและตรงจุด เพราะพระองค์เข้าใจธรรมชาติของทุกข์และความต้องการของมนุษย์ในทุกมิติ

๕. การนำเสนอพระพุทธเจ้าเป็น “แบบอย่าง”

พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้เป็นบุคคลที่มนุษย์ต้องยอมรับในลักษณะของการเคารพเป็นเทพเจ้า แต่พระองค์เป็น “แบบอย่าง” ที่มนุษย์สามารถศึกษาและทำตามได้ คำสอนของพระพุทธเจ้าในเถรวาท มุ่งเน้นการเรียนรู้และการปฏิบัติจากตัวเอง กล่าวคือ การแสดงออก

ถึงความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้าทำให้เราเห็นว่า “พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ที่มีศักยภาพในการบรรลุธรรมด้วยตนเอง และเราก็สามารถทำได้บรรลุธรรมได้ด้วยศักยภาพของมนุษย์เช่นเดียวกัน”

๖. พระพุทธเจ้าคือผู้ที่ค้นพบเส้นทางแห่งการหลุดพ้น

พระพุทธเจ้าสอนว่า “ทุกข์” เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในชีวิต แต่มนุษย์ทุกคนสามารถค้นพบเส้นทางแห่งการพ้นทุกข์ได้ เช่นเดียวกับที่พระองค์ โดยการปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่เหมาะสมสำหรับมนุษย์ทุกคน พระพุทธเจ้าไม่ได้ถูกมองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มอบความรอดพ้นให้เรา แต่เป็นผู้ที่ให้เครื่องมือและคำแนะนำในการช่วยเหลือตัวเองในการพ้นทุกข์ (วิมุตติ) ให้เราปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์

๗. ไม่มีอัตตาหรือบุคคลที่คงอยู่

พระพุทธเจ้าไม่ได้ถือว่าตัวเองเป็นตัวตนที่ยั่งยืน แต่เข้าใจถึงอริยสัจ ๔ ที่สอนว่า ทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงและไม่มีอัตตาคงที่ (อนัตตา) พระพุทธเจ้าเองไม่ได้มีสิ่งใดที่ถือว่าเป็นอัตตาของพระองค์ แต่เป็นผู้ที่ “ตื่นรู้” ในธรรมชาติของความจริง และสังขารพระองค์ก็แปรเปลี่ยนไปตามธรรมชาติที่เป็นไปตามความเป็นจริง

แนวคิดเรื่อง “ไม่มีอัตตาหรือบุคคลที่คงอยู่” เป็นหัวใจของคำสอนในพระพุทธศาสนาเถรวาท และสัมพันธ์กับหลัก “อนัตตา” หนึ่งในไตรลักษณ์ ซึ่งสอนว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่มีตัวตนถาวร แม้กระทั่งพระพุทธเจ้าเองในระดับปรมาตม์ ก็ทรงสอนว่า สิ่งทั้งหลายล้วนประกอบด้วย ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่ “เรา” ไม่ใช่ “ของเรา” และไม่ใช่ตัวตนที่เที่ยงแท้แม้แต่ “พระพุทธเจ้า” เองก็ไม่ใช่สิ่งที่คงอยู่ตลอดไป เมื่อถึงคราวปรินิพพานก็ “ดับสนิท” ไม่มี “พระองค์” ที่ดำรงอยู่ในรูปแบบของ “ตัวตน” อีกต่อไป

คำว่า “ปรินิพพาน” ในเถรวาท หมายถึง “การดับสนิท” ทั้งรูปขันธ์และนามขันธ์ (ไม่มี การกลับมาเวียนว่ายอีก) ไม่มีดวงวิญญาณ ไม่มีอัตตา หรืออะไรที่คงอยู่ต่อไปให้สักการะหรือขอพร นอกจาก “ธรรมและวินัยอันใด เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่พวกเธอ ธรรมและวินัยอันนั้น จักเป็น ศาสดาของพวกเธอ โดยกาลล่วงไปแห่งเรา”^{๒๑}

ด้วยการเน้นความเป็นมนุษย์นี้ พระพุทธเจ้าจึงเป็นตัวอย่างที่คนธรรมดาสามารถเข้าใจ และเดินตามได้ โดยไม่ต้องเผชิญกับการยกย่องในฐานะเทพเจ้าหรือผู้มีอำนาจพิเศษ เป็นการเปิด

^{๒๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๑๔๖.

บทที่ ๔ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : เปรียบเทียบความเชื่อของนิกาย  เสถียร สระทองให้ หน้า ๙๒

โอกาสให้ทุกคนในโลกสามารถศึกษาและทำตามหลักธรรมของพระองค์ เพื่อให้เกิดความสุขและการหลุดพ้นจากทุกข์ด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนาเถรวาท


แง่มุม	รายละเอียด
สถานะ	มนุษย์ผู้ตรัสรู้ (ไม่ใช่เทพเจ้า)
พระนามหลัก	พระสมณโคตม หรือ พระโคตมพุทธเจ้า
การตรัสรู้	ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยไม่อาศัยครู (สัมมาสัมพุทธะ)
ความเป็นเทพเจ้า	ไม่ถือว่าเป็นเทพเจ้า แต่เป็น “ศาสดา”
อำนาจเหนือธรรมชาติ	ไม่มีโดยเนื้อแท้ แต่อาจมีปาฏิหาริย์เป็นผลของบุญและบารมี
บทบาทหลังตรัสรู้	สอนธรรมะเพื่อให้สรรพสัตว์พ้นทุกข์
เป้าหมายของการปฏิบัติ	เข้าถึงนิพพาน เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า
สถานะหลังปรินิพพาน	ดับขันธปรินิพพาน ไม่มีตัวตนดำรงอยู่อีกต่อไป
การเข้าถึงพระพุทธเจ้า	เข้าถึงผ่านการปฏิบัติตามธรรมะ
แบบอย่างสำหรับผู้ปฏิบัติ	เป็นตัวอย่างสูงสุดของมนุษย์ผู้บรรลุธรรม
รูปเคารพ	ใช้เพื่อระลึกถึง ไม่ใช่การกราบไหว้เพื่อขอพร
การนับถือ	เคารพด้วยศรัทธา ปัญญา และการปฏิบัติ ไม่ใช่ด้วยความกลัว

๔.๔.๒ พระพุทธเจ้าในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน

ในนิกายมหายาน พระพุทธเจ้ามิใช่เพียง มนุษย์ผู้ตรัสรู้ ดังเช่นในเถรวาท แต่ถูกยกย่องว่าเป็น พระพุทธะผู้มีธรรมชาติอันสูงส่ง เหนือกาลเวลาและเหนือโลก ทรงเป็นหนึ่งเดียวกับ “ธรรมะ” และปรากฏในหลายรูปแบบเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์

๑. แนวคิดสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในมหายาน พระพุทธเจ้ามีหลายองค์ มหายานเชื่อว่า มีพระพุทธเจ้ามากมาย ไม่ใช่แค่พระโคตมเท่านั้น เช่น

บทที่ ๔ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : เปรียบเทียบความเชื่อของนิกาย  เสถียร สระทองให้ หน้า ๙๓

๑) พระอมิตาภพุทธเจ้า ผู้ปกครองแดนสุขาวดี (แดนบริสุทธิ์) ๒) พระไวโรจนะพุทธเจ้า แทนธรรมกาย ผู้ครอบคลุมนิพพาน ๓) พระอักษโยคะ, พระรัตนสัมภวะ ฯลฯ
พระพุทธรูปแต่ละองค์มีคุณลักษณะเฉพาะ และมีหน้าที่ในการโปรดสรรพสัตว์ในโลกต่างๆ

๒. หลัก “ตรีกาย” แนวคิดนี้อธิบายว่าพระพุทธรูปมี ๓ “ระดับ” ของการดำรงอยู่:

กาย	ความหมาย	ลักษณะ
ธรรมกาย	กายแห่งสังฆธรรม	คือสภาวะบริสุทธิ์ ไม่เกิด ไม่ดับ เป็น “ความจริงสูงสุด” พระพุทธรูปในฐานะธรรมะ
สัมโภคกาย	กายทิพย์	ปรากฏเฉพาะแก่พระโพธิสัตว์ชั้นสูง มีรัศมีสง่างาม อยู่ในแดนพุทธ
นิรมลกาย	กายเนรมิต	ปรากฏในโลกเพื่อโปรดสัตว์ เช่น พระโคตมพุทธเจ้า

แนวคิดนี้ทำให้พระพุทธรูปในมหายานเป็นได้ทั้งผู้เป็นธรรม และผู้มาช่วยเหลือ

๓. พระพุทธรูปมีธรรมชาติดอมตะ มหายานไม่มองว่าพระพุทธรูปดับขันธและสูญสิ้นอย่างถาวร พระพุทธรูปมี ภาวะนิรันดร์ ในรูปธรรมกาย และสามารถปรากฏในโลกได้เรื่อยๆ เพื่อช่วยเหลือสัตว์โลก


๔. พระพุทธรูปเป็นผู้โปรดสัตว์ด้วยกรุณา มหายานเน้นว่า พระพุทธรูปทรงเปี่ยมด้วยมหากรุณา พระองค์เลือกที่จะไม่เข้าสู่นิพพานโดยสมบูรณ์ จนกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายจะหลุดพ้น มีพุทธภาวะอยู่กับทุกสรรพสิ่ง พร้อมปรากฏเพื่อช่วยเหลือ (เช่น การอวตารของพระพุทธรูปผ่านพระโพธิสัตว์)

๕. พุทธภาวะมีอยู่ในทุกคน หมายความว่า มหายานมีหลัก “พุทธภาวะ” ซึ่งหมายถึงทุกสรรพสัตว์มีศักยภาพในการตรัสรู้ เปรียบเสมือนว่า “ความเป็นพระพุทธรูป” อยู่ภายในทุกคน เพียงแต่ยังไม่ปรากฏ นี่เป็นแนวคิดที่เน้น ศักยภาพของทุกชีวิต ที่สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นได้

๔.๔.๓ พระสูตรที่ปรากฏพระพุทธรูปในนิกายมหายาน

ในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน มีพระสูตรจำนวนมาก ที่แสดงถึงลักษณะของพระพุทธรูปในฐานะ พระผู้มีภาวะเหนือโลก, ทรงมหากรุณา, และ ดำรงอยู่ตลอดกาล โดยแต่ละพระ

บทที่ ๔ เปรียบเทียบเลวร้ายกับมหายาน

ตอน : เปรียบเทียบความเชื่อของนิกาย  เสถียร สระทองให้ หน้า ๙๔

สูตรก็มีบทบาทในการวางฐานปรัชญาและศรัทธาของพุทธศาสนิกชนสายมหายาน ดังแสดงไว้ในตารางต่อไปนี้

พระสูตรสำคัญในมหายานที่กล่าวถึง “พระพุทธเจ้า”

ชื่อพระสูตร	เนื้อหาหลักเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า
พระสัทธรรม ปุณฑริกสูตร	แสดงว่าพระพุทธเจ้ามี ธรรมกายอันเป็นนิรันดร์ ทรงปรากฏในโลกโดยเจตนาเพื่อโปรดสัตว์ ไม่ได้ตรัสรู้ในโลกนี้ครั้งเดียว แต่เป็นการแสดงบทบาท (นิรมาณกาย) เพื่อให้สัตว์โลกศรัทธา
พระอมิตาภสูตร	แสดงถึง พระอมิตาภพุทธเจ้า ผู้ทรงประทับในแดนสุขาวดี ผู้มีคำสัตย์ว่าจะรับผู้มีศรัทธาไป เกิดในแดนบริสุทธิ์ เพียงภavanaถึงพระองค์
พระอวตังสกะสูตร/ มหาวิฆรสูตร	ยกย่อง พระไวโรจนะพุทธเจ้า ในฐานะธรรมกายผู้แผ่ชานอยู่ทั่วสรรพสิ่ง มีโลกทัศน์ที่อสังการ ซ้อนกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด
พระไวโรจนสูตร	ระบุว่าพระไวโรจนะเป็นพุทธะสูงสุด (ธรรมกาย) ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “ทุกสรรพสิ่งคือ พุทธะ” ในพุทธตันตระและนิกายวัชรยาน
พระภควมมหาวิ โรจนสูตร	สูตรต้นของวัชรยาน แสดงพระพุทธเจ้าเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ทรงแสดงธรรมผ่าน “ภาษากาย คำพูด และจิต”
พระสูตรปรัชญา ปารมิตา	เน้นเรื่องปัญญา แต่กว้างพื้นฐานของพระพุทธเจ้าในฐานะ สภาวะว่าง (ศูนย์กลางของ สัจยญา) คือ ผู้มีปัญญารู้แจ้งว่า “สรรพสิ่งทั้งปวงล้วนว่างเปล่า”

ลักษณะเด่นของพระพุทธเจ้าในพระสูตรเหล่านี้

ลักษณะ	คำอธิบาย
พระพุทธเจ้านิรันดร์	ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่คือธรรมะที่ดำรงอยู่ตลอดกาล
มีพลังเหนือโลก	ทรงเนรมิตรูปแบบต่าง ๆ ได้มากมายเพื่อโปรดสัตว์
ทรงมีพุทธเกษตร	มีดินแดนบริสุทธิ์ เช่น สุขาวดี ให้ผู้ศรัทธาไปเกิด
ทรงเป็นธรรมกาย	คือธรรมะสูงสุดที่ปรากฏในจักรวาล
มีโพธิจิตและมหากรุณา	พระองค์ไม่เข้าสู่นิพพานอย่างสมบูรณ์ จนกว่าสัตว์โลกจะหลุดพ้น

สรุป พระพุทธเจ้าในพระสูตรมหายานไม่ได้เป็นเพียงศาสดาผู้เคยมีชีวิตในอดีต แต่เป็นพลังแห่งปัญญา ความกรุณา และธรรมะที่ดำรงอยู่ตลอดเวลา มีการปรากฏในหลายรูปแบบเพื่อช่วยให้สัตว์โลกหลุดพ้นจากทุกข์ และทำให้แนวทางของมหายานเปิดกว้างแก่ทุกผู้ทุกคน ไม่จำกัดว่าต้องบวชหรือบรรลุดูธรรมเท่านั้นถึงจะเข้าถึงพุทธะ

ในปรัชญามหายาน พระพุทธเจ้าถูกจำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ อทิพุทธะ๑ มนุสสพุทธะ๑ และธยานีพุทธะ๑

๑. พระอทิพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์แรกที่ดำรงอยู่กับโลกและเป็นต้นกำเนิดของพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ

๒. พระมนุสสพุทธเจ้า มีความคล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้าในนิกายเถรวาทและมีความหมายเหมือนกัน

๓. พระธยานีพุทธเจ้า มีต้นกำเนิดมาจากอำนาจมานของพระอทิพุทธเจ้าและมีลักษณะเหมือนวิญญานนิรันดร์ในแง่ของสัมโมคคกาย นอกจากนี้พระธยานีพุทธเจ้ายังอยู่ในพระพุทธศาสนาต่างๆ ในโลกแห่งวัตถุอื่นๆ และได้รับการบูชาอย่างสูงส่ง หลักคำสอนของพระโพธิสัตว์ มีความสำคัญที่สุดและเป็นเป้าหมายแรกของมหายาน

การเป็นพระโพธิสัตว์ในมหายานมีจุดสำคัญสองประการ ประการแรกคือการตระหนักรู้ถึงความเป็นพระพุทธเจ้า และประการที่สองคือการช่วยเหลือและอุทิศตนเพื่อผู้อื่น อย่างไรก็ตาม ปารมิตาที่พระโพธิสัตว์ต้องปฏิบัติเพื่อบรรลุดูธรรมเป็นหมวดธรรมที่สำคัญที่สุด

สรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในนิกายเถรวาทและมหายานมีความคล้ายคลึงกันในบางประการ กล่าวคือ มีพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ในอดีต พระพุทธเจ้าในนิกายเถรวาทและในนิกายมหายานในฐานะพระโพธิสัตว์ได้บังคับปฏิบัติในนิกายปารมิตาจนถึงวาระสุดท้ายด้วยมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการเพื่อตรัสรู้ “อริยสัจ ๔” ซึ่งเป็นทางพ้นทุกข์ อย่างไรก็ตาม นิกายทั้งสองนี้มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง นั่นคือ นิกายของพระพุทธเจ้าในนิกายมหายาน ประการแรกคือ พุทธะซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกบดิน และประการที่สอง คือ พุทธะญาณซึ่งเกิดจากอำนาจมานของพุทธะในพระภาวะสัมโมคคกายในพุทธเกษตร พุทธะญาณนี้ได้รับการบูชาสูงสุดในนิกายมหายาน

ปรัชญาเถรวาทเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้มาถึงขั้นอนุปาติเสสนนิพพาน ซึ่งหมายถึงการดับกิเลส ไม่มีทั้งปัญจขันธ์หรือการกลับชาติมาเกิด แต่ในปรัชญามหายาน นิพพานหมายถึงขั้นที่ไม่มีกิเลส

ซึ่งมีความสำคัญน้อยกว่าการดำรงอยู่บนสวรรค์และการกอบกู้มนุษยชาติจากพระพุทธเจ้าพบว่าการปฏิบัติของทั้งสองนิกายมีความแตกต่างกันพอสมควรตามลักษณะการรับรู้ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์^{๒๒}

ชาวพุทธเถรวาทเมื่อกล่าวถึงพระกายของพระพุทธองค์จึงมักจะแยกกล่าวเป็นสองส่วนด้วยกัน คือ พระกายส่วนที่เป็นเนื้อหนัง (เบญจขันธ์) กับ พระกายที่เป็นคุณธรรม พระกายอย่างแรกสามารถแตกดับได้ตามกาลเวลา แต่พระกายอย่างหลังไม่มีวันแตกดับ ทุกครั้งที่ชาวพุทธรำลึกถึงพระพุทธคุณแล้วน้อมใจยึดเอาพระพุทธคุณนั้นเป็นสิ่งกระตุ้นให้กล้าหาญเบิกบานและทศทนในการทำ ความดีก็ถือว่าได้สัมผัสกับพระกายนี้แล้ว แต่สำหรับพุทธศาสนา มหายาน พระพุทธเจ้าทรงมี พระกายสามภาคจะเห็นได้ว่าพระกายทั้งสามนี้ ตรงกับกายในความเชื่อของฝ่ายเถรวาทอยู่สองกาย คือ “ธรรมกาย กับนิรมาณกาย” ที่มหายานเพิ่มเข้ามาคือ “สัมโภคกาย” สิ่งนี้ทั้งสามนิกายยอมรับเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า คือ

๑. ทั้งนิกายเถรวาทและมหายานรับรองว่า พระพุทธเจ้าได้กำเนิดและทรงเป็นพระประมุขของพระพุทธศาสนาที่ตามแต่ผิดกับการให้กำเนิดและทรงเป็นพระมุขของศาสนาอื่น พระองค์ทรงบรรลุนุตรสัมมา-โพธิญาณจากสามัญชน โดยการสั่งสมบารมีมาในอดีตชาติมากมาย

๒. ทั้งนิกายเถรวาทและมหายานรับรองว่า ขณะที่พระองค์ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ แม้จะมีความเป็นอยู่อย่างสามัญชน แต่ในความรู้สึกรักของชาวพุทธแล้ว พระองค์มีฐานะเหนือกว่ามวลเทพของอินเดียและทรงเป็นศาสดาใน ๓ โลกธาตุ คือ มนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก

๓. ทั้งนิกายเถรวาท และมหายานรับรองว่า พระพุทธเจ้ากับพระอรหันต์ แม้จะหลุดพ้นกิเลสแล้วก็ตาม แต่มีฐานะต่างกันมาก พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญบารมีมามากในอดีต ซึ่งพระอรหันต์ไม่อาจเปรียบเทียบได้เลย และพระพุทธเจ้าจะมีเพียงองค์เดียวในหลายๆ กัลป์สำหรับโลกเรานี้ อีกประการหนึ่งพระพุทธเจ้าประสูติมาเพื่อโปรดสัตว์ แต่พระอรหันต์จะไม่มีหน้าที่โดยตรงเช่นนั้น

๔. ทั้งนิกายเถรวาทและมหายานรับรองว่า การปฏิบัติธรรมมี ๒ อย่าง คือ อาศัยทฤษฎีกับการปฏิบัติ จะเห็นแจ้งเร็วหรือช้า อยู่ที่ความขยันหมั่นเพียร หรือด้วยกุศลธรรมในปางก่อน

^{๒๒} ผุฒพรรณ ศุภพันธุ์, การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาท กับพุทธปรัชญามหายาน, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), เอกสารอัดสำเนา, มปน.

บทที่ ๔ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : เปรียบเทียบความเชื่อของนิกาย  เสถียร สระทองให้ หน้า ๙๗

๕. ทั้งนิกายเถรวาทและมหายานรับรองว่า การเห็นแจ้งโดยไม่มีการปฏิบัติ จะไร้ประโยชน์ แต่การปฏิบัติที่ไม่เห็นแจ้งก็ไร้ผล แต่ในข้อปลีกย่อยอาจจะต่างกันบ้าง^{๒๓}

เปรียบเทียบกับนิกายเถรวาท

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
จำนวนพระพุทธเจ้า	ส่วนใหญ่กล่าวถึงพระโคตมพุทธเจ้า	มีพระพุทธเจ้าหลายองค์ในหลายโลก
หลังปรินิพพาน	ดับขันธสิ้น ไม่มีตัวตน	พระพุทธเจ้าดำรงอยู่ในธรรมกาย
พระพุทธเจ้าคือใคร	มนุษย์ผู้ตรัสรู้	ผู้มีสภาวะเหนือโลก
การเข้าถึงพระพุทธเจ้า	ผ่านการปฏิบัติตามธรรม	ผ่านความศรัทธา ภาวนา การอุทิศตน
เป้าหมายสูงสุด	นิพพานแบบดับไม่เหลือ	การบรรลุพุทธภาวะ เพื่อช่วยสรรพสัตว์

สรุป พระพุทธเจ้าในมหายานมีสถานะเป็น สภาวะสูงสุดแห่งธรรมะ, เป็นผู้ที่ ดำรงอยู่ตลอดกาล และมีความ เมตตาอันไม่มีประมาณ ทรงปรากฏในหลายรูปแบบเพื่อนำพาสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร แนวคิดนี้เปิดกว้างและลึกซึ้ง ให้ผู้ศรัทธาเชื่อมั่นว่า ทุกคนสามารถเข้าถึงพระพุทธะในตนได้

^{๒๓} บุญมี แทนแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : โอเอสพริ้นติ้ง, ๒๕๔๘), เอกสารอัดสำเนา, มปน.

สรุปท้ายบท

ลักษณะคำสอนทั้งสองนิกาย พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท คำสอนหลัก มี ๒ ประการ คือ เรื่องทุกข์ และเรื่องดับทุกข์ แนวปฏิบัติในการดับทุกข์คือ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งย่อเหลือ ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และการปฏิบัติตามหลัก ๓ ประการนี้ จะนำไปสู่นิพพานอันเป็นจุดหมายสูงสุด คำสอนเหล่านี้เป็นจริยศาสตร์ ของพุทธปรัชญาเถรวาท คำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน พระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นพวกก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลง มองพระพุทธพจน์ในแง่ปรัชญา วิพากษ์วิจารณ์ความหมายพระพุทธพจน์ไปในแง่ต่างๆ ตามความคิดของบุคคลแต่ละบุคคล ปรับปรุงธรรมวินัยไปตามกาลเทศะ เพื่อความเหมาะสมแก่ประชาชนและสิ่งแวดล้อม

ลักษณะทางด้านคัมภีร์ พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมิได้ปฏิเสธพระไตรปิฎกดั้งเดิม หากแต่ถือว่าอาจยังไม่เพียงพอ เนื่องจากเกิดมีแนวคิดที่ว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็น “โลกุตระสภาวะ” ไม่อาจดับสูญไปได้ ที่ชาวโลกคิดว่าพระองค์ดับสูญไปแล้วนั้น ความเข้าใจว่าดับสูญนี้เป็นเพียงภพมายาของรูปขันธ์เท่านั้น แต่ธรรมกายอันเป็นสภาวะธรรมของพระองค์เป็นธาตุพุทธะบริสุทธิ์ยังคงดำรงอยู่ต่อไป

ด้านคำสอน เจริญเปรียบเทียบว่า “พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ถือคุณภาพของศาสนิกชนเป็นจุดสำคัญ แต่ฝ่ายมหายานถือปริมาณเป็นจุดสำคัญ คือมหายานถือว่าเมื่อมีปริมาณมากแล้วคุณภาพก็จะค่อยๆ ตามมา ในทำนองเดียวกัน บางแหล่งข้อมูลยังระบุว่าคำสอนมหายานได้ถูกเปิดเผยโดยพระพุทธเจ้า โพธิสัตว์ และเทวดาองค์อื่นๆ ต่อบุคคลจำนวนหนึ่ง (โดยมักจะเป็นนิมิตหรือความฝัน) นักวิชาการบางคนมองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดนี้กับการปฏิบัติสมาธิมหายานซึ่งเกี่ยวข้องกับจินตนาการภาพพระพุทธเจ้าและดินแดนแห่งพระพุทธเจ้า หรือพุทธเกษตร (อาณาจักรแห่งพระพุทธเจ้า) หรือ วิสุทธิภูมิ (ดินแดนบริสุทธิ์) ตามความเชื่อของศาสนาพุทธนิกายมหายาน คือดินแดนที่พระพุทธเจ้าทรงสร้างขึ้นด้วยปณิธานของแต่ละพระองค์ แดนพุทธเกษตรไม่ใช่นิพพาน แต่มีลักษณะคล้ายสวรรค์ เป็นภูมิที่สาวกของพระพุทธเจ้าใช้ปฏิบัติธรรมต่อหลังจากสิ้นชีวิตบนโลกเพื่อบรรลุนิพพานต่อไป.

บทที่ ๕

เปรียบเทียบคำสอนระหว่างเถรวาทกับมหายาน

๕ เสถียร สระทองให้

๕ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ

ความนำ

พระพุทธศาสนาแม้จะแตกออกเป็นหลายนิกายตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ แต่ทุกนิกายล้วนมีรากฐานมาจากพระธรรมคำสอนของ พระโคตมพุทธเจ้า ผู้ทรงค้นพบความจริงของชีวิตและประกาศแนวทางแห่งการดับทุกข์ การเกิดขึ้นของนิกายเถรวาทและมหายานจึงมิใช่การแยกจากกันในสาระสำคัญ หากเป็นความแตกต่างในมุมมอง วิธีอธิบาย และการเน้นย้ำหลักธรรมบางประการ เพื่อตอบสนองต่อสภาพสังคม วัฒนธรรม และจิต



วิญญาณของผู้คนในแต่ละยุคสมัย นิกายเถรวาทมุ่งรักษาคำสอนดั้งเดิมตามพระไตรปิฎก เน้นการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นของปัจเจกบุคคลด้วยศีล สมาธิ และปัญญา โดยถืออุดมคติพระอรหันต์เป็นแบบอย่างแห่งการบรรลุธรรม ขณะที่นิกายมหายานได้พัฒนาการอธิบายธรรมให้กว้างขวางยิ่งขึ้น เน้นอุดมคติพระโพธิสัตว์ ผู้มุ่งบำเพ็ญบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้เข้าถึงความหลุดพ้นร่วมกัน พร้อมทั้งขยายความเข้าใจทางปรัชญาเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริงและพระพุทธภาวะ การเปรียบเทียบคำสอนระหว่างเถรวาทกับมหายานจึงเป็นการศึกษาความหลากหลายของการตีความบนพื้นฐานแห่งหลักการเดียวกัน คือ อริยสัจ มรรคมืองค์แปด และเป้าหมายแห่งนิพพาน อันสะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นระบบความคิดที่มีชีวิต สามารถปรับตัวและแสดงออกได้หลายรูปแบบ โดยยังคงรักษาแก่นแท้แห่งการพ้นทุกข์ไว้ไม่เปลี่ยนแปลง.

๕.๑ คำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

คำสอนของพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท (หินยาน) ยึดมั่นอยู่ในธรรมวินัยอันเป็นค คำสอนของพระพุทธเจ้าตามแบบเดิมตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนา ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ยกพระธรรมวินัยไว้ในฐานะอันสูงส่ง และศักดิ์สิทธิ์ แม้พระไตรปิฎกก็ไม่เปลี่ยนแปลง คงรักษาของเดิมซึ่งเป็นภาษามคธเอาไว้เป็นหลักเป็นธรรมเนียม



ภาพจาก : <https://pantip.com>.

ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ใครจะแปลเป็นภาษาอะไรก็แปลไป แต่ไม่ทิ้งของเดิมคงรักษาของเดิมภาษามคธเป็น คำสอนของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน พระพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นพวกก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลง มองพระพุทธพจน์ในแง่ปรัชญา วิพากษ์วิจารณ์ความหมายพระพุทธพจน์ไปในแง่ต่าง ๆ ตามความคิดของบุคคลแต่ละบุคคล ปรับปรุงธรรมวินัยไปตามกาลเทศะ เพื่อความเหมาะสมแก่ประชาชนและสิ่งแวดล้อม เพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาจีน แล้วใช้ต้นฉบับนั้นเป็นหลัก

พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เป็นนิกายที่เก่าแก่ที่สุดของศาสนาพุทธ และได้รับการเคารพนับถือมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ไทย ลาว พม่า และกัมพูชา เป็นนิกายที่มีการเผยแผ่ในจีน เวียดนาม สำหรับประเทศไทยนิกายเถรวาทได้รับการเคารพนับถือเป็นอันมากถึง ๙๔ % และเถรวาทในประเทศไทยยังได้แบ่งเป็นนิกายย่อยอีก สองนิกาย คือ มหานิกาย และ ธรรมยุตินิกาย มหายานได้รับการเคารพนับถือ อยู่ประเทศแถบตอนเหนือของอินเดีย เนปาล จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม มองโกเลีย ไปจนถึงบางส่วนของรัสเซีย ที่มีผู้นับถือมากในประเทศแถบเหนือจึงเรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า อุตตรนิกาย^๑

^๑ พระสุขุม สุขวฑฺฒโก, และคณะ, **ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน**, บทความวิชาการ, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, วารสารวรมัญจกแหงพุทธศาสนปริทรรศน์, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๔, หน้า ๑๒๕.

๕.๒ บ่อเกิดของพระพุทธศาสนานิกายมหายาน

จำเดิมแต่ศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นมา ความเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงได้เกิดขึ้นกับพระพุทธศาสนา คือ การอุบัติแห่งนิกายมหายานอันเป็นนิกายสำคัญคู่กับเถรวาทจากอดีตกาลถึงปัจจุบัน มูลเหตุให้เกิดนิกายมหายานขึ้นมานั้นมีหลายกรณีด้วยกัน ดังนี้

๑. ศาสนาพราหมณ์ ได้มีการปฏิรูปตัวเองขนาดใหญ่ เพราะมีฐานะตกต่ำกว่าพระพุทธศาสนามานาน ความคิดที่จะเอาชนะพระพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้น การเปลี่ยนแปลงในศาสนาพราหมณ์นั้นทำหลายด้าน ที่กระทบกระเทือนต่อพระพุทธศาสนา คือ “นำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเข้าไปบรรจุในตอนท้ายของพระเวท สร้างพระเจ้าสำคัญขึ้น ๓ องค์ เปลี่ยนแบบพระตนตรัย คือ พระพรหม ผู้สร้าง พระศิวะ ผู้ทำลาย พระนารายณ์ ผู้ดำรงรักษา เรียกว่า ตริอมูรติ และให้พระนารายณ์ผู้มีหน้าที่ดำรงรักษาโลก อวตารลงมาช่วยโลกเมื่อเกิดยุคเชษฐ โดยให้นำเอาพระพุทธเจ้าเป็นอวตารปางหนึ่งของพระนารายณ์ เรียกว่า พุทธอวตาร แต่อธิบายในทางเสียหายกว่าเนื่องจากมีแทตย์คืออสูรพวกหนึ่ง บำเพ็ญตบะไปเกิดบนในสวรรค์กันมากพระนารายณ์จึงอวตารลงมาเพื่อสอนให้คนทั้งหลาย และพวกแทตย์ไม่ให้ไปเกิดบนสวรรค์ ทั้งนี้เพื่อที่จะกลืนพระพุทธศาสนา และให้คนทั้งหลายเห็นว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นอสูร คือพวกแทตย์เท่านั้น ไม่อาจสู้คำสอนของพราหมณ์ได้” เนื่องจากพระเวท มีคนศึกษาเรียนรู้กันได้น้อย พวกพราหมณ์จึงสร้างคัมภีร์ประเภทที่เรียกว่า ปุราณะขึ้นเพื่อให้คนทั่วไปได้ศึกษาในคัมภีร์เหล่านั้น ในยุคปุราณะนี้ คัมภีร์ที่เด่นดังมากคือ รามายณะ ของ ฤๅษีวาลมิกีและ มหาภารตยुทธ ซึ่งมีจุดเด่นอยู่ที่ ภควัดตีตา ของท่าน กฤษณะปายวาส ตัวเอกในเรื่องทั้ง ๒ นี้ คือ พระราม และพระกฤษณะ พราหมณ์บอกว่า เป็นอวตารของพราหมณ์ความเปลี่ยนแปลงของพราหมณ์ในคราวนี้ได้สร้างความสนใจให้เกิดขึ้นแก่คนเป็นอันมาก ทำให้ชาวพุทธโดยเฉพาะที่เป็นฆราวาสเกิดความคิดตื่นตัวที่จะตอบโต้ศาสนาพราหมณ์ และแสวงหาพวก โดยถือปริมาณสำคัญกว่าคุณภาพ ลัทธิธรรมนิยม พิธีกรรม ความเชื่อถือ ต่างๆ ที่ไม่เคยปรากฏในพระพุทธศาสนาจึงเกิดขึ้น เพื่อเป็นอุบายวิธีที่จะดึงคนทั้งหลายให้มานับถือพระพุทธศาสนา โดยแสดงให้เขาเห็นว่ามီးอะไรที่มีอยู่ในศาสนาพราหมณ์ ในพระพุทธศาสนาก็มี และดีกว่าเสียด้วยบางอย่างในศาสนาพราหมณ์ไม่มีแต่พระพุทธศาสนากลับมีสิ่งเหล่านั้น

๒. นิกายมหายาน เกิดจากนิกายมหาสังฆิกะ เพราะนิกายนี้มีความศรัทธาในพระพุทธเจ้าสูงมาก พระพุทธเจ้าในความรู้สึกของมหาสังฆิกะมีฐานะเป็นเทพเจ้ามากกว่าจะ

เป็นมนุษย์ ความเชื่อของมหาสังฆิ-กะมีว่า ทั้งนักบวช ฆราวาส และแม้แต่สัตว์ดิรัจฉาน อาจเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทั้งนั้นหากบำเพ็ญบารมี ๖ ประการ คือ ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน ปรัชญา ซึ่งเป็นแนวเดียวกับมหายานที่เน้นหนักไปในทางที่จะให้คนเป็นพระโพธิสัตว์ ทำหน้าที่ช่วยสัตว์โลกให้หลุดพ้นจากความทุกข์โดยขอหลุดพ้นเองเป็นคนสุดท้าย จึงได้เรียกตนเองว่ามหายาน แปลว่า ยานใหญ่ที่อาจชนสัตว์ข้ามสังสารวัฏได้มาก

๓. เกิดจากอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติ หลังพุทธปรินิพพานมีชาติต่างๆ ไหลบ่าเข้าไปในชมพูทวีปมาก เช่น สกะ กรีก งัวยีสปาร์เตียน เป็นต้น แต่ละชาติที่เข้าไปได้มีการแลกเปลี่ยนและดัดแปลงนำเอาระบบความคิดวัฒนธรรมต่างๆ มาผสมผสานกัน เพื่อแสวงหาพวกอย่างใดก็ตาม สาเหตุทั้ง ๓ นั้น ยังคงเป็นสาเหตุภายนอกอยู่นั่นเองปัจจัยสำคัญในการแตกแยกกันในพระพุทธศาสนาคงอยู่ที่ ความไม่เสมอกันในด้าน “ศีลสามัญญตา” ความเสมอกันในด้านศีลคือระเบียบระเบียบวินัย และด้าน “ทัญญูสามัญญตา” ความเสมอกันในด้านทัญญู คือสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์มาตุยทุกสมัย เช่นในกรณีของการแยกออกเป็นนิกายต่างๆ ถึง ๑๘ นิกาย เป็นต้น^๒

๔. มหายานเกิดจากพระบุคลิกภาพของพระพุทธองค์ ในหลักธรรมของนิกายมหาสังฆิกะ จะเห็นได้ว่าทัศนะต่อพระบุคลิกภาพอันยิ่งใหญ่ของพระบรมศาสดาในส่วนโลกุตตรภาพ แตกต่างจากนิกายเถรวาท ขณะที่ฝ่ายเถรวาทถือว่าพระวรกายเปรียบเหมือนกับสามัญชนทั่วไปย่อมเสื่อมไป เพราะอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมแตกดับในที่สุด แต่ที่ไม่ดับคือพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ แต่มหาสังฆิกะเห็นว่าพระบุคลิกภาพและชนม์ชีพจะแตกดับลงในอนุปาทิเสสนิพพาน นั้น ยังไม่ได้เสียแรงที่พระองค์เป็นอภิบุรุษที่สร้างบารมีมานับอสงไขย จะมาดับสูญโดยไม่เหลืออะไรไม่ได้ พวกเขาถือว่าภาวะของพระพุทธองค์ทั้งนามและรูปเป็นโลกุตระพระชนม์ชีพยังยั่งยืนไม่มีขอบเขต สิ่งที่แตกดับเป็นเพียงมายาธรรมเท่านั้น^๓ ความคิดเช่นนี้เองที่ก่อให้เกิดลัทธิมหายาน พวกเขาเห็นตัวอย่างการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธองค์เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้ที่ซาบซึ้งจึงนำเอาโพธิจริยาทั้ง ๑๐ ทัศนั้นมาประกาศเป็นพิเศษและตั้งอุดมคติที่จะให้

^๒ พระเทพดิลก, ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), เอกสารอัสสัมชัญ, มปน.

^๓ พระกิตติ จิตตสมฺปนฺโน, บ่อเกิดและวิวัฒนาการของมหายาน, บทความออนไลน์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://www.gotoknow.org>. เข้าถึงเมื่อ, 18 เมษายน 2568.

บทที่ ๕ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : เปรียบเทียบคำสอนระหว่างเถรวาทกับมหายาน ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนฺตวณฺโณ หน้า ๑๐๓

มุ่งสำเร็จสัพพัญญุตญาณ มีโอกาสสร้างบารมีเป็นพระโพธิสัตว์เป็นประโยชน์แก่สรรพสัตว์และไม่พอใจในการ บรรลุพระอรหันต์ เพราะถือว่าคับแคบเฉพาะตน

๕.๓ เปรียบเทียบคำสอนระหว่างเถรวาทกับมหายาน

คำสอนของพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายานมีจุดร่วมที่สำคัญหลายประการ เช่น ยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ และหลักอริยสัจ ๔ แต่ก็มีความแตกต่างกันในด้านเป้าหมายของการปฏิบัติ แนวทาง และการตีความหลักธรรมต่าง ๆ ดังนี้

๑. เป้าหมายสูงสุด

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
เป้าหมาย	บรรลุพระอรหันต์ (Arhat) การพ้นทุกข์ส่วนตน	บรรลุพระโพธิสัตว์ และพระพุทธะ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้น
แนวคิด	เน้นความพ้นทุกข์ของตนเองก่อน แล้วจึงช่วยผู้อื่น	มุ่งช่วยเหลือสรรพสัตว์เป็นสำคัญ แม้จะชะลอการตรัสรู้ของตนเอง

๒. หลักธรรมและคัมภีร์

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
คัมภีร์หลัก	พระไตรปิฎกภาษาบาลี	พระไตรปิฎกภาษาสันสกฤต และคัมภีร์อื่น ๆ เช่น ปรัชญาปารมิตา, สุตทวาราสสูตร
แนวคิดหลัก	อนัตตา, อริยสัจ ๔, มรรค ๘	สุญญตา(ความว่าง), ปรัชญาปารมิตา (ปัญญาอันประเสริฐ), มหากรุณา

๓. การปฏิบัติและรูปแบบ

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
แนวทางการปฏิบัติ	เน้นสมณะและวิปัสสนา (การฝึกจิตและการเจริญปัญญา)	มีทั้งการทำสมาธิ การสวดมนต์ การใช้พระสูตร และการบูชาพระโพธิสัตว์
รูปแบบพระสงฆ์	เน้นวินัยเคร่งครัด	มีทั้งพระสงฆ์แบบดั้งเดิมและพระสงฆ์ที่ยืดหยุ่นมากขึ้น
บทบาทของพระโพธิสัตว์	เป็นแนวทางของผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต (ไม่ใช่เป้าหมายทั่วไป)	เป็นแบบอย่างและเป้าหมายสูงสุดของผู้ปฏิบัติ

๔. แนวคิดทางอภิธรรม (ปรัชญา)

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
การวิเคราะห์ธรรม	อภิธรรมปิฎก (เน้นแยกแยะองค์ประกอบของจิต)	มีแนวคิดเรื่อง “สุญญตา” และ “จิตเดียว” (Mind-only)

๕.๔ เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องอริยสัจ ๔ ในเถรวาทและมหายาน

เถรวาท แปลว่า “คำสอนของเหล่าเถระ/พระอาวุโส” เป็นนิกายที่สืบสายธรรมจากพระพุทธเจ้ามาอย่างเคร่งครัด โดยเน้นหนักที่ “คำสอนดั้งเดิม” (Early Buddhism) ที่อยู่ในพระไตรปิฎกฝ่ายบาลี แนวคิดหลัก ๆ มีดังนี้ ๑) อริยสัจ ๔ แก่นกลางที่สุด ๒) ไตรลักษณ์ ลักษณะสากลของสรรพสิ่ง ๓) ปฏิจจสมุปบาท กฎแห่งเหตุปัจจัย ๔) นิพพาน จุดหมายสูงสุด ๕) แนวคิดและการปฏิบัติเรื่องพิธีกรรม

๕.๔.๑ แนวคิดหลักของอริยสัจ ๔ ในเถรวาท

๑. คำสอนเรื่อง อริยสัจ ๔ ตามหลักเถรวาท

“อริยสัจ ๔” (อริยสัจธรรม ๔ ประการ) เป็น หัวใจของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในสาย เถรวาท ที่เน้นการรู้เห็นตามความจริง เพื่อให้พ้นทุกข์อย่างแท้จริง

อริยสัจ ๔ ตามแนวเถรวาท

๑) ทุกข์ (Dukkha) “ชีวิตนี้มีความทุกข์โดยธรรมชาติ เป็นสิ่งที่ควรรู้ให้ชัดเจน” ทุกข์ ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงแค่ความเศร้าใจเท่านั้น แต่หมายถึง “สิ่งใดๆ ที่ถูกบีบคั้น เปลี่ยนแปลงควบคุมไม่ได้ สิ่งนั้นเป็นทุกข์” เช่น การเกิด แก่ เจ็บ ตายแก่ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก การประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ แม้แต่ “ความสุข” ก็เป็นทุกข์ เพราะไม่เที่ยง เหล่านี้ต้อง “รู้ชัด” ว่าเป็นทุกข์ เรียกว่า “ปริญญา” คือหน้าที่ที่ต้องรู้

๒) สมุทัย (Samudaya) “ต้นตอของทุกข์ คือ ตัณหา ความอยากในรูปแบบต่างๆ” พระพุทธเจ้าตรัสชัดว่า: “ตัณหา ๓ ประการ เป็นเหตุให้เกิดทุกข์” คือ กามตัณหา อยากได้สุขทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจภวตัณหา อยากมี อยากเป็น วิภวตัณหา อยากไม่เป็น อยากให้หาย อยากให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งหมดไป เรียก “ปหาตัพพะ” คือ ต้อง “ละเสีย” ต้นตอของทุกข์นี้

๓) นิโรธ (Nirodha) “เมื่อดับตัณหาได้ ทุกข์ก็ดับได้เช่นกัน” คือ นิพพาน ความสงบเย็นที่ไม่มีตัณหา ไม่มียึด ไม่มีตัวตน ไม่ใช่การทำลายชีวิต แต่เป็นการ ดับเหตุแห่งทุกข์ในจิตใจ อย่างถาวร เรียก “สังจิกตัพพะ” ต้อง “รู้เห็นและเข้าถึง” ความดับทุกข์นี้

๔) มรรค (Magga) “หนทางนำไปสู่ความดับทุกข์ มีอยู่จริง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘” แบ่งเป็น ๓ หมวดใหญ่

๑) ศील (วินัยทางกายวาจา) สัมมาวาจา (พูดชอบ) สัมมาภังค์ (ทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)

๒) สมาธิ (ฝึกจิตให้ตั้งมั่น) สัมมาวายามะ (เพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งมั่นชอบ)

๓) ปัญญา (ความเข้าใจถูกต้อง) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) เรียก “**ภาเวตัพพะ**” ต้อง “เจริญพัฒนาและเดินตามทางนี้”

๕.๔.๒ ความสำคัญของอริยสัจ ๔ ตามคติเถรวาท

อริยสัจ ๔ เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมะที่เราตรัสรู้ก็คืออริยสัจ ๔ นี้เอง” ในพระสูตร ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรแรก) พระองค์ตรัสชัดว่า “ทราบใดที่ยังไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ พร้อมหน้าที่อย่างสิ้นเชิง เราจะไม่ว่าว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า” แปลว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เพราะรู้แจ้งอริยสัจ ๔ อย่างสิ้นเชิง

อริยสัจ ๔ คือ ธรรมะสูงสุดที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ และทรงสอนตลอดชีวิต เพราะผู้ใดเห็นอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง ผู้นั้นจะไม่เวียนว่ายในความทุกข์อีกต่อไป

อริยสัจ ๔ สำคัญอย่างไร?

พระพุทธเจ้าตรัสชัดว่า “เราตรัสรู้ด้วยการเห็นอริยสัจ ๔ อย่างแจ่มแจ้ง” การที่หยิบประโยชน์นี้มาพูดถึง เพราะเป็นถ้อยคำสำคัญที่สะท้อนถึงหัวใจของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง โดยเฉพาะในนิกาย เถรวาท ซึ่งเน้นการปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งความจริงของชีวิต ข้อความที่ว่า “เราตรัสรู้ด้วยการเห็นอริยสัจ ๔ อย่างแจ่มแจ้ง” อ้างอิงจาก ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรแรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลังตรัสรู้)

ความหมายลึกซึ้งของประโยคนี้ คือ “ตรัสรู้” หมายถึงอะไร ไม่ใช่การได้รับ “ความรู้ใหม่” แบบสามัญ แต่คือ “การรู้ความจริงอย่างถูกต้องและหมดจด” ด้วยปัญญาอันบริสุทธิ์ รู้เห็นตามความเป็นจริงของสรรพสิ่ง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) คือ ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ที่ปรากฏอยู่ในชีวิตของมนุษย์ทุกคน ไม่เกี่ยวว่ามีศาสนาหรือไม่ แต่คนทั่วไปมองไม่เห็นด้วย “ปัญญา” เพราะถูกอวิชชา (ความไม่รู้) ปิดบังไว้

กับคำถามว่า “แล้วทำไม “เห็นอริยสัจ ๔ อย่างแจ่มแจ้ง” จึงเป็นการตรัสรู้?

คำตอบคือ เพราะการเห็นอริยสัจ ๔ อย่างแจ่มแจ้ง หมายถึง

๑) **รู้ชัดใน “ทุกข์”** ไม่ใช่แค่รู้ว่ามีความทุกข์ แต่ รู้ลึกถึงความจริงว่า ทุกสิ่งที่เกิดขึ้น ล้วนถูกบีบคั้น เปลี่ยนแปลง และไม่อาจยึดถือได้ หมายความว่า คำว่า “รู้ชัดในทุกข์” หมายถึง การเห็นว่า ชีวิตทั้งชีวิตนี้ เป็นทุกข์โดยสภาพและรู้แจ้งว่าทุกข์นั้น ไม่ได้อยู่ที่เหตุการณ์ภายนอก แต่อยู่ที่ การยึดมั่น ภายในจิตใจ ไม่ใช่แค่ความเศร้าเสียใจเท่านั้นที่เป็นทุกข์ แม้แต่สุข ก็เป็นทุกข์ เพราะพระพุทธรเจ้าตรัสว่า

“สิ่งใดมีความเกิดขึ้น สิ่งนั้นมีความดับไป สิ่งใดแปรเปลี่ยนได้ สิ่งนั้นเป็นทุกข์”

สิ่งทั้งปวงล้วนแปรปรวน แต่จิตกลับยึดมั่นว่าคงที่ ตรงนี้คือต้นเหตุของทุกข์” เช่น

ยึดว่า “กายนี้คือเรา” พอเจ็บหรือแก่ ก็ทุกข์

ยึดว่า “ความรู้สึกลึกนี้คือของเรา” พอสุขหาย ก็ทุกข์

ยึดว่า “ความคิด/ตัวตนนี้เป็นเรา” พอถูกตำหนิ ก็ทุกข์

การ “รู้ชัดในทุกข์” คือ รู้ว่าทุกข์มันอยู่ที่ “การยึด” ไม่ใช่ที่เหตุการณ์

สรุปได้ว่า รู้ชัดในทุกข์ ไม่ใช่แค่รู้ว่าทุกข์มี แต่คือ “รู้จักทุกข์จนถึงราก” ว่าทุกสิ่งที่เรายึดว่าเป็นเรา แท้จริงแล้วมันแปรปรวน ไม่ใช่ของเรา การเห็นอย่างนี้บ่อยๆ จะค่อยๆ ล้าง อวิชชาในจิต นำไปสู่ “ปัญญา” และ “ความหลุดพ้น”

๒) **รู้ชัด “เหตุแห่งทุกข์”** (สมุทัยสัง) ไม่ใช่แค่รู้ว่า “ตัณหา” เป็นเหตุแห่งทุกข์ แต่รู้ด้วยปัญญาว่าการปรุงแต่ง ความอยากยึด ความกระหายอยากทั้งหลาย เป็นตัวที่สร้างภพชาติ ทุกข์ทั้งหมด รู้ว่า ทุกข์ไม่ได้มาจากโลกภายนอก แต่มาจาก “ตัณหา + อวิชชา” ภายในจิต

๓) **รู้ชัด “ความดับทุกข์ได้จริง”** (นิโรธสัง) ไม่ใช่แค่เชื่อว่ามี ความสงบ แต่รู้ในใจว่า ถ้าหยุดยึด ทุกข์ดับจริง และความดับนั้นไม่ใช่การทำลายสิ่งใด แต่เป็น ความเย็น สงบ ปลอดภัยจากการดิ้นรน สภาวะของ “ความดับทุกข์ได้จริง” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท เรียกว่า นิโรธ (Nirodha) เป็นหัวใจของอริยสังข์ข้อที่ ๓ และเป็นจุดหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา คือวิมุตติ

๔) **รู้ชัด “ทางสู่ความดับทุกข์”** (มรรคสัง) เห็นว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘” คือหนทางที่ไม่ใช่แค่ทฤษฎี แต่ต้องลงมือปฏิบัติให้เกิดผลจริง โดยเฉพาะ ศีล สมาธิ ปัญญา การพัฒนาจิตด้วยมรรค คือ การขัดเกลากิเลส และเป็น “ทางสายกลาง” ที่พาออกจากตัณหา

การเห็นอริยสังข์ ๔ อย่างแจ่มแจ้ง

= เห็น “ทุกข์ เหตุ ดับ ทาง” อย่างลึกซึ้งในประสบการณ์ตรง

= เป็นปัญญาที่เปลี่ยนจิตจากผู้เวียนว่าย สู่ผู้พ้นทุกข์

= เป็น “จุดพลิก” จากปุถุชน สู่อริยบุคคล

๕.๔.๓ พระสูตรที่ปรากฏอริยสัจ ๔ ในเถรวาท

พระสูตรที่ปรากฏ “อริยสัจ ๔” ในเถรวาท จริงๆ มีอยู่หลายสูตร แต่ในที่นี้จะกล่าวแต่เฉพาะสูตรที่สำคัญระดับหลัก ที่ชัดเจนมากๆ ได้แก่

๑) **ธรรมจักรปวัตตนสูตร** (Dhammacakkappavattana Sutta) เป็นปฐมเทศนา เทศนากันต์แรก ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรนี้อยู่ ดวงตาเห็นธรรม ปราศจากอริสปราศจากมลทิน ก็ได้เกิดขึ้นแก่ท่านพระโกณฑัญญะในพระสูตรนี้ความตอนหนึ่งว่า “พระผู้มีพระภาคได้ตรัสธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์มีใจยินดี ต่างชื่นชมพระภาชิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสเวทยากรณะ อยู่ ธรรมจักร อันปราศจากอริ ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ...เปฯ”

... ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานนี้ว่า “อัญญาสิ วต โภ โกณฑัญญโณ ผู้เจริญทั้งหลายโกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” ดังนั้น คำว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” นี้จึงได้เป็นชื่อของพระโกณฑัญญะนั้นแล”^๔ ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ นับเป็นพระสงฆ์สาวกองค์แรกในพระพุทธศาสนา วันนั้นเป็นวันเพ็ญกลางเดือนอาสาฬหะหรือเดือน ๘ เป็นวันที่พระรัตนตรัยครบบริบูรณ์ บังเกิดขึ้นในโลกเป็นครั้งแรก คือมี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ครบบริบูรณ์

ธรรมจักรปวัตตนสูตร เป็น “พระสูตรแรก” ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลังตรัสรู้ประกาศอริยสัจ ๔ อย่างชัดเจน ได้แก่ : ทุกขสัจ (สัจจะว่าด้วยความทุกข์) สมุทัยสัจ (สัจจะว่าด้วยเหตุให้เกิดทุกข์) นิโรธสัจ (สัจจะว่าด้วยความดับทุกข์) มรรคสัจ (สัจจะว่าด้วยทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) สรุปครบทั้งการบรรลุอริยสัจและการสอนมรรคมมีองค์ ๘

วิธีการที่พระพุทธเจ้าสอนมรรคมมีองค์ ๘ ใน “ธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร”

๑) เริ่มต้นด้วย การปฏิเสธทางสุดโต่งสองด้าน ก่อน พระองค์ตรัสว่า มี สองทางที่บรรพชิตไม่ควรเดินตาม คือ กามสุขัลลิกานุโยค (หลงติดในกามสุข) หยาบ ต่ำ ไม่ใช่ทางหลุดพ้น อตตกิลมณานุโยค (ทรมานตนเอง) ทูรณีย์^๕ ไม่ได้ประโยชน์จริง ทั้งการเสพสุขเกินไป และการทรมานตัวเกินไป ไม่ใช่หนทางพ้นทุกข์

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๐๘๑/๕๕๕-๕๕๖.

^๕ “ทูรณีย์” (อ่านว่า ทู-ระ-นีย์) โดยรากศัพท์มาจากคำว่า “ทุ-” (แปลว่า ยาก ลำบาก) + “รณีย์” (แปลว่า การไป การเคลื่อนย้าย) รวมกันจึงหมายถึง การไปอย่างยากลำบาก

๒) เสนอทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา (มรรคมืองค์ ๘) ทันทที่ที่พระองค์ตรัสถึง “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ หนทางสายกลางที่ หลีกเลียงสองข้าง แล้วทำให้เกิด ญาณ ปัญญา ความสงบ ความรู้แจ้ง นิพพาน หนทางนี้คืออะไร คือ “อริยมรรคมืองค์ ๘” นั่นเอง ที่เป็นหนทางแห่งการพ้นทุกข์ ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง

เชื่อมโยงมรรคกับการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ พระองค์สอนต่อไปว่า เมื่อเดินตาม อริยมรรคมืองค์ ๘ จะทำให้เห็น อริยสัจ ๔ ชัดเจน เมื่อแทงตลอดอริยสัจ ๔ จึงจะพ้นทุกข์ได้จริง มรรคจึงไม่ใช่แค่ข้อๆ แยกกัน แต่ ต้องฝึกครบทั้ง ๘ ข้อประสานกัน เพื่อให้ปัญญาแทงทะลุ

๒) มหาสติปัฏฐานสูตร (Mahasatipatthana Sutta)

เป็นสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ (กาย เวทนา จิต ธรรม) ตอนท้ายของการพิจารณาธรรม (ธรรมานุปัสสนา) มีการสอน อริยสัจ ๔ โดยตรง เน้นให้เห็นอริยสัจในชีวิตประจำวัน ผ่านการเจริญสติ ดังในพระสูตรต้นตปิฎก ที่ขนิกาย มหาวรรค ความตอนหนึ่งว่า “ภิกษุผู้มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘ธรรมมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ อริยสัจ ๔ อยู่อย่างนี้แล”^๖

๓) สัจจกสูตร (Saccaka Sutta)

พระพุทธเจ้าตรัสโต้ตอบกับ “สัจจกนิครนถบุตร” ว่าด้วยเรื่องตัวตนและขันธ ความตอนหนึ่งว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ก็ตาม ตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ จึงหลุดพ้นแล้วเพราะไม่ถือมั่น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นแล ภิกษุชื่อว่า เป็นอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้วบรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้วอย่างนี้แล”^๗ มีการแสดงอริยสัจ ๔ ในบริบทของการอธิบาย “ขันธ ๕ เป็นอนัตตา” และความทุกข์ เน้นการยืนยันว่า “ขันธทั้งห้าเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์”

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๓/๓๓๘.

^๗ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๖๑/๓๔๙.

๔) อนัตตลักขณสูตร (Anattalakkhana Sutta)

พระพุทธเจ้าตรัสกับปัญจวัคคีย์ (ภิกษุ ๕ รูปแรก) หลังจากแสดงธรรมจักร ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อัมมจักกัปปวัตตนวรรค ความว่า “ภิกษุ เธอทรงจำอริยสัจ ๔ ประการที่เราแสดงไว้แล้วเราแสดงทุกขอริยสัจเป็นข้อที่ ๑ เธอก็จงทรงจำไว้อย่างนั้น เราแสดงทุกขสมุทยอริยสัจ ฯลฯ ทุกขนิโรธอริยสัจ ฯลฯ เราแสดงทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจเป็นข้อที่ ๔ เธอก็จงทรงจำไว้อย่างนั้น เป็นไปไม่ได้เลยที่สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดผู้หนึ่งพึงกล่าวว่า ‘นี่ไม่ใช่ทุกขนิโรธคามินี-ปฏิปทาอริยสัจข้อที่ ๑-๔ ที่พระสมณโคตมทรงแสดงไว้ เราจักบอกคืนทุกขนิโรธ-คามินีปฏิปทาอริยสัจ ๑-๔ นั้นแล้วบัญญัติทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจข้อที่ ๔ เป็นอย่างอื่น’ เธอจงทรงจำอริยสัจ ๔ ประการที่เราแสดงไว้แล้ว อย่างนี้แล”^๘ เนื้อหาในอนัตตลักขณสูตรเจาะลึกขั้น ๕ ว่าไม่ใช่ตัวตน ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่การเห็น อริยสัจ ๔ โดยปริยาย เน้นการสลายความเห็นผิดเรื่องตัวตน ปลดเปลื้องทุกข์

๕) สัมมาทิฏฐิสูตร (Sammaditthi Sutta) (ที่มา: มัชฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก)

เป็นพระสูตรที่พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่หมู่ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมว่าด้วย สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) ความว่า “ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดีภาษิตของท่านพระสารีบุตร แล้วได้ถามปัญหาเกี่ยวกับท่านพระสารีบุตรต่อไปว่า “อธิบายเป็นอย่างอื่นเป็นเหตุซึ่งบอกว่า พระอริยสาวกชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรง มีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้ จะพึงมีอยู่หรือ”

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “พึงมีอยู่ เมื่อใด พระอริยสาวกรู้ชัดอาสวะ เหตุเกิดแห่งอาสวะ ความดับแห่งอาสวะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาสวะเมื่อนั้น แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระอริยสาวกก็ชื่อว่ามีสัมมาทิฏฐิ มีความเห็นตรงมีความเลื่อมใสอันแน่วแน่ในธรรม มาสู่พระสัทธรรมนี้

ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งอาสวะ เป็นอย่างไร อาสวะ ๓ ประการนี้ คือ ๑. กามาสวะ (อาสวะคือกาม) ๒. ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) ๓. อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา) เพราะอวิชชาเกิด เหตุเกิดแห่งอาสวะจึงมี เพราะอวิชชาดับ ความดับแห่งอาสวะจึงมี^๙ แล้วต่อด้วยการอธิบายอริยสัจ ๔ อย่างละเอียด ผ่านปฏิจจนุปบาทแสดงว่าการเห็นอริยสัจ ๔ คือรากฐานของสัมมาทิฏฐิ เบื้องต้นของมรรค

^๘ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๖/๖๐๒.

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๔/๙๙.

ใจความสำคัญของอริยสัจ ๔ ในเถรวาท

พระสูตร	ลักษณะการอธิบายอริยสัจ ๔
ธรรมจักรวัตตนสูตร	ประกาศครั้งแรก ชัดตรงที่สุด
มหาสติปัฏฐานสูตร	น้อมคู่อริยสัจผ่านการเจริญสติ
สังจกสูตร	โต้ตอบเรื่องขันธและสังขะ
อนัตตลักขณสูตร	เจาะลึกเรื่องอนัตตา เชื่อมสู่อริยสัจ
สัมมาทิฏฐิสูตร	วางฐานสัมมาทิฏฐิ ด้วยอริยสัจ ๔

๕.๔.๔ วิธีสอนอริยสัจ ๔ ในเถรวาท

อริยสัจ ๔ (ความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ) คือหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้รู้แจ้งถึงความจริงของชีวิต และเป็นแนวทางไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ ได้แก่:

๑) ทุกข์ (ทุกข์สังขะ) ความจริงว่าชีวิตนี้มีความทุกข์ - ชีวิตเกิดขึ้นมาพร้อมความไม่สมบูรณ์ มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย พลัดพรากจากสิ่งที่รัก ประสบกับสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา หรือแม้แต่การพยายามแสวงหาความสุขก็ยิ่งเต็มไปด้วยความไม่เที่ยง ความกดดัน หรือความไม่พอใจ

๒) สมุทัย (สมุทัยสังขะ) ความจริงแห่งเหตุแห่งทุกข์ ทุกข์ทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะตัณหา (ความอยาก ความทะยานอยาก) ได้แก่ กามตัณหา (อยากได้สุขทางประสาทสัมผัส), ภวตัณหา (อยากเป็นโน่นนี่), และวิภวตัณหา (อยากไม่เป็น อยากพ้นจากสิ่งที่ไม่ชอบ)

๓) นิโรธ (นิโรธสังขะ) ความจริงแห่งความดับทุกข์ — ทุกข์ดับได้โดยการดับตัณหา เมื่อตัณหาดับ ความยึดติดก็หมดไป เกิดภาวะที่เรียกว่า นิพพาน คือสภาวะปลอดจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง

๔) มรรค (มรรคสังขะ) ความจริงแห่งทางดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ (ทางสายกลาง)

ใน เถรวาท การปฏิบัติเพื่อรู้แจ้งอริยสัจ ๔ จึงถือเป็นแก่นแท้ของการบรรลุธรรม ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงพระอรหันต์ โดยมีการฝึก ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นตามจริงว่า - ทุกข์มีจริง - ทุกข์เกิดจากเหตุจริง - ทุกข์ดับได้จริง และ- มีหนทางดับทุกข์จริง

๑) ขยายความคำว่า “ทุกข์มีจริง”

“ทุกข์มีจริง” หมายถึง ความทุกข์เป็น ความจริงสากล ของชีวิตที่ไม่สามารถ หลีกเลี่ยงได้ และเกิดขึ้นกับทุกชีวิต ไม่ใช่เพราะใครทำผิด ไม่ใช่เรื่องของโชคชะตา แต่เป็น ธรรมชาติของการมีชีวิตนั่นเอง

รูปแบบของ “ทุกข์” ที่มีอยู่จริง ตามพระพุทธพจน์ แจงความทุกข์ไว้ละเอียด เช่น

ชาติทุกข์ คือ ทุกข์จากการเกิด

ชราทุกข์ คือ ทุกข์จากความแก่

พยาธิทุกข์ คือ ทุกข์จากความเจ็บไข้

มรณทุกข์ คือ ทุกข์จากความตาย

โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ คือ ความเศร้าโศก, คร่ำครวญ, ทุกข์ใจ, ร่ำไรรำพัน

อัปปียสัมปโยค ทุกข์ คือ เจอสิ่งที่ไม่ชอบใจ

ปิยวิปโยค ทุกข์ คือ พลัดพรากจากสิ่งที่รัก

อิจฉิตัมปิ อลาภ ทุกข์ คือ อยากได้แล้วไม่ได้สมใจ

โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ คือ รูปอุปาทานชั้น เวทนอุปาทานชั้น สัญญาอุปาทานชั้น สังขารอุปาทานชั้น วิญญาณอุปาทานชั้น เหล่านี้เรียกว่า โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ สภาวะธรรมนี้เรียกว่า ทุกขอริยสัง^{๑๐}

สรุปว่า ตั้งแต่การเกิดจนตาย เต็มไปด้วยภาวะที่ไม่อาจควบคุมได้ ทำให้เกิดความ กัดค้น ความไม่พอใจ ความอึดอัด นั่นคือสภาพที่บีบคั้นนั่น คือ “ทุกข์”

๒) “ทุกข์เกิดจากสมุทัย (เหตุ) จริง”

สมุทัย แปลว่า “เหตุแห่งการเกิดขึ้น” หรือ “สาเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด” ใน พระพุทธศาสนาเถรวาทสมุทัยตัวหลักก็คือ ตัณหา (ความอยาก, ความทะยานอยาก) “สมุทัย คือ ตัณหา ๓ ประการ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา” ทั้ง ๓ ประการนี้ คือต้นเหตุที่ทำให้ ทุกข์เกิด เรียกว่า “สมุทัย” ไม่ใช่ว่า “ทุกข์” มาจากภายนอก (คนอื่น เหตุการณ์ ฟ้า ดิน) แต่ มา จากตัณหาภายในใจของเราเองนี่คือเหตุที่แท้จริง

^{๑๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๒/๑๖๖.

สมุทัย (Samudaya) แปลว่า “การเกิดขึ้น” หรือ “การก่อเกิด” ในที่นี้ หมายถึง เหตุปัจจัยที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้นในใจของเรา ความสัมพันธ์ระหว่าง สมุทัย กับ ทุกข์ กระบวนการ เกิดทุกข์ เกิด ตัณหา อยากได้ อยากเป็น อยากไม่เป็น

ตัณหานั้น ผลักดันให้เกิดการยึด (อุปาทาน) ยึดสิ่งนั้นเป็นของเรา เมื่อไม่ได้ตั้งใจ เกิด ทุกข์ (โหม่นัส เศร้าใจ ทุกข์กายทุกข์ใจ) ไม่ใช่สิ่งภายนอกที่ทำให้ทุกข์ แต่เป็น “ใจที่อยาก” ต่อสิ่งนั้นๆ ต่างหาก ที่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด

๓) ทุกข์ดับได้จริง นิโรธ (การดับทุกข์)

คำว่า “นิโรธ” แปลว่า “ความดับลง” หรือ “ความสิ้นสุด” ในที่นี้หมายถึง การดับ “ตัณหา” ได้โดยสิ้นเชิง เมื่อไม่มีความอยากก่อให้เกิดทุกข์ ใจก็สงบ เย็น เป็นอิสระ ไม่ถูกรบกวนอีก “ความดับเย็นแห่งตัณหา ความสละคืน ปล่อยวาง ถอนตัวออก ไม่มีเหลือ” นี่คือความหมายของนิโรธ” นิโรธ จึงไม่ใช่ดับชีวิตไม่ใช่ดับความรู้สึก แต่คือ “ดับไฟความอยาก” ในใจ แล้วใจจึงเย็น เป็นสุข

ทุกข์ดับได้เพราะเหตุของทุกข์ดับ ในเถรวาท พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้”^{๑๑} ถ้า “ตัณหา” ซึ่งเป็น สมุทัย ถูกดับได้จริง ทุกข์ทั้งหลายที่เกิดจากตัณหาก็ก็นับว่าดับลงจริง ไม่ใช่เรื่องเชิงปรัชญา ไม่ใช่ความหวังลมๆ แล้งๆ แต่เป็นความจริงที่พิสูจน์ได้ ด้วยการปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘

๔) หนทางดับทุกข์ (มรรค) มีจริง”

หนทางดับทุกข์ (มรรค) มีจริง คือหลักสัจธรรมข้อที่ ๔ ใน “อริยสัจ ๔” ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนว่า การดับทุกข์ ความทุกข์ทั้งปวงในชีวิต ไม่ใช่เรื่องเพ้อฝัน หรือแค่หวังลมๆ แล้งๆ แต่ว่ามี “หนทาง” ที่ทำได้จริง เป็นวิธีปฏิบัติที่ชัดเจน เป็นขั้นเป็นตอน หนทางนี้เรียกว่า “มรรค” แปลว่า ทาง หรือ วิถีทาง เรียกว่า “อริยมรรคมืองค์ ๘” คือหนทางที่ประกอบด้วยองค์ธรรม ๘ ประการ ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ เห็นชอบ เข้าใจโลกตามความเป็นจริง เช่น เรื่องทุกข์, เหตุแห่งทุกข์, การดับทุกข์, หนทางดับทุกข์

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คือ คิดดี คิดออกจากกิเลส คิดด้วยเมตตา กรุณา

^{๑๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๓/๘๙.

๓. สัมมาวาจา พูดชอบ คือ พูดจริง พูดไพเราะ พูดสมานสามัคคี ไม่พูดส่อเสียด
๔. สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ คือ ทำดี ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิด
ในกาม

๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ คือ ทำมาหากินสุจริต ไม่ทำงานที่เบียดเบียนคน
หรือสัตว์

๖. สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือ เพียรละชั่ว เพียรทำดี เพียรรักษาความดีที่มีอยู่

๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ มีสติรู้ตัวทั่วพร้อม ไม่เผลอสติ

๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ มีสมาธิแน่วแน่ถูกทาง ไม่ฟุ้งซ่าน

หนทางดับทุกข์ไม่ใช่แค่ นั่งรอให้ทุกข์หาย แต่มันต้องลงมือทำ ด้วยการเปลี่ยนวิธีคิด
วิธีพูด วิธีทำ วิธีดำเนินชีวิต จนใจค่อยๆ สะอาด เบา สว่าง แล้วทุกข์ก็ค่อยๆ จางหายไปเองเมื่อ
ใครเดินตามทางนี้อย่างครบถ้วน และถูกต้อง ย่อมถึงความดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

๕.๔.๕ สรูปอริยสัจ ๔ ในเกรวาท

๑. ทุกข์ (ทุกข์สังขจะ) คือ “สิ่งที่ควรรู้แจ้ง” หมายถึง ความไม่สมบูรณ์ ไม่อยู่ใน
อำนาจบังคับ ได้แก่ ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เศร้าโศก เสียใจ พลัดพราก เจอสิ่งไม่พึงใจ ฯลฯ
ไม่ใช่แค่ความเจ็บปวดทางกาย แต่รวมถึง “ความกดดันในใจ” ที่เกิดจากการมีชีวิตแบบที่ยังไม่
หลุดพ้น ชีวิตที่ยังมีกิเลส ตัณหา ย่อมมีทุกข์เสมอ

๒. สมุทัย (สมุทัยสังขจะ) คือ “สิ่งที่ควรละ” หมายถึง เหตุให้เกิดทุกข์ คือ ตัณหา
๓ ประเภท ได้แก่ ๑) กามตัณหา อยากได้ความสุขทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๒) ภวตัณหา -
อยากมี อยากเป็น ๓) วิภวตัณหา อยากไม่เป็น อยากให้หายไป

ตัณหานี้เองที่ทำให้ต้องเวียนว่าย ดิถอยอยู่ในความทุกข์ซ้ำๆ トラบใดที่ยังมีตัณหา
ทุกข์จะเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า คอยบีบคั้นเราอยู่ตลอดเวลา

๓. นิโรธ (นิโรธสังขจะ) คือ “สิ่งที่ควรทำให้แจ้ง” หมายถึง ความดับสนิทของ
ตัณหา นำไปสู่ความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง คือสภาวะที่ใจเย็น สงบ ไม่มีความเร่าร้อนจากกิเลสอีก
เรียกว่า นิพพาน เมื่อดับตัณหาได้ ทุกข์ก็ดับจริง

๔. มรรค (มรรคสังขจะ) คือ “สิ่งที่ควรทำให้เจริญ” หมายถึง หนทางดำเนินไปสู่
ความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางสายกลาง ไม่สุดโต่งไปทางกามสุข หรือการ
ทรมานตน มีทางสายกลางเป็นทางปฏิบัติจริงเพื่อให้พ้นทุกข์ และเส้นทางนี้ต้องทำด้วยตนเอง
อริยสัจ ๔ เป็น “หลักความจริง” ไม่ใช่แค่หลักธรรมะเอาไว้สอนเฉยๆ อริยสัจ ๔ ต้อง “เห็น

ด้วยปัญญา” ไม่ใช่แค่เชื่อ ต้องรู้แจ้งในใจจริงๆ การปฏิบัติตามอริยสัจ ๔ จึงเป็น “ทางเดิน” สู่ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง

สรุปแบบจับใจความ คือ ชีวิตมีทุกข์เพราะมีตัณหา ถ้าละตัณหาได้ ก็พ้นทุกข์ และมีหนทางที่ชัดเจนแน่นอน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์

๕.๔.๖ อริยสัจ ๔ ตามหลักมหายาน

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ถึงแม้ อริยสัจ ๔ (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) จะไม่ได้ถูกเน้นแบบ “แยกข้อ” ชัดเจนเหมือนในเถรวาท แต่ก็ยังมีปรากฏอยู่ในหลายพระสูตร เพียงแต่จะถูกแสดงอย่างกลมกลืนกับแนวทางมหายาน เช่น สอดคล้องกับหลัก “สุญญตา” (ความว่าง) และ “โพธิจิต” จิตปรารถนาตรัสรู้เพื่อสรรพสัตว์^{๑๒} อย่างไรก็ตามในพระพุทธศาสนาเถรวาท ยังคงถือว่าเป็นแก่นธรรมสำคัญเหมือนในเถรวาท แต่การตีความจะมีน้ำหนักไปทางความเมตตาเพื่อสรรพสัตว์ และการมองธรรมชาติของความว่าง (สุญญตา空性) มากขึ้น

๑. อริยสัจ ๔ ตามแนวมหายาน

อริยสัจ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาทยังคงถือว่าเป็นแก่นธรรมสำคัญเหมือนในเถรวาท แต่การตีความจะมีน้ำหนักไปทาง ความเมตตาเพื่อสรรพสัตว์ และการมองธรรมชาติของความว่าง (สุญญตา) มากขึ้น อริยสัจ ๔ ในแนวมหายาน อธิบายได้ดังนี้

๑) **ทุกข์ (ทุกข์สัง)** ความจริงแห่งความทุกข์ มหายานสอนว่า ความทุกข์ไม่ได้มีแค่ “ความเจ็บปวด” หรือ “ความเสียใจ” เท่านั้น แม้แต่สิ่งที่เราคิดว่าดี เช่น ความสุข ความสำเร็จ ชื่อเสียง ก็เป็นทุกข์ เพราะทั้งหมด ไม่เที่ยง และขึ้นอยู่กับเงื่อนไขภายนอก ต้นรากของทุกข์ในมหายาน คือ “ความไม่เห็นว่างเปล่า” (สุญญตา) เราไปหลงว่าสิ่งต่างๆ มีตัวตนถาวร ทั้งที่จริงๆ มันว่าง (ไม่มีแก่นสารแท้จริง)

สรุป ทุกข์เกิดจาก หลงยึดสิ่งว่างเปล่าเหมือนมันจริงจังทุกอย่างที่ยึดว่าดี ชั่ว มี ไม่มี ล้วนเปลี่ยนไปหมดไม่ถาวรจริง

๒) **สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์)** เหตุแห่งการเกิดทุกข์ มหายานเน้นว่า อวิชชา (ความไม่รู้แจ้งสุญญตา) เป็นต้นเหตุใหญ่ ความไม่รู้ทำให้เกิด ตัณหา (ความอยาก) และ อุปาทาน (การยึดมั่นถือมั่น) จากนั้นก็นำไปสู่ การเวียนว่ายในสังสารวัฏ (เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีที่สิ้นสุด) ในมหายานยังมองลึกกว่า แม้การอยาก “นิพพานส่วนตัว” ก็เป็นการติดยึดได้เหมือนกัน เพราะยังคง

^{๑๒} “จิตปรารถนาตรัสรู้เพื่อสรรพสัตว์” คือหัวใจของ ความรักอันบริสุทธิ์ ที่ไม่ได้หวังตัวเองเท่านั้น แต่หวังให้ โลกทั้งโลกได้พ้นทุกข์ไปด้วยกัน.

มี “ตัวกู” “ของกู” แอบแฝงอยู่ ต้นเหตุจริงๆ คือ “การไม่รู้ว่าทุกสิ่งไร้ตัวตน” แล้วไปดิ้นรนไขว่คว้าสิ่งสมมุตินี้แหละคือเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์

๓) นิโรธ (ความดับทุกข์) ความจริงของการดับทุกข์ ในมหายาน นิโรธไม่ได้หมายถึง “หลีกหนีโลก” หรือ “นั่งอยู่คนเดียว” แต่หมายถึง การดำรงอยู่ในโลกนี้อย่างอิสระ เป็นอิสระจากการยึดติด ผู้บรรลุนิโรธในแนวมหายานคือ ไม่ติดสุข ไม่ติดทุกข์ ไม่หลงว่ามีตน หรือมีผู้อื่นแยกจากกัน มหายานจึงบอกว่า สุดท่ายแล้ว สังสารวัฏ=นิพพาน ถ้าเห็นความจริงเรื่อง “ว่าง” อย่างลึกซึ้ง ดังนั้น นิโรธ=ความรู้แจ้งในสัจธรรมตามองโลกอย่างอิสระ ไม่หลงจับสิ่งสมมุติ

๔) มรรค (ทางแห่งการดับทุกข์) ทางสู่การหลุดพ้น ในมหายาน “มรรค” คือการปฏิบัติที่ประกอบด้วย ๒ ส่วนหลักๆ โภทิจิต (จิตปรารถนาตรัสรู้เพื่อสรรพสัตว์) ตั้งใจบรรลุโพธิ (ความรู้แจ้ง) เพื่อช่วยเหลือผู้อื่น การเจริญปัญญาเห็นสัจธรรมทำให้เห็นความจริงว่าทุกสิ่งว่างเปล่า ปราศจากตัวตนแท้จริง แนวทางการปฏิบัติในมหายาน ได้แก่ บารมี ๖ (ทาน ศีล ขันติ วิริยะ สมาธิ ปัญญา) หรือในสายที่ละเอียดขึ้นจะมี บารมี ๑๐ (รวมเมตตา อุเบกขา ฯลฯ) จุดสำคัญคือ การปฏิบัติ ไม่ได้ทำเพื่อความหลุดพ้นส่วนตัวเท่านั้น แต่เพื่อให้สรรพสัตว์ทั้งปวง ได้รู้แจ้งและหลุดพ้นไปพร้อมๆ กัน

ตารางอธิบายอริยสัจ ๔ แบบมหายาน

อริยสัจ ๔	ความหมายตามมหายาน
ทุกข์ (ทุกข์สัง)	ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในโลก แม้สุขก็เป็นทุกข์ เพราะไม่ถาวร ทุกข์เกิดจากความไม่รู้ ว่าทุกสิ่งเป็น “สัจธรรม” (ว่างเปล่า ไร้ตัวตนถาวร)
สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์)	เหตุแห่งทุกข์ คือ “อวิชชา” ที่ไม่เห็นความจริงของสัจธรรมนำไปสู่ตัณหา ยึดมั่น ดิ้นรนในสิ่งสมมุติทั้งหลาย
นิโรธ (ความดับทุกข์)	ความดับทุกข์ คือการรู้แจ้งสัจธรรมเห็นความไม่มีตัวตนแห่งสรรพสิ่ง จิตจึงเป็นอิสระ ไม่ยึดติด แม้อยู่ในโลกก็ไม่ถูกโลกครอบงำ
มรรค (ทางแห่งการดับทุกข์)	เส้นทางคือการบำเพาะ “โพทิจิต” (ตั้งจิตเพื่อช่วยสรรพสัตว์) และเจริญ “ปัญญาเห็นสัจธรรม” ผ่านการปฏิบัติบารมี เพื่อหลุดพ้นและพาผู้อื่นพ้นด้วย

ตารางแผนผังสรุปอธิบายเนื้อหา อริยสัจ ๔ ในมหายาน

๕.๔.๗ พระสูตรปรากฏอริยสัจ ๔ ในมหายาน

พระสูตรที่ปรากฏ “อริยสัจ ๔” ในพระพุทศานามหายานจริงๆ มีอยู่หลายสูตร แต่ในที่นี้จะกล่าวแต่เฉพาะสูตรที่สำคัญระดับหลักๆ ที่ชัดเจน และกล่าวถึงกันมาก ได้แก่

๑. อริยสัจ ๔ ในปรัชญาปารมิตา (ปารมิตาสูตฺร) ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทศานามหายานสายสุญญตา ได้รับการขยายความอย่างลึกซึ้งและเปลี่ยนมุมมองจากการตีความแบบเถรวาทโดยสิ้นเชิง แม้ว่า อริยสัจ ๔ ยังคงปรากฏอยู่ แต่มีการ “มองด้วยปัญญาที่เห็นความว่าง (สุญญตา)” โดยเน้นว่า...แม้ อริยสัจทั้ง ๔ เองก็ไม่ใช่ของเที่ยงแท้ตายตัว จึงเป็นแนวคิดที่ลึกลับละเอียด และเน้น ไม่ยึดแม้กระทั่งธรรมะ

ตัวอย่างคำสอนจาก “ปารมิตาหฤทัยสุตฺร” (ปัญจวิญญานสุตฺร, หริทฺยสุตฺร) หัวใจของปรัชญาปารมิตา (ต้นฉบับ) “รูปไม่ต่างจากความว่าง ความว่างไม่ต่างจากรูป รูปก็คือความว่าง ความว่างก็คือรูป...เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ก็เช่นเดียวกัน ในสุญญตานั้น ไม่มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน...ไม่มีอริยสัจ ๔ ไม่มีทุกข์ ไม่มีสมุทัย ไม่มีนิโรธ ไม่มีมรรค...”^{๑๓}

คำอธิบาย : อริยสัจ ๔ ในปารมิตาสูตฺร

๑) ไม่มีทุกข์... ไม่มีมรรค ไม่ได้แปลว่าไม่มีจริง แต่หมายถึง เมื่อเห็น สุญญตา อย่างแท้จริง จะเห็นว่าแม้ อริยสัจ ๔ เองก็เป็นเพียง เครื่องชี้ทางชั่วคราวไม่ใช่สิ่งที่ “มีตัวตนถาวร”

๒) อริยสัจ ๔ ปรากฏการณ์ที่เกิดจากปัญญาระดับสมมติ ในขณะที่ยังไม่เห็น “สุญญตา” เราต้องใช้ อริยสัจ ๔ แต่เมื่อพ้นการยึดถือถือว่า “ขั้นทั้ง ๕ มีตัวตน” ก็พ้นจากการแบ่งแยก ไม่ต้องแยก ทุกข์-เหตุของทุกข์-ทางดับทุกข์-ผลของการดับทุกข์ อีกต่อไป เพราะเข้าถึง “สุญญตา”

๓) ปารมิตาสูตฺรใช้ “อริยสัจ ๔” เป็นบันไดไม่ใช่ที่ยึด คำว่า “ไม่มีอริยสัจ ๔” ในสูตร “ละแม้การยึดในธรรมะ” เพื่อเข้าใจความว่างอย่างสิ้นเชิง ตามคติมหายาน

ตารางเปรียบเทียบอริยสัจ ๔

สายเถรวาท	สายมหายาน (ปารมิตาสูตฺร)
อริยสัจ ๔ เป็นความจริงอันประเสริฐ เห็นแล้วพ้นทุกข์	อริยสัจ ๔ ก็ว่าง (อนัตตา) เห็นว่างแม้ อริยสัจ จึงพ้นการยึดทั้งหมด
แยกวิเคราะห์ : ทุกข์-สมุทัย-นิโรธ-มรรค	ไม่แยก เพราะทุกอย่างว่างจากตัวตน ไม่มีแยกเป็น ๔ อย่างโดยแท้

^{๑๓} ปารมิตาสูตฺร, ต้นฉบับภาษาจีน (แปลโดยพระกุมารชีพ), [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://chatgpt.com>, Artificial Intelligence, เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2568.

สายเถรวาท	สายมหายาน (ปารมิตาสูต)
พนทุกซ์โดยเห็นอริยสัจอย่างแจ่มแจ้ง	พนทุกซ์โดย “ไม่ยึดแม่กระทั่งอริยสัจ”

การกล่าวเช่นนี้ในสูตรมหายาน ไม่ใช่การลบกลางอริยสัจ ๔ แต่คือการ ปลดปล่อยจิตจากการยึดแม่แต่ “ธรรมะที่ดั่งาม” คือสิ่งที่เรียกว่า ละการยึดธรรม แม่ธรรมอันประเสริฐ เพื่อบรรลุธรรมที่แท้จริง ในมหายานเรียกสิ่งนี้ว่า “การข้ามฟากด้วยแพ แล้วไม่หิ้วแพข้ามฝั่งไปด้วย”

สรุป : ในปารมิตาสูต อริยสัจ ๔ มิได้ถูกปฏิเสธแต่ถูก “ละ” ด้วยปัญญาที่เข้าใจความว่าง เพื่อให้พ้นแม่การยึดมั่นในกรอบของธรรมะเอง ซึ่งคือสุดยอดของการ “ปล่อยวาง” ในแบบมหายาน

๒. อริยสัจ ๔ ในธรรมจักรปรวรัตนสูตร (初轉法輪經) สูตรนี้ถือว่าอยู่ต้นกำเนิด ไม่ใช่สูตรมหายานแท้ๆ แต่มีเวอร์ชันภาษาสันสกฤตที่มหายานใช้ และยังกล่าวถึงการทรงแสดง อริยสัจ ๔ มหายานหลายสำนัก (เช่น มัชฌิมิกะ) ก็ยังถือว่าสูตรนี้เป็นการแสดงธรรมครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ผู้ฟังกลุ่มแรกคือ ปัญจวัคคีย์ (พระอัญญาโกณฑัญญะ และเพื่อนอีก ๔ คน) เป็นจุดเริ่มต้นของ สังฆรัตนะ (พระสงฆ์) และการตั้ง “พระรัตนตรัย” ครบองค์สาม^{๑๔}

สรุปลักษณะพิเศษของธรรมจักรปรวรัตนสูตรในมหายาน มหายาน ยอมรับพระสูตรนี้เป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรกเหมือนกัน แต่ตีความเชิงลึกขึ้น เช่น มองว่า อริยสัจ ๔ ก็เป็น สิ่งว่าง (สุญญตา) เพราะธรรมทั้งหลายไม่มีตัวตนถาวร หลายสำนัก เช่น มัชฌิมิกะ (นาคารชุน) ย้ำว่า แม่ทุกซ์ สมุทัย นิโรธ มรรค ก็ต้องเข้าใจตามสัจจะสูงสุด (ปรมัตถสัจจะ)

ความแตกต่างที่ควรรู้

ธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรแบบเถรวาท	ธรรมจักรปรวรัตนสูตรแบบมหายาน
เน้นความหลุดพ้นเฉพาะตน	เน้นสรรพสัตว์หลุดพ้นรวมกัน (โพธิจิต)
อริยสัจ ๔ เน้นตัวปฏิบัติตนเอง	อริยสัจ ๔ ถูกขยายความเพื่อการบำเพ็ญโพธิสัตว์บารมี
นิพพานเพื่อสิ้นสุดสังสารวัฏ	นิพพานเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย (กิเลสสิ้น-กรรณาเกิด)

^{๑๔} ธรรมจักรปรวรัตนสูตร, 《大般若波羅蜜多經》 (ในตอนที่อธิบายธรรมจักรปรวรัตน), แปลโดยพระกุมารชีพ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://chatgpt.com>, Artificial Intelligence, เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2568.

อย่างลงตัวมากเป็นสูตรมหายานที่เน้นการอธิบายความจริง ๔ ประการ (สังจะ ๔) อย่างละเอียด เป็นที่นิยมในจีนและญี่ปุ่นช่วงต้นๆ “สัตย” (satyani) ก็คือ ความจริง หรืออริยสังข์นั่นเอง^{๑๖}

จุดเด่นพิเศษของสัตยคิชาสูตร

จุดเด่น	รายละเอียด
ผสมมหายานกับเถรวาท	นำแนวคิดของมหายาน (เช่นสุญญตา) ผสมกับแนววิเคราะห์ขั้น ๕ และ อริยสังข์ ๔ แบบเถรวาท
อธิบายง่าย	ไม่มีภาษายากแบบนาคคารุณ หรือแนวอภิมรรคขั้นสูง สามารถเข้าใจได้ สำหรับผู้ปฏิบัติมือใหม่
มีความเป็น “แนวปฏิบัติ” สูง	ไม่เน้นปรัชญาล้วนๆ แต่เน้นปฏิบัติเพื่อเห็นความจริงด้วยตนเอง

สรุป ในมหายาน พระสูตรที่อ้างอิงอริยสังข์ ๔ มักไม่ได้มองทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค แบบ “ตายตัว” แต่จะมองว่า แม้กระทั่งอริยสังข์ ๔ ก็อยู่ในลักษณะของ “สุญญตา” คือว่างจากตัวตน ไม่ควรยึดติดแม้ในธรรมอริยสังข์ ๔ ก็ตาม สัตยคิชาสูตร คือคัมภีร์ที่สอนอริยสังข์ ๔ และ อนัตตา อย่างลงลึกผสมระหว่าง แนวมหายาน (สุญญตา, ว่าง) และ แนวเถรวาท (อริยสังข์ ขั้น ปฏิจจสมุปบาท) เน้น ปฏิบัติจริง รู้แจ้งในจิต ไม่ใช่แค่เข้าใจทางทฤษฎี มีความสำคัญอย่างมากต่อการวางรากฐานของพุทธศาสนาในจีนยุคต้น

นิยามอริยสังข์ ๔ ระหว่างเถรวาท กับมหายาน

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
เป้าหมาย การเรียนรู้	เข้าใจความจริงเรื่องทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เพื่อดับทุกข์ส่วนตัว บรรลุพระอรหันต์	เข้าใจทุกข์และสมุทัยในเชิง “สรรพสัตว์” เพื่อช่วยสัตว์โลกทั้งหมด บรรลุพระโพธิสัตว์ / พุทธภูมิ
นิยาม “ทุกข์”	การเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความพลัดพรากเป็นทุกข์ (เน้นรูปธรรมมาก)	ทุกปรากฏการณ์ที่ปรุงแต่งทั้งหลายเป็นทุกข์ เพราะไม่เที่ยงและไม่มีตัวตน (เน้นนามธรรมและความว่าง)

^{๑๖} สัตยคิชาสูตร. (Satyasiddhi Sutra - 成實論). 《成實論》”ทฤษฎีแห่งความเป็นจริง” แปลโดย พระกุมารชีพ (鳩摩羅什) ในศตวรรษที่ 4-5 เนื้อหา : อธิบายธรรมะโดยเน้น “สังจะ” (ความจริง) และการตรัสรู้สภาวะของธรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://chatgpt.com>, Artificial Intelligence, เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2568.

บทที่ ๕ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : เปรียบเทียบคำสอนระหว่างเถรวาทกับมหายาน ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนฺตวณฺโณ หน้า ๑๒๐

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
นิยาม “สมุทัย”	ตัณหา ๓ อย่าง (กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา) เป็นเหตุเกิดทุกข์	ความหลงในความเป็นตัวตน การยึดมั่นใน “อัตตา” และ “ธรรมนิยาม” เป็นสมุทัยระดับลึก (หลงในความเป็นแม่แต่ธรรมเอง)
นิยาม “นิโรธ”	ดับตัณหา ดับอุปาทาน นิพพาน ดับขันธ ๕ สิ้นสุดวัฏสงสาร	การเห็นว่าสรรพสิ่งว่างเปล่า ไม่มีการเกิดจริง ไม่มีตัวตนจริง (สุญญตา) จึงไม่มีทุกข์เกิดขึ้นตั้งแต่ต้น (ดับจาก “ปัญญาเห็นว่าง”)
นิยาม “มรรค”	ปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ อย่างตรง ๆ เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อดับกิเลสทีละขั้น	ใช้อริยมรรคเช่นกัน แต่เน้น “ปัญญาเห็นว่าง” (สุญญตาญาณ) และ “มหากุณา” (ความกรุณาใหญ่) เป็นหลักนำทาง

แผนผังตาราง นิยามอริยสัจ ๔ ระหว่างเถรวาท กับมหายาน

สรุปแบบเปรียบเทียบอริยสัจ ๔ เถรวาท กับ มหายาน

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
จุดเน้น	มุ่งรู้งานเพื่อพ้นทุกข์ของตน (เป็นพระอรหันต์)	มุ่งรู้งานเพื่อช่วยสรรพสัตว์ (เป็นพระโพธิสัตว์/พระพุทธเจ้า)
เป้าหมายสูงสุด	นิพพานของปัจเจกบุคคล (พระอรหันต์)	พุทธภาวะ (การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพื่อสรรพสัตว์)
การเข้าใจ “ทุกข์”	ยึดความทุกข์ของ ขันธ ๕ เป็นของไม่เที่ยง ถูกบีบคั้น	มองขันธ ๕ เป็น “สุญญตา” (ว่างจากตัวตน), ทุกข์เกิดจาก “ความไม่รู้ความว่าง”
เหตุแห่งทุกข์ (สมุทัย)	ตัณหา (ความอยาก) เป็นต้นเหตุของทุกข์	เพิ่มความแน่นใน “อวิชชาเกี่ยวกับสุญญตา” ว่าเป็นรากของความหลง
ความดับทุกข์ (นิโรธ)	งาน จิตหลุดพ้น (นิพพาน)	ตรัสรู้ความว่าง ดับความยึดถือใน “ความเป็นตัวตนของสิ่งทั้งปวง”
หนทางดับทุกข์ (มรรค)	อริยมรรคมีองค์ ๘ ศีล สมาธิ ปัญญา (ปฏิบัติเพื่อละกิเลสทีละขั้น)	ใช้ปัญญาแห่ง “ปารมิตา” เช่น ปัญญาบารมี (ปัญญาปารมิตา), บมโพธิจิต
แนวทางการปฏิบัติ	เน้น “วิปัสสนา” เห็นไตรลักษณ์ของขันธอย่างตรง ๆ	เน้น “โพธิจิต” + เข้าใจสุญญตา + บมบารมีเพื่อช่วยสรรพสัตว์

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
อริยบุคคล	พระโสดาบัน พระอรหันต์	พระโพธิสัตว์ พระพุทธเจ้า (เน้นการสร้างบารมีนานหลายกัลป์)

ในเถรวาท อริยสัจ ๔ ถูกมองเป็น “ธรรมะที่เป็นจริง” ที่พระพุทธเจ้าค้นพบ ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นเป้าหมายคือ “รู้ทุกข์โดยตรง” เพื่อดับเหตุแห่งทุกข์ ดับตัณหา นิพพาน วิธีปฏิบัติ : สติปัฏฐาน ๔, วิปัสสนาญาณ, พิจารณาไตรลักษณ์ของรูป-นาม “เห็นทุกข์ รู้แจ้งด้วยวิปัสสนา พันทุกข์ของตน”

ในมหายาน อริยสัจ ๔ ยังเป็นแก่นธรรม แต่ตีความในแง่ สุนฺญตา (ความว่าง) ทุกข์เกิดจากความไม่เข้าใจว่า “สรรพสิ่งว่างจากตัวตน” นำไปสู่การยึดมั่นผิดๆ การดับทุกข์จึงเน้นการรู้แจ้งสุนฺญตา + ปฏิบัติโพธิจิตเพื่อตรัสรู้เพื่อผู้อื่น “เข้าใจทุกข์ด้วยปัญญาแห่งความว่าง เพื่อช่วยให้พ้นทุกข์ทั้งตนและผู้อื่น” นี่คือการสอนหรือการเข้าใจอริยสัจ ๔ ในทัศนะของมหายาน

๕.๕ เปรียบเทียบแนวคิดหลักเรื่องไตรลักษณ์ในเถรวาทกับมหายาน

ไตรลักษณ์ คือ ลักษณะสามประการ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า เป็นความจริงพื้นฐานของสรรพสิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าจะป็นรูปธรรม (สิ่งที่สัมผัสได้) หรือ นามธรรม (สิ่งที่สัมผัสไม่ได้) เช่น ร่างกาย อารมณ์ ความคิด ธรรมชาติ

ความสำคัญของไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนา เป็นหัวใจของการเข้าใจธรรมชาติของชีวิต พระพุทธศาสนาเน้นให้เห็นไตรลักษณ์ในสรรพสิ่ง เพื่อคลายความยึดติด และนำไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นหลักในการเจริญปัญญา ผู้ที่พิจารณาเห็นไตรลักษณ์ในกาย ใจ และสิ่งต่างๆ จะเกิดปัญญา เห็นความจริง นำไปสู่การเบื่อหน่าย คลายกำหนด และเข้าถึงพระนิพพาน ทำให้เข้าใจชีวิตอย่างลึกซึ้ง ไม่หลงยึดกับสุข ทุกข์ หรืออดีตอย่างผิดๆ ช่วยลดความโลภ โกรธ หลง ไตรลักษณ์ คือ หลีกว่าด้วย ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตน ของสรรพสิ่ง ผู้ที่เข้าใจไตรลักษณ์ย่อมเห็นโลกตามความเป็นจริง และมีหนทางสู่การพ้นทุกข์

ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค ยถินจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยงบันทึกไว้ว่า เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อดีตตาของเรา”^{๑๗}

^{๑๗} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๖/๒๙.

คำว่า “ลักษณะสากลของสรรพสิ่ง” ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสายเถรวาท หมายถึง คุณสมบัติสามประการที่ครอบคลุมและเป็นจริงกับทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต รูปธรรม หรือนามธรรม โดยลักษณะสามประการนั้นก็คือ ไตรลักษณ์ นั่นเอง ไตรลักษณ์ (ไตร = สาม + ลักษณ์ = ลักษณะ) คือ สามลักษณะสำคัญที่ปรากฏในสรรพสิ่งทั้งหลาย ตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่ (๑) อนิจจัง (ไม่เที่ยง) (๒) ทุกขัง (เป็นทุกข์) (๓) อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน)

เหตุใดถึงเรียกว่า “ลักษณะสากล” คำว่า สากล (Universal) หมายถึง ความเป็นจริงที่ใช้ได้กับทุกกาลเวลา ทุกสถานที่ และทุกสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นสิ่งนั้นจะเป็นคน สัตว์ ต้นไม้ ภูเขา ความคิด ความรู้สึก หรือแม้แต่ธรรมชาติของกฎจักรวาล ก็ล้วนต้องอยู่ภายใต้ไตรลักษณ์นี้ ไม่มีสิ่งใดในโลกที่หลุดพ้นจากความไม่เที่ยง, ความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตนได้

สรุป “ลักษณะสากลของสรรพสิ่ง” คือไตรลักษณ์ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนที่ปรากฏอยู่ในทุกสิ่ง ทั้งในระดับรูปธรรม และนามธรรม ทุกกาลเวลาและทุกสถานที่

๕.๕.๑ คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ไตรลักษณ์ หรือสามลักษณะของสรรพสิ่ง เป็นหนึ่งในแนวคิดสำคัญและเป็นพื้นฐานที่สุดของการศึกษาและปฏิบัติในพระพุทธศาสนาเถรวาท สายที่เน้นการรักษาคำสอนดั้งเดิมตามพระไตรปิฎก โดยไตรลักษณ์ประกอบด้วย

๑. อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) คือ ทุกสิ่งที่มีการเกิดขึ้น ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง และสุดท้ายย่อมเสื่อมสลายไป หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ล้วน เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่คงที่ถาวร ไม่มีสิ่งใดที่จีรังยั่งยืน ทั้งรูปธรรม (เช่น ร่างกาย สรรพสิ่ง) และนามธรรม (เช่น ความรู้สึก ความคิด) ก็ล้วนเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัย “สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา” สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง “สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา” ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา^{๑๘}

๒. ทุกขัง (ความเป็นทุกข์) คือ เพราะสิ่งต่างๆ ไม่เที่ยง จึงไม่อาจสนองความต้องการของใจได้อย่างแท้จริง จึงเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ หมายถึง สรรพสิ่งที่เปลี่ยนแปลงย่อมก่อให้เกิดความ ทุกข์ ไม่อาจควบคุมหรือครอบครองให้เป็นไปตามใจได้ ความทุกข์ในที่นี้ไม่ใช่แค่ความเจ็บปวด แต่รวมถึงความไม่สมบูรณ์ ความไม่แน่นอน ความผิดหวัง ความพราดจากสิ่งรักการได้ในสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา

^{๑๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๒.

๓. อนัตตา (ความไม่มีตัวตน) คือ ไม่มีสิ่งใดๆ ที่เป็น “ตัวตน” อย่างแท้จริง ทุกสิ่งเป็นเพียงกระแสของการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัย หมายถึง สิ่งทั้งหลาย ไม่มีตัวตนถาวรที่แท้จริง ไม่มีอะไรที่เป็น “ของเรา” อย่างแท้จริง สิ่งที่เราเข้าใจว่าเป็น “ตัวเรา” หรือ “ของเรา” แท้จริงแล้วเป็นเพียงการปรุงแต่งของขันธ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ซึ่งเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

จุดมุ่งหมายของการรู้ไตรลักษณ์ การพิจารณาไตรลักษณ์ เป็นแนวทางที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเห็น ความจริงของชีวิตและสรรพสิ่ง ซึ่งนำไปสู่การคลายความยึดมั่น ถือมั่น และสุดท้ายคือการหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ จนถึงนิพพาน

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ” การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “ขราและมรณะไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะ ไม่มีแก่นสาร” ปัญญาผู้ชดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อว่า “สุตมยญาณ” ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา”^{๑๙}

๕.๕.๒ สารสำคัญของการเรียนรู้ไตรลักษณ์ตามคติของเถรวาท

๑. เพื่อ “เห็นความจริง” ของชีวิตและสรรพสิ่งตามที่เป็นจริง ไตรลักษณ์ช่วยให้เรามองเห็นความจริงโดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยึดติดหรืออุปาทาน (ความเข้าใจผิด) เช่น ความเชื่อว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะอยู่ตลอดไป หรือเป็นของเราจริงๆ อุทาหรณ์ เช่น เราเข้าใจว่า “ความสุขจะอยู่กับเราเสมอ” แต่เมื่อพิจารณาด้วยไตรลักษณ์ จะเห็นว่า สุขก็ไม่เที่ยง ทุกข์ก็ไม่เที่ยง ทุกอย่างล้วนเปลี่ยนแปลงไปเวลา ช้าบ้าง เร็วบ้างตามเหตุตามปัจจัย

๒. เพื่อ “ละความยึดมั่น” (อุปาทาน) เมื่อเข้าใจไตรลักษณ์อย่างลึกซึ้ง เราจะคลายการยึดติดในสิ่งต่างๆ เช่น ร่างกาย ทรัพย์สิน ความคิด ความรู้สึก หรือแม้แต่ตัวตนของเราเอง เพราะเข้าใจว่าไม่มีสิ่งใดที่เป็นของเราแท้จริง หรือควบคุมได้ สิ่งใดที่เรายึดว่า “ของเรา” ก็จะทำให้เกิดทุกข์เมื่อมันเปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไป การเข้าใจว่า “ไม่มีอะไรที่เป็นของเราถาวร” จึงเป็นหนทางสู่ความเบาสบายและเป็นอิสระ

^{๑๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๑/๔๙.

๓. เพื่อ “ดับทุกข์” อย่างแท้จริง (นิพพาน) เมื่อเห็นตามไตรลักษณ์จนถึงที่สุด จิตจะวางเฉย ไม่ดิ้นรน ไม่ยึดติด ไม่เกิด “ตัณหา” (ความอยาก) ซึ่งเป็นเหตุของทุกข์ นี่คือนหนทางที่นำไปสู่ วิมุตติ (ความหลุดพ้น) และ นิพพาน (ความดับเย็นแห่งกิเลสและทุกข์) ดังพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นไตรลักษณ์ ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นตถาคต”^{๒๐}

๔. เพื่อใช้เป็น “ฐานของการปฏิบัติภาวนา” ในสายปฏิบัติ วิปัสสนากรรมฐาน (การเจริญปัญญา) ไตรลักษณ์เป็นหัวใจสำคัญ ผู้ปฏิบัติจะฝึกเจริญสติและพิจารณารูป-นามตามไตรลักษณ์ เพื่อให้จิตใจ ถอนจากความหลงผิด และเกิดปัญญาเห็นแจ้ง

สรุป “สาระสำคัญของการเรียนรู้ไตรลักษณ์ตามคติของเถรวาท ไม่ใช่แค่รู้ทางทฤษฎี แต่เพื่อ ‘เปลี่ยนมุมมองของชีวิต’ และ ‘ปล่อยวาง’ จนใจเป็นอิสระจากทุกข์” ดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ลักษณะ	ความหมาย	ตัวอย่างในชีวิตประจำวัน	ผลของการพิจารณา	พระสูตรอ้างอิง
อนิจจัง (ไม่เที่ยง)	ทุกสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรคงที่ถาวร	ความสุขที่เกิดแล้วดับ, สุขภาพที่เปลี่ยนแปลง	เห็นความจริงของสภาพไม่เที่ยง คลายความยึดติด	ธรรมจักร กัปปวัตตสูตร, อัคคณฺยสูตร
ทุกขัง (เป็นทุกข์)	สิ่งที่เปลี่ยนแปลงย่อมนำความไม่สบายใจหรือความกดดัน	ความผิดหวังเมื่อไม่ได้สิ่งที่ต้องการ, ความเศร้าเมื่อพลัดพราก	เห็นความทุกข์ของการยึด เกิดความเบื่อหน่าย (นิพพิทา)	ชั้นธปริวัตตสูตร
อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน)	ไม่มีสิ่งใดเป็นตัวเราหรือของเราอย่างแท้จริง	ร่างกายที่แก่ลงตามกาล, ความคิดที่เปลี่ยนไปตามอารมณ์	วางความยึดมั่นในตัวตน จิต	

ตาราง สรุปสาระสำคัญของไตรลักษณ์ (แบบเถรวาท)

สรุปสาระสำคัญของไตรลักษณ์ (แบบเถรวาท) คือ ทั้งรูปธรรม (เช่น ร่างกาย สิ่งของ) และ นามธรรม (เช่น อารมณ์ ความคิด ความจำ) ก็อยู่ภายใต้ไตรลักษณ์ ชั้นที่ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) เป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้สังเกตไตรลักษณ์ในการปฏิบัติ การพิจารณาไตรลักษณ์อย่างต่อเนื่องเป็นทางสายตรงไปสู่ นิพพาน

^{๒๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๘.

๕.๕.๓ คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนา มหายาน

คำสอนเรื่อง ไตรลักษณ์ ในพระพุทธศาสนา มหายาน นั้นมีพื้นฐานร่วมกับเถรวาทในด้านการมองสรรพสิ่งว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตน แต่ในมหายานจะมีการตีความลึกยิ่งขึ้นในเชิงปรัชญา และเชื่อมโยงกับแนวคิด “สุญญตา” (ความว่าง) อย่างลึกซึ้ง ซึ่งเป็นแกนกลางของมหายานจำนวนมาก โดยเฉพาะในสาย มัชฌิมิกะ (มัธยมิก) และ โยคจาระ หรืออีกชื่อหนึ่งว่า จิตนิยม โยคจาระมีบทบาทสำคัญในการตีความ ไตรลักษณ์ โดยเน้นไปที่ธรรมชาติของจิต และมองว่าสิ่งทั้งหลายปรากฏเพราะ จิต เป็นผู้สร้างแบบ “เสมือนจริง”

๑. ไตรลักษณ์ในพระพุทธศาสนา มหายาน มีอธิบายดังนี้

๑) อนิจจา (ไม่เที่ยง - 無常,^{๒๑}) ในมหายาน ยังคงยึดหลักว่า สิ่งทั้งหลายล้วนเปลี่ยนแปลง ไม่มีสิ่งใดเที่ยงแท้ แต่เน้นว่า ความไม่เที่ยงคือธรรมชาติของความว่าง (สุญญตา) สิ่งใดมีการอิงอาศัย (ปัจจัยปรุงแต่ง) สิ่งนั้นย่อมไม่เที่ยง พุทธปรัชญามหายานถือว่า ไม่มีสิ่งใดมี “ตัวตนคงที่” หรือ “ธรรมชาติถาวร” ในตัวเองเลย “สิ่งทั้งหลายล้วนอิงอาศัยกันจึงเกิดขึ้น เมื่อไม่มีเหตุปัจจัย สิ่งนั้นก็ดับไป ดังนั้นมันจึงว่างจากตัวตนแท้”

๒) ทุกข์ (เป็นทุกข์ - 苦, 苦)^{๒๒} มหายานตีความ “ทุกข์” ในเชิงปรัชญาเพิ่มขึ้น โดยชี้ว่า ทุกข์เกิดจากการยึดมั่นว่า “สิ่งต่าง ๆ มีตัวตน” จิตที่ไม่รู้ (อวิชชา) ทำให้เกิด “มายา” เข้าใจผิดว่าสิ่งต่างๆ มีตัวตนแท้ นำไปสู่ค้นหา ก่อทุกข์ มหายานจึงเสนอว่า การเข้าใจ “สุญญตา” อย่างลึกซึ้ง คือการสิ้นทุกข์อย่างแท้จริง

๓) อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน - 無我, wúwǒ) ในเถรวาท “อนัตตา” คือการไม่มีตัวตนถาวรในชั้น ๕ แต่ในมหายาน แนวคิด “อนัตตา” ถูกขยายไปสู่ “ธรรมทั้งปวงล้วนว่างจากตัวตน” (法無我, ธรรมอนัตตา) มหายานจึงเน้น “สุญญตา” (空, Shunyata)^{๒๓} เป็นขั้นสูงของอนัตตาไม่ใช่แค่ “ไม่มีตัวตน” ของบุคคล แต่รวมถึง ทุกปรากฏการณ์ แม้แต่ธรรมะเอง ก็ว่างจากตัวตนแท้ มหายานอธิบายว่า “ธรรมทั้งหลายไม่เกิด ไม่ดับ ไม่สกปรก ไม่บริสุทธิ์ ไม่เพิ่ม ไม่ลด”

^{๒๑} อนิจจา (ไม่เที่ยง - 無常, Wúcháng), [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://chatgpt.com>, Artificial Intelligence, เข้าถึงเมื่อ 24 เมษายน 2568.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, เข้าถึงเมื่อ 24 เมษายน 2568.

^{๒๓} ปารมิตาสูตฺร, (ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสุตฺร 般若心經 Prajna paramita Hridaya) (แปลโดยพระกุมารชีพ), [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://chatgpt.com>, Artificial Intelligence, เข้าถึงเมื่อ 24 เมษายน 2568.

ไตรลักษณ์ในมหายาน

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
อนิจจัง	เน้นความเปลี่ยนแปลงของขั้น	เน้นความว่างของธรรมชาติแห่งการอิงอาศัย
ทุกขัง	ทุกข์จากการยึดมั่นในขั้น ๕	ทุกข์จากอวิชชาและการไม่เข้าใจ “สุญญตา”
อนัตตา	ไม่มีตัวตนในขั้น ๕	ขยายเป็น “ธรรมอนัตตา” → สุญญตา

ตารางเปรียบเทียบไตรลักษณ์ ระหว่างเถรวาทกับมหายาน

ความสัมพันธ์ระหว่าง “ไตรลักษณ์กับสุญญตา”

ในมหายาน ไตรลักษณ์ถือว่า รวมอยู่ในสุญญตา เพราะ สิ่งใดว่างจากตัวตน สิ่งนั้นย่อมไม่เที่ยง และย่อมก่อทุกข์หากยึดมั่น สุญญตาไม่ใช่ “ความไม่มีอะไร” แต่คือ ความเป็นจริงที่พ้นจากความเข้าใจแบบ ทวิลักษณ์ (สองด้าน) เมื่อจิตเข้าใจสุญญตา จิตจะ ไม่ยึดมั่นแม้แต่ในตัวตนหรือธรรมะ นำไปสู่โพธิญาณ

เป้าหมายของการพิจารณาไตรลักษณ์ในมหายาน คลายอุปาทาน ทั้งต่อตัวตนและต่อตัวธรรมะ พัฒนาปัญญาปารมิตา (ปัญญาข้ามฝั่ง) เข้าถึง โพธิจิต (จิตที่ปรารถนาจะตรัสรู้เพื่อนำสัตว์โลกหลุดพ้น) ก้าวไปสู่ “ธรรมกาย” หรือ “ความจริงสูงสุด” ที่ปราศจากการแบ่งแยก

๕.๖ เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องอนัตตาในเถรวาทกับสุญญตาในมหายาน

แนวคิดเรื่อง อนัตตา เป็นหนึ่งในหลักธรรมสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในนิกายเถรวาท ซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งใน ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่เป็นลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งในโลก เป็นหัวใจสำคัญในการเข้าใจไตรลักษณ์ โดยเฉพาะ “อนัตตา” การที่อธิบายว่า “อนัตตาเป็นลักษณะทั่วไปของสรรพสิ่งในโลก” หมายถึง ไม่มีสิ่งใดเลยในโลกนี้ไม่ว่าจะภายนอกหรือภายใน ที่จะมีแก่นสาร เป็นของเรา ควบคุมได้ หรือมีตัวตนถาวร ทุกอย่างล้วนมีธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลง เป็นไปตามเหตุปัจจัย และไม่มีตัวตนที่แท้จริงอยู่ในนั้น

“อนัตตา” คืออะไร “อนัตตา” (Anatta) แปลว่า “ไม่ใช่ตัวตน” หรือ “ไม่มีตัวตนที่ควบคุมได้” หมายความว่า สิ่งที่เรายึดว่าเป็น “ของเรา” เราควบคุมไม่ได้จริง เช่น ถ้ากายหรือจิตเป็น “ของเรา” จริง เราควรสามารถสั่งให้มันไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย หรือไม่คิดเรื่องทุกข์ได้ แต่ในความเป็นจริง เราควบคุมสิ่งเหล่านี้ไม่ได้เลย นั่นแสดงว่า สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ “เรา” นี่คือข้อพิสูจน์ว่า สิ่งเหล่านี้ไม่ได้อยู่ในอำนาจของเราจริงๆ

ดังนั้นเราต้องทำความเข้าใจคำสอนเรื่อง “อนัตตา” ในเถรวาท ด้วยการศึกษาคำสอนตามหัวข้อดังนี้

๕.๖.๑ ความหมายพื้นฐานของ “อนัตตา”

อนัตตา แปลว่า “ไม่ใช่ตัวตน” หรือ “ไม่มีตัวตนที่แท้จริง” หมายความว่า สิ่งทั้งปวงในโลกไม่ใช่ตัวตนของเราหรือของใคร ไม่มีอะไรที่เรียกได้ว่าเป็น “เรา” หรือ “ของเรา” อย่างแท้จริง แม้แต่ตัว “เรา” เองก็ไม่ใช่สิ่งที่มีตัวตนถาวร เถรวาทไม่ยอมรับว่ามีอัตตา (Self) หรืออาตมัน (Atman) ที่ดำรงอยู่ถาวรในสิ่งมีชีวิต เพราะเห็นว่าร่างกายและจิตใจเป็นเพียง ชันธ ๕ (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่เกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดในนั้นที่เป็น “ตัวเรา” หรือ “ของเรา” อย่างแท้จริง มีความหมายว่า ไม่มีสิ่งใดเป็นตัวตนถาวร ทั้งกายและจิตล้วนเป็นเพียงกระแสของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ชั่วคราว แล้วดับไป

๑. สรรพสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัย แนวคิดเรื่อง “สรรพสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัย” หรือที่ในภาษาบาลีเรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” เป็นหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา โดยเน้นว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ หรือโดยบังเอิญ แต่เกิดขึ้นเพราะมีเหตุและปัจจัยรองรับ เมื่อมีเหตุปัจจัยครบ สรรพสิ่งก็เกิดขึ้นได้ และเมื่อเหตุปัจจัยหมดไป สิ่งนั้นก็ย่อมดับไป ชันธ ๕ เหล่านี้ล้วนเปลี่ยนแปลงและไม่คงที่ จึงไม่มีสิ่งใดที่เรียกว่า “ตัวตนแท้จริง” อาการของชันธ ๕ ที่ว่า “ล้วนเปลี่ยนแปลงและไม่คงที่” นั้น สะท้อนถึง หลักอนิจจัง ในพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงความไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน และไม่สามารถยึดถือได้อย่างถาวร

๒. ไม่มีสิ่งใดควบคุมได้อย่างแท้จริง คำว่า “ไม่มีสิ่งใดควบคุมได้อย่างแท้จริง” เป็นหัวใจสำคัญของหลัก “อนัตตา” (ไม่มีตัวตนที่แท้จริง) ในพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ซึ่งมีคำอธิบายลึกซึ้งและตรงไปตรงมา ความหมายของ “ไม่มีสิ่งใดควบคุมได้อย่างแท้จริง” (ตามหลักเถรวาท) หมายถึง สรรพสิ่งทั้งภายนอกและภายใน รวมถึงตัวเราเอง ล้วนอยู่ภายใต้เหตุปัจจัย ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวเรา ไม่สามารถสั่งหรือควบคุมได้ตามใจ

สาระสำคัญของอนัตตา

ข้อคิด	คำอธิบาย
ไม่มีแก่นแท้ในสิ่งใด	ทุกสิ่งล้วนเปลี่ยนแปลง เกิดดับไปตามเหตุ
ไม่มีเจ้าของที่แท้จริง	แม้แต่ “ตัวเรา” ก็ไม่มีเจ้าของที่แน่นอน
ไม่ควรยึดมั่น	เพราะสิ่งที่เรายึด ก็ไม่ใช่ของจริง ไม่จีรัง
นำไปสู่การปล่อยวาง	เมื่อเห็นอนัตตา จิตจะค่อยๆ ปลดปล่อยความยึดมั่น

๓. อนัตตา ≠ ไม่มีอะไรเลย ข้อนี้สำคัญมีความสำคัญมาก เพราะคนจำนวนไม่น้อยเข้าใจผิดว่า “อนัตตา” = “ไม่มีอะไรเลย” หรือ “ไม่มีตัวตนเลยในแบบสูญสิ้น” แต่จริงๆ แล้ว ในหลักเถรวาท อนัตตา ≠ ความว่างเปล่าหรือความไม่มีอะไรเลย เรามาขยายความให้ชัดเจน กันแบบเรียบง่ายแต่ลึกซึ้งตามแนวเถรวาท

ความหมายของ “อนัตตา” คำว่า “อนัตตา” ไม่ได้หมายความว่าไม่มีอะไรเลย แต่หมายถึง “ไม่มีสิ่งใดเป็นตัวตนที่เที่ยงแท้ ควบคุมได้ หรือมีเจ้าของที่แท้จริง” สิ่งต่างๆ ยัง “มีอยู่ตามเหตุปัจจัย” แต่ไม่มีตัวตนถาวร หรือแก่นแท้ที่เรียกว่า ‘เรา’ หรือ ‘ของเรา’ เถรวาทไม่ได้สอนว่า “อนัตตา คือไม่มีอะไรอยู่เลย” แต่สอนว่า “อนัตตา คือไม่มีตัวตนถาวรในสิ่งใด” สิ่งต่างๆ มีอยู่โดยอาศัยเหตุปัจจัย และเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา อนัตตาในพระสูตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ...”ชั้น ๕ ทั้งหลายไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเรา ไม่ใช่สิ่งที่เราควบคุมได้” ในอนัตตลักขณสูตร สันยัตตนิคาย ชันธวาวรรค ว่าด้วยลักษณะแห่งอนัตตา ความตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ รูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต โกลหรือใกล้ก็ตาม รูปทั้งหมดนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’”^{๒๔}

๕.๖.๒ เป้าหมายของการเข้าใจ “อนัตตา”

การถามถึง “เหตุผลและเป้าหมายของการเข้าใจอนัตตา” เป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะนี่คือหัวใจของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในสายเถรวาท ซึ่งมีเป้าหมายชัดเจนและตรงไปตรงมา เป้าหมายของการเข้าใจ “อนัตตา” ตามหลักเถรวาทคือ “เพื่อถอนความยึดมั่นถือมั่น (อุปาทาน) ในชั้น ๕ และนำไปสู่ความพ้นทุกข์อย่างสิ้นเชิง คือ นิพพาน หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เมื่อเห็นสิ่งทั้งปวงว่าไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) ย่อมไม่ยึดมั่นในสิ่งนั้นเมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่เร้าร้อน เมื่อไม่เร้าร้อน ย่อมถึง ความดับเย็น คือ นิพพาน”

๑. เหตุผลสำคัญของการเข้าใจ “อนัตตา” คือ

๑) เพื่อ “เห็นตามความเป็นจริง” ทุกสิ่งในชีวิต ร่างกาย ความรู้สึก ความคิด ความจำ การรับรู้ ล้วนเกิดจาก “เหตุปัจจัย” ไม่ใช่ของใคร ไม่มีเจ้าของ ไม่มีสิ่งใดที่เราควบคุมได้อย่างแท้จริง เมื่อเห็นอย่างนี้ จิตจะเริ่ม ปล่อยวางความหลงผิดว่า “นี่คือตัวเรา”

^{๒๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๖.

๒) เพื่อ “ละความยึดมั่น” (อุปาทาน) เพราะความทุกข์ทั้งปวงเกิดจาก “การยึดมั่นถือมั่น” ว่า “นี่ร่างกายของเรา” พอแก่ เจ็บ ตาย ก็ทุกข์ “นี่ความสุขของเรา” พอสุขหายไป ก็ทุกข์ “นี่ความคิดของเรา” พอใจไม่เป็นไปตามต้องการ ก็เครียดเป็นทุกข์ เมื่อรู้ว่าไม่มีสิ่งใดเป็นของเรา จิตจะค่อยๆ วางมือจากการยึดการติด

๓) เพื่อ “ถึงความหลุดพ้น” (วิมุตติ) เมื่อไม่ยึดในขั้น ๕ จิตไม่หวั่นไหว ไม่กลัว ไม่อยากได้ ไม่เบียดเบียนจิตสงบ เย็น เป็นอิสระจากทุกข์ทั้งปวง นี่คือ นิพพาน ความดับเย็นสิ้นเชิงของทุกข์ เมื่อเข้าใจอย่างลึกซึ้งว่า “ไม่มีสิ่งใดเป็นตัวตนถาวร” จิตจะไม่ยึดติด เกิด ปัญญาหลุดพ้นจากทุกข์ บรรลุ นิพพาน

สรุปใจความ

ประเด็น	ความหมายในเกรวาท
ตัวเรา คืออะไร?	เป็นเพียงกระแสของขั้น ๕ ที่รวมตัวกันชั่วคราว
ทำไมจึงไม่ใช่ตัวตน?	เพราะควบคุมไม่ได้ เปลี่ยนแปลงตลอด ไม่มีแก่นสาร
เมื่อเห็นอนัตตา จะเกิดอะไร?	จิตวางความยึดมั่น ความทุกข์หมดไป เข้าสู่ความหลุดพ้น

สรุปแนวคิดเกรวาทเรื่องอนัตตา

ประเด็น	อธิบาย
ความหมาย	ไม่มีสิ่งใดเป็นตัวตนที่แท้จริง
จุดเน้น	พิจารณาขั้นห้าเป็นอนัตตา
เป้าหมาย	ดับทุกข์ด้วยการปล่อยวางความยึดมั่น
วิธีปฏิบัติ	วิปัสสนา เจริญสติ เห็นไตรลักษณ์
ผลลัพธ์สูงสุด	บรรลุ นิพพาน

สรุป แนวคิดเรื่องอนัตตาในเกรวาทมีจุดมุ่งหมายเพื่อ ถอนความยึดมั่นในตัวตน ซึ่งเป็นรากของทุกข์ทั้งปวง โดยใช้หลักการพิจารณาธรรมชาติของขั้น ๕ ให้เห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่อัตตาจริงๆ เมื่อปัญญาเห็นชัดเช่นนั้น จะนำไปสู่การปล่อยวาง และเข้าถึงความหลุดพ้น “อนัตตา” ไม่ใช่แค่ความรู้เชิงทฤษฎี แต่คือ “ความจริงที่ต้องรู้ด้วยใจ” เมื่อเรามองลึกเข้าไปในกายใจ เห็นว่าไม่มีอะไรเป็นของเราเลย ใจก็จะคลายความยึดมั่น เกิดอิสระ และพ้นทุกข์ในที่สุด

๕.๗ แนวคิดเรื่อง “สุญญตา” ในมหายาน

การเข้าใจแนวคิดเรื่อง “สุญญตา” ถือเป็นหัวใจของพุทธศาสนา มหายาน และถือเป็นรากฐานของปรัชญามหายานทั้งระบบ ความเข้าใจพื้นฐาน สุญญตา คำว่า “สุญญตา” ไม่ได้หมายถึงความว่างเปล่าแบบ “ไม่มีอะไร” แต่หมายถึง “ความว่างจากตัวตนที่แท้จริง หรือว่างจากสภาวะที่ดำรงอยู่อย่างอิสระโดยตัวมันเอง “สุญญตา” ไม่ได้เป็นเพียงแนวคิดหนึ่งในพุทธศาสนา มหายานเท่านั้น แต่ถือเป็น หัวใจของคำสอน ที่ชี้ตรงไปสู่การเข้าใจธรรมชาติของความจริง และเป็นรากฐานสำคัญของการบรรลุโพธิญาณในแบบมหายาน

๕.๗.๑ ความหมายของ “สุญญตา” ในมหายาน

คำว่า “สุญญตา” แปลตามศัพท์ได้ว่า “ความว่าง” หรือ “ความว่างเปล่า” แต่ในบริบทของธรรมะมหายาน สุญญตາหมายถึง สรรพสิ่งทั้งปวง ว่างจากตัวตนถาวร (ไม่มีแก่นสาร ไม่มีธรรมชาติที่ตั้งมั่นอยู่โดยตัวมันเอง) กล่าวอีกอย่างคือ ทุกสิ่งมีอยู่ได้เพราะอิงอาศัยเหตุปัจจัย และ ไม่มีอะไรที่ดำรงอยู่โดยลำพังหรือโดยตัวเองได้เลย มุมมองมหายานมองว่า “สิ่งทั้งปวงล้วนว่าง เพราะเกิดแต่เหตุปัจจัย” เป็นคำสอนที่สำคัญในพุทธศาสนา มหายาน และมีความหมายลึกซึ้ง โดยเฉพาะเมื่อพูดถึงแนวคิด “สุญญตา” ซึ่งหมายถึง ความว่างจากตัวตนถาวร หรือ การที่สิ่งต่างๆ ไม่มีตัวตนที่แท้จริงหรือไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดยตนเอง

๑. ความหมายของ “ว่าง” ในที่นี้ไม่ใช่หมายถึง “ไม่มีอะไรเลย” หรือการสูญสิ้นความเป็นไป แต่หมายถึง สิ่งต่างๆ ล้วนไม่มีตัวตนที่ถาวร หรือ ไม่มีแก่นสารที่มั่นคงอยู่ภายใน ตัวมันเอง ทุกสิ่งในจักรวาลนี้ เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยปัจจัย และ ไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดยลำพัง สรรพสิ่ง ไม่ว่าจะเป็น สิ่งที่มีมองเห็น เช่น วัตถุ รูป ร่าง สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ด้วยประสาทสัมผัส เช่น ความคิด อารมณ์ สภาวะจิต ทุกอย่างล้วนมีสภาวะที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอก

๒. เกิดแต่เหตุปัจจัย” (อิทัปปัจจยตา) อิทัปปัจจยตา (ปฏิจจสมุปบาท) เป็นหลักการที่สอนว่า ทุกสิ่งเกิดขึ้นเพราะมีเหตุและปัจจัย คอยสนับสนุนการเกิดขึ้นของมัน ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยอิสระ หรือมี “ตัวตน” ในตัวมันเอง ทุกสิ่งสัมพันธ์กันและอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น การเกิดของดวงอาทิตย์เกิดจากเงื่อนไขทางธรรมชาติทั้งหลาย เช่น การหมุนของโลก ความร้อนจากดวงอาทิตย์ ฯลฯ สิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตนที่ยั่งยืน เนื่องจากทุกสิ่ง เกิดจากการเชื่อมโยงของเหตุปัจจัยต่างๆ และการเชื่อมโยงนี้ไม่แน่นอน มันเปลี่ยนแปลงได้เสมอตามอิทธิพลของ “เหตุปัจจัย” ที่มีอาการ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป เป็นไปตามธรรมชาติ เช่น การเกิดของมนุษย์ มนุษย์เกิดจาก

การรวมตัวของพ่อแม่ สเปิร์ม เซลล์ไข่ และปัจจัยต่างๆ เช่น สภาพแวดล้อม (อาหาร น้ำ อากาศ) และเวลา ไม่มีมนุษย์ที่สามารถเกิดขึ้นโดยไม่มีเหตุปัจจัยเหล่านี้

ดังนั้น มนุษย์จึง “ว่าง” จากตัวตนถาวร ไม่มีแก่นสารที่แน่นอนที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ตลอดไป

๓. ไม่มีตัวตนถาวร เมื่อเราพูดว่า “สิ่งทั้งปวงล้วนว่าง” เราหมายถึง สิ่งเหล่านั้นไม่มีตัวตนที่แน่นอน และ ไม่มีแก่นสารถาวร ที่สามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่มีการพึ่งพาปัจจัยใดๆ ตัวตนของสิ่งใด ๆ จะไม่สามารถดำรงอยู่ในสภาวะถาวรหรือคงทนไปตลอด สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุและปัจจัย โดยไม่มีแก่นสารที่ทำให้มั่นคงทนตลอดเวลา

๔. สุญญตา = ปัญญาแห่งการเข้าใจความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย มหายานสอนว่า การที่สิ่งทั้งปวงว่างจากตัวตนถาวร จะทำให้เราเข้าใจว่า ทุกสิ่งเกิดจากปัจจัย สิ่งต่างๆ เช่น ความคิด ความรู้สึก หรือแม้แต่โลกภายนอก เกิดขึ้นเพราะการเชื่อมโยงของปัจจัยทั้งหลายที่ไม่แน่นอน เมื่อเข้าใจว่า “สิ่งทั้งปวงว่าง” เราจะสามารถลด การยึดติด และ การครอบงำ ด้วยอึดตา และไม่ตกอยู่ในความหลงใหล ไม่ยึดมั่นในสิ่งใดๆ จะทำให้เราอยู่กับปัจจุบันอย่างเต็มที่ และมีการพัฒนาไปสู่ การปล่อยวาง ซึ่งเป็นการปฏิบัติในทำนองเดียวกับการเดินทางสู่การบรรลุโพธิญาณ

๕.๗.๒ “สุญญตา” ในฐานะหัวใจของพุทธศาสนา มหายาน

คำว่า “สุญญตา” ไม่ได้เป็นเพียงแนวคิดหนึ่งในพุทธศาสนา มหายานเท่านั้น แต่ถือเป็น หัวใจของคำสอน ที่ชี้ตรงไปสู่การเข้าใจธรรมชาติของความจริง และเป็นรากฐานสำคัญของการบรรลุโพธิญาณในแบบมหายาน ต่อไปนี้คือการอธิบายว่า “สุญญตา” ทำหน้าที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา มหายาน อย่างไร

๑. สุญญตา = ความว่าง คือ ความว่างจาก “ตัวตนถาวร” (inherent existence) หรือความว่างจากสภาวะที่ตั้งมั่นแน่นอนในทุกอย่าง ไม่ใช่ไม่มีแบบลบล้างโลก แต่คือ “ไม่มีอะไรดำรงอยู่โดยตัวมันเอง” ทุกสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัย และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ความหมายโดยตรงหมายถึง ไม่มีสิ่งใดในจักรวาลที่มีความเป็นอยู่ โดยไม่ต้องพึ่งพาสิ่งอื่นเลย หรือกล่าวอีกอย่างว่า สิ่งทั้งหลายไม่มี ตัวตนภายใน หรือแก่นสาร หรือธรรมชาติที่แท้จริง ที่เป็นของมันเองอย่างแน่นอน ทุกสิ่ง ขึ้นอยู่กับเหตุและปัจจัยภายนอก เพื่อที่จะ “มีอยู่” ได้

๒. สภาวะโดยธรรมชาติ ในทางปรัชญา คำว่า มีสภาวะโดยธรรมชาติ ในทางปรัชญา หมายถึง ถ้าสิ่งใดมี “สภาวะโดยตนเอง” สิ่งนั้นจะต้องคงที่ถาวรไม่ขึ้นกับสิ่งอื่น เป็น

ตัวของตัวเองในทุกสถานการณ์ แต่ในความเป็นจริง ไม่มีสิ่งใด เป็นไปตามนี้ได้เลย เพราะทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงและสัมพันธ์กันเสมอ

อุทาหรณ์ เช่น ต้นไม้เราคิดว่าต้นไม้มีอยู่จริง แต่ถ้ามองให้ลึกต้นไม้ไม่มีเพราะมีเมล็ด เมล็ดงอกได้เพราะมีดิน น้ำ แสงแดด ถ้าไม่มีปัจจัยเหล่านี้ ต้นไม้ก็ไม่มีทางเกิดขึ้น ต้นไม้ไม่มีความเป็น “ต้นไม้” อยู่ในตัวมันเองเป็นเพียงเหตุ ปัจจัยที่สนับสนุนให้มีต้นไม้เท่านั้น

อุทาหรณ์ใกล้ตัว เช่น “ตัวเรา” ดูเหมือนเรามีตัวตนเป็นของตัวเอง แต่จริง ๆ แล้ว “กาย” คือ อวัยวะที่ประกอบขึ้นจากธาตุต่างๆ “จิต” คือ ความคิด อารมณ์ ความจำ ซึ่งเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ความเป็น “เรา” คือสิ่งสมมุติที่พึ่งพาองค์ประกอบมากมาย “เรา” จึง ไม่มีตัวตนถาวร และไม่ได้ดำรงอยู่โดยตัวเอง ฉะนั้น ความมีอยู่ เกิดจากผลของเงื่อนไข เมื่อไม่มีเงื่อนไขสิ่งนั้นก็ไม่มีปรากฏ จึงไม่มีอะไรที่มีอยู่โดยตนเองจริง ๆ

๓. สัจจญาณ “ความจริงสูงสุด” สัจจญาณ ในระดับสูงสุดของพุทธศาสนา มหายาน คำถามที่ว่า “เมื่อไม่มีสิ่งใดมีอยู่โดยตัวมันเอง” แล้ว “ความจริงสูงสุด” คืออะไร คือคำถามที่นำไปสู่การเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า ปรมาตถสัจจะ (Ultimate Truth) ในแบบของมหายาน ในพุทธศาสนา มหายาน โดยเฉพาะสาย มัชฌิมิกะ (Madhyamaka) ของพระนาคารชุน ได้แยก ความจริงออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๑) สมมติสัจจะ ความจริงตามโลกสมมุติ คือความจริงในระดับสามัญ คน สัตว์ วัตถุ เวลา สถานที่ ใช้สำหรับการดำเนินชีวิต พุดคุย การช่วยเหลือกัน การปฏิบัติธรรม

๒) ปรมาตถสัจจะ ความจริงสูงสุด คือความจริงที่เข้าใจได้เมื่อจิตปลอดจากอวิชชาเป็นการ “เห็นตามจริง” ว่า “สรรพสิ่งทั้งปวงล้วนว่างจากตัวตนถาวร ไม่มีอะไรดำรงอยู่โดยตัวมันเอง”

ดังนั้นความจริงสูงสุดจึง “ว่างแม้แต่จากความว่าง” สัจจญาณเองก็ว่างจากความเป็นสัจจญาณ ผู้ที่ยึดติดในสัจจญาณ ก็เปรียบเสมือนคนที่จับบุงผิดวิธี ย่อมถูกกัดเอง แสดงว่าแม้แต่นวนคิดเรื่อง “ไม่มีอะไร” ก็ยังต้องปล่อยวาง ความจริงสูงสุด คือ ภาวะที่จิตไม่ยึดอะไรเลย ไม่ยึด “ตัวเรา” “สิ่งของ” “ธรรม” หรือแม้แต่ “สัจจญาณ”

สรุป “ความจริงสูงสุด” คืออะไร

คำถาม	คำตอบ
เมื่อไม่มีสิ่งใดมีอยู่โดยตัวมันเอง	สิ่งทั้งหลายว่าง → ไม่มีตัวตนถาวร

คำถาม	คำตอบ
ความจริงสูงสุดคืออะไร	ความว่าง (สุญญตา) จากตัวตนทั้งปวง
ความว่างนี้เป็นสิ่งใด	ไม่ใช่การไม่มี แต่เป็นการไร้ตัวตนถาวร
การบรรลุถึงความจริงนี้เป็นอย่างไร	เมื่อจิตปล่อยวางสิ่งทั้งปวง แม้แต่ความว่าง → เข้าสู่ปัญญาที่แท้จริง

เมื่อไม่มีสิ่งใดมีอยู่โดยตัวมันเอง ความจริงสูงสุดคือ “สุญญตา” ความจริงสูงสุดของโลกนี้คือ ไม่มีสิ่งใดมีอยู่โดยอิสระ ไม่มีสิ่งใดมีตัวตนแท้จริง ทุกสิ่งคือความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย สิ่งทั้งหลาย “ว่าง” ว่างในที่นี้ ไม่ได้หมายถึงคำว่า “ไม่มี” แต่คือ “ไม่มีแก่นสารถาวร” หรือ “ไม่มีธรรมชาติเฉพาะของตน”

สรุปเรื่อง “สุญญตา”

ประเด็น	คำอธิบาย
“ดำรงอยู่โดยตัวมันเอง” คือ	มีอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาสิ่งใด
ทำไมสิ่งทั้งหลายไม่มีสิ่งนี้	เพราะทุกสิ่งเกิดจากเหตุปัจจัย ไม่มีแก่นถาวร
สุญญตากล่าวว่า	สรรพสิ่งว่างจากตัวตนถาวร เพราะต้องอาศัยสิ่งอื่น
ผลของความเข้าใจนี้	ไม่ยึดมั่น ปล่อยวาง และเกิดปัญญาโพธิจิต

สรุปหลักคำสอนเรื่อง “สุญญตา” ของมหายาน

สุญญตา (ว่าง) หมายถึง “สิ่งทั้งปวงล้วนว่าง เพราะเกิดแต่เหตุปัจจัย” คือการบ่งบอกว่า ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้มีตัวตนถาวรหรือยั่งยืน เพราะทุกสิ่งมีเกิดขึ้นจากการเชื่อมโยงของเหตุและปัจจัยที่ไม่แน่นอน และเมื่อเราเข้าใจหลักการนี้ ก็จะเกิดปัญญาและการละความยึดมั่นในสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นการเดินทางไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์

๖.๘ เปรียบเทียบปฏิัจจสมุปบาทระหว่างเถรวาทกับมหายาน

ปฏิัจจสมุปบาท (ปะ-ติ-จะ-สะ-มุ-ปะ-บาด) หรือที่เรียกกันว่า กฎแห่งเหตุปัจจัย เป็นคำสอนสำคัญอย่างยิ่งในพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระพุทธานุสสาเถรวาท เป็นหลักที่อธิบายว่า สิ่งทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอยๆ หรือดำรงอยู่โดยลำพังได้ ความหมายของคำว่า “ปฏิัจจ = เพราะอาศัย, สมุปบาท = ความเกิดขึ้นพร้อมกัน, การเกิดขึ้น

โดยอาศัยกัน ดังนั้น “ปฏิจจนสมุปบาท” จึงแปลว่า การเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัย นั่นเอง คำว่า “กฎแห่งเหตุปัจจัย” เป็นหัวใจสำคัญของหลัก ปฏิจจนสมุปบาท และยังสะท้อนแก่นแท้ของพุทธปรัชญาที่มองโลกตามความเป็นจริง (ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย) โดยเราสามารถขยายความคำนี้ในหลายแง่มุมได้ ดังนี้

กฎแห่งเหตุปัจจัย หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ย่อมเกิดขึ้นเพราะมีเหตุและปัจจัยรองรับ ไม่ใช่เพราะบังเอิญ หรือมีใครกำหนด “เมื่อมีเหตุ สิ่งนั้นจึงเกิด เมื่อไม่มีเหตุ สิ่งนั้นย่อมไม่เกิด” เป็นหลักเหตุผลอย่างแท้จริง ไม่ใช่ความเชื่อแบบงมงาย “กฎแห่งเหตุปัจจัย” เป็นหลักที่ทำให้เราเข้าใจโลกแบบ ไม่ยึดติด ไม่โทษใคร ไม่หวังพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่หันกลับมาเข้าใจว่า “ทุกสิ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุ เมื่อเหตุเปลี่ยน ผลก็เปลี่ยนได้”

๕.๘.๑ คำสอนเรื่องปฏิจจนสมุปบาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำสอนเรื่อง ปฏิจจนสมุปบาท หรือที่แปลว่า “การเกิดขึ้นแห่งสิ่งทั้งหลายโดยอาศัยเหตุปัจจัย” ถือเป็นคำสอนสำคัญอย่างยิ่งใน พระพุทธศาสนาเถรวาท เพราะเป็นหลักที่อธิบายกลไกของทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิด อย่างชัดเจน

ปฏิจจนสมุปบาท แปลว่า “การเกิดขึ้นโดยอาศัยกันของเหตุและปัจจัย” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ถือว่าเป็นหัวใจของพระสัทธรรม เพราะอธิบายกระบวนการที่ความทุกข์เกิดขึ้น และวิธีดับทุกข์ อย่างลึกซึ้ง โดยไม่อิงเทพเจ้า ไม่เชื่อใน “ตัวตน” ที่ถาวร

แก่นของคำสอนวงจรร ๑๒ ปัจจัย ในแนวทางเถรวาท ปฏิจจนสมุปบาทอธิบายผ่านวงจรร ๑๒ ปัจจัย ที่เป็นเหตุและผลต่อเนื่องกัน แบ่งเป็น ๓ ช่วง คือ

๑. อดีต (เหตุ)

- ๑) อวิชชา – ความไม่รู้ (ไม่รู้ทุกข์ ไม่รู้เหตุแห่งทุกข์)
- ๒) สังขาร – การปรุงแต่งจิต เช่น ความตั้งใจ การคิดดี-คิดร้าย

๒. ปัจจุบัน (ผล + เหตุใหม่)

- ๓) วิญญาณ – จิตรู้ (ความมีสติรับรู้อารมณ์)
- ๔) นามรูป – นามธรรม (เวทนา สัญญา เจตนา) + รูปธรรม (กาย)
- ๕) สฬายตนะ – อายตนะทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)
- ๖) ผัสสะ – การกระทบของอายตนะ (ตาเห็นรูป ใจคิดเรื่อง)
- ๗) เวทนา – ความรู้สึกที่ตามมา (สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ)
- ๘) ตัณหา – ความอยาก (อยากได้, อยากไม่ให้เกิด, อยากให้เปลี่ยน)

๙) อุปาทาน – ความยึดมั่นถือมั่น (ตัวเรา ของเรา)

๑๐) ภพ – การดำรงอยู่ในรูปแบบของความเป็น “เรา”

๓. อนาคต (ผล)

๑๑)ชาติ – การเกิดใหม่ทางจิต (หรือเกิดเป็นภพชาติใหม่)

๑๒) ชรา มรณะ – ความแก่ เจ็บ ตาย และความทุกข์ทั้งหมด

สรุป คือ อวิชชา → ตัณหา → อุปาทาน → ภพ → ทุกข์

วงจร ๑๒ บัณฑิตแสดงการเชื่อมโยงกับวัฏฏะ ๓ ดังแสดงในตารางนี้

วัฏฏะ	ความหมาย	เกี่ยวข้องกับปฏิจจสมุปบาท
กิเลสวัฏฏะ	วัฏฏแห่งกิเลส	อวิชชา, ตัณหา, อุปาทาน
กรรมวัฏฏะ	วัฏฏแห่งกรรม	สังขาร, ภพ
วิบากวัฏฏะ	วัฏฏแห่งผล	วิญญาณ ชรา มรณะ

ตารางแสดงความเชื่อมโยงคำสอนวงจร ๑๒ บัณฑิต กับ “วัฏฏะสาม” คือวงจรที่ทำให้สังสารวัฏ หมุนไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด

ความหมายทางจิตวิญญาณ ในแนวเถรวาท ปฏิจจสมุปบาทไม่ได้เป็นเพียงทฤษฎี แต่เป็น คู่มือปฏิบัติทางจิตใจ เพื่อเข้าใจต้นเหตุของทุกข์ในชีวิตจริง สลายความยึดมั่นใน “ตัวเรา” เห็นว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นเพราะเหตุ จึงไม่ต้องโทษใคร หรือ หวังพึ่งสิ่งภายนอก แสวงหาความหลุดพ้นอย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ

สรุปภาพรวม

หัวข้อ	สาระสำคัญ
แก่นของคำสอน	ทุกข์เกิดจากเหตุ และเหตุนี้ดับได้
เป้าหมาย	ดับอวิชชา → ดับทุกข์ = นิพพาน
แนวทาง	ปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ โดยเฉพาะสัมมาทิฐิ
ความหมายเชิงปฏิบัติ	รู้ทันใจของเรา → หยุดยึด → วางลงได้อย่างสงบ

๕.๘.๒ คำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท

“ปฏิจจสมุปบาท” ในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งมีทั้งความสอดคล้องกับเถรวาทในระดับพื้นฐาน และมีการตีความลึกซึ้งมากขึ้นในระดับปรัชญาและจิตวิญญาณ

ปฏิจจสมุปบาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท

“ความว่าง” และ “การเกิดขึ้นร่วมกันของสรรพสิ่ง” คำว่า “ปฏิจจนุปบาท” ในมหายานก็ยังมีหมายถึง “การอาศัยกันและกันจึงเกิดขึ้น” หรือ “การอิงอาศัยกันของสิ่งต่างๆ อย่างไม่มีสิ่งใดดำรงอยู่โดยตัวมันเอง” แต่ในมหายานจะไม่หยุดแค่เพียงวัฏจักร ๑๒ ปัจจัยเท่านั้น แต่จะ เชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่อง “สุญญตา” (ความว่าง) อย่างลึกซึ้ง

คำสอนเรื่อง ปฏิจจนุปบาทในพระพุทธศาสนา มหายาน เมื่อเข้าสู่ระดับ ปรัชญา และจิตวิญญาณ จะลึกซึ้งขึ้นจากการเป็นแค่ “กระบวนการของเหตุและผล” ไปสู่การเปิดเผยธรรมชาติที่แท้จริงของสรรพสิ่งและจิตใจ ซึ่งสอดคล้องกับคำสอนหลักในมหายาน เช่น สุญญตา (ความว่าง), โพธิจิต (จิตแห่งการตื่นรู้) และ ความร่วมสัมพันธ์ของสรรพชีวิต

๑. ปฏิจจนุปบาท = ความว่าง (สุญญตา) ในระดับปรัชญา หลักแห่ง “ไร้วัดตนโดยธรรมชาติ” ในปรัชญามหายาน โดยเฉพาะนิกาย มัชฌิมิกะ ของพระอาจารย์ นาคารชุน มีการอธิบายว่า “สิ่งทั้งหลายว่างเปล่า (สุญญตา) เพราะเกิดจากเหตุปัจจัย” ถ้ามีสิ่งใดที่พึ่งพาอย่างอื่น จึงไม่มีตัวตนโดยตัวมันเอง เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “ปฏิจจนุปบันนธรรม” (ธรรมที่เกิดขึ้นโดยอิงอาศัย) ซึ่งตรงกับสุญญตา เพราะไม่มีสิ่งใด “มีอยู่จริงโดยอิสระ” ทุกสิ่งคือ “ความสัมพันธ์ของเงื่อนไข” “เรา” ก็ไม่มีแก่นสาร นอกจากความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ปฏิจจนุปบาทในมหายานจึงหมายถึง “โลกว่างโดยธรรมชาติ”

๒. ปฏิจจนุปบาท = ธรรมชาติของจิตที่เบิกบาน ในระดับ จิตวิญญาณ ปฏิจจนุปบาทไม่ใช่แค่กลไก แต่คือการ ตื่นรู้ (โพธิ) เพราะเมื่อเข้าใจว่า สรรพสิ่งไม่มีอะไรยึดได้จริง ทุกข์เกิดจากการ “เข้าใจผิดว่ามีของจริง” ความยึดมั่นในตัวตนคือรากของทุกข์ การหยั่งรู้ปฏิจจนุปบาท = การ “เห็นตามความเป็นจริง” จิตจะ ว่าง โล่ง เบิกบาน ไม่แบกรับ พระโพธิสัตว์จึงฝึกฝนให้เห็นโลกทั้งโลกว่า “ไม่มีอะไรเป็นของเรา ไม่มีอะไรต้องเกลียด” จิตจึงอ่อนโยน และเปี่ยมด้วยกรุณา

๓. การตื่นรู้ว่า “สิ่งทั้งปวงเชื่อมโยงกัน” มหายานย้ำว่า “ปฏิจจนุปบาทไม่ได้ อธิบายเพียงกลไกของทุกข์ แต่คือโครงสร้างของจักรวาล” ทุกสิ่งในโลกเชื่อมโยงกันด้วยเหตุปัจจัย ไม่มีสิ่งใดแยกออกจากสิ่งอื่นได้อย่างแท้จริงจึงไม่มี “ตัวฉัน” ที่แยกออกจาก “คนอื่น” นี้คือรากฐานของ กรุณาอันไม่มีประมาณ เพราะเมื่อเข้าใจว่าตนเองไม่แยกจากผู้อื่น เราจะไม่เบียดเบียน และพร้อมอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของทุกชีวิต

๔. ปฏิจจนุปบาทในบริบทของ “ธรรมกาย” ในบางแนวของมหายาน เช่น พุทธศาสนาแบบวัชรยานหรือธยานะ (Zen) ปฏิจจนุปบาทยังถูกมองว่าเป็นการแสดงออกของธรรมกาย (ธรรมชาติแท้ของสรรพสิ่ง) กล่าวคือ ปฏิจจนุปบาท = ความเคลื่อนไหวอันเป็น

ธรรมชาติของความว่าง ทุกสิ่งที่เกิดขึ้น ล้วนเป็นการ “เล่น” ของจิตเดิมแท้ (ธรรมกาย) การเข้าถึงความจริงนี้ เรียกว่า “สภาวะธรรม” หรือ “จิตเดิมแท้”

สรุปในระดับปรัชญาและจิตวิญญาณ

มิติ	ความเข้าใจเชิงลึก
ปรัชญา	สิ่งทั้งหลายว่าง เพราะเกิดจากเหตุปัจจัย (ไม่มีตัวตนแท้)
จิตวิญญาณ	เมื่อเข้าใจความว่าง → จิตปล่อยวาง → ตื่นรู้
ความสัมพันธ์	ทุกสิ่งเกี่ยวข้องกัน → เห็นผู้อื่นคือ “เรา”
เป้าหมาย	เปลี่ยนความเข้าใจ → เปลี่ยนความเป็นอยู่ → เป็นอิสระ

สรุป สิ่งทั้งปวงไม่มีตัวตน เพราะต่างอิงอาศัยกันเกิดขึ้น สิ่งทั้งปวงไร้ความแยกขาด เพราะต่างพึ่งพากันดำรงอยู่ เมื่อรู้ดังนี้ จิตย่อมสงบ และพร้อมเปิดกว้าง สู่ความเมตตาไม่สิ้นสุด”

ตารางเปรียบเทียบแนวคิดเรื่อง “ปฏิจจนุปบาท” เถรวาทกับมหายาน

แง่มุม	เถรวาท	มหายาน
จุดเน้น	ดับทุกข์ส่วนตน	ช่วยสรรพสัตว์พ้นทุกข์
วิธีใช้ปฏิจจนุปบาท	วิเคราะห์ ๑๒ ปัจจัย	ใช้พิสูจน์ความว่าง-ไร้ตัวตน
ปรัชญา	ทุกข์มีเหตุ → ดับเหตุ	ไม่มีสิ่งใดมีอยู่โดยตัวมันเอง
ความว่าง (สุญญตา)	พิจารณาอนัตตา	สุญญตา คือ ธรรมชาติของทุกสิ่ง

๕.๘.๓ สรุป “ปฏิจจนุปบาท” ทั้งเถรวาท และมหายาน

บทสรุปเรื่อง “ปฏิจจนุปบาท” ทั้งในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน อย่างชัดเจน กระชับ และเปรียบเทียบให้เห็นทั้ง จุดร่วม และ จุดต่าง อย่างเป็นระบบ

ความหมายพื้นฐานของ “ปฏิจจนุปบาท” แปลว่า “ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัย” เป็นหลักการที่แสดงว่า ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลำพัง ทุกสิ่งล้วนเกิดจากปัจจัยอื่นๆ ถ้าปัจจัยดับ สิ่งนั้นก็ดับ

๑. ปฏิจจนุปบาทใน เถรวาท เน้นกระบวนการเกิดทุกข์ และการดับทุกข์ อธิบายผ่าน ๑๒ องค์ประกอบ (จาก อวิชชาถึงชรามรณะ) เน้นกลไกของ “วิภูฏสงสาร” แสดงให้เห็น การเวียน วายตายเกิด การดับปฏิจจนุปบาท = เข้าสู่นิพพาน หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น ไตร

บทที่ ๕ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : เปรียบเทียบคำสอนระหว่างเถรวาทกับมหายาน ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนฺตวณฺโณ หน้า ๑๓๘

ลักษณะ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) อริยสัจ ๔ อริยมรรคมีองค์ ๘ (โดยเฉพาะสัมมาทิฐิ) โดยมีเป้าหมาย เพื่อ เข้าใจความ จริงของทุกข์ ดับเหตุ ดับผล พ้นจากวัฏสงสาร

๒. ปฏิจจนุปบาทใน มหายาน เน้นความว่าง (สุญญตา) และความสัมพันธ์ของทุกสรรพสิ่ง สิ่งใดเกิดจากเหตุ สิ่งนั้น “ไม่มีตัวตนโดยแท้” (ไร้สภาวะ) จึงตีความว่า ปฏิจจนุปบาท คือความว่าง คือสุญญตา เป็นพื้นฐานของความเมตตาแบบโพธิสัตว์ หลักธรรมที่เกี่ยวข้อง เช่น สุญญตา โพธิจิต (จิตแห่งการตื่นรู้เพื่อสรรพสัตว์) โดยมีเป้าหมาย เพื่อเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงคือความว่าง ปล่อยวาง ตื่นรู้ แผ่กรุณาไปสู่สรรพชีวิต

สรุปเปรียบเทียบเถรวาท และมหายาน

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
แก่นของคำสอน	ทุกข์เกิดเพราะเหตุ	ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลำพัง ทุกอย่าง “ว่าง”
แนววิเคราะห์	๑๒ องค์ประกอบแห่งทุกข์	อิงกับปรัชญาความว่างและจิตตปริยาย
เป้าหมาย	ดับทุกข์ส่วนตน เข้าสู่นิพพาน	ตื่นรู้ธรรมชาติว่าง ช่วยสรรพสัตว์
แนวทางการปฏิบัติ	วิปัสสนา สติปัฏฐาน อริยมรรค	เมตตา โพธิจิต สุญญตาญาณ
รูปแบบการแสดงออก	วิเคราะห์เชิงจิตวิทยาและเหตุผล	วิเคราะห์เชิงปรัชญาและจิตวิญญาณ

๕.๙ เปรียบเทียบแนวคิดเรื่องนิพพานในเถรวาทกับมหายาน

แนวคิดเรื่อง นิพพานในพระพุทธศาสนา เป็นประเด็นที่ลึกซึ้งและมีหลายมิติ ซึ่งแต่ละนิกายอาจมีการตีความที่แตกต่างกันเล็กน้อย แต่มีหัวใจร่วมกันคือ “การดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง” นิพพาน หมายถึง ความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์^{๒๕} เป็นสภาพโลกุตระอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในศาสนา

๕.๙.๑ นิพพานเป็นหัวใจสำคัญของคำสอนทั้งหมด

แนวคิดเรื่อง นิพพาน (Nibbana หรือ Nirvana) ในพระพุทธศาสนาเป็นหัวใจสำคัญของคำสอนทั้งหมด และเป็นจุดหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม นิพพานมีความลึกซึ้งทั้งในเชิงปรัชญาและปฏิบัติ ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

^{๒๕} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๔), หน้า ๖๓๕.

๑. ความหมายของ “นิพพาน” นิพพาน แปลว่า “การดับ”, “การเย็นลง”, หรือ “การหลุดพ้น” มาจากคำว่า “นิ” แปลว่า ออก หรือ พ้น กับคำว่า “วานะ” แปลว่า เครื่องผูก จึงหมายถึง “ความหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง”

“ความหลุดพ้นจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง” เพราะมันคือแก่นสำคัญของนิพพาน และเกี่ยวพันโดยตรงกับสภาพจิตใจของเราในทุกขณะ คำว่า “เครื่องผูกมัด” ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่ทำให้สัตว์โลกยังต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏะสงสาร (เกิด แก่ เจ็บ ตาย ซ้ำไปเรื่อยๆ) ในพระไตรปิฎกใช้คำว่า “วานะ” ซึ่งหมายถึงเครื่องผูก เครื่องร้อย เครื่องเหนี่ยวรั้งใจ “คำวานิพพาน ... นั้น อธิบายว่า ตัณหา ตรัสเรียกว่า วานะ (เครื่องเสียบแทง) ได้แก่ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ฯลฯ อภิชฌา อกุศลมูลคือโลภะ การละวานะ การเข้าไปสงบวานะ การสลัดทิ้งวานะ การระงับวานะได้ เป็นอมตนิพพาน”^{๒๖} ในเชิงเปรียบเทียบ นิพพานเปรียบเสมือนไฟที่ดับลง ไม่ใช่เพราะ “ถูกทำลาย” แต่เพราะเชื้อไฟหมดไป ไฟจึงดับ

๒. ลักษณะของนิพพาน พระพุทธองค์ไม่ได้อธิบายนิพพานเป็น “สถานที่” แต่เป็นภาวะหรือสภาวะธรรม ที่พ้นจากทุกข์ และไม่ขึ้นต่อสังขาร (สิ่งปรุงแต่ง) ลักษณะสำคัญของนิพพาน เป็น อสังขตธรรม คือ สิ่งที่ไม่ปรุงแต่ง ไม่เกิด ไม่ดับ อสงขตะ คือสภาพที่พ้นจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นสุขอันประเสริฐ สุขสูงสุดที่ไม่ขึ้นกับอารมณ์ทางโลก

๓. นิพพานกับปฏิจจนุปบาท (หลักการเกิดดับของทุกข์) นิพพานเป็นภาวะที่ตรงข้ามกับกระบวนการ ปฏิจจนุปบาท (การอาศัยกันเกิด) เช่น เมื่อ อวิชชา (ความไม่รู้) ดับ สังขารไม่เกิด สุตท้าย ภพชาติ ชรา มรณะ ก็ไม่เกิด นิพพานคือการ ดับของวงจรมันนี้ ดังแสดงในตารางนี้

ตารางแสดง นิพพาน = ปฏิจจนุปบาท “กลับทวนกระแส”

ลำดับปฏิจจนุปบาท	เมื่อยังมีอวิชชา → ทุกข์เกิด	เมื่ออวิชชาดับ → นิพพาน
อวิชชา	มีความไม่รู้	ดับ
สังขาร	ปรุงแต่ง	ไม่ปรุงแต่ง (สงบ)
วิญญาน	จิตเกิดใหม่	ไม่มีเหตุให้เกิด
นามรูป	กายใจปรากฏ	ไม่ยึดกายใจว่าเป็นตัวตน
ผัสสะ - เวทนา	มีความรู้สึก กระทบโลก	ไม่มีการยึดติดกับเวทนา
ตัณหา - อุปาทาน	ความอยาก ยึดมั่น	ดับสิ้น ไม่มีอะไรน่าปรารถนา

^{๒๖} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๓/๒๔๑.

ลำดับปฏิจจนุปบาท	เมื่อยังมีวิชา → ทุกข์เกิด	เมื่อวิชาดับ → นิพพาน
ภพ -ชาติ - ชรา มรณะ	เกิดใหม่ วนเวียน	หลุดพ้นจากวัฏฏะโดยสมบูรณ์

นิพพานไม่ใช่ “การหนี” วัฏฏะ แต่คือการ ทำให้เหตุของวัฏฏะหมดไปเราไม่จำเป็นต้อง “หยุดทุกอย่าง” เพียงแค่ “ดับเหตุ” ของความทุกข์ ทุกข์ก็หมดเอง นิพพานจึงไม่ใช่ “การทำลายชีวิต” หรือ “หยุดลมหายใจ” แต่คือการหยุดการเวียนว่าย ในระดับจิตใจ

๕.๙.๒ นิพพาน ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

คำว่า “นิพพาน” ในพระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่าเป็น จุดหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม และเป็น แก่นแท้ของคำสอนทั้งหมด ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากแนวคิดในพุทธมหายานหรือวัชรยาน ในสาย เถรวาท ซึ่งยึดหลักพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นหลัก แนวคิดเกี่ยวกับ นิพพาน มีความชัดเจนในเชิงปรัชญาและการปฏิบัติ ดังนี้

๑. นิพพานเป็น สภาวะธรรมที่แท้จริง ในเถรวาท นิพพานไม่ใช่การดับสูญ แต่เป็น “ธรรมอันไม่ปรุงแต่ง” (อสังขตธรรม) ซึ่งมีอยู่จริง ไม่ขึ้นต่อการเกิดดับเหมือนสิ่งอื่นๆ ในโลก เป็น สภาวะธรรม ธรรมที่มีอยู่โดยสภาพของมันเอง ธรรมชาติที่เป็นจริงโดยไม่ต้องมีใครสร้าง คำว่า “สภาวะธรรมที่แท้จริง” จึงหมายถึง สิ่งที่มีอยู่ตามความเป็นจริง ไม่ขึ้นอยู่กับการเห็น ความเชื่อ การตีความ หรือการปรุงแต่งของจิต ไม่เกิดจากสมมุติ ไม่ขึ้นกับภาษา ไม่ต้องอิงการรับรู้ของบุคคลใด

๒. นิพพานคือ การดับกิเลสโดยสิ้นเชิง ในเถรวาท นิพพานไม่ใช่ภาวะลึกลับ หรือ ประสบการณ์สูงสุดของสมาธิ แต่มันคือ การทำลายกิเลสให้หมดสิ้น โดยเฉพาะ โลภะ ความอยาก โทสะ ความโกรธ โมหะ ความหลง เมื่อกิเลสดับ จิตไม่คืนรน ไม่ปรุง ไม่ยึด สงบ พ้นทุกข์

๓. ประเภทของนิพพาน (ตามเถรวาท)

๑) สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานขณะยังมีขันธ์เหลือ (พระอรหันต์ยังมีชีวิต) กิเลสดับแล้ว แต่ร่างกายและเวทนายังดำรงอยู่ ไม่ยึดติดสิ่งใดอีก แม้ความสุข-ทุกข์ทางกายก็ไม่สามารถผูกจิตได้

๒) อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานขณะขันธ์ดับ (หลังพระอรหันต์ดับขันธ์) ร่างกายและจิตไม่มีอีก ไม่มีการเกิดใหม่ เปรียบเหมือนไฟที่หมดเชื้อ ไม่ดับโดยการทำลาย แต่ “ไม่มีเหตุให้เกิดอีก”

นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ ภาวะของจิตที่หมดกิเลส พ้นจากเหตุแห่งทุกข์ ดับการเกิดใหม่โดยสิ้นเชิง ไม่ใช่สถานที่ ไม่ใช่ความว่างเปล่าธรรมดา แต่เป็น ธรรมอัน

บริสุทธิ อมตะ และสงบสุขยอด “ภาวะของจิตที่หมดกิเลส” คือ จิตที่ พ้นจากอำนาจของความอยาก ความโกรธ ความหลง จิตนั้น ไม่ดิ้นรน ไม่ยึดมั่น ไม่ตกอยู่ภายใต้สมมุติหรืออารมณ์ใดๆ เป็นจิตที่ บริสุทธิ สว่าง เย็น สงบ อิสระ อย่างสิ้นเชิง นี้แหละคือ จิตพระอรหันต์ และคือ นิพพาน เมื่อจิต “เห็นตามความเป็นจริง” (ยถาภูตญาณทัสสนะ) และ “ละอวิชชาได้” กิเลสจะดับไปอย่างสิ้นเชิง จิตจึงเข้าถึง “วิมุตติ” หรือ “ความหลุดพ้น”

ลักษณะของนิพพานตามเถรวาท

ลักษณะ	ความหมาย
อสังขตธรรม	ไม่ถูกปรุงแต่ง ไม่เปลี่ยนแปลง
อนัตตา	ไม่ใช่ตัวตน หรือสิ่งที่เรายึดถือได้ว่าเป็น “ของเรา”
นิจจัง-สุขัง-นิรัตตัง	เที่ยง สุข ว่างจากตัวตน
อมตธรรม	พ้นจากความตาย ไม่มีการเกิดใหม่อีก
ปรินิพพานธาตุ	สภาวะที่ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

จุดเน้นสำคัญในเถรวาท

แนวคิด	ลักษณะเฉพาะของเถรวาท
นิพพาน	เป็น “ธรรม” ไม่ใช่ “สถานที่”
ผู้บรรลุ	ไม่มีตัว “เรา” ที่บรรลุ มีแต่จิตที่หมดกิเลส
ความว่าง (สุญญตา)	ว่างจากอัตตา ไม่ใช่การไม่มีอะไรเลย
ไม่มีพระโพธิสัตว์นิยม	มุ่งเน้นพระอรหันต์เป็นอุดมคติ
เน้นปฏิบัติตนเอง	“ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” ไม่พึ่งเทพ พรหม สิ่งศักดิ์สิทธิ์

๕.๙.๓ นิพพาน ในพระพุทธศาสนา มหายาน

การทำความเข้าใจเรื่อง นิพพานในพระพุทธศาสนา มหายาน เป็นเรื่องลึกและงดงาม เพราะมหายานได้ขยายแนวคิดของนิพพานให้ครอบคลุมมิติ ภายใน-ภายนอก, สัมพัทธ์-ปรมาณู, และ ความว่าง (สุญญตา) อย่างลึกซึ้งแตกต่างกว่าเถรวาทในบางประเด็น

หลักการสำคัญ “นิพพาน มิใช่สิ่งแยกจากสังสารวัฏ” รูป คือ ว่าง, ว่าง คือ รูป, นิพพานมิใช่สิ่งแยกจากสังสารวัฏ ถือเป็นแก่นสำคัญของปรัชญามหายาน โดยเฉพาะในสาย มัชยมิกะ ของพระนาคารชุน และแนว สุญญตา “นิพพานและสังสารวัฏ มิใช่สองสิ่งที่แยกจากกันโดย

แท้จริง” เพราะทั้งสอง ว่างจากความเป็นตัวตนแท้ทั้งสิ้น^{๒๗} หมายถึง สิ่งทั้งปวงรวมทั้ง “นิพพาน” และ “สังสารวัฏ” ไม่มี อัตตะ (ไม่มีความมีตัวตนโดยแท้) สิ่งทั้งหลาย อิงอาศัยกัน เกิดขึ้น (ปฏิเสธสมุปบาท) จิตที่หลงเข้าใจว่าสังสารวัฏมียุอยู่จริง เกิดทุกข์จิตที่ตื่นรู้ว่า ทุกสิ่ง “ว่าง” โดยเนื้อแท้=พ้นทุกข์ ดังนั้น...นิพพาน ไม่ใช่ที่ใด แต่คือ “ปัญญาเห็นแจ้งว่า สังสารวัฏก็ว่างเช่นกัน”

๑. ความเข้าใจพื้นฐานในมหายาน

๑) นิพพานไม่ใช่การหลบหนีจากโลก ในเถรวาท นิพพานคือการพ้นจากวัฏสงสาร ไม่กลับมาเกิดอีก แต่มหายานมองว่า “นิพพานไม่ได้อยู่แยกจากโลกนี้ แต่ “อยู่ท่ามกลางโลก” ผู้ที่บรรลุนิพพาน (พระโพธิสัตว์) ยังคงกลับมาในสังสารวัฏ ด้วยเมตตา เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์

๒) นิพพาน ความรู้แจ้งถึง สุนฺญตา แนวคิดหลักของมหายานคือ สุนฺญตา (สฺญตา) แปลว่า “ว่าง” ว่างจากอะไร ว่างจาก “ตัวตนถาวร” (อนัตตา) ว่างจาก “ความมีอยู่โดยตัวของมันเอง” ว่างจาก “การแยกขาดระหว่างเรา-เขา, นิพพาน-วัฏสงสาร” นิพพานจึงไม่ใช่ “ที่ไป” ตามทัศนะมหายาน คือ “ความตื่นรู้ว่าไม่มีอะไรที่ต้องหนีจากมันเลย” ทุกสิ่งเป็นเพียง “ธรรมชาติอันว่าง” นิพพานและสังสารวัฏ เป็นสิ่งเดียวกันโดยเนื้อแท้ แต่ต่างกันเพียงว่า บุคคลผู้หลงเห็นวัฏฏะเป็นจริง และผู้ตื่นรู้เห็นความว่างเท่านั้น”

๓) นิพพาน จิตเดิมแท้ (ธรรมกาย) ในสาย โยคาจารย์/จิตนิยม แนวคิดที่สำคัญคือ “จิตที่บริสุทธิ์มาแต่เดิม (ธรรมกาย)” คือ นิพพาน นิพพานจึง ไม่ใช่สิ่งที่ต้อง “ได้มา” แต่เป็นสิ่งที่ “คืนกลับไปเห็น” พระอัสสัมชะและวสุพันธุ กล่าวถึง “จิตเดิมแท้” ว่าทุกสรรพสัตว์มีพุทธภาวะ เมื่อกิเลสหมดไป จิตเดิมแท้จะเผยออก นั่นแหละคือ นิพพาน^{๒๘}

๔) นิพพานของพระโพธิสัตว์ ไม่ใช่การดับขันธในแนวโพธิสัตว์ มหายานเน้นว่า ผู้ที่ตื่นรู้ถึงนิพพานจะไม่รับเข้าสู่ปรินิพพานส่วนตัว แต่เลือกที่จะอยู่ในวัฏฏะ เพื่อโปรดสรรพสัตว์ไปจนหมดก่อน นี่คือ “นิพพานที่มีเมตตาธรรม” (นิพพานโพธิสัตว์) ต่างจากนิพพานแบบอรหันต์ที่ “ดับขันธ ไม่เกิดอีก” นิพพานในคติของมหายาน คือ ความบริสุทธิ์ที่ไม่แยกตัวจากภารกิจเมตตาธรรม^{๒๙}

^{๒๗} ปรัชญาปารมิตาหฤทัยสูตร, (摩訶般若波羅蜜多心經), “พระสูตรอันเป็นหัวใจแห่งปฏิบัติอันยอดเยี่ยมแห่งความรู้แจ้ง” (แปลโดยพระกุมารชีพ), [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <https://chatgpt.com>, Artificial Intelligence, เข้าถึงเมื่อ 25 เมษายน 2568.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, เข้าถึงเมื่อ 25 เมษายน 2568.

^{๒๙} อวตังสกสูตร หรือ พุทธาวตังสกมหาไวปุถยสูตร, เสถียร โพนินันทะ, ปรัชญามหายาน, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), เอกสารอัดสำเนา, มปน.

แนวคิดที่ว่า “ผู้ที่ตื่นรู้ถึงนิพพาน จะไม่รีบเข้าสู่ปรินิพพานส่วนตัว” สะท้อนถึงความเข้าใจที่เกี่ยวกับ ความกรุณาอันไม่มีประมาณ และเป้าหมายสูงสุดของมหายานที่ต่างจากแนว อรหันต์ในเถรวาท เพราะตระหนักว่านิพพานไม่แยกจากวิญญูะ มีจิตแห่งกรุณา ไม่เพียงต้องการ พ้นตน เห็นว่าทุกสรรพสัตว์มีพุทธภาวะ จึงอยู่เพื่อเกื้อกูลให้ทุกดวงจิตได้ตื่นรู้เช่นกัน นี่คือเหตุผล ที่พระโพธิสัตว์ยิ่งใหญ่กว่า “ผู้พ้นแล้ว” เพราะท่าน ไม่ละทิ้งแม้ผู้ที่ยังหลงผิดที่สุด

สรุปรูปนิพพานในพุทธมหายาน” คือ ภาวะแห่งการตื่นรู้ถึงความว่างโดยสิ้นเชิง (สุญญ ตา) การหลุดพ้นจากความยึดถือทั้งฝ่ายโลกและฝ่ายธรรม ไม่แยกตัวจากโลก แต่รวมทุกสรรพสิ่ง ด้วยกรุณาอันยิ่งใหญ่ ผู้บรรลุนิพพานในมหายานจึง มีใช้ผู้หนีจากโลก แต่เป็นผู้เข้าใจโลกอย่างลึก ที่สุด และดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์

เปรียบเทียบแนวคิดเรื่อง นิพพาน กับวิญญูะ

แนวคิดทั่วไป	แนวคิดมหายาน
นิพพาน = ออกจากวิญญูะ	นิพพาน = เห็นวิญญูะเป็นสุญญตา
ต้องไปถึงนิพพาน	ต้องเห็นว่าทุกขณะคือนิพพานถ้าจิตว่าง
สังสารวัฏคือปัญหา	การเห็นว่าสังสารวัฏมีตัวตนคือปัญหา
นิพพานเป็นที่ปลายทาง	นิพพานคือความตื่นรู้ต่อ “ธรรมชาติของสิ่งที่เป็น”

สรุปรูปนิพพานในมหายาน กับ เถรวาท

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
นิยามนิพพาน	ดับกิเลส ดับขันธ ไม่เกิดอีก	การตื่นรู้ถึง “ความว่าง” พุทธภาวะ
มุมมองต่อสังสารวัฏ	เป็นที่ควรพ้นออกจาก	เป็นสนามแห่งกรุณา
เป้าหมายสูงสุด	นิพพานส่วนตน (พระอรหันต์)	นิพพานผ่านการเป็นพระโพธิสัตว์
การปฏิบัติ	อริยมรรคมีองค์ ๘	ปฏิบัติบารมี ๖ (หรือ ๑๐), เจริญโพธิจิต
ลักษณะของนิพพาน	สงบ เย็น สันติ	ตื่นรู้ เห็นความว่าง พุทธภาวะสมบูรณ์

๕.๑๐ แนวคิดและการปฏิบัติเรื่องพิธีกรรม

พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการแสดงออกถึงการเคารพ และนอบน้อมต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งมีลักษณะเป็นการทำกิจกรรมทางศาสนาเพื่อเสริมสร้าง สมานใจและจิตใจที่บริสุทธิ์ รวมถึงเป็นการยึดมั่นในหลักคำสอนของพระพุทธองค์ โดยพิธีกรรม เหล่านี้ถือว่าการบูชาหรือสักการะพระพุทธเจ้าในลักษณะหนึ่งตามที่เราเข้าใจ และพิธีกรรม

เป็นพิธีที่เน้นไปที่ความศรัทธาเพื่อการฝึกฝนจิตใจให้สงบ และนำไปสู่การบรรลุธรรม พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนานี้มีบทบาทสำคัญในทางพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวันก็สำคัญไม่แพ้กัน เช่น การรักษาศีล การทำสมาธิ หรือการมีสติในทุกกิจกรรม การปฏิบัติในชีวิตจริงจะช่วยเสริมให้พิธีกรรมที่ทำเป็นเครื่องมือในการพัฒนาจิตใจและพัฒนาความเข้าใจในธรรมได้ดียิ่งขึ้น

๕.๑๐.๑ แนวคิดหลักของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา

๑) การเคารพและนอบน้อม พิธีกรรมในพระพุทธศาสนามีความสำคัญในการเคารพพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ โดยการทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น การสวดมนต์ การบูชา การทำบุญ หรือการเวียนเทียน ล้วนแล้วแต่เป็นการแสดงออกถึงความเคารพในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์

๒) การพัฒนาจิตใจและสมาธิ พิธีกรรมหลายอย่าง เช่น การนั่งสมาธิ การทำวัตรต่างๆ เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการฝึกจิตใจให้มีความสงบและมั่นคง การทำบุญหรือการสร้างกุศลก็มักจะมีผลช่วยให้จิตใจของผู้ทำเกิดความสะอาด และสามารถไปสู่การเข้าใจธรรมะได้ดีมากยิ่งขึ้น

๓) การตระหนักรู้ในอริยสัจ การทำพิธีกรรมเป็นอีกวิธีหนึ่งในการตระหนักถึงความจริง ๔ ประการที่พระพุทธเจ้าทรงสอน ได้แก่ ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, และมรรค โดยพิธีกรรมช่วยเสริมสร้างการมีสติในชีวิตประจำวัน เพื่อให้เข้าใจความจริงในทุกข์และหนทางหลุดพ้น

สรุป พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาไม่ได้มีเป้าหมายแต่งเพียงการบูชาหรือสักการะพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ยังมีมุ่งไปเพื่อการฝึกฝนและพัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติให้มีสมาธิ มีสติ และอยู่ในแนวทางของการบรรลุธรรม การทำพิธีกรรมที่ถูกต้องจึงมีบทบาทสำคัญในการช่วยเสริมสร้างศรัทธา และเพื่อให้เกิดความสงบในจิตใจ และทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงธรรมได้ในที่สุด

๕.๑๐.๒ พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท พิธีกรรม ในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การกระทำหรือกิจกรรมที่จัดขึ้นตามแบบแผนประเพณีทางศาสนา เพื่อเป็นการแสดงความเคารพ สักการะ หรือระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ รวมถึงการเสริมสร้างศรัทธาและพัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติ พิธีกรรมไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา แต่เป็น “เครื่องมือ” ที่ช่วยฝึกจิตใจให้พร้อมต่อการเข้าถึงธรรม

๑. ความหมายทั่วไปของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พิธีกรรม ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง การกระทำตามแบบแผนหรือลำดับขั้นตอนทางศาสนา ซึ่งจัดขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ด้านจิตใจ จริยธรรม และการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัย (พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) โดยในพระพุทธศาสนา เถรวาท ซึ่งถือว่าเป็นแนวทางที่รักษาไว้ซึ่งคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด พิธีกรรมจึงไม่ได้เน้นเรื่องความเชื่อทางไสยศาสตร์หรืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ แต่จะมุ่งเน้นที่ “การฝึกจิต” และ “การยึดหลักกรรม” เป็นสำคัญ

๒. ความหมายเชิงจิตวิทยาของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ความหมายเชิงจิตวิทยาของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท นอกจากจะมีความหมายทางศาสนาและจริยธรรมแล้ว ยังมี บทบาทสำคัญทางจิตวิทยา ในการช่วยพัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติ เสริมสร้างความสงบ ความมั่นคงทางอารมณ์ และเป็นแนวทางในการปรับตัวต่อชีวิตและปัญหาต่างๆ เช่น

๑) พิธีกรรมช่วยสร้าง “ความมั่นคงทางจิตใจ” ในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง และมีความไม่แน่นอน พิธีกรรม เช่น การสวดมนต์ การกราบพระ หรือการเวียนเทียน เป็นกิจกรรมที่มีแบบแผนชัดเจน ทำให้จิตใจของผู้ปฏิบัติรู้สึก มั่นคง ปลอดภัย และมีจุดยึดเหนี่ยว เช่น ในยามทุกข์ คนจำนวนมากมักหันไปหาการสวดมนต์หรือไปวัด เพื่อให้ใจสงบขึ้น

๒) พิธีกรรมส่งผลต่อ “อารมณ์และพฤติกรรม” พิธีกรรมหลายอย่าง เช่น การกราบพระ การสวดมนต์ การเจริญเมตตาภาวนา มีผลต่อระดับอารมณ์ของผู้ปฏิบัติ ทำให้รู้สึกสงบ ผ่อนคลาย ลดความเครียด และเกิดความรู้สึกเชิงบวก เช่น ความรัก ความเมตตา หรือความเสียสละ ทางจิตวิทยาเรียกว่า “catharsis” หรือการปลดปล่อยความรู้สึกภายในอย่างสร้างสรรค์

๓) พิธีกรรมช่วยให้เกิด “การปรับตัวทางจิตใจ” เมื่อเผชิญกับการสูญเสีย ความเศร้า หรือความเปลี่ยนแปลง เช่น การจากลาในงานศพ หรือการบวชในช่วงชีวิตเปลี่ยนแปลง พิธีกรรมจะทำหน้าที่เป็น “กระบวนการเยียวยา” ทางจิตใจ และช่วยให้บุคคลยอมรับความจริงได้ง่ายขึ้น เป็นรูปแบบของ “การยอมรับและปล่อยวาง” ที่ช่วยลดความทุกข์ในจิตใจ

๔) พิธีกรรมสร้าง “แรงจูงใจเชิงบวก” การเข้าร่วมพิธีกรรมกับผู้อื่น เช่น การทำบุญร่วมกัน การเวียนเทียน หรือฟังธรรมในวันธรรมสวนะ ช่วยให้เกิดแรงจูงใจร่วมทางสังคม เกิดความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม และส่งเสริมพฤติกรรมเชิงศีลธรรม เช่น ความเมตตา การให้ความเสียสละ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดทางจิตวิทยาสังคม (Social Psychology)

สรุป (เชิงจิตวิทยา) พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีบทบาทสำคัญในเชิงจิตวิทยา เพราะช่วยสร้างสมดุลทางอารมณ์ เสริมสร้างสติและสมาธิ เยียวยาความทุกข์ใจ และเป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองไปสู่จิตใจที่สงบ เย็น และเป็นอิสระ กล่าวได้ว่า พิธีกรรมไม่ใช่แค่ “กิจกรรมศักดิ์สิทธิ์” แต่คือ “กระบวนการเยียวยาและฝึกจิต” ที่มีพลังเชิงจิตวิทยาสูงมากในชีวิตชาวพุทธ

๒. ความหมายเชิงปรัชญาของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในเชิงปรัชญา พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้ถูกมองว่าเป็นเพียงกิจกรรมเชิงศาสนาที่ต้องทำตามประเพณี แต่เป็น กระบวนการทางจิตวิญญาณที่สัมพันธ์กับหลักธรรมและเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ ความหลุดพ้นจากความทุกข์ (นิพพาน)

๑) พิธีกรรมเป็น “สื่อกลางสู่ธรรมะ” ในเชิงปรัชญาพุทธ พิธีกรรมถือเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องมือ ที่นำผู้ปฏิบัติจาก “รูปธรรม” (สิ่งที่จับต้องได้ เช่น การกราบไหว้ การจุดเทียน) ไปสู่ “นามธรรม” (สิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น สติ สมาธิ ปัญญา) พิธีกรรมจึงเป็น สะพานจากโลกแห่งความยึดติด สู่โลกแห่งปัญญาและการปล่อยวาง

๒) พิธีกรรมคือ “การฝึกให้ตื่นรู้” ในปรัชญาเถรวาท ชีวิตมนุษย์อยู่ภายใต้กฎของ “ไตรลักษณ์” คือ อนิจจัง (ไม่เที่ยง), ทุกขัง (เป็นทุกข์), อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) พิธีกรรม เช่น การสวดอธิษฐานในงานศพ หรือการบวช จึงทำหน้าที่เป็น บทเรียนทางปรัชญา ให้เราตระหนักถึงความจริงของชีวิต และพัฒนาความเข้าใจในธรรมชาติของความเป็นอยู่ นี่คือนวนคิด “ปัญญาเห็นธรรม” ซึ่งไม่ใช่แค่การรู้ แต่เป็นการ ตื่นรู้ ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น

๓) พิธีกรรมเน้นที่ “เจตนา” ไม่ใช่แค่รูปแบบ ปรัชญาพุทธเถรวาทให้ความสำคัญกับ เจตนา (เจตนา ภิกขเว กัมมัง วทามิ) ดังนั้น การทำพิธีกรรม เช่น การถวายสังฆทาน หรือการกราบพระ จะมีคุณค่าก็ต่อเมื่อมีเจตนาอันบริสุทธิ์ ไม่ใช่ทำเพราะความเคยชินหรือเพื่อหวังผลตอบแทน พิธีกรรมจึงเป็น กระบวนการฝึกจิตให้มีเจตนาถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์แห่งมรรค

๔) พิธีกรรมไม่ใช่จุดจบ แต่เป็นจุดเริ่มของการปฏิบัติธรรม ในเชิงปรัชญา พิธีกรรมจึงไม่ใช่เป้าหมายสุดท้าย แต่เป็นเพียง เครื่องมือเบื้องต้น ที่ช่วยปรับจิตใจให้พร้อมสำหรับการเข้าสู่การปฏิบัติในระดับสูงขึ้น เช่น การเจริญสติ การภาวนา และการพิจารณาธรรม นวนคิดนี้สอดคล้องกับหลัก มัชฌิมาปฏิปทา (ทางสายกลาง) ที่ไม่ยึดติดกับรูปแบบ แต่ใช้รูปแบบให้เกิดประโยชน์

๕) พิธีกรรมกับการปล่อยวาง (วิมุตติ) ในที่สุด ปรัชญาของพระพุทธศาสนาเถรวาทมุ่งสู่การ “วิมุตติ” หรือการหลุดพ้นจากความยึดติดในทุกสิ่ง แม้แต่ในพิธีกรรมเองก็ไม่ควรยึดติด หากผู้ปฏิบัติหลงในรูปแบบพิธีกรรมโดยไม่เข้าใจแก่นธรรม ก็ย่อมไม่สามารถเข้าถึงเป้าหมายแท้จริงของพระพุทธศาสนาได้ ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า “ธรรมวินัยนี้ เปรียบเสมือนเรือข้ามฟาก มิใช่ของที่ควรแบกไว้”

สรุป (เชิงปรัชญา) พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือเครื่องมือทางจิตวิญญาณที่ช่วยนำจิตใจของผู้ปฏิบัติให้ก้าวจากความยึดมั่นในรูปธรรม สู่การเข้าใจธรรมชาติของความเป็นจริง ผ่านการฝึกสติ สมาธิ และปัญญา พิธีกรรมมีคุณค่าก็ต่อเมื่อเข้าใจเจตนาและหลักเหตุผล ไม่ยึดติดในรูปแบบ และใช้เป็นแนวทางเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ (นิพพาน) ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามแนวปรัชญาพุทธ

๓. จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑) เป็นเครื่องเตือนสติ และระลึกถึงพระรัตนตรัย พิธีกรรมในพุทธศาสนา เช่น การสวดมนต์ การกราบไหว้ การเวียนเทียน มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ปฏิบัติได้ระลึกถึง “พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์” ซึ่งเป็นที่พึ่งทางจิตใจ และเป็นแบบอย่างของความดีงาม การระลึกถึงพระรัตนตรัยช่วยเสริมศรัทธาและทำให้จิตใจแน่วแน่ ไม่หลงทาง เช่น การสวด “พุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ” เป็นการตั้งใจรำลึกถึงคุณความดีของพระรัตนตรัย

๒) เสริมสร้างศรัทธาและความมั่นใจในพระธรรม พิธีกรรมมีส่วนช่วยให้คนเกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะกับผู้ที่ยังไม่เข้าใจธรรมะลึกซึ้ง การมีพิธีกรรมที่จับต้องได้ เช่น การทำบุญ การตักบาตร การถวายสังฆทาน ช่วยให้ผู้คนเริ่มเชื่อมโยงกับหลักธรรม และเปิดใจรับการปฏิบัติในระดับที่ลึกซึ้ง เช่น การภาวนา ศรัทธาเป็นฐานสำคัญของการปฏิบัติธรรม หากไม่มีศรัทธา การเจริญสติหรือสมาธิก็จะไม่มั่นคง

๓) ฝึกวินัยทางกายและใจ พิธีกรรมต่าง ๆ ต้องอาศัยระเบียบวินัย เช่น การนั่งสงบ ฟังพระสวด น้อมจิตระลึกถึงธรรม การกระทำเหล่านี้เป็นการฝึกให้ผู้ปฏิบัติมีสมาธิ ใจอยู่กับปัจจุบัน ไม่ฟุ้งซ่าน ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของพระพุทธศาสนา คือ “การฝึกจิต” ให้หลุดพ้นจากกิเลส การทำวัตรเช้า-เย็นในวัด เป็นการฝึกสติและวินัยทางจิตอย่างต่อเนื่อง

๔) เป็นสื่อกลางในการเรียนรู้และเข้าใจธรรม หลายพิธีกรรมแฝงด้วยคำสอน เช่น การสวดอภิธรรมในงานศพ ที่มีการอธิบายเรื่อง “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา” ช่วยให้ผู้ฟังตระหนักถึงความไม่เที่ยงของชีวิต หรือพิธีบวช ที่ไม่ใช่แค่เปลี่ยนสถานะทางกาย แต่คือการเตือน

ให้รู้ว่าควรสละความยึดติดและเริ่มฝึกตนตามแนวทางธรรม พิธีกรรมจึงไม่ใช่แค่ “รูปแบบ” แต่เป็น “เครื่องสื่อธรรมะ” อย่างแยบยล

๕) สร้างความสัมพันธ์ในสังคม และร่วมรักษาพระศาสนา ในวิถีชาวพุทธ พิธีกรรมเป็นกิจกรรมร่วมกันของครอบครัว ชุมชน และสังคม เช่น การทอดกฐิน การทำบุญบ้าน การเวียนเทียนในวัด จึงไม่ได้เสริมแต่ด้านจิตใจส่วนตัว แต่ยังช่วยหล่อหลอมจิตสำนึกในเรื่อง ความเสียสละ ความมีน้ำใจ และการอยู่ร่วมกันอย่างมีศีลธรรม ทำให้พุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นเรื่อง “ส่วนตัว” แต่กลายเป็น “วิถีชีวิตของสังคม”

๖) เป็นทางผ่านสู่การปฏิบัติที่ลึกซึ้ง พิธีกรรมอาจเริ่มต้นจากความศรัทธา แต่หากเข้าใจและปฏิบัติต่อเนื่องจะกลายเป็นจุดเริ่มของการพัฒนาจิต เช่น คนที่เริ่มจากการฟังธรรม อาจไปสู่การเจริญสมาธิ และสุดท้ายเกิดปัญญาเห็นธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา เปรียบเสมือน “ประตู” ที่นำไปสู่ “เส้นทางแห่งการพ้นทุกข์”

สรุป พิธีกรรมในพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ใช่แค่กิจกรรมที่ทำตามประเพณีหรือศรัทธาแบบมกาย แต่เป็น “เครื่องมือสำคัญ” ในการปลูกฝังสติ ศรัทธา วินัย และปัญญา เพื่อพัฒนาจิตใจ และนำไปสู่การเข้าใจธรรมะและการหลุดพ้นจากทุกข์ในที่สุด

พิธีกรรมสำคัญในพุทธเถรวาท

พิธีกรรม	ความหมาย/วัตถุประสงค์
การสวดมนต์	เสริมสติ สมาธิ ระลึกถึงพระธรรมคำสอน
การเวียนเทียน	ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในวันสำคัญ
การบวช	ฝึกปฏิบัติธรรม ถือศีล สละโลก
การทำบุญตักบาตร	สร้างกุศลและส่งเสริมการให้
การถวายสังฆทาน	ถวายสิ่งของจำเป็นแก่พระสงฆ์ โดยไม่เจาะจง
การปลงศพ/สวดอภิธรรม	สอนธรรมเรื่องอนิจจัง ความตาย และกรรม

เป้าหมายแท้จริงของพิธีกรรมในเถรวาท พิธีกรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีเป้าหมายเพื่อ ช่วยพัฒนาจิตใจของผู้ปฏิบัติให้อยู่ในหนทางแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์ หรือที่เรียกว่า “นิพพาน” โดยไม่หลงติดอยู่ในรูปแบบของพิธีเท่านั้น แต่ต้องเข้าใจความหมาย และใช้เป็น “สะพาน” ไปสู่การปฏิบัติธรรมที่แท้จริง เช่น ศีล สมาธิ และปัญญา

สรุป พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ รูปแบบภายนอกที่ช่วยอบรมภายใน เป็นเครื่องมือฝึกจิตให้มีสติ มีศรัทธา และเข้าใจหลักธรรม ซึ่งจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ไม่ใช่เพียงพิธีที่ทำตามๆ กัน แต่ต้องมีเจตนาและปัญญากำกับ

๕.๑๐.๓ พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน

ความเข้าใจเบื้องต้น พระพุทธศาสนานิกายมหายาน (大乘佛教 - มหายาน แปลว่า “ยานใหญ่”) มีจุดเด่นคือมุ่งสู่การ บรรลุธรรมเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลาย ไม่ใช่เพื่อความพ้นทุกข์ของตนเองเท่านั้น จึงส่งเสริมให้เกิด “โพธิจิต” คือ จิตแห่งการมุ่งบรรลุโพธิญาณแบบพระโพธิสัตว์ พิธีกรรมในมหายาน จึงมีบทบาทเป็นทั้ง “เครื่องมือฝึกจิต” และ “วิธีเชื่อมต่อกับพระโพธิสัตว์” เพื่อหล่อเลี้ยงศรัทธาและจิตใจผู้ปฏิบัติ

๑. ความหมายของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน คือ การกระทำที่มีรูปแบบแบบแผนตามแนวคำสอนของพุทธมหายาน เพื่อเสริมสร้างศรัทธา สื่อธรรมะ และฝึกฝนจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เข้าถึง “โพธิจิต” (จิตแห่งการตรัสรู้เพื่อผู้อื่น) ต่างจากเถรวาทที่เน้นการบรรลุนิพพานเพื่อพ้นทุกข์ส่วนตน มหายานเน้น “พระโพธิสัตว์ธรรม” คือ การบรรลุธรรมเพื่อนำผู้อื่นให้พ้นทุกข์ด้วย

๒. จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมในมหายาน ๑) เสริมสร้างโพธิจิต ปลูกจิตใจแห่งความเสียสละเพื่อสรรพสัตว์ ๒) สร้างความสัมพันธ์กับพระโพธิสัตว์ เช่น พระอวโลกิเตศวร พระมัญชุศรี เพื่อขอพร ขอธรรมะ หรือเป็นแรงบันดาลใจ ๓) ฝึกสมาธิและสติ ผ่านการสวดมนต์ ทำสมาธิ และการภาวนาแบบมีภาพลักษณ์ ๔) สร้างบุญกุศลเพื่อผู้อื่น ไม่ใช่เพื่อตนเองเท่านั้น เป็นการสืบสานพุทธศาสนาในระดับชุมชน สร้างความสามัคคีและความมีศรัทธาร่วมกัน

๓. ลักษณะของพิธีกรรมในมหายาน ๑) มีความหลากหลายและยืดหยุ่นสูง มีทั้งแบบเน้นสวดมนต์ แบบนั่งสมาธิ แบบพิธีสงฆ์ หรือแม้แต่พิธีแบบ “ตันตระ” ที่มีมนตราและภาพลักษณ์ ๒) เน้นการภาวนาพระนาม เช่น การสวดพระนาม “อมิตาภะพุทธะ” (ในนิกายสุขาวดี) เพื่อหวังเกิดในแดนสุขาวดี (แดนพุทธ) ๓) ใช้มนตราและมณฑล มีการใช้มนต์ (มนตรา) คาถาศักดิ์สิทธิ์ หรือ “มณฑล” (Mandala) เป็นสัญลักษณ์แห่งจิตและจักรวาล เพื่อฝึกสมาธิและเข้าถึงความจริงสูงสุด ๔) การใช้สัญลักษณ์รูปเคารพ มีรูปพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าหลายปางมากกว่านิกายเถรวาท เช่น พระอวโลกิเตศวร พระตารา พระอมิตาภะ ฯลฯ

พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน

พิธีกรรม	ความหมาย/จุดประสงค์
การสวดมนต์ “นามอมิตาภะ”	เพื่อระลึกถึงพระอมิตาภะ หวังเกิดในแดนสุขาวดี
พิธีโพธิสัตว์ปณิธาน	แสดงความตั้งใจบำเพ็ญเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์
พิธีภาวนาพระตาราเซียว	เพื่อขอพลังใจ ความคุ้มครอง และปัญญา
การสร้างมณฑล (Mandala)	เป็นการจำลองจักรวาลแห่งธรรมะ เพื่อใช้ฝึกจิต
พิธีถวายไฟ (Fire Offering Ritual)	เพื่อชำระจิตใจ อุทิศบุญแก่สรรพสัตว์
พิธีอุทิศบุญให้ผู้ตาย	คล้ายสวดอภิธรรม แต่มหายานจะเน้นการสวดมนต์ช่วยให้ผู้ตายพ้นทุกข์

ลักษณะที่ต่างจากเกรวาท

จุดเปรียบเทียบ	มหายาน	เกรวาท
จุดมุ่งหมาย	บรรลุธรรมเพื่อผู้อื่น (โพธิสัตว์)	หลุดพ้นส่วนตน (อรหันต์)
การใช้รูปเคารพ	มีหลายพระโพธิสัตว์/พุทธะ	ยึดพระพุทธเจ้าองค์เดียวเป็นหลัก
วิธีสวดมนต์	ใช้มนตรา/พระนาม เช่น “โอม มณี ปัทเม หุม”	ใช้บาลี เช่น “อิติปิโส ภควา”
ภาพลักษณ์/สัญลักษณ์	มณฑล ธงมนต์ รูปพระต่าง ๆ	เรียบง่าย เน้นคำสอนตรง

สรุป พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน คือกิจกรรมทางจิตวิญญาณที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเสริมโพธิจิต ฝึกสมาธิ สร้างบุญกุศล และเชื่อมโยงกับพระโพธิสัตว์ เพื่อการช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากทุกข์ โดยมีรูปแบบพิธีกรรมที่หลากหลาย ยืดหยุ่น และเต็มไปด้วยสัญลักษณ์ทางธรรมะ

ตัวอย่างพิธีกรรมที่สำคัญ มหายาน

พิธีกรรม	ความหมายลึกซึ้ง
การสร้างมณฑล	สัญลักษณ์ของจักรวาลทางธรรมะ ใช้ในการฝึกจิตให้อยู่กับศูนย์กลางแห่งความรู้อย่าง
การอุทิศบุญ	ไม่เพียงหวังผลแก่ตน แต่แสดงถึงกรุณาต่อสรรพสัตว์
การภาวนาโพธิสัตว์	การขอพรและแรงบันดาลใจจากพระโพธิสัตว์ เพื่อบำเพ็ญคุณธรรมตามแบบอย่าง
พิธีชำระจิต	การชำระภาพและชำระบาปกรรมทางจิตใจ ผ่านการสวดมนต์และภาวนา

ความแตกต่างของพิธีกรรมระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

หัวข้อ	เถรวาท	มหายาน
จุดมุ่งหมายของพิธีกรรม	เพื่อฝึกจิต สร้างสติสมาธิ และบำเพ็ญบุญเพื่อนำไปสู่ความหลุดพ้นของตนเอง (นิพพาน)	เพื่อบ่มเพาะโพธิจิต สร้างบุญเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ และเข้าถึงพุทธภูมิ
บทบาทของพิธีกรรม	เป็นเครื่องมือฝึกจิต สร้างสมาธิ และระลึกถึงพระธรรม	เป็นการเชื่อมโยงกับพระโพธิสัตว์ สื่อธรรมะ และสร้างพลังจิตวิญญาณ
ลักษณะของพิธีกรรม	เรียบง่าย ยึดหลักคำสอนดั้งเดิม เน้นคำบาลี และรูปแบบดั้งเดิม	หลากหลาย มีรูปแบบศิลป์ มนตรา มณฑล และพิธีกรรมทางตันตระ
เนื้อหาที่สวด	คำสอนจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี เช่น “อิติปิโส...”	การสวดพระนามพุทธะ มนตรา เช่น “โอม มณี บัทเม หุม” และพระสูตรมหายาน
พระพุทธรูปและรูปเคารพ	มักเป็นพระพุทธรูปปางประวัตินิ (พระโคตมพุทธเจ้า)	มีหลายพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ เช่น พระอมิตายะ พระอวโลกิเตศวร พระตารา
เจตนาในการทำพิธีกรรม	มุ่งฝึกตนเพื่อพ้นทุกข์ส่วนตน (อรหันต์)	มุ่งบรรลुरुธรรมเพื่อช่วยสรรพสัตว์ (โพธิสัตว์)
การใช้สัญลักษณ์	ใช้น้อย มีแค่รูปพระ รัตนตรัย และของถวายพื้นฐาน	ใช้มาก เช่น มณฑล (Mandala), ธงมนต์, สัญลักษณ์ทางตันตระ ฯลฯ
พิธีกรรมเด่น	ตักบาตร ทำบุญ สวดมนต์วันพระ งานศพ งานบวช	สวดมนต์พระนาม สร้างมณฑล ภาวนา โพธิสัตว์ พิธีอุทิศบุญแด่สรรพสัตว์
แนวคิดเรื่องโลกหลังความตาย	ย้ำเรื่องกฎแห่งกรรมและการเวียนว่าย (สังสารวัฏ)	มีแนวคิดเรื่องแดนพุทธ เช่น สุขาวดี และการไปเกิดในแดนแห่งพระโพธิสัตว์
บทบาทของพิธีกรรมในชุมชน	เน้นเสริมศีลธรรม ความสงบ เรียบง่ายในสังคมชาวพุทธ	สร้างพลังจิตใจรวม สื่อถึงเมตตาและการรวมพลังแห่งโพธิจิตในหมู่ชน

สรุป “เถรวาท” เน้นเรียบง่าย ฝึกตน สืบทอดคำสอนดั้งเดิม เน้นหลุดพ้นของตน “มหายาน” เน้นสัญลักษณ์ ศรัทธา เมตตา พิธีกรรมคือพลังแห่งโพธิจิตเพื่อผู้อื่น

(รายละเอียดส่วนพิธีกรรมจะได้ขยายต่อในบทที่ ๘)

สรุปท้ายบท

ลักษณะทั่วไปของเถรวาท ยึดตามคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก ภาษาบาลี ในเถรวาทอริยสัจ ๔ ถูกมองเป็น “ธรรมะที่เป็นจริง” ที่พระพุทธเจ้าค้นพบ ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นเป้าหมายคือ “รู้ทุกข์โดยตรง” เพื่อดับเหตุแห่งทุกข์ ดับต้นเหตุ นิพพาน วิธีปฏิบัติ สติปัฏฐาน ๔, วิปัสสนาญาณ, พิจารณาไตรลักษณ์ของรูป-นาม “เห็นทุกข์ รู้แจ้งด้วยวิปัสสนา พันทุกข์ของตน”เป้าหมาย มุ่งเน้นการปฏิบัติเพื่อบรรลุ นิพพานส่วนตน (ออร์ทันต์) ก่อนแล้วจึงสอนผู้อื่น

ในมหายานเน้นความกรุณา ความว่าง และการช่วยเหลือสรรพสัตว์ มหายานอธิบายอริยสัจ ๔ ว่ายังเป็นแก่นธรรม แต่ตีความในแง่ สุนฺญตา (ความว่าง) ทุกข์เกิดจากความไม่เข้าใจว่า “สรรพสิ่งว่างจากตัวตน” นำไปสู่การยึดมั่นผิดๆ การดับทุกข์จึงเน้นการ รู้แจ้งสุนฺญตา + ปฏิบัติโพธิจิตเพื่อตรัสรู้เพื่อผู้อื่น “เข้าใจทุกข์ด้วยปัญญาแห่งความว่าง เพื่อช่วยให้พ้นทุกข์ทั้งตนและผู้อื่น” นี่คือการสอนหรือการเข้าใจอริยสัจ ๔ ในทัศนะของมหายาน เป้าหมายของมหายานคือ มุ่งสู่ พระโพธิสัตว์ และ พระพุทธเจ้า เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์

แนวคิดเรื่องอนัตตา (เถรวาท) และสุนฺญตา (มหายาน) แม้จะมีจุดเริ่มคล้ายกัน คือ การปฏิเสธความเป็น “ตัวตนถาวร” แต่มีการอธิบายและขยายความแตกต่างกันในเชิงลึก ในเถรวาทอธิบายความหมายของอนัตตาว่าไม่มีสิ่งใดในโลกที่เรียกว่า “ตัวเรา” หรือ “ของเรา” อย่างแท้จริง ปฏิเสธ อัตตา หรือ “ตัวตนถาวร” ที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ความเข้าใจอนัตตาเป็นกุญแจสำคัญในการหลุดพ้นจากทุกข์ เป้าหมาย การละความยึดมั่นในตัวตน (อัตตาทิฏฐิ) เพื่อเข้าสู่ นิพพาน ในมหายานอธิบายความหมายของสุนฺญตาว่า สรรพสิ่งทั้งหลายว่างจากความมีอยู่โดยตัวมันเอง (ไม่มี “ตัวตนที่เป็นสาระ” หรือ สภาวะธรรมแท้) ขยายจากอนัตตา ไปสู่ “ความว่างของทุกสิ่ง” (รวมถึงธรรมะ) เป้าหมาย: เข้าถึงปัญญาปรมาตฺถ์ (ปัญญารู้แจ้งความว่าง) เพื่อหลุดพ้นจากการยึดติดทั้งหมด.

บทที่ ๖

สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์

๔ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ

๔ เสถียร สระทองให้

ความนำ

สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สะท้อนพัฒนาการทางความคิดในพระพุทธศาสนา โดยมีรากฐานมาจากการบำเพ็ญเพียรของ พระโคตมพุทธเจ้า ก่อนการตรัสรู้ ซึ่งทรงสั่งสมบารมีเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์เป็นเวลายาวนาน แนวคิดนี้ต่อมาได้รับการอธิบายและขยายความอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะในคติพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ที่ยกย่องพระโพธิสัตว์เป็นอุดมคติสูงสุดของการดำเนินชีวิตทางจิตวิญญาณ ในเชิงสถานะ พระโพธิสัตว์หมายถึงผู้มุ่งสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า โดยตั้งปณิธานบำเพ็ญคุณธรรมและปัญญาเพื่อการตรัสรู้ พร้อมทั้งอุทิศตนช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ มิใช่มุ่งความหลุดพ้นเฉพาะตนเท่านั้น ส่วนในด้านบทบาท พระโพธิสัตว์ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางแห่งพระมหากรุณา แสดงถึงอุดมคติของการประสาน “ปัญญา” กับ “ความเมตตา” ให้ดำเนินควบคู่กันในการปฏิบัติธรรม คติพระโพธิสัตว์จึงมีความสำคัญทั้งในเชิงปรัชญาและจริยธรรม กล่าวคือ เป็นแบบอย่างของการพัฒนาตนอย่างไม่แยกขาดจากสังคม และเป็นแรงบันดาลใจให้พุทธศาสนิกชนดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นพร้อมกัน ตัวอย่างที่ได้รับการเคารพอย่างกว้างขวาง ได้แก่ พระอวโลกิเตศวร ผู้เป็นสัญลักษณ์แห่งความกรุณาอันไม่มีประมาณ

ดังนั้น การศึกษาสถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ จึงช่วยให้เข้าใจมิติของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งการพัฒนามนุษย์ทั้งด้านปัญญา คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสรรพชีวิต อันเป็นอุดมคติที่หล่อหลอมการปฏิบัติและความเชื่อของชาวพุทธในหลายนิกายสืบมาจนถึงปัจจุบัน.

๖.๑ แนวความคิดของพระพุทธศาสนา

แนวความคิดของพระพุทธศาสนา เป็นแนวคิดที่ก้าวล้ำแนวความคิดในยุคใดๆ เรียกว่า เป็นยุคที่สูงสุดของแนวความคิดของมนุษย์ในโลกนี้ ทุกส่วนของหลักธรรมมุ่งไปสู่ความสงบสุขของชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง ปฏิบัติเมื่อไรก็ให้ผลเมื่อนั้นไม่จำกัดกาล แต่บุคคลในสังคมอีกมากที่ไม่อาจปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าได้ทั้งหมด ไม่เข้าใจหลักธรรมของพระพุทธศาสนาได้แจ่มแจ้ง ดังนั้นจึงมีความแตกต่างกันในศีลแตกต่างกันในทิวฐิ เป็นเหตุให้มีนิกายต่างๆ ซึ่งแนวความคิดของพระพุทธศาสนามหายานเป็นแนวคิดที่หลายอย่างที่เข้าใจได้ยาก ความแตกต่างทางความคิดระหว่างเถรวาทกับมหายานที่มีบางส่วนที่มีความคิดที่ไม่เห็นด้วย เช่น แนวความคิดเรื่องวินัย ฝ่ายเถรวาทจะเน้นยึดถือปฏิบัติตามพระวินัยเป็นอันดับแรก และยึดถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพื่อแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า ซึ่ง




เทพเจ้าทุกชั้นฟ้าขมมนกับอัญเชิญเทพบุตรโพธิสัตว์ ให้จุติมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า



พระนางสิริมหามายาทรงสนิมนิมิต

พระวินัยเป็นสิ่งสำคัญของเถรวาท แต่ฝ่ายมหายาน ไม่นับพระวินัยเป็นหลัก เพราะมหายานจะนับถือพระโพธิสัตว์ จะเน้นไปที่คุณธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ ส่วนแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ เป็นสิ่งสำคัญของฝ่ายมหายานเป็นอย่างมาก จะมุ่งสอนปฏิบัติการทำเพื่อบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์เพื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ส่วนเถรวาทเชื่อว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าได้ต้องขึ้นอยู่กับบุญญาบารมีหรือเป็นบุคคลพิเศษ จึงไม่ให้ความสำคัญเรื่องนี้มากนัก แต่จะเน้นการบรรลุธรรมตามที่พระองค์ได้ทรงเทศนาสั่งสอน และเรื่องสุดท้ายคือ เรื่องพระพุทธเจ้าเถรวาท ใน

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์  เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๕๗

ทั้งหมดนี้เป็นแนวคิดแตกต่างกันตามความเชื่อของแต่ละนิกายระหว่เถรวาทกับมหายาน จนกลายมาเป็นเนื้อหาการนำเสนอของความแตกต่างและทำความเข้าใจซึ่งประเด็นสำคัญ คือ แนวคิดพระโพธิสัตว์ แนวคิดพระวินัย และแนวคิดพระพุทเจ้า ซึ่งบางเรื่องอาจจะทำความเข้าใจได้ยาก จึงจะนำเสนอให้ผู้ศึกษาได้ศึกษาข้อมูลถึงหลักสำคัญๆ ต่อไป

๖.๒ พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนานั้นเป็นที่รู้กันดีว่าเป็นบุคคล หรือสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษที่กำลังบำเพ็ญบารมีอยู่ พระโพธิสัตว์ หรือ มหาสัตว์นั้นเป็นการเรียกจากคุณธรรมอันเป็นลักษณะเฉพาะของผู้บำเพ็ญเพื่อจุดมุ่งหมายในการตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทเจ้า การที่จะศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ให้เข้าใจแจ่มแจ้งดังนั้น ต้องศึกษาตามรูปศัพท์ว่ามีส่วนประกอบอย่างไร จากการศึกษาพบว่า คำว่า พระโพธิสัตว์ (Bodhisattva) เป็นภาษาสันสกฤต ถ้าเป็น ภาษาบาลีเขียนว่า “โพธิสตต” มาจากคำว่า พระ (ประเสริฐ สูงส่ง) + โโพธิ (ความรู้งแจ้ง การตรัสรู้) + สัตว์ หรือ สตต หมายถึงคนหรือสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีเพื่อจะตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณ เป็น พระพุทเจ้าในอนาคต ศัพท์ที่ใช้แทนคำว่า โพธิสัตว์ มีหลายศัพท์ เช่น พระมหาบุรุษ มหาสัตว์ และ พุทธังกูร เป็นต้น

๖.๒.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาท

ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทนั้นมีพระไตรปิฎก และอรรถกถา เป็นคัมภีร์หลักนอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่นักปราชญ์แต่งขึ้นมาเพื่ออธิบายบางหลักธรรมในพระไตรปิฎกอีกทอดหนึ่ง ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายคำศัพท์ ที่เกี่ยวข้องกับโพธิสัตว์เช่นคำว่า “โพธิ” คือการตรัสรู้ในที่นิกาย และมีขณิกนิกาย^๑ ให้ความหมายของคำว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึงสัตว์ผู้ฉลาด สัตว์ผู้จะตรัสรู้ หรือสัตว์ผู้มีใจฝึกฝนจดจ่ออยู่ในมรรคทั้ง ๔ คำว่า “โพธิ” เท่ากับมรรคทั้ง ๔ คือ โสตาปัตติมรรค, สกิทาคามิมรรค, อนาคามิมรรค, และอรหัตมรรค, ดังนั้น ผู้ที่ได้ชื่อว่าพระโพธิสัตว์นั้น จึงหมายถึงผู้ปฏิบัติตนด้วยใจแน่วแน่เพื่อบรรลุมรรค ๔ หรือปรารถนาบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ และนำหมู่สัตว์ข้ามโอฆสงสาร

^๑ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๗/๑๑, ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๑๙๙/๒๓๔.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๕๘

สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์^๒

นอกจากนี้ คำว่า “โพธิ” นั้น มาจากคำว่า “พุทฺธ ธาตุ” หมายถึง ตรัสรู้ เป็นชื่อเรียกพระพุทฺธเจ้า ผู้ที่ตรัสรู้สัจธรรม ทรงยังหมู่สัตว์ให้ตรัสรู้ทรงเป็นพระสัพพัญญู ทรงเห็นธรรมทั้งปวง เพราะไม่มีคนอื่นแนะนำ ฯลฯ^๓ แสดงว่า ความหมายของ “โพธิ” กับความหมายของพุทฺธ นั้นเป็นไปในทางเดียวกัน นอกจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้ว คัมภีร์อรรถกถายังมีการขยายความหมายของโพธิเป็นชื่อต้นไม้แห่งการตรัสรู้ ธรรมเช่น “โพธิรุกขมุเล”^๔ คือต้นไม้ที่พระโพธิสัตว์ใช้ในการประทับ เพื่อตรัสรู้ ธรรม จากนั้นต้นไม้ก็ได้รับขนานนามว่าต้นโพธิ์ นอกจากคำว่าพระโพธิสัตว์แล้ว ยังมีคำอื่นที่ใช้เรียกแทนพระโพธิสัตว์ เช่น คำว่ามหาบุรุษ ในทีฆนิกาย มหาวรรคได้กล่าวถึงธรรมชาติของพระโพธิสัตว์ไว้ ๑๖ ประการ ที่เป็นแบบเฉพาะของมหาบุรุษ หรือ พระโพธิสัตว์ เช่น พระโพธิสัตว์ มีสติสัมปชัญญะตลอด ตั้งแต่จติ จากสวรรค์ชั้นดุสิตจนถึงเสด็จลงสู่พรตกรรมของพระมารดา^๕

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย มีชาดกหลายเรื่องที่กล่าวถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ แต่จะใช้คำว่า พระมหาสัตว์แทน เช่นในชาดกเรื่องพระเวสสันดรเป็นต้น

“พระเวสสันดร ได้พระราชทาน พระนางมัทรี ให้เป็นทานแก่พราหมณ์ ขณะนั้นเมื่อพระมหาสัตว์ทรงบริจาต พระนางมัทรีให้เป็นทานเกิดความอัศจรรย์แผ่นดินก็หวั่นไหว พระนางมัทรีก็มีได้แสดงอาการเศร้าโศกเสียใจ ทรงเข้าใจดีในความตั้งใจของพระสามีที่รู้ซึ่ง คุณอันประเสริฐในการบริจาคนานในครั้งนี้”^๖

นอกจากพระไตรปิฎกแล้วยังมีนักวิชาการทางพุทธศาสนายุคปัจจุบัน ได้ให้ความหมายคำว่า โพธิสัตว์ เพิ่มเติมให้มีความหมายละเอียดมากขึ้น และเข้าใจง่ายในยุคปัจจุบัน เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายคำว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึงท่านผู้ที่จะได้ ตรัสรู้เป็น

^๒ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๒.

^๓ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๙๒/๕๕๑.

^๔ ตูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑๕๒

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗-๓๒/๑๑-๑๕.

^๖ ขุ.ชา.ปญญาส. (ไทย) ๒๘/๑๒๐๗/๓๐๒.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณโณ ๑๕๙

พระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา^๗ ซึ่งบอกถึงคุณสมบัติของพระโพธิสัตว์

บรรจบ บรรณรุจิ นักวิชาการพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมาย พระโพธิสัตว์ ไว้ว่า เกี่ยวข้องอยู่ในโพธิญาณ (โพธิญาณคือ ญาณเป็นเครื่องตรัสรู้ร้อยสี่ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) หรือผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ทำสิ่งที่ทำได้ยากเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น ให้พ้นจากความทุกข์ และยอมทุกข์ทรมานจากทุกข์ทรมาน^๘

สรุปพร้อมแล้ว พระโพธิสัตว์ หมายถึงผู้ที่กำลังบำเพ็ญตนเพื่อที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ไม่ว่าจะเสวยพระชาติเป็นคน หรือเป็นสัตว์ก็ตาม กระทำสิ่งที่พิเศษกว่าธรรมดา จะต้องบำเพ็ญบารมีให้ครบทั้ง ๑๐ ประการ เพื่อการที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

๒.๒.๒ ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์มหายาน

ทางฝ่ายมหายานนั้น พระโพธิสัตว์ ถือว่าเป็นแก่นของมหายานก็ได้ เพราะรูปแบบในการประพฤติปฏิบัตินั้นเป็นไปตามมรรคาแห่งพระโพธิสัตว์ มีนักปราชญ์ทางมหายานหลายท่านได้ศึกษาเรื่องพระโพธิสัตว์ และได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

นักวิชาการพระพุทธศาสนา มหายานได้ให้ความหมายไว้ว่า พระโพธิสัตว์ คือ พระพุทธเจ้าในอนาคต และพวกเราทุกคนต่างก็อาจเป็นพระโพธิสัตว์ในอนาคตได้ทั้งนั้น^๙ เพราะตามคติมหายานพระโพธิสัตว์เป็นบุคคลในอุดมคติ และเป็นจุดมุ่งหมายในการดำเนินชีวิต ของผู้ที่อุทิศตน เพื่อจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ ให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวง แล้วตนเองจึงจะเป็นคนสุดท้าย ในการเข้าถึงภาวะแห่งการพ้นทุกข์


ในคัมภีร์สังฆธรรมปุณฺฑริกสูตร ได้ให้ความหมายของ โพธิสัตว์ ไว้ว่า หมายถึง บุคคลบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า หรือผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ดังเช่นในความข้อที่ว่า “พระศรีศรภโพธิสัตว์ เมื่อได้ฝึกฝนธรรมโดยตลอดแล้ว จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็น

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส.อาร์. พริ้นต์ติ้ง แมสโปรดักส์จำกัด,๒๕๕๑),หน้า ๒๗๘.

^๘ บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ ในนิกายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ ๒๕๒๙), หน้า ๙.

^๙ D.T.suzuki, *Mahāyāna Buddhism*, ๔ thed. p.๖๑.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์  เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณโณ ๑๖๐

พระชินเจ้าทรงพระนามว่า วิมลานครเนตร”^{๑๐} หรือ “พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความฉลาดและความคิดลึกซึ้งข้ามพ้นทั้งสามโลก เพียรพยายามเพื่อพระสัมมาสัมโพธิญาณเจริญเติบโตยิ่งขึ้นไปดุจไม้ใหญ่”^{๑๑} เป็นต้น แต่อีกความหมายหนึ่งที่ปรากฏในสังฆธรรมปฎนทริกสูตร คือ “พระโพธิสัตว์” มีลักษณะเหมือนทวยเทพผู้สถิตในพุทธเกษตรของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ “พระโพธิสัตว์” ก็คือผู้รักษาพระสูตร (สังฆธรรมปฎนทริกสูตร) อันไพศาล^{๑๒}

เสฐียร พันธรังสี ได้ให้ความหมาย พระโพธิสัตว์ ไว้ว่า คือ ผู้ซึ่งอยู่ในโพธิคือความรู้อหรือผู้ที่เข้าถึงพุทธภาวะตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าในวันข้างหน้า^{๑๓}

เสถียร โปธินันท์ ให้คำจำกัดความว่า “พระโพธิสัตว์” คือบุคคลผู้มีโพธิจิต ปราภวนา พระโพธิภูมิ มีจิตผูกพัน มุ่งมั่นต่อโพธิญาณเป็นประการสำคัญ มีทั้งฝ่ายบรรพชิต ผู้ออกบวชเรียกว่า “เนกขัมมโพธิสัตว์” ฝ่ายฆราวาสผู้ครองเรือนเรียกว่า “เคหโพธิสัตว์” ซึ่งมีทั้งแบบถือ พรหมจรรย์ก็เรียก ฆราวาสมุณี และแบบปริโภคคามคุณเยี่ยงสามัญชนทั่วไป^{๑๔}

บุญ นิลเกษ ให้ความหมายของ “โพธิสัตว์” ในฝ่ายมหายานว่า สัตว์ผู้บำเพ็ญบารมี และมีความต้องการอย่างเต็มที่ในการเข้าถึงพุทธภาวะ ขณะเดียวกันก็นั่นหนักที่บารมีธรรม ทุกประการที่จะตัดกิเลส ตัณหาและยกระดับเข้าสู่ปรีนิพพานในวาระสุดท้าย แต่ระงับไว้ก่อนเพื่อช่วยเหลือสรรพเวไนยสัตว์ให้พ้นจากวิภูสงสารก่อน อันเป็นวิถีชีวิตของพระโพธิสัตว์ที่อุทิศตนเพื่อมวลชน ด้วยพระมหากรุณาที่มีต่อผู้อื่นนั่นเอง^{๑๕}

จากการให้คำนิยาม ของพระโพธิสัตว์ในนิคายมหายานนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นบุคคลที่บำเพ็ญตนเพื่อที่จะเข้าถึงพุทธภาวะ หรือได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ก็ต้องผ่านการบำเพ็ญ

^{๑๐} ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (แปล), **สังฆธรรมปฎนทริกสูตร**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์ จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๓๔.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๗.

^{๑๓} เสฐียร พันธรังสี, **พระโพธิสัตว์ในลัทธิมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ ๒๕๔๓), หน้า ๒๖.

^{๑๔} เสถียร โปธินันท์ และ เสถียร เสถียรสุด, **คุณธรรมพระโพธิสัตว์**, (กรุงเทพมหานคร : พลพันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๙.

^{๑๕} บุญ นิลเกษ, **พุทธศาสนมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๖), หน้า ๗๙.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๖๑

โพธิสัตว์มรรคมาก่อน แต่ที่สำคัญพระโพธิสัตว์ต้องช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้เข้าถึงพุทธภาวะ เสียก่อน และด้วยเมตตา กรุณาธรรมของพระโพธิสัตว์ ตนเองจึงเป็นคนสุดท้ายในการเข้าถึงพุทธ ภาวะนั้น^{๑๖}

จากการให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์เถรวาทและมหายานนั้น ถ้าอิงตาม จุดมุ่งหมายสูงสุดก็มีส่วนคล้ายคลึงกัน คือการบรรลุเป็นพระพุทธรูป รูปแบบในการดำเนินชีวิตก็ คือ การสร้างบารมี การมีจิตเป็นสาธารณะ ประกอบด้วยเมตตา กรุณาธรรม มีชีวิตอยู่เพื่อคนอื่น แต่ความ แตกต่างกันก็มี คือ ทางฝ่ายมหายานนั้นมุ่งช่วยเหลือคนอื่นเป็นสำคัญ แต่ฝ่ายเถรวาทนั้น เน้นบำเพ็ญ บารมีเพื่อเป็นพระพุทธรูปก่อน แล้วจึงนำมาสั่งสอนสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ ในประเด็นเกี่ยวกับ จำนวนของพระโพธิสัตว์ฝ่ายเถรวาทคัมภีร์จำนวนจำกัดเฉพาะผู้ที่จะเป็นพระพุทธรูป หรือเกี่ยวกับ พระพุทธรูปเพียงอย่างเดียว แต่ทางฝ่ายมหายานนั้นหมายถึงทุกคนที่มุ่งสู่พุทธภูมิ รวมไปถึงทุกสิ่งที่มี ชีวิตนั้นมีธาตุแห่งพุทธอยู่ด้วย

๖.๓ เปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

พระโพธิสัตว์นั้นได้มีการจำแนกออกเป็นหลายประเภทแตกต่างกัน เช่นจำแนกตามภูมิ ธรรม จำแนกตามระดับบารมีที่บำเพ็ญมา จำแนกตามกาลเวลาที่บำเพ็ญบารมี หรือ จำแนกตามการ เสวยพระชาติ เช่นเป็นเกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เกิดเป็นเทวดา เป็นต้น


การศึกษาเปรียบเทียบประเภทของ พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท และมหายาน เผยให้เห็นความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในเชิงเป้าหมาย รูปแบบ และบทบาทของพระโพธิสัตว์ ในแนวคิดของแต่ละนิกาย เราจะอธิบายแยกเป็นสองฝั่ง และสรุปเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจน

๖.๓.๑ พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แนวคิดเรื่อง พระโพธิสัตว์ นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยหมายถึง บุคคลผู้ตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ (ความเป็น

^{๑๖} พระบัญญัติพน พทฺธโร (ปัญญาแก้ว), ศิกษาวិเคราะห์เรื่องพระโพธิสัตว์ในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขง, วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธศักราช ๒๕๕๔), หน้า ๑๕.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรवादกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์  เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๖๒

พระพุทธเจ้า) เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์^{๑๗} พระโพธิสัตว์ในฝ่ายเถรवादจึงมีได้หมายถึงเพียงผู้ที่บรรลุมรรณภูมิขั้นสูงแล้ว แต่เป็นผู้ที่กำลังบำเพ็ญบารมี หรือคุณความดีต่างๆ อย่างยิ่งยวด เพื่อเป้าหมายอันสูงสุดนั้น

ถึงกระนั้น แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์และการบำเพ็ญบารมีเพื่อบรรลุโพธิญาณนั้นมีปรากฏอยู่ในพระสูตรต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ชาตก ซึ่งเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ (พระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์)^{๑๘} จากหลักฐานเหล่านี้ เราสามารถอนุมานถึงลักษณะและประเภทของพระโพธิสัตว์ได้ในระดับหนึ่ง

พระพุทธศาสนานิกายเถรवादนั้นถือเอาพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์หลัก และถือว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าขณะนั้นหลักธรรมต่างๆ ก็นำออกมาจากพระไตรปิฎก ในเรื่องพระโพธิสัตว์ก็เช่นกัน ถึงแม้ว่าในพระไตรปิฎก ไม่ได้แบ่งพระโพธิสัตว์ออกเป็นประเภทแต่ก็สามารถจัดหมวดหมู่ได้ตามที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเทวดา เป็นต้น หรือแบ่งประเภทพระโพธิสัตว์ตามกาลเวลา เช่นพระโพธิสัตว์ในอดีต พระโพธิสัตว์ในปัจจุบัน พระโพธิสัตว์ในอนาคต

๖.๓.๑.๑ การจำแนกพระโพธิสัตว์ในเถรवादตามการตั้งปณิธาน (สังกัปปะ)

การจำแนกพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาเถรवादตามการตั้งปณิธาน จำแนกตามแรงจูงใจหรือปณิธานในการบำเพ็ญบารมีเป็น ๓ ประเภทหลัก คือ

๑. ปัญญาธิกโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ที่เน้นการพัฒนาปัญญาเป็นหลัก เหมาะสำหรับผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลม มีความเข้าใจธรรมอย่างลึกซึ้ง เช่น พระสมณโคดมพุทธเจ้า ถือเป็นปัญญาธิกโพธิสัตว์ ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีประมาณ ๔ อสงไขยกับแสนกัป ดังปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ความตอนหนึ่งว่า “เราพึงทำให้แจ่มแจ้งโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะ

^{๑๗} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๓๓๙/๒๗๐: “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อตถาคตยังเป็นโพธิสัตว์อยู่...” (แสดงถึงการที่พระพุทธเจ้าเองก็เคยเป็นพระโพธิสัตว์)

^{๑๘} ชุ.ชา.อ. ๑/๑/๑. ชาตก : เป็นส่วนหนึ่งของชุททกนิกายในพระสูตรตันตปิฎก เสนอเรื่องราวในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีต่างๆ (ปรมัตถโชติกา อรรถกถา ชุททกนิกาย ชาตก)

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวัตรกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๖๓

สิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เมื่อมีเหตุ เราจึงบรรลุความเป็นผู้เหมาะสมที่จะ
ประจักษ์ชัดในธรรมนั้นๆ^{๑๔}

ขยายความ “ปัญญาธิกโพธิสัตว์” ซึ่งเป็นหนึ่งในสามประเภทของพระโพธิสัตว์ตาม
แนวคิดของพระพุทธศาสนาเถรวาท ความหมายของ “ปัญญาธิกโพธิสัตว์” แปลว่า “พระโพธิสัตว์ผู้
ยึดปัญญาเป็นหลัก” คือ พระโพธิสัตว์ผู้มีความโน้มเอียงโดยธรรมชาติไปทางปัญญา หรือความรู้
ความเข้าใจในธรรมอย่างลึกซึ้ง มากกว่าศรัทธาหรือวิริยะ การเลือก “ปัญญา” เป็นรากฐานของการ
บำเพ็ญบารมี เป็นการชี้ให้เห็นว่า พระองค์ใช้ปัญญาในการแยกแยะสิ่งที่ควรทำ ไม่ควรทำ พิจารณา
ธรรมโดยอาศัยไตรลักษณ์ เห็นทุกข์ เห็นเหตุแห่งทุกข์ สามารถแยกคายในการวางแนวทางโปรดสัตว์
ด้วยเหตุผล ไม่นั่นอารมณ์หรือความเร่งรีบ

ปัญญาธิกโพธิสัตว์ในพระไตรปิฎก พระสิทธัตถะ (พระโคตมพุทธเจ้า) ก่อนตรัสรู้ ถือเป็น
ตัวอย่างของปัญญาธิกโพธิสัตว์ เพราะพระองค์ไม่ยึดติดศาสดาอาจารย์แต่แรก หากแต่วิเคราะห์หว่าคำ
สอนนั้นดับทุกข์ได้จริงหรือไม่

ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยใช้ปัญญาในคืนตรัสรู้ (อาศัยมานและปัญญาประกอบกัน) หลังตรัสรู้ ทรงใช้
เหตุผลในการแสดงธรรม โดยเน้นอริยสัจจ์ ไตรลักษณ์ และปฏิจสงมุปาบท (เหตุปัจจัย)

จุดเด่นของปัญญาธิกโพธิสัตว์ คือ ปราดเปรื่อง ลึกซึ้ง รอบรู้ในธรรม เยือกเย็น มั่นคง ไม่
หวั่นไหวด้วยอารมณ์ ใช้เหตุผลและปัญญาโปรดสัตว์ พัฒนาการสู่พุทธภาวะเร็วกว่าโพธิสัตว์แบบอื่น

คุณลักษณะเด่นของปัญญาธิกโพธิสัตว์

ด้าน	ลักษณะ
อารมณ์และนิสัย	เยือกเย็น สุขุม รอบคอบ ไม่หวั่น
การตัดสินใจ	อิงเหตุผล วิเคราะห์ไตรตรองก่อนลงมือ
รูปแบบการโปรดสัตว์	สอนด้วยเหตุผล อุปมาอุปไมย ใช้ธรรมะอย่างลุ่มลึก
ท่าทีต่ออุปสรรค	มีสติและไตรตรอง ไม่ใช่อารมณ์นำ
อุปนิสัยพื้นฐาน	รักสันโดษ ชอบพิจารณาธรรมโดยลำพัง

^{๑๔} อ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๘/๑๑๖, (ในสูตรนี้นอกจากพระองค์จะทรงแสดงอิทธิบาทที่เป็นเหตุให้
พระองค์บรรลุปฏิเวทที่ควงไม้โพธิ์แล้ว ยังได้ทรงแสดงอภิญา ๔ ประการที่พระองค์บรรลุปเพิ่มเติมอีกด้วย (อง.ปญ
จก.อ. ๓/๖๗-๗๐/๓๓)).

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเกรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๖๔

๒. ศรัทธาธิกโพธิสัตว์

ศรัทธาธิกโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่มีศรัทธาเป็นหลัก มั่นคงในคุณพระรัตนตรัย เหมาะสำหรับผู้มีจิตเมตตาแรงกล้า มีศรัทธาในพุทธธรรมสูง ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีประมาณ ๘ อสงไขยกับแสนกัป

-ขยายความ “ศรัทธาธิกโพธิสัตว์” ซึ่งเป็นหนึ่งในสามประเภทพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเกรวาท โดยจำแนกตาม “อธิศีลธรรม” หรือธรรมที่เด่นที่สุดในตัวบุคคลผู้บำเพ็ญโพธิสัตว์ ศรัทธาธิกโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้มี ศรัทธา หรือความเชื่อมั่นอันแรงกล้าในพระรัตนตรัย และคุณของธรรม เป็นธรรมะเด่นที่สุดในตัวของพระโพธิสัตว์นั้น คำว่า “ธิก” แปลว่า “มากกว่า” รวมความคือ พระโพธิสัตว์ที่มีศรัทธามากกว่าปัญญาหรือวิริยะ

ในคัมภีร์เกรวาทไม่ได้ระบุพระโพธิสัตว์องค์ใดชัดเจนว่าเป็น “ศรัทธาธิก” แต่โดยนัยอาจยกตัวอย่าง เช่น พระสุเมธดาบส ในพุทธวงศ์ ผู้แสดงความศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อพระที่บังกรพุทธเจ้าพระองค์สละทรัพย์และชีวิตโดยไม่ลังเล เพื่อแสดงศรัทธาและตั้งปณิธานเป็นพระพุทธเจ้า

ศรัทธาธิกโพธิสัตว์ คือผู้ที่มีความเลื่อมใสเป็นแรงขับเคลื่อนหลัก เน้นความเมตตา ชื่อสัตย์ เสียสละเพื่อผู้อื่นด้วยความศรัทธาต้องพัฒนาปัญญาให้สมดุลกับศรัทธาเพื่อบรรลุพระโพธิญาณเป็นโพธิสัตว์ที่น่าชื่นชมด้านจิตใจอบอุ่นและการเสียสละอย่างแท้จริง

คุณลักษณะของศรัทธาธิกโพธิสัตว์

ด้าน	ลักษณะ
อารมณ์และนิสัย	อ่อนโยน มีจิตเมตตา รักสัตว์ รักความดี
แรงขับภายใน	ความเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
แนวทางการโปรดสัตว์	ใช้เมตตา ศรัทธา และแรงดลใจเป็นหลัก
ท่าทีต่อธรรมะ	รับฟังด้วยความเลื่อมใส มักซาบซึ้งเมื่อได้ฟังธรรม
ความสัมพันธ์กับผู้อื่น	มีน้ำใจ ช่วยเหลือด้วยความจริงใจ

ศรัทธาธิกโพธิสัตว์ ไม่ใช่คนงมงาย แต่คือผู้ที่ศรัทธาอย่างมีปัญญา มีความเชื่อมั่นที่มั่นคง และไม่หวั่นไหวแม้ในภาวะยากลำบาก

๓. วิริยาธิกโพธิสัตว์

วิริยาธิกโพธิสัตว์ คือ ผู้ที่มีความเพียรเป็นหลัก กล่าวหาญ อดทนสูง มุ่งมั่นพากเพียร ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค “วิริยาธิกโพธิสัตว์” เป็นคำที่ปรากฏในพุทธศาสนา หมายถึง “โพธิสัตว์ผู้มีความเพียรเป็นหลัก” หรือ “ผู้ตั้งตนมั่นในวิริยะบารมี” ซึ่งเป็นหนึ่งในโพธิสัตว์เจ็ดประเภทที่จำแนกตามบารมีที่เป็นหลักในการบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุพระโพธิญาณ พระผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ได้ตรัสไว้ดังนี้ว่า “การบำเพ็ญบารมีอันเป็นธรรมเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้ จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมาตถบารมี ๑๐”^{๒๐}

๑. ความหมายของ “วิริยาธิกโพธิสัตว์”

คำว่า “วิริยาธิกโพธิสัตว์” สามารถแยกออกเป็นสามส่วนหลัก ดังนี้

๑) วิริยะ หมายถึง ความเพียร ความกล้าหาญ ความไม่ย่อท้อ ความมุ่งมั่นในการทำความดีและการบำเพ็ญบารมีต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์และการบรรลุธรรม ในบริบทของพระโพธิสัตว์ วิริยะมิได้จำกัดอยู่เพียงความพยายามทางกายภาพ แต่ยังรวมถึงความเพียรทางจิตใจในการละกิเลส สร้างคุณธรรม และสั่งสมปัญญา

๒) อธิกะ แปลว่า ยิ่ง ยอดเยี่ยม เกินกว่า ปกติ หรือพิเศษ เมื่อรวมกับคำว่า “วิริยะ” จึงหมายถึง ผู้มีความเพียรที่ยิ่งยวด เหนือกว่าผู้อื่น

๓) โพธิสัตว์ หมายถึง ผู้ที่ตั้งจิตปรารถนาที่จะบรรลุโพธิญาณเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์^{๒๑} พระโพธิสัตว์จึงมิได้มุ่งเพียงการหลุดพ้นส่วนตน แต่ปรารถนาที่จะเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อนำทางผู้อื่นด้วย

๒. ความหมายและลักษณะของวิริยาธิกโพธิสัตว์

ความเพียรเป็นหลักเด่น โพธิสัตว์ประเภทนี้มีความเพียรเป็นคุณสมบัติหลักในการบำเพ็ญบารมี โดยไม่ย่อท้อแม้จะต้องเผชิญกับอุปสรรคหรือความยากลำบาก **ความกล้าหาญและเด็ดเดี่ยว** มีความกล้าหาญในการเผชิญกับอุปสรรคและความยากลำบาก พร้อมทั้งต่อสู้กับความท้อถอย

^{๒๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๗๗๖.

^{๒๑} Williams, Paul. *Mahāyāna Buddhism : The Doctrinal Foundations*. Routledge, ๑๙๘๙, p. ๑๘๖.

และความยากลำบากในการบำเพ็ญบารมี **ความมุ่งมั่นในเป้าหมาย** มีความมุ่งมั่นที่จะบรรลุปุระ
โพธิญาณเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ แม้ต้องใช้เวลาอันยาวนานหลายอสงไขยกัป

๓. ตัวอย่างในพระไตรปิฎกและคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระวิปัสสีพุทธเจ้า ในคัมภีร์มหาปทานสูตร พระวิปัสสีพุทธเจ้าได้ทรงตรวจดูโลกด้วย
พระพุทธจักขุ และทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธูลีในดวงตาเบาบาง ผู้มีธูลีในดวงตามาก ผู้มีอินทรีย์แก่
กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย^{๒๒} ในพระสูตรต้นตปิฎก ที่ขนิกาย
มหาวรรค เรื่องเกี่ยวกับบุพเพนิวาส ตอนหนึ่งว่า “พระผู้มีพระภาคทรงสดับคำสนทนาของภิกษุ แล้ว
จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๙๑ กัป พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระนามว่า “**วิปัสสี**” ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก นับจากกัปนี้ถอยหลังไป ๓๑ กัป พระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า “**สิขี**” ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในกัปที่ ๓๑ นั้นเอง พระผู้มีพระ
ภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า “**เวสสภู**” ได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ในภัทรกัป^{๒๓} นี้เอง พระผู้
มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า “**กกุสันธะ**” พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธ
เจ้าพระนามว่า “**โกนาคมนะ**” พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า “**กัสสปะ**” ได้
เสด็จอุบัติขึ้นในโลก บัดนี้ **เราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า** ก็ได้อุบัติขึ้นมาในโลกในภัทรกัปนี้
เช่นกัน^{๒๔}

ดังนั้น โดยรวมแล้ว วิริยาริกโพธิสัตว์ จึงหมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้มีความเพียรอย่าง
ยิ่งยวดในการบำเพ็ญบารมีต่างๆ เพื่อบรรลุปุระโพธิญาณและช่วยเหลือสรรพสัตว์ วิริยาริกโพธิสัตว์มิได้
เป็นเพียงตำแหน่งหรือชื่อเรียก แต่เป็นสภาวะจิตใจและวิถีปฏิบัติที่เปี่ยมด้วยความเพียรอันแรงกล้า
ความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมี และการอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ การศึกษาและทำ
ความเข้าใจถึงคุณลักษณะของวิริยาริกโพธิสัตว์จึงเป็นแรงบันดาลใจสำคัญให้ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญใน
เส้นทางแห่งโพธิญาณด้วยความเพียรและความไม่ย่อท้อ

^{๒๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗/๑๑.

^{๒๓} ภัทรกัป คือ กัปที่เจริญหรือดีงาม เนื่องจากเป็นกัปเดียวที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติถึง ๕ พระองค์
ในทีนี้หมายถึงกัปปัจจุบันนี้ (ที.ม.อ. ๔/๕)

^{๒๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔/๒.

๖.๓.๑.๒ การจำแนกพระโพธิสัตว์ตามพุทธบัญญัติ

ในเถรวาท พระโพธิสัตว์ที่แท้จริง คือผู้ที่ได้รับ “พุทธพยากรณ์” จากพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อน (เช่น พระโคตมพุทธเจ้าเคยได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่บังกรพุทธเจ้า) จึงมีการแบ่งเป็น ๒ ประเภท

๑. สัจจโพธิสัตว์ (พระโพธิสัตว์แท้) ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว แน่แน่นอนว่าจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

๒. อนนุตตริยโพธิสัตว์ (ผู้ตั้งความปรารถนาแต่ยังไม่ได้รับพยากรณ์) บำเพ็ญบารมีโดยตั้งความปรารถนาไว้ แต่ยังไม่มีการยืนยันจากพระพุทธเจ้า อาจสำเร็จหรือไม่สำเร็จก็ได้

๑.๑) ขยายความ “สัจจโพธิสัตว์” (พระโพธิสัตว์แท้)

สัจจโพธิสัตว์ (พระโพธิสัตว์แท้) ที่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว จำเป็นต้องพิจารณาจากสองส่วนหลักคือ ความหมายของ “สัจจโพธิสัตว์” และความสำคัญของการได้รับ “พุทธพยากรณ์” ในเส้นทางการบำเพ็ญโพธิสัตว์ คำว่า “สัจจโพธิสัตว์” แม้จะไม่ปรากฏเป็นชื่อเฉพาะในคัมภีร์หลัก แต่สามารถตีความได้ว่าเป็น พระโพธิสัตว์ผู้ยึดมั่นในความจริง มีความเชื่อตรงในปณิธาน และดำเนินตามหนทางแห่งความจริงเพื่อบรรลุโพธิญาณและช่วยเหลือผู้อื่น^{๒๕} คุณสมบัติที่สำคัญของสัจจโพธิสัตว์ ได้แก่

๑) ความเข้าใจในสังขธรรม มีความรู้และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในอริยสัจสี่และหลักธรรมคำสอนอื่นๆ ของพระพุทธเจ้า

๒) ความเชื่อตรงต่อโพธิจิต มีความมั่นคงและแน่วแน่ในปณิธานที่จะบรรลุโพธิญาณเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ ไม่เปลี่ยนแปลงหรือท้อถอย

๓) การปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง ดำเนินตามมรรคมืองค์แปดและบำเพ็ญบารมีต่างๆ ด้วยความตั้งใจและมุ่งมั่น

๔) การสื่อสารด้วยสัจจะ ใช้คำพูดที่สัตย์จริง ตรงไปตรงมา และเป็นประโยชน์

๕) การดำรงอยู่ในความเป็นจริง ตระหนักถึงความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาของสรรพสิ่ง

^{๒๕} ตัวอย่างการได้รับการพยากรณ์ของพระโพธิสัตว์, ที.มหา. ๑๐/๓๔๐/๒๗๑.

เมื่อรวมกับคำว่า “พระโพธิสัตว์แท้” ยิ่งเน้นย้ำถึงความเป็นผู้ที่ดำเนินตามเส้นทางแห่งการเป็นพระพุทธเจ้าอย่างถูกต้องและไม่ห่างไกลจากหลักธรรมคำสอนที่แท้จริง

๑.๒ ความสำคัญของการได้รับ พุทธพยากรณ์

พุทธพยากรณ์ (วยากรณ์) คือ การที่พระพุทธรูปองค์ปัจจุบันหรือพระพุทธรูปในอดีตทรงทำนายหรือรับรองว่า บุคคลนั้นจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรูปในอนาคตอย่างแน่นอน^{๒๖} การได้รับพุทธพยากรณ์ถือเป็น เหตุการณ์สำคัญอย่างยิ่ง ในเส้นทาง การบำเพ็ญโพธิสัตว์ เนื่องจาก

๑. การรับรองความสำเร็จ พุทธพยากรณ์เป็นการยืนยันว่า พระโพธิสัตว์ผู้นั้นได้สั่งสมบารมีและคุณสมบัติเพียงพอที่จะบรรลุเป้าหมายสูงสุดของการเป็นพระพุทธรูปอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะเนิ่นนานเพียงใด

๒. การสร้างความมั่นใจและกำลังใจ การได้รับพุทธพยากรณ์เป็นแรงบันดาลใจและกำลังใจอันยิ่งใหญ่ให้พระโพธิสัตว์มีความมุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีต่อไปอย่างไม่ย่อท้อ เพราะทราบดีว่าเป้าหมายอยู่ไม่ไกลเกินเอื้อม

๓. การประกาศให้โลกธาตุรับรู้ การได้รับพุทธพยากรณ์เป็นการประกาศให้เทพพรหม และสรรพสัตว์ทั้งหลายได้รับรู้ถึงการอุบัติขึ้นของพระพุทธรูปในอนาคต ซึ่งเป็นการสร้างความหวังและศรัทธาในพระธรรม


๔. การสิ้นสุดแห่งความสงสัย พระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์แล้ว จะสิ้นสุดความสงสัยในเส้นทาง การบำเพ็ญของตนเอง มีความเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมว่าจะสามารถบรรลุโพธิญาณได้

๕. การเป็นที่เคารพและสนับสนุน พระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพยากรณ์แล้ว มักได้รับการเคารพและสนับสนุนจากผู้คนและเทวดาทั้งหลาย ทำให้การบำเพ็ญบารมีเป็นไปได้โดยสะดวกยิ่งขึ้น

เมื่อนำความหมายของ “สัจจโพธิสัตว์” และความสำคัญของการได้รับ “พุทธพยากรณ์” มารวมกัน เราสามารถขยายความถึงลักษณะของพระโพธิสัตว์ประเภทนี้ได้ว่า เป็นผู้ที่ดำเนินตาม

^{๒๖} การได้รับการพยากรณ์ของพระโพธิสัตว์ เช่น สุเมธดาบสได้รับการพยากรณ์จากพระที่บังกรพุทธเจ้า, ที.มหา. ๑๐/๓๔๐/๒๗๑.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์  เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๖๙

หนทางแห่งการเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ยึดมั่นในศีลธรรมและโพธิจิตอย่างไม่เสื่อมคลาย ได้รับการรับรองจากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ แล้วว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอย่างแน่นอนมีความมั่นใจอย่างเต็มเปี่ยมในเส้นทางการบำเพ็ญบารมีของตนเอง และมุ่งมั่นที่จะบำเพ็ญคุณความดีต่างๆ ให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นผู้ที่สมควรได้รับการเคารพและศรัทธา เนื่องจากเป็นผู้นำทางสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ในอนาคต การได้รับพุทธพยากรณ์เป็นเครื่องยืนยันถึงความบริสุทธิ์และความถูกต้องแห่งการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์องค์นั้น

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของพระโพธิสัตว์ที่ได้รับการพุทธพยากรณ์จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต^{๒๗} พระองค์ทรงเป็นผู้ที่เปี่ยมด้วยเมตตาและบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน และการได้รับการพยากรณ์เป็นการรับรองถึงความเป็น “สัจจโพธิสัตว์” และความสำเร็จในอนาคตของพระองค์

สรุป สัจจโพธิสัตว์ (พระโพธิสัตว์แท้) ที่ได้รับพุทธพยากรณ์แล้ว คือ บุคคลผู้ดำเนินตามหนทางแห่งการเป็นพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง ยึดมั่นในศีลธรรมและโพธิจิต และได้รับการรับรองจากพระพุทธเจ้าแล้วว่าจะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณอย่างแน่นอน การได้รับการพยากรณ์เป็นเหตุการณ์สำคัญที่เสริมสร้างความมั่นใจ กำลังใจ และเป็นเครื่องยืนยันถึงความสำเร็จในอนาคตของพระโพธิสัตว์องค์นั้น

๒. อนนุตตริยโพธิสัตว์ (ผู้ตั้งความปรารถนาแต่ยังไม่ได้รับพยากรณ์)

๒.๑) ขยายความ อนนุตตริยโพธิสัตว์

อนนุตตริยโพธิสัตว์ (ผู้ตั้งความปรารถนาแต่ยังไม่ได้รับพยากรณ์) หมายถึง พระโพธิสัตว์ผู้ได้ตั้งความปรารถนาอันสูงสุด (อนุตตรสัมมาสัมโพธิ) ที่จะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า แต่ยังไม่ได้รับการพยากรณ์ (พยากรณ์) อย่างเป็นทางการจากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งว่าจะได้ตรัสรู้ในอนาคตที่แน่นอน^{๒๘} คำว่า “อนนุตตริยะ” ในที่นี้ สื่อถึงความเป็นเลิศ สูงสุด ไม่มีสิ่งใดเปรียบได้ ซึ่งหมายถึงโพธิญาณหรือความเป็นพระพุทธเจ้า ความปรารถนาอันสูงสุด ได้แก่

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖/๓๒., กล่าวถึงการอุบัติขึ้นของพระศรีอริยเมตไตรยในอนาคต ซึ่งเป็นการพยากรณ์ถึงการเป็นพระพุทธเจ้าของพระองค์.

^{๒๘} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๒๕๑/๒๑๘

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๗๐

๑) จุดเริ่มต้นแห่งการบำเพ็ญ อนุตตรียโพธิสัตว์คือผู้ที่ได้ “จุดประกายโพธิจิต” ขึ้นในใจแล้ว^{๒๙} โพธิจิตนี้คือความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะบรรลุโพธิญาณ ไม่ใช่เพียงเพื่อการหลุดพ้นส่วนตน แต่เพื่อประโยชน์สุขและการนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ด้วยปัญญาและกรุณาอันสมบูรณ์แบบของพระพุทธเจ้า

๒) การเริ่มต้นสั่งสมบารมี: เมื่อตั้งความปรารถนาแล้ว อนุตตรียโพธิสัตว์จะเริ่มบำเพ็ญบารมี ต่างๆ อย่างตั้งใจ^{๓๐} แม้จะยังไม่ได้รับการรับรอง แต่ด้วยแรงขับเคลื่อนของโพธิจิต พระโพธิสัตว์เหล่านี้จะพยายามสั่งสมคุณความดีทุกประการที่นำไปสู่การตรัสรู้ เช่น ทาน ศีล ขันติ วิริยะ ฌาน และปัญญา

๓) ความไม่แน่นอนของระยะเวลา เนื่องจากยังไม่ได้รับการพยากรณ์ อนุตตรียโพธิสัตว์จึงยังไม่ทราบระยะเวลาที่แน่นอนในการบำเพ็ญบารมี กว่าที่จะได้รับการพยากรณ์และบรรลุโพธิญาณอาจต้องใช้เวลานานนับอสงไขยกัป^{๓๑} ความไม่แน่นอนนี้เองที่เป็นความท้าทายและต้องอาศัยความเพียรอย่างยิ่งยวด

๔) ความสำคัญของการกระทำในปัจจุบัน แม้จะยังไม่ได้รับการรับรองอนาคต แต่การกระทำในปัจจุบันของอนุตตรียโพธิสัตว์นั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง ทุกการบำเพ็ญบารมี ทุกการเจริญกุศล ทุกการพัฒนาจิตใจ เป็นการสะสมเหตุปัจจัยที่จะนำไปสู่การได้รับการพยากรณ์ในอนาคต

๕) โอกาสในการได้รับการพยากรณ์ อนุตตรียโพธิสัตว์มีโอกาสที่จะได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งในอนาคต เมื่อบารมีและคุณสมบัติพร้อมมูลมากขึ้น การได้

^{๒๙} โพธิจิต (Bodhicitta): จิตที่มุ่งมั่นเพื่อการตรัสรู้เพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ (Williams, Paul. Mahayana Buddhism: The Doctrinal Foundations. Routledge, ๑๙๘๙, p. ๑๘๗) แม้คำนี้จะใช้มากในมหายาน แต่แนวคิดพื้นฐานของการตั้งความปรารถนาเพื่อโพธิญาณก็มีอยู่ในเถรวาทเช่นกัน

^{๓๐} อภิ.วิ. ๓๓/๑/๑., แสดงรายการบารมี ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญ.

^{๓๑} ระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ไม่ได้รับการพยากรณ์อาจยาวนานและไม่สามารถกำหนดได้แน่นอน ขึ้นอยู่กับคำสั่งสมบารมีและปัจจัยอื่นๆ.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๗๑

เข้าใกล้พระพุทธเจ้า การฟังธรรม และการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง เป็นปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การได้รับการพยากรณ์^{๓๒}

๖) ความแตกต่างจากนิยตโพธิสัตว์ อนนุตตริยโพธิสัตว์แตกต่างจาก นียตโพธิสัตว์ (ผู้ที่ได้รับการพยากรณ์แล้ว) ตรงที่อนาคตในการเป็นพระพุทธเจ้าของพวกเขายังไม่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ ทำให้ต้องอาศัยความมุ่งมั่นและความเพียรที่เข้มข้นยิ่งกว่า

๗) การเป็นกำลังสำคัญในพระพุทธศาสนา แม้จะยังไม่บรรลุโพธิญาณ อนนุตตริยโพธิสัตว์ก็สามารถเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระธรรมและช่วยเหลือผู้อื่นตามกำลังความสามารถของตนได้ การตั้งใจเพื่อเป็นพระพุทธเจ้าเป็นการยกระดับจิตใจและนำไปสู่การกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

สรุป “อนนุตตริยโพธิสัตว์” คือผู้ที่มีจิตใจสูงส่ง พรารถนาที่จะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อช่วยเหลือโลก แต่ยังอยู่ในช่วงเริ่มต้นของการบำเพ็ญบารมีและยังไม่ได้รับการรับรองอนาคตที่แน่นอน การเดินทางของพวกเขาเต็มไปด้วยความไม่แน่นอน แต่ด้วยพลังแห่งโพธิจิตและความเพียรอย่างต่อเนื่อง พวกเขามีโอกาสที่จะได้รับการพยากรณ์และบรรลุเป้าหมายอันสูงสุดในที่สุด การทำความเข้าใจถึงลักษณะของอนนุตตริยโพธิสัตว์เป็นการให้กำลังใจแก่ผู้ที่เพิ่งเริ่มต้นเส้นทางปฏิบัติธรรมเพื่อโพธิญาณว่า ทุกความตั้งใจที่ดีงามและการกระทำที่เป็นกุศลนั้นมีคุณค่าและเป็นรากฐานสู่ความสำเร็จในอนาคต

ในบริบทของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แม้ว่า การบรรลุอรหัตผลเพื่อดับทุกข์ส่วนตนจะเป็นเป้าหมายหลักของผู้ปฏิบัติส่วนใหญ่^{๓๓} แต่แนวคิดเรื่อง พระโพธิสัตว์ ก็ยังคงมีความสำคัญและได้รับการยอมรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะ แบบอย่างของการบำเพ็ญคุณความดีอันยิ่งใหญ่^{๓๔}

^{๓๒} การเข้าใกล้พระพุทธเจ้าและการฟังธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาปัญญาและศรัทธา ซึ่งนำไปสู่การได้รับการพยากรณ์ได้ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่, ม.มู. ๑๒/๒๓๗/๒๔๕) กล่าวถึงการได้รับการพยากรณ์หลังจากได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า

^{๓๓} ธมมจกกบปวัตตนสูตร : ปฐมเทศนาที่เนนอริยสัจสี่และการดับทุกข์อันเป็นเป้าหมายหลัก, (ส.ม. ๑๙/๑๕๑/๓๗๙).

^{๓๔} ปรมัตถโชติกา อรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก ยกย่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์, (จุ.ชา.อ. ๑/๑/๓.)

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๗๒

ตารางเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน

ประเด็น	พุทธศาสนาเถรวาท	พุทธศาสนา มหายาน
แนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์	เป็นผู้ที่ตั้งปณิธานจะบรรลุปุทธภาวะในอนาคต และช่วยสัตว์โลกเมื่อสำเร็จแล้ว (เช่น พระพุทธเจ้าในชาติก่อน)	เป็นอุดมคติหลัก ผู้ที่ละความปรารถนาส่วนตนเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ก่อนบรรลุปุทธภาวะ
บทบาทของพระโพธิสัตว์	ปรากฏในคัมภีร์เชิงประวัติ เช่น ชาดก เป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า	เป็นบุคคลที่ยังมีบทบาทอยู่ในโลก ช่วยเหลือผู้คนด้วยพุทธานุภาพ
พระโพธิสัตว์สำคัญ	พระโพธิสัตว์สิทธัตถะ (ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า)	พระอวโลกิเตศวร (เจ้าแม่กวนอิม), พระมัญชุศรี, พระสมันตภัทร, พระตารา, พระไมตรียะ ฯลฯ
แนวทางปฏิบัติ	เน้นการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการในชาติก่อนเพื่อบรรลุปุทธภูมิ	เน้นการปฏิบัติ “โพธิจิต” (เจตนาเพื่อช่วยสัตว์โลก) และบารมี ๖ หรือ ๑๐ ประการ
เป้าหมายสูงสุด	นิพพานโดยการเป็นพระอรหันต์ (สำหรับผู้ปฏิบัติโดยทั่วไป) หรือพระพุทธเจ้า (สำหรับพระโพธิสัตว์)	นิพพานโดยการเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์
การสักการะ/เคารพ	พระโพธิสัตว์ไม่ได้รับการบูชาเท่าพระพุทธเจ้า	มีการบูชาพระโพธิสัตว์อย่างแพร่หลาย มีบทสวดและวัดเฉพาะทาง

แผนผัง ตารางเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน โดยเน้นความแตกต่างทั้งในด้านแนวคิด บทบาท และพระโพธิสัตว์ที่สำคัญ

สรุป พระโพธิสัตว์เป็นแนวคิดสำคัญที่มีอยู่ทั้งในพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน แต่มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจนทั้งในแง่ความหมาย บทบาท และการปฏิบัติ

พระโพธิสัตว์ในเถรวาท เป็นผู้ที่ตั้งปณิธานจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เช่น พระโพธิสัตว์สิทธัตถะก่อนตรัสรู้ ปรากฏในเรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้า (เช่น ชาดก) เป็นแบบอย่างของการบำเพ็ญบารมีไม่ได้รับการสักการะหรือบูชาในฐานะเทพหรือผู้ช่วยเหลือโดยตรง แนวทางปฏิบัติเน้นการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการเพื่อบรรลุปุทธภูมิในอนาคต

พระโพธิสัตว์ในมหายาน เป็นอุดมคติของผู้ปฏิบัติ คือผู้ที่ตั้งใจช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ก่อนจะบรรลุปุทธภาวะ พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีพลังจิตสูง สามารถช่วยเหลือผู้คนในโลกนี้ได้ทันที

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๗๓

เช่น พระอวโลกิเตศวร (เจ้าแม่กวนอิม) ได้รับการสักการะอย่างกว้างขวาง มีบทธสวด วัด และภาพลักษณ์เฉพาะตัว แนวทางปฏิบัติเน้นโพธิจิต (จิตเพื่อความตรัสรู้เพื่อผู้อื่น) และการบำเพ็ญบารมี (เช่น ทาน ศีล ความอดทน ฯลฯ)

สรุปภาพรวม “เถรวาท” มองพระโพธิสัตว์ในบริบทของอดีตและการบำเพ็ญเพื่อตนเอง จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต “มหายาน” ยกพระโพธิสัตว์ขึ้นเป็นอุดมคติและตัวแทนของเมตตาธรรมที่ช่วยเหลือผู้อื่นอย่างต่อเนื่องแม้ยังไม่บรรลุพุทธภาวะ

๖.๔ บทบาทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา

พระโพธิสัตว์ (Bodhisattva) หมายถึง บุคคลผู้ตั้งปณิธานมั่นที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ มิใช่เพื่อความหลุดพ้นเฉพาะตน หากแต่ปรารถนาเป็นแสงสว่างทางธรรมแก่ผู้อื่นด้วย ในพระพุทธศาสนา พระโพธิสัตว์มีบทบาททั้งเชิงสัญลักษณ์ เชิงจริยธรรม และเชิงศาสนา ซึ่งอาจพรรณนาได้ ๔ ลักษณะสำคัญ ดังนี้

๑. พระโพธิสัตว์ในฐานะ ต้นแบบของเมตตาและการเสียสละ บทบาทสำคัญของพระโพธิสัตว์คือผู้แสดงออกถึง ความเมตตาและกรุณาอย่างไม่มีเงื่อนไข ผ่านการกระทำ เช่น การสละทรัพย์ สละชีวิต หรือแม้กระทั่งเสียสละโอกาสหลุดพ้นของตนเอง เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก เช่น ตอนพระเวสสันดร พระโพธิสัตว์ทรงบริจาคบุตรภรรยาเป็นทาน กล่าวคือ เมื่อตกตาดเป็นพระเวสสันดรบริจาคพ่อซาลีและแม่กัณหาชيناซึ่งเป็นธิดา และพระมัทรีเทวีผู้มีบุตรอันดี ผู้ยำเกรงในพระสวามี มิได้คิดเสียดายเลย เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น บุตรทั้ง ๒ เป็นที่เกลียดชังของเราก็อหามิได้ พระนางมัทรีเทวีจะไม่เป็นที่รักของเราก็อหามิได้ แต่พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้น เราจึงได้ให้ของซึ่งเป็นที่รัก^{๓๕} เพื่อแสดงถึง “ทานบารมี” อันสูงสุด ยอมสละแม้สิ่งที่รักที่สุด เพื่อมรรคาแห่งโพธิญาณ แสดงถึงความสูงส่งทางจริยธรรมที่เกินธรรมดา

๒. พระโพธิสัตว์ในฐานะ นักพัฒนาแห่งบารมี พระโพธิสัตว์มิได้ดำรงอยู่ในฐานะผู้เสียสละอย่างเดียว แต่ยังเป็น นักปฏิบัติธรรมผู้เพียรสร้างบารมี ตลอดอสงไขยกัป โดยบารมี ๑๐

^{๓๕} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒๘๑/๕๓๖.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๗๔

ประการ ได้แก่ ทาน, ศีล, เนกขัมมะ, ปัญญา, วิริยะ, ขันติ, สัจจะ, อธิษฐาน, เมตตา, อุเบกขา^{๓๖} บารมีเหล่านี้ไม่ใช่เพียงศีลธรรมในระดับสามัญ แต่เป็นการบำเพาะคุณสมบัติเพื่อรองรับพระโพธิญาณ เช่น ความอดทนที่ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม ความเพียรที่ไม่ลดละแม้เวลาจะผ่านไปนับล้านปี

๓. พระโพธิสัตว์ในฐานะ ผู้นำทางธรรม ในพระพุทธศาสนา มหายาน พระโพธิสัตว์มีบทบาทเป็น ผู้นำทางจิตวิญญาณ ที่มีใช้เพียงรอการตรัสรู้ แต่ “ดำรงอยู่เพื่อช่วยเหลือเวไนยสัตว์ ณ ขณะนี้” ตัวอย่างเช่น พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ หรือ พระมัญชุศรี ซึ่งเป็นโพธิสัตว์สำคัญที่สถิตอยู่เพื่อให้ความช่วยเหลือแก่โลก^{๓๗} ในทางหนึ่ง พระโพธิสัตว์เปรียบเสมือนสะพานแห่งความเมตตาเชื่อมโลกสมมุติกับโลกแห่งพระนิพพาน

๔. พระโพธิสัตว์ในฐานะ สัญลักษณ์ของอุดมคติอันสูงสุด ไม่ว่าจะในเถรวาทหรือมหายาน พระโพธิสัตว์ก็คือ สัญลักษณ์แห่งความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะรวมคุณสมบัติทั้งปัญญา ศีล และกรุณาไว้อย่างครบถ้วน เป็นแรงบันดาลใจให้ชาวพุทธดำเนินรอยตามในระดับที่ตนเข้าถึงได้ “แม้มิใช่ทุกคนจะเป็นพระพุทธเจ้าได้ แต่ทุกคนสามารถบำเพ็ญบารมีแบบพระโพธิสัตว์ได้”^{๓๘}

๖.๔.๑ บทบาทพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บริบทของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท บทบาทของ พระโพธิสัตว์ สามารถอธิบายเชิงพรรณนาได้ดังนี้

๑. ผู้บำเพาะหน้อแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ในเถรวาทคือบุคคลผู้ได้ ตั้งความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ ในการบรรลุ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ หรือความเป็นพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง มิใช่เพียงเพื่อการหลุดพ้นส่วนตน แต่ด้วย มหากรุณา ที่ปรารถนาจะช่วยเหลือสรรพสัตว์

^{๓๖} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๙.

^{๓๗} จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา. “แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา มหายาน” วารสารศาสนาและปรัชญา, ปีที่ ๗, ฉบับที่ ๑ (๒๕๖๒), หน้า ๔๕-๕๘.

^{๓๘} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **แนวคิดพระโพธิสัตว์ : คุณค่าต่อโลกและมนุษยชาติ**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, มปป.), เอกสารอัดสำเนา, มปน.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณโณ ๑๗๕

ทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์^{๓๙} บทบาทแรกของพระโพธิสัตว์จึงเป็นการ บ่มเพาะ “เมล็ดพันธุ์” แห่งความเป็นพระพุทธเจ้า ภายในจิตใจของตน

๒. นักเดินทางผู้บากบั่นบนเส้นทางแห่งบารมี เมื่อตั้งปณิธานแล้ว พระโพธิสัตว์จะอุทิศตนในการ บำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ อย่างยิ่งยวด^{๔๐} ได้แก่ ทาน (การให้) ศีล (การรักษากาย วาจา ใจ ให้ดีงาม) เนกขัมมะ (การออกบวชเพื่อความเพียร) ปัญญา (ความรอบรู้) วิริยะ (ความเพียร) ขันติ (ความอดทน) สัจจะ (ความจริงใจ) อธิษฐาน (ความตั้งมั่น) เมตตา (ความรักปรารถนาดี) และอุเบกขา (ความวางเฉยอย่างยุติธรรม) บทบาทนี้คือ นักเดินทางผู้ไม่ย่อท้อ ต่ออุปสรรค สั่งสมคุณความดีทีละเล็กทีละน้อย เพื่อให้บารมีเต็มเปี่ยมพร้อมสำหรับการตรัสรู้

๓. ผู้สร้างสมบุญญาธิการและปัญญาธิการ การเป็นพระพุทธเจ้าต้องอาศัยทั้งบุญญาธิการ (อำนาจแห่งบุญที่สั่งสมมา) และ ปัญญาธิการ^{๔๑} (ความรู้ความเข้าใจในสังธรรมอย่างลึกซึ้ง) พระโพธิสัตว์จึงมีบทบาทในการ สร้างสมทั้งสองส่วนนี้ ไปพร้อมกัน การให้ทาน การรักษาศีล และการบำเพ็ญกุศลต่างๆ เป็นการเสริมสร้างบุญญาธิการ ในขณะที่การศึกษา การใคร่ครวญธรรม และการปฏิบัติภาวนาเป็นการพัฒนาปัญญาธิการ

๔. แบบอย่างแห่งความเสียสละและอดทน เส้นทาง การบำเพ็ญโพธิสัตว์นั้นยาวนาน และเต็มไปด้วยความยากลำบาก พระโพธิสัตว์จึงมีบทบาทเป็น แบบอย่างอันประเสริฐในเรื่องของความเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อผู้อื่น ความอดทนต่อความทุกข์ยาก การถูกดูหมิ่น หรือการเผชิญอุปสรรคต่างๆ โดยไม่ย่อท้อต่อปณิธานอันสูงสุด

ความตอนหนึ่งในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดกพระนางมัทรีกราบทูลกะพระเวสสันดรว่า “หม่อมฉันเป็นพระชายาของพระองค์ตั้งแต่ยังเป็นสาวรุ่น พระองค์ทรงเป็นพระสวามีผู้เป็นใหญ่ของหม่อมฉัน พระองค์ทรงปรารถนาจะพระราชทานหม่อมฉันแก่ผู้ใด ก็ทรงพระราชทานแก่ผู้นั้นเกิด หรือทรงปรารถนาจะขายหรือจะฆ่า ก็ทรงขายหรือทรงฆ่าเกิด”^{๔๒} พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า “ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระดำริของกษัตริย์ทั้ง ๒ นั้นจึงได้


^{๓๙} ขุ.ชา.อ. ๑/๑/๓. (ปรมัตถโชติกา อรรถกถา ขุททกนิกาย ชาดก)

^{๔๐} อภิ.วิ. ๓๓/๑/๑.

^{๔๑} ม.มู. ๑๒/๒๓๗/๒๔๕.

^{๔๒} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒๘๒/๕๓๖.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเกรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์  เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๗๖

ตรัสตั้งนี้ว่า ข้าศึกทั้งมวล ทั้งที่เป็นของทิพย์และเป็นของมนุษย์พระองค์ทรงชนะแล้ว”^{๔๓} เรื่องราวในชาดก ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นถึงบทบาทนี้อย่างชัดเจน

๕. ผู้รอคอยกาลเวลาแห่งการตรัสรู้ พระโพธิสัตว์จะบำเพ็ญบารมีไปเรื่อยๆ จนกว่าอินทรีย์ (ความสามารถทางจิต) แก่กล้า และถึงพร้อมด้วยปัจจัยต่างๆ ที่จะทำให้สามารถตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ บทบาทนี้คือ ผู้รอคอยด้วยความเพียร มีได้เร่งรีบ แต่ก็ไม่ละทิ้งความพยายาม

๖. ผู้ได้รับการพยากรณ์ (ในบางกรณี) พระโพธิสัตว์ที่บำเพ็ญบารมีมาถึงระดับหนึ่ง อาจได้รับการ พุทธพยากรณ์ (วยากรณ์) จากพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต^{๔๔} การได้รับการพยากรณ์นี้เป็นการยืนยันถึงความสำเร็จที่จะมาถึง และเป็นกำลังใจสำคัญในการบำเพ็ญบารมีต่อไป

๗. แรغبันดาลใจแก่ผู้ปฏิบัติธรรม แม้ว่าเป้าหมายหลักของผู้ปฏิบัติในเกรวาทส่วนใหญ่ คือการบรรลุอรหัตผล แต่เรื่องราวและการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก็เป็น แรغبันดาลใจให้ผู้คนเกิดศรัทธาในพระธรรม และตั้งใจที่จะบำเพ็ญคุณความดีต่างๆ ตามกำลังของตน^{๔๕}

โดยสรุป บทบาทของพระโพธิสัตว์ในเกรวาทคือ ผู้เริ่มต้นด้วยจิตอันยิ่งใหญ่ บำเพ็ญบารมีด้วยความเพียร เสียสละตนเพื่อผู้อื่น สร้างสมคุณสมบัติแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า และรอคอยกาลเวลาแห่งการตรัสรู้ แม้จะไม่ใช่เป้าหมายหลักของผู้ปฏิบัติส่วนใหญ่ แต่พระโพธิสัตว์ก็เป็นสัญลักษณ์แห่งความมุ่งมั่น ความอดทน และความเมตตา อันเป็นคุณธรรมที่ควรเจริญในเส้นทางแห่งการดับทุกข์

๖.๔.๒ บทบาทพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนามหายาน

พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนามหายาน มีสถานะที่สูงส่งอย่างยิ่ง เพราะถือเป็นแบบอย่างสูงสุดแห่ง ความเมตตา ปัญญา และการเสียสละ มีบทบาทสำคัญทั้งในเชิงอภิปราย จริยศาสตร์ และปฏิบัติการเพื่อช่วยสรรพสัตว์ทั้งปวงให้บรรลุพุทธภาวะร่วมกัน ไม่ใช่แค่เพื่อตนเอง ใน

^{๔๓} จุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๒๘๓/๕๓๗.

^{๔๔} ที.มหา. ๑๐/๓๔๐/๒๗๑.

^{๔๕} อัง.ติก. ๒๐/๒๕๕/๔๖๕.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๗๗

แนวคิดมหายาน พระโพธิสัตว์จึงมิใช่เพียง “ผู้เตรียมพร้อมจะเป็นพระพุทธเจ้า” แต่คือ ผู้สละพุทธภาวะชั่วคราวเพื่อยังสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นก่อน ซึ่งเป็นอุดมคติที่ลึกซึ้งและเปี่ยมไปด้วยความกรุณาเหนือระดับ

พระโพธิสัตว์ ในพระพุทธศาสนา มหายานมิใช่เพียงผู้ฝึกฝนตนเพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น หากแต่ทรงมีบทบาทที่ลึกซึ้งและยิ่งใหญ่ในฐานะ ผู้เสียสละตนเองเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ พระโพธิสัตว์จึงเป็นศูนย์กลางแห่งอุดมการณ์ของพุทธศาสนา มหายาน และเป็นแบบอย่างของผู้บำเพ็ญทั้งปัญญาและกรุณาในระดับสูงสุด เช่น

๑. พระโพธิสัตว์ ผู้ตั้งจิตเพื่อสรรพสัตว์ พื้นฐานที่สุดของบทบาทพระโพธิสัตว์ในมหายานคือ “ผู้ตั้งโพธิจิต” หรือจิตที่มุ่งบรรลुพระโพธิญาณไม่ใช่เพื่อตนเอง แต่เพื่อให้สามารถช่วยเวไนยสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากวัฏสงสาร^{๔๖} การตั้งจิตนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของหนทางแห่งพระโพธิสัตว์ และแสดงถึงคุณธรรมแห่ง กรุณา และปัญญา อันลึกซึ้ง ประโยชน์ของสรรพสัตว์ย่อมมาก่อนความหลุดพ้นของตน

๒. พระโพธิสัตว์ ผู้เลื่อนการตรัสรู้เพื่อช่วยเหลือผู้อื่น ต่างจากแนวคิดในเถรวาทที่พระโพธิสัตว์มุ่งบรรลุพระพุทธานุภาพในอนาคต พระโพธิสัตว์ในมหายาน ยินดีเลื่อนการเข้าสู่พระนิพพาน เพื่อคงอยู่ในโลกและช่วยสัตว์โลกที่ยังทุกข์ทรมาน^{๔๗} ท่านไม่ละจากสังสารวัฏจนกว่าสรรพสัตว์ทั้งหมดจะหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นตัวอย่างเด่นชัดของพระโพธิสัตว์ที่ประกาศว่า “ขออย่าให้ข้าบรรลุนิพพาน トラบใดที่ยังมีเสียงร้องไห้ของสัตว์โลกหลงเหลืออยู่ในสังสารวัฏ”^{๔๘}


๓. พระโพธิสัตว์ พลังเมตตาในจักรวาล ในคัมภีร์มหายาน พระโพธิสัตว์เป็นมากกว่าผู้ปฏิบัติธรรม แต่ทรงมีสถานะเป็น พลังศักดิ์สิทธิ์แห่งจักรวาล ผู้สามารถสถิตอยู่ได้ในหลายภพชาติ

^{๔๖} เจริญศักดิ์ ไชยศรี, โพธิจิตในพุทธศาสนา มหายาน, (กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๕๙), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๔๗} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาฯ, ๒๕๕๗), หน้า ๒๓๙.

^{๔๘} Lopez, Donald S. The Story of Buddhism: A Concise Guide to Its History and Teachings. HarperOne, 2001, p. 80.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์  เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๓๘

หลายรูปแบบ เพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกในสภาพการณ์ต่างๆ เช่น พระอวโลกิเตศวร ผู้ฟังเสียงแห่งความทุกข์ พระมัญชุศรี ผู้ทรงปัญญา พระตารา เทวีผู้คุ้มครอง พระกษิติครรภ์ ผู้ไม่เข้าสู่นิพพานจนกว่าสัตว์ในนรกจะพ้นทุกข์

บทบาทเหล่านี้สะท้อนถึง ความกรุณาแบบแอกทีฟ ที่ทำงานในชีวิตประจำวันของผู้ศรัทธา ไม่ว่าจะผ่านการสวดมนต์ ภาวนา หรือสมาธิ^{๔๙}

๔. พระโพธิสัตว์ แบบอย่างของผู้ปฏิบัติมหายาน แนวคิดพระโพธิสัตว์ในมหายาน ไม่จำกัดเฉพาะผู้มีบุญบารมีสูง หากแต่เปิดกว้างให้ทุกคนสามารถเจริญรอยตามได้ เพียงแค่ตั้งจิตแห่งโพธิ (โพธิจิต) และบำเพ็ญตนด้วยเมตตา ปัญญา และการไม่ยึดติด คัมภีร์ Bodhicaryāvatāra ของศานติเพระวะ (Śāntideva) กล่าวไว้ว่า “การดำเนินชีวิตแบบพระโพธิสัตว์คือการฝึกฝนให้เห็นทุกข์ของผู้อื่นเป็นทุกข์ของตน และเห็นการหลุดพ้นของผู้อื่นเป็นชัยชนะของตนเอง”^{๕๐} พระโพธิสัตว์จึงเป็นอุดมคติสำหรับทั้งพระภิกษุ นักบวช ฆราวาส และผู้ปฏิบัติทั่วไปในมหายาน

โดยสรุป บทบาทของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา มหายานคือ ผู้มีจิตใจเปี่ยมด้วยมหากรุณาและโพธิจิต เสียสละตนเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ บำเพ็ญบารมีอย่างสมบูรณ์ เป็นสัญลักษณ์แห่งคุณธรรมและปัญญา นำทางและช่วยเหลือผู้อื่นด้วยอุบายอันแยบคาย และเป็นเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม พระโพธิสัตว์จึงเป็นบุคคลสำคัญอย่างยิ่งในมหายาน เป็นทั้งอุดมคติและแรงบันดาลใจให้ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญก้าวหน้าบนเส้นทางแห่งการเป็นพระพุทธเจ้าเพื่อประโยชน์ของโลก พระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนา มหายานเป็นรูปแบบสูงสุดของความกรุณาอันไม่จำกัด ผู้ที่ไม่เพียงแสวงหาปัญญาและความหลุดพ้นให้แก่ตนเอง แต่ยอมเดินอยู่ในโลกแห่งทุกข์เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ ด้วยหัวใจที่เปี่ยมด้วยเมตตาและความไม่ยึดติด พระโพธิสัตว์จึงเป็น แบบอย่างของบุคคลผู้เสียสละทั้งภายนอกและภายใน และเป็นหลักศรัทธาสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมในยุคสมัยปัจจุบัน

^{๔๙} Williams, Paul. *Mahayana Buddhism: The Doctrinal Foundations*. Routledge, 2009, pp. 107–110.

^{๕๐} Śāntideva. *Bodhicaryāvatāra* (The Way of the Bodhisattva), trans. Kate Crosby and Andrew Skilton, Oxford University Press, 1995, Chapter 3.

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์  เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณโณ ๑๗๙

ตารางแสดงความสำคัญและหน้าที่ของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนามหายาน

ประเด็น	ความสำคัญในแนวคิดมหายาน	หน้าที่หลัก	ความหมายเชิงจริยธรรม	ตัวอย่างคติพระโพธิสัตว์
อุดมคติแห่งการตรัสรู้เพื่อสรรพสัตว์	พระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างสูงสุดของผู้แสวงหาพุทธภูมิ ไม่มุ่งหลุดพ้นเฉพาะตน	ตั้งปณิธานช่วยเหลือสัตว์โลกให้พ้นทุกข์ ก่อนตนเองจะบรรลุปุทธภาวะ	สอนให้เกิดความเสียสละ เมตตา และความรับผิดชอบต่อส่วนรวม	พระอวโลกิเตศวร สัญลักษณ์แห่งมหากรุณา
การเป็นสื่อกลางแห่งพระมหากรุณา	แสดงพลังแห่งความเมตตาของพระพุทธเจ้าในโลก	รับฟังความทุกข์ของสัตว์โลก และช่วยเหลือตามอุปนิสัยของแต่ละบุคคล	เน้นการปฏิบัติธรรม ควบคู่การเกื้อกูลผู้อื่น	คติ “ได้ยินเสียงทุกข์แล้วช่วยเหลือ”
การบำเพ็ญบารมี (ปารมีตา)	เป็นแนวทางการพัฒนาตนสู่ความสมบูรณ์แห่งปัญญาและคุณธรรม	บำเพ็ญทาน ศีล ขันติ วิริยะ สมาธิ และปัญญา เพื่อความตรัสรู้	แสดงการพัฒนาตนอย่างต่อเนื่องและสมดุล	พระมัญชุศรี สัญลักษณ์แห่งปัญญา
การปรากฏเพื่อโปรดสัตว์ตามกาลสมัย	พระโพธิสัตว์สามารถแสดงกายหรือบทบาทต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือโลก	แสดงธรรม ชี้แนะแนวทาง หรือปรากฏในรูปแบบที่เหมาะสมกับผู้รับ	สอนเรื่อง “อุบาย” คือ การใช้วิธีการที่เหมาะสมเพื่อการหลุดพ้น	พระสมันตภัทร สัญลักษณ์แห่งการปฏิบัติ
การค้าจุนศรัทธาของพุทธศาสนิกชน	เป็นแบบอย่างของความหวังและกำลังใจในเส้นทางธรรม	ช่วยนำพาศรัทธาให้ตั้งมั่นในความดีและการภาวนา	เชื่อมโยงศาสนากับชีวิตประจำวันของประชาชน	พระกษิติครรภ์ ผู้ตั้งปณิธานช่วยสัตว์ในทุภภูมิ

สรุปสาระสำคัญของพระโพธิสัตว์ในมหายานมิใช่เพียงบุคคลในตำนาน หากเป็น “อุดมคติทางจิตวิญญาณ” ที่รวม ปัญญาและมหากรุณา เข้าด้วยกัน ทำหน้าที่เป็นแบบอย่างของการพัฒนาตนเพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ และเป็นพลังขับเคลื่อนให้การปฏิบัติธรรมมีมิติแห่งการเกื้อกูลโลก ควบคู่กับการแสวงหาความหลุดพ้น

บทที่ ๖ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและบทบาทของพระโพธิสัตว์ ✍ เสถียร สระทองให้, พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๐

สรุปท้ายบท

สถานะของพระโพธิสัตว์ ผู้มุ่งมั่นสู่การตรัสรู้: พระโพธิสัตว์คือบุคคลผู้ตั้งความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะบรรลุโพธิญาณ (การตรัสรู้) เพื่อเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ผู้มีจิตใจเมตตาและกรุณา หัวใจสำคัญของพระโพธิสัตว์คือมหากรุณา ความปรารถนาที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏ ผู้บำเพ็ญบารมี พระโพธิสัตว์ดำเนินชีวิตด้วยการบำเพ็ญบารมี (คุณความดีอันยิ่งใหญ่) ต่างๆ อย่างต่อเนื่องและยาวนาน เพื่อสะสมคุณธรรมและปัญญา

บทบาทของพระโพธิสัตว์ การช่วยเหลือสรรพสัตว์ บทบาทหลักของพระโพธิสัตว์คือการอุทิศตนเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ทำงานเพื่อความหลุดพ้นของสรรพสัตว์ทั้งหลาย การชะลอการตรัสรู้ พระโพธิสัตว์อาจเลือกที่จะชะลอการเข้าสู่นิพพานของตนเอง เพื่อที่จะได้อยู่ช่วยเหลือผู้อื่นให้บรรลุธรรม การเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ พระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่างของผู้ที่มีจิตใจเสียสละ และเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้อื่นเจริญในเส้นทางแห่งธรรม

ในพุทธศาสนา เถรวาท พระโพธิสัตว์ถูกมองว่าเป็นบุคคลผู้ยิ่งใหญ่ที่มุ่งมั่นบำเพ็ญบารมีเพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต โดยสถานะของพระโพธิสัตว์ส่วนมากปรากฏในลักษณะของ “อดีตชาติของพระพุทธเจ้า” ซึ่งบอกเล่าผ่าน ชาดก และเรื่องเล่าทางพุทธประวัติ ความสำคัญของพระโพธิสัตว์ในเถรวาทจึงเป็นเชิงประวัติศาสตร์และศีลธรรม คือเป็นแบบอย่างของการเสียสละ ความเพียร และเมตตา แต่ไม่ได้มีบทบาทในการช่วยเหลือสัตว์โลกโดยตรงในปัจจุบัน ดังนั้นพระโพธิสัตว์ในเถรวาทจึงมีสถานะเป็นแบบอย่างมากกว่าจะเป็นผู้ไถ่บาปหรือช่วยเหลือแบบอัศจรรย์

ตรงกันข้าม ในพุทธศานามหายาน พระโพธิสัตว์มีสถานะที่สูงส่งยิ่ง เป็นอุดมคติของผู้ปฏิบัติธรรมที่ไม่เพียงแสวงหาการหลุดพ้นเพื่อตนเอง แต่ตั้งใจเสียสละผลแห่งการตรัสรู้เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ก่อน ตัวอย่างเช่น พระอวโลกิเตศวร หรือ เจ้าแม่กวนอิม ที่ชาวพุทธมหายานเชื่อว่าทรงแผ่มองโลกด้วยความเมตตาและตอบสนองคำอธิษฐานของผู้ทุกข์ได้ทันที สถานะของพระโพธิสัตว์ในมหายานจึงเป็นทั้งผู้ปฏิบัติธรรมขั้นสูงและผู้คุ้มครองโลก มีบทบาทอย่างแข็งขันในการช่วยเหลือผู้คนทั้งในเชิงจิตวิญญาณและทางโลก.

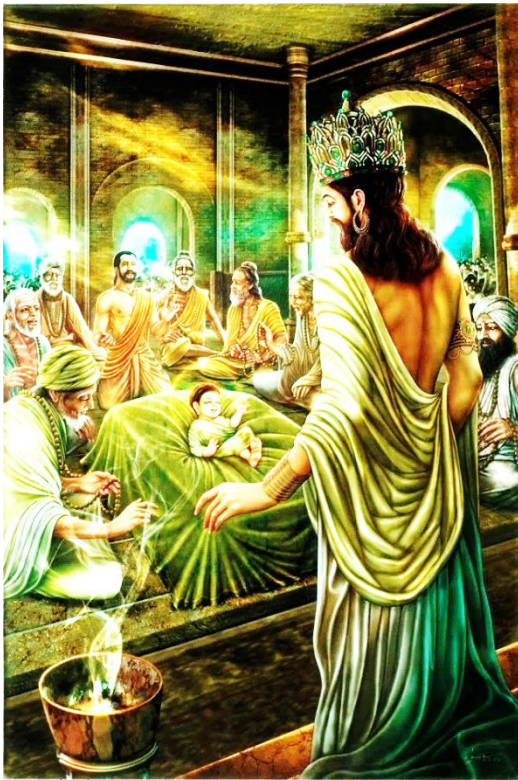
บทที่ ๗

สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า

๕ พระมหาปณตพล กนตวณโณ

ความนำ

ประวัติศาสตร์แห่งจิตวิญญาณของมนุษยชาติ ปรากฏบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งความพิเศษอันหาที่สุดมิได้ นั่นคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นศาสดาเอกของพระพุทธศาสนา บทนำนี้ผู้เขียน



แหล่งที่มาของภาพ : <https://www.google.com>.

จะนำท่านผู้ศึกษาไปสำรวจ สถานะ อันเป็นเอกลักษณ์และ พระจริยา อันงดงามของพระองค์ ซึ่งมีได้เป็นเพียงบุคคลธรรมดา หากแต่ทรงเป็นผู้

บรรลุนิพพานสูงสุด และดำรงอยู่ด้วยคุณธรรมอันประเสริฐ เพื่อเป็นประทีปส่องทางนำพาสรรพสัตว์ข้ามพ้นห้วงแห่งความทุกข์ สถานะของพระพุทธเจ้านั้น เกินกว่าจะจำกัดความด้วยคำพูดสามัญ พระองค์ทรงเป็น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้ธรรมโดยชอบด้วยพระองค์เอง ทรงละกิเลสทั้งปวงได้อย่างสิ้นเชิง ไม่หวนกลับมาสู่ความทุกข์อีกต่อไป สถานะนี้มีได้มาจากการอ่อนน้อมหรือการดลบันดาลจากอำนาจภายนอก หากแต่เกิดจากการบำเพ็ญเพียรอย่างอุกฤษฏ์ การสั่งสมปัญญาและบารมีมานานนับอสงไขยกัปป์ พระองค์จึงทรงเป็น

ครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้เปี่ยมด้วย

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๒

พระจริยา หรือการดำเนินชีวิตของพระพุทธเจ้า ก็เป็นแบบอย่างอันประเสริฐที่ควรแก่การศึกษาและปฏิบัติตาม นับตั้งแต่การเสด็จออกบรรพชา การบำเพ็ญทุกรกิริยา การตรัสรู้ภายใต้ร่มโพธิ์ ไปจนถึงการประกาศพระธรรมคำสอนและการโปรดสัตว์ พระองค์ทรงดำเนินชีวิตด้วยความ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา อย่างหาที่เปรียบมิได้ ทรงเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่น ทรงอดทนต่อความยากลำบากและคำวิพากษ์วิจารณ์ ทรงสอนด้วยปัญญาอันบริสุทธิ์และด้วยความเข้าใจในธรรมชาติของสรรพสัตว์อย่างแท้จริง

พระพุทธเจ้าจึงมิได้ทรงเป็นเพียงบุคคลในประวัติศาสตร์ หากแต่ทรงเป็น สัญลักษณ์แห่งความหลุดพ้น ปัญญา และความกรุณา สถานะอันพิเศษและการดำเนินชีวิตอันงดงามของพระองค์ ยังคงเป็นแรงบันดาลใจและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของผู้คนนับล้านทั่วโลก จวบจนปัจจุบันนี้

ดังนั้น สถานะของพระพุทธเจ้าจึงมิได้เป็นเพียงบุคคลธรรมดา แต่ทรงเป็นบุคคลพิเศษผู้ทรงคุณวิเศษเหนือมนุษย์ทั้งปวง และพระจริยาของพระองค์ก็เป็นแบบอย่างอันดีงามที่พุทธศาสนิกชนควรน้อมนำไปปฏิบัติเพื่อความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม

๗.๑ สถานะของพระพุทธเจ้า

คำว่า “พระพุทธเจ้า” โดยพื้นฐานแล้วหมายถึง ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ (สัมมาสัมพุทธะ) คือบุคคลผู้ซึ่งได้บรรลุถึงความจริงสูงสุดและดับทุกข์ได้โดยพระองค์เอง โดยไม่ต้องมีครูบาอาจารย์สั่งสอน สถานะนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่พระพุทธเจ้าโคตมะ (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) เท่านั้น แต่ยังรวมถึงพระพุทธเจ้าในอดีตและอนาคตด้วย สถานะของพระพุทธเจ้ามีความหมายและมิติที่ลึกซึ้งกว่าเพียงแค่การเป็นผู้ตรัสรู้ ดังนี้

๑. **ภาวะแห่งการรู้แจ้งสมบูรณ์** หัวใจสำคัญของสถานะพระพุทธเจ้าคือการบรรลุถึงโพธิ์ หรือญาณอันประเสริฐ ซึ่งเป็นการรู้แจ้งสภาวะของสรรพสิ่งตามความเป็นจริงอย่างสมบูรณ์ปราศจากความมีติดบอดทางปัญญา (อวิชชา) และกิเลสทั้งปวง^๑ การรู้แจ้งนี้ครอบคลุมถึง

^๑ โพธิ์ หมายถึง ความตรัสรู้ ตู อภิธานศัพท์ทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๑๕๖.

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๓

๑) **อริยสัจสี่** ความจริงอันประเสริฐสี่ประการ ได้แก่ ทุกข์ (ความไม่สบายกายใจ), สมุทัย (เหตุแห่งทุกข์), นิโรธ (ความดับทุกข์), และมรรค (หนทางสู่ความดับทุกข์) เป็นผู้สำรวมด้วยการสังวรอาสวะทั้งปวงอยู่ ตัดตัณหาได้แล้ว คลายสังโยชน์ได้แล้ว ทำที่สุดทุกข์ได้แล้ว เพราะละมานะได้^๒

๒) **ปฏิจจนุปบาท** หลักแห่งการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายอย่างเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งแสดงถึงความเป็นอนัตตา (ความไม่ใช่ตัวตนถาวร) และความไม่เที่ยง (อนิจจัง) ของสรรพสิ่ง ดังความในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ความตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบัน เป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นบุคคลพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน นั่นไม่ใช่อดีตของเรา”^๓

๓) **ไตรลักษณ์** ลักษณะสามประการของสรรพสิ่ง ได้แก่ อนิจจัง (ความไม่เที่ยง), ทุกขัง (ความเป็นทุกข์ทนได้ยาก), และอนัตตา (ความไม่ใช่ตัวตน) รูปที่เป็นอดีต ที่เป็นอนาคต ที่เป็นปัจจุบันไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นบุคคลพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน นั่นไม่ใช่อดีตของเรา”^๔

การรู้แจ้งเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงความรู้ทางปัญญา แต่เป็นการประจักษ์แจ้งด้วยญาณทัสสนะ (ปัญญาที่เห็นแจ้ง) ซึ่งนำไปสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง

๒. **ภาวะแห่งความกรุณาและปัญญาอันยิ่งใหญ่** พระพุทธเจ้าทรงประกอบด้วยพระมหากรุณา คือความปรารถนาที่จะให้สรรพสัตว์ทั้งหลายพ้นจากความทุกข์ และพระมหาปัญญา คือปัญญาอันยิ่งใหญ่ที่รู้แจ้งโลกและธรรมตามความเป็นจริง พระคุณทั้งสองนี้เป็นสิ่งที่แยกพระพุทธเจ้าออกจากพระอรหันต์ทั่วไป ซึ่งแม้จะดับกิเลสได้แล้ว แต่บารมีและศักยภาพในการช่วยเหลือผู้อื่นยังไม่เท่าพระพุทธเจ้า

๓. **ภาวะแห่งการเป็นศาสดาผู้ทรงนำทาง** พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาเอกของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นผู้ค้นพบและประกาศพระธรรมคำสอนอันประเสริฐ เพื่อนำทางสรรพสัตว์

^๒ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๘/๒๖.

^๓ ส.ส. (ไทย) ๑๘/๒๑๙-๒๒๑/๒๑๓.

^๔ ส.สพ. ๑๘/๒๑๓-๒๑๕/๒๑๒.

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๔

ให้พ้นจากความทุกข์และบรรลุถึงความสุขที่แท้จริง พระธรรมที่พระองค์ทรงแสดงนั้นเป็นสังฆธรรมที่สามารถปฏิบัติได้จริงและให้ผลได้จริง

๔. ภาวะแห่งการเป็นผู้บริสุทธ์หลุดพ้นโดยสิ้นเชิง พระพุทธเจ้าทรงละกิเลสทั้งปวง ได้แก่ ราคะ (ความกำหนัดยินดี), โทสะ (ความโกรธแค้น), และโมหะ (ความหลง) ได้อย่างสิ้นเชิง ไม่มีสิ่งใดในโลกที่จะสามารถทำให้พระองค์หวั่นไหวหรือเศร้าหมองได้อีกต่อไป จิตของพระองค์จึงบริสุทธ์ผ่องใส และตั้งมั่นอย่างสมบูรณ์

๕. ภาวะแห่งทศพลญาณและจตุรเวสารัชชญาณ พระพุทธเจ้าทรงมีญาณอันเป็นกำลัง ๑๑ ประการ (ทศพลญาณ) ซึ่งเป็นความรู้ความสามารถพิเศษที่ทำให้พระองค์ทรงรอบรู้ในทุกอย่างอย่างถ่องแท้ นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงมีญาณอันเป็นความแก่กล้า ๔ ประการ (จตุรเวสารัชชญาณ) ซึ่งทำให้พระองค์ทรงกล้าประกาศพระธรรมโดยปราศจากความหวั่นเกรง

๖. ภาวะที่อยู่เหนือโลก แม้พระพุทธเจ้าจะทรงดำรงอยู่ในโลก แต่จิตของพระองค์ก็อยู่เหนือโลก เหนือความผันผวนและความทุกข์ของโลกีย์ พระองค์ไม่ยึดมั่นในสิ่งใดในโลก และทรงดำเนินชีวิตด้วยความเมตตาและปัญญาที่บริสุทธ์

สรูป สถานะของพระพุทธเจ้าจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงแค่การเป็นผู้ตรัสรู้ แต่เป็นภาวะที่สมบูรณ์พร้อมด้วยปัญญาธิคุณ (ปัญญา), กรุณาธิคุณ (ความกรุณา), และบริสุทธ์ิธิคุณ (ความบริสุทธ์) อย่างหาที่สุดมิได้ ทรงเป็นผู้ที่หลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง และเป็นศาสดาผู้ทรงนำทางสรรพสัตว์ให้ก้าวข้ามห่วงทุกข์ไปสู่ความสุขนิรันดร์

สถานะของพระพุทธเจ้า ถือเป็นหัวใจสำคัญในการทำความเข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง พระองค์มิใช่เพียงนักปราชญ์ผู้ตรัสรู้ธรรม หรือผู้นำศาสนาในเชิงประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ทรงมีสถานะพิเศษที่เหนือปุถุชนทั่วไป ซึ่งสามารถอธิบายได้ในมิติต่าง ๆ ดังนี้

๑. สถานะแห่งองค์คุณของพระพุทธเจ้า

สถานะของพระพุทธเจ้า ถือเป็นหัวใจสำคัญในการทำความเข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง พระองค์มิใช่เพียงนักปราชญ์ผู้ตรัสรู้ธรรม หรือผู้นำศาสนาในเชิงประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ทรงมีสถานะพิเศษที่เหนือปุถุชนทั่วไป ซึ่งสามารถอธิบายได้ในมิติต่าง ๆ ดังนี้

๑. สถานะของพระพุทธเจ้าในฐานะ “พุทธะ” คำว่า “พุทธะ” มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤต แปลว่า “รู้” หรือ “ตื่นรู้” ผู้ที่ได้รับการขนานนามว่า “พุทธะ” หมายถึง ผู้ที่ตื่นแล้วจาก

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๕

อริยสัจ และเข้าถึงสัจธรรมสูงสุดแห่งโลกธรรม นั่นคือ อริยสัจ ๔ พระพุทธเจ้าทรงบรรลุธรรมด้วยพระองค์เอง โดยมิได้มีใครสอน เป็นสิ่งที่เรียกว่า สัมมัญญะ^๕

๒. สถานะในเชิงอภิปราย ผู้พ้นจากสังสารวัฏ พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ที่หลุดพ้นจากวัฏสงสาร หรือ “สังสารวัฏ” ซึ่งเป็นวัฏจักรแห่งการเกิด แก่ เจ็บ ตาย พระองค์ทรงถึงพระนิพพาน ซึ่งมีใช้ที่ ๆ ดำรงอยู่ แต่เป็น “ภาวะ” แห่งความดับทุกข์โดยสิ้นเชิง สถานะนี้แตกต่างจากเทวดา พรหม หรือเทพเจ้าทั้งหลายที่ยังไม่หลุดพ้นจากสังสารวัฏ พระองค์จึงมิใช่พระเจ้า (ในความหมายของผู้สร้าง) แต่เป็นผู้รู้แจ้งโลก (โลกวิทู) และ ผู้ชี้ทางให้ผู้อื่นพ้นทุกข์^๖

๓. สถานะในเชิงคุณธรรม ผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม ๙ ประการ พระพุทธเจ้าทรงได้รับการยกย่องว่าเป็น อรหันตสัมมาสัมพุทธะ ซึ่งหมายถึง ผู้สิ้นกิเลสทั้งปวงและตรัสรู้ถูกต้องด้วยพระองค์เอง คุณธรรมของพระองค์ถูกรวบรวมไว้ในพุทธคุณ ๙ ประการ คือ

๑) อรหันต์ ผู้ไกลจากกิเลส หมายถึง พระองค์เป็นผู้สิ้นอาสวะกิเลสทั้งปวง

๒) สัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง พระองค์ทรงบรรลุธรรมด้วยพระปัญญาของพระองค์เอง โดยไม่มีใครสอน

๓. วิชชาจรณสัมปັນโน ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ “วิชา” คือ ความรู้แจ้ง ได้แก่ วิชา ๓ ส่วน “จรณะ” คือ ความประพฤติ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา พระองค์ถึงพร้อมทั้งด้านปัญญาและความประพฤติ

๔. สุกโต ผู้ไปดีแล้ว หมายถึง ไปดีทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ และเส้นทางที่ทรงดำเนินคือ มรรคมรรค ๘ ก็นำไปสู่พระนิพพาน อีกนัยหนึ่งคือ ทรงไปแล้วไม่กลับมาเกิดอีก

๕. โลกวิทู ผู้รู้แจ้งโลก ทรงรู้โลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก และรู้แจ้งสังขารธรรมว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้ว่าทุกสิ่งในโลกนี้เป็นไปตามเหตุปัจจัย

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมมิกจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๙.

^๖ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ยอมรับพระพุทธเจ้าเป็น "ครูผู้สอนของมนุษยชาติ" (The Teacher of Humanity)

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๖

๖. อนุตตโร ปุริสทัมมสารถิ ยอดครูผู้ฝึกคนที่ฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า ทรงสามารถอบรมคนได้ทุกประเภท ตั้งแต่คนธรรมดาจนถึงพราหมณ์ พรหม หรืออริยบุคคล ทรงมีวิธีการสอนตามอุปนิสัยเฉพาะของแต่ละบุคคล

๗. สตถา เทวมนุสสานัง ครูของเทวดาและมนุษย์ พระองค์มิใช่เพียงครูของมนุษย์ แต่ยังสอนเทวดาและพรหมให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้ ทรงเป็นครูผู้สอนทางจริยธรรมและทางธรรมชั้นสูง

๘. พุทโธ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน คำว่า “พุทโธ” เป็นคำรวมความหมายลึกซึ้ง คือ รู้ตื่นจากอวิชชา ตื่นจากวิภวสังสาร และเบิกบานจากการหลุดพ้น ทรงตรัสรู้ธรรมทั้งปวง

๙. ภควา ผู้มีความเจริญพร้อมทุกประการ แปลว่า “ผู้จำแนกแจกแจงธรรม” หรือ “ผู้มีบารมีคุณธรรมอันประเสริฐ” รวมถึงเป็นผู้มีโชคลาภและผู้บริจาคธรรมอันประเสริฐให้แก่โลก

พุทธคุณทั้ง ๙ แสดงถึงความสมบูรณ์พร้อมของพระพุทธเจ้า ทั้งในแง่ ศีล ปัญญา สมาธิ ความบริสุทธิ์ ความรู้แจ้ง ความกรุณา และความสามารถในการโปรดสัตว์ผู้ใดระลึกถึงพุทธคุณเหล่านี้ จะเกิดศรัทธา ออกศุลย้อมลดลง และเป็นอารมณ์กรรมฐานอย่างหนึ่งได้ (เรียกว่า “พุทธานุสสติ”)

๑๐. สถานะทางจริยธรรมและบทบาทในสังคม พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาเอก ที่มีได้เพียงแต่แสดงธรรมเพื่อการหลุดพ้น แต่ยังเป็นผู้นำทางจริยธรรมของสังคม พระธรรมคำสอนของพระองค์ถูกวางรากฐานไว้ใน ศีล สมาธิ ปัญญา และเป็นพื้นฐานของการพัฒนาคนในทุกระดับ ทั้งฆราวาสและนักบวช^๗

๑๑. สถานะในฐานะ “ครูของเทวดาและมนุษย์” หนึ่งในพระนามของพระพุทธเจ้าคือ สตถา เทวมนุสสานัง ซึ่งแปลว่า “ครูของเทวดาและมนุษย์” แสดงถึงสถานะของพระองค์ในฐานะผู้สั่งสอนทั้งมนุษย์และเทวดา ทั้งนี้ เทวดาหรือพรหม แม้มีฤทธิ์มาก แต่ยังไม่หลุดพ้นจากสังสารวัฏ จึงยังต้องพึ่งพระธรรมของพระพุทธเจ้า

สรุปสถานะของพระพุทธเจ้าในพุทธศาสนา คือผู้ที่ รู้แจ้งโลก พันทุกข์ และสามารถชี้ทางให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ได้ โดยทรงเป็นแบบอย่างของการใช้ปัญญา ศีล และกรุณาในการดำรงชีวิต การ

^๗ พระพรหมคุณภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **หลักการของพุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๘๗-๙๒.

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๗

เข้าใจสถานะนี้อย่างลึกซึ้งซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่า จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตมิใช่การแสวงหาอำนาจหรือความสุขชั่วคราว แต่เป็นการ “ตื่น” และ “หลุดพ้น”

สถานะของพระพุทธเจ้ามิได้จำกัดอยู่เพียงแค่ความเป็นศาสดาผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ทรงได้รับการยกย่องในฐานะบุคคลผู้ทรงคุณอันประเสริฐสุดจะพรรณนา เป็น “พระบรมศาสดาเอก” ผู้ทรงนำทางสรรพสัตว์ให้พ้นจากห้วงทุกข์ภัยในวัฏสงสาร ทรงเป็น “พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า” ซึ่งเป็นพระนามที่แสดงถึงคุณานุคุณอันประเสริฐ สถานะของพระพุทธเจ้ามิได้จำกัดอยู่เพียงแค่ความเป็นศาสดาผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ทรงได้รับการยกย่องในฐานะบุคคลผู้ทรงคุณอันประเสริฐสุดจะพรรณนา เป็น “พระบรมศาสดา” ผู้ทรงเปี่ยมด้วย “พระปัญญาธิคุณ” คือปัญญาอันบริสุทธิ์และรู้แจ้งสรรพสิ่งตามความเป็นจริง “พระมหากรุณาธิคุณ” คือความเมตตาและปรารถนาให้สรรพสัตว์พ้นจากความทุกข์ และ “พระบริสุทธิ์คุณ” คือความบริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา และใจอย่างหาที่เปรียบมิได้ พระองค์มิใช่เพียงนักปราชญ์ผู้ตรัสรู้ธรรม หรือผู้นำศาสนาในเชิงประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ทรงมีสถานะพิเศษที่เหนือปวงชนทั่วไป

ตารางแสดงสถานะและคุณธรรมของพระพุทธเจ้า

ช่วงชีวิต	สถานะ	คุณธรรมเด่น	ตัวอย่างประกอบ
ก่อนตรัสรู้ (โพธิสัตว์จรียา)	พระโพธิสัตว์ (ผู้ปรารถนาพุทธภูมิ)	ทาน, เมตตา, วิริยะ, อธิษฐาน, สัจจะ	พระเวสสันดรบริจาคลูกเมีย / สุวรรณสามบำรุงบิดามารดา
ขณะบำเพ็ญเพียร	นักบวชผู้แสวงหาทางหลุดพ้น	อธิษฐาน, วิริยะ, ปัญญา, ความเพียรสูงสุด	บำเพ็ญทุกรกิริยา ๖ ปี / ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์
หลังตรัสรู้ (ธรรมจรียา)	พระสัมมาสัมพุทธเจ้า	กรุณา, เมตตา, ปัญญา, ธรรมทาน, อุเบกขา	แสดงปฐมเทศนา / เทศน์โปรดชฎิล / เทศน์โปรดพระญาติ
ตลอดพระชนม์ชีพ	ศาสดาเอกของโลก / พุทธบิดาแห่งสรรพสัตว์	ศีล, สมာธิ, ปัญญา, สันโดษ, ความเสียสละ, ความอดทน	ทรงใช้ชีวิตเรียบง่าย / เทศน์สอนแม่ผู้ต่อต้าน / ไร้อารตอบัติความชั่ว
ปรินิพพาน	ผู้หลุดพ้น / ปรมจารย์ผู้สิ้นกิเลส	วางเฉยในโลก, ความสงบ, ปรมัตถธรรม	ตรัสรู้พร้อมอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ / ปรินิพพานที่กุสินารา

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๘

คุณธรรมของพระพุทธเจ้าเรียกรวมว่า “พุทธคุณ” ซึ่งมี ๙ ประการ เช่น อรหิ, สมมาสัมพุทโธ, วิชาจรรย์สมปนโน เป็นต้น ซึ่งล้วนสะท้อนในพระจริยาและพฤติกรรมตลอดชีวิตหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประพฤติตลอดชีวิตสะท้อนถึง ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) อย่างชัดเจน

๗.๒ พระจริยาของพระพุทธเจ้า

พระจริยาของพระพุทธเจ้า หมายถึง การประพฤติ ปฏิบัติ และวิถีชีวิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งก่อนตรัสรู้ ขณะตรัสรู้ และหลังตรัสรู้ ซึ่งเป็นแบบอย่างแห่งคุณธรรมสูงสุดที่สมบูรณ์ในทุกด้าน เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและการบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น พระจริยาจึงมิใช่เพียงชีวประวัติ หากแต่เป็น อุทาหรณ์ทางศีลธรรม อันควรยึดถือเป็นหลักในการฝึกตนและพัฒนาจิตใจในพระพุทธศาสนา

๗.๒.๑ พระจริยาของพระพุทธเจ้า

พระจริยาของพระพุทธเจ้า แบ่งออกได้เป็น ๓ ระยะหลัก ได้แก่

๑. โภธิสัตว์จริยา (ก่อนตรัสรู้) พระโภธิสัตว์ได้บำเพ็ญบารมีสิบประการอย่างเต็มที่ เช่น ทานบารมี ศีลบารมี และปัญญาบารมี เพื่อเตรียมความพร้อมในการเป็นพระพุทธเจ้า เช่น ในชาดกต่างๆ ที่สะท้อนความเสียสละและกรุณา เช่น เรื่องพระเวสสันดรชาดกที่ทรงบริจาคแม่บุตรและภรรยา^๘

๒. พุทธจริยา (ขณะตรัสรู้) เป็นช่วงที่พระองค์ทรงเพียรภาวนาอย่างสูงสุด เพื่อค้นหาความจริงของชีวิต เช่น การทรงบำเพ็ญเพียรอย่างทรमानเป็นเวลา ๖ ปี และการตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ ณริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่ออายุ ๓๕ ปี^๙

^๘ พุทธทาสภิกขุ, ชาดก : นิทานธรรมะที่สอนใจ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๑๕.

^๙ ธัมมปัทฏฐกถา, เรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, แปลโดย พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๘๙

๓. ธรรมจริยา (หลังตรัสรู้) เป็นช่วงที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศธรรม โปรดเวไนยสัตว์ เป็นเวลา ๔๕ พรรษา ด้วยพระกรุณาและปัญญาอันไพศาล เช่น การแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ทั้งห้า ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นปฐม

พระจริยาของพระพุทธเจ้าจึงมีลักษณะเป็น ศาสนโฆหาร ที่แสดงออกผ่านการกระทำ และคุณธรรม มิใช่แค่คำสอนที่เป็นนามธรรม หากแต่เป็นการ “สอนด้วยการกระทำ” โดยเป็นทั้ง แหล่งแรงบันดาลใจและหลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลของสาวก ผู้ที่ศึกษาพระจริยาจะเห็นถึงการ สมบูรณ์พร้อมใน ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา

พระจริยาของพระพุทธเจ้ามิได้เป็นเพียงพฤติกรรมหรือการกระทำในชีวิตประจำวัน หากแต่เป็น “ธรรมจริยา” คือ การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับพระธรรมคำสอน และเป็น “พุทธานุ พุทธจริยา” คือ แบบอย่างอันประเสริฐที่พุทธศาสนิกชนควรน้อมนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติ พระจริยา ของพระพุทธเจ้าจึงเปี่ยมด้วยความหมายอันลึกซึ้ง สะท้อนถึงคุณธรรมอันบริสุทธ์ และเป็นเครื่องนำ ทางไปสู่ความหลุดพ้น

๗.๒.๒ พระจริยาของพระพุทธเจ้า “มรรคาแห่งการตรัสรู้และการคุณธรรม”

พระจริยาของพระพุทธเจ้ามิได้เป็นเพียงพฤติกรรมหรือการกระทำในชีวิตประจำวัน หากแต่เป็น “ธรรมจริยา” คือ การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับพระธรรมคำสอน และเป็น “พุทธานุ พุทธจริยา” คือ แบบอย่างอันประเสริฐที่พุทธศาสนิกชนควรน้อมนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติ พระจริยา ของพระพุทธเจ้าจึงเปี่ยมด้วยความหมายอันลึกซึ้ง สะท้อนถึงคุณธรรมอันบริสุทธ์ และเป็นเครื่องนำ ทางไปสู่ความหลุดพ้น

๑. พระจริยาในฐานะผู้แสวงหาโมกขธรรม

นับตั้งแต่การเสด็จออกบรรพชา พระจริยาของพระโพธิสัตว์ได้แสดงให้เห็นถึงความ มุ่งมั่นอันแรงกล้าในการแสวงหาความจริงอันสูงสุด การบำเพ็ญทุกรกิริยาอันแสนสาหัส เป็นประจักษ์ พยานแห่งวิริยอุตสาหะและความอดทน มิได้ย่อท้อต่อความยากลำบากทั้งปวง พระจริยาในวาระนี้จึง เป็นเครื่องเตือนใจให้เห็นถึงความสำคัญของการอุทิศตนและการเพียรพยายามอย่างไม่ลดละในการ ปฏิบัติธรรม

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเกรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๐

๒. พระจริยาในฐานะผู้ตรัสรู้

ภายใต้ร่มโพธิพฤกษ์ พระปัญญาญาณอันบริสุทธิ์ได้บังเกิดขึ้น พระองค์ได้ตรัสรู้อริยสัจสี่อันเป็นหัวใจแห่งพระพุทธศาสนา พระจริยาในขณะแห่งการตรัสรู้นี้มีได้เป็นเพียงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ หากแต่เป็นสัญลักษณ์แห่งชัยชนะของปัญญาเหนืออวิชชา และการค้นพบหนทางแห่งความดับทุกข์ พระญาณทัสสนะอันแจ่มแจ้งได้นำมาซึ่งความเข้าใจในสภาวะแห่งโลกและชีวิตอย่างถ่องแท้

๓. พระจริยาในฐานะผู้ทรงแสดงธรรม

ภายหลังการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแผ่พระมหากรุณาธิคุณ เสด็จโปรดเวไนยสัตว์ สั่งสอนธรรมะด้วยพระปัญญาอันลึกซึ้งและพระเมตตาอันไพศาล การแสดงธรรมครั้งแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นปฐมเทศนาที่เปิดเผยหนทางแห่งมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางสายกลางสู่ความพ้นทุกข์ พระจริยาในการสั่งสอนธรรมตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา แสดงให้เห็นถึงความเสียสละ ความอดทน และความปรารถนาดีอย่างแท้จริงที่จะนำพาสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากห้วงทุกข์

๔. พระจริยาในฐานะผู้นำสงฆ์

พระพุทธเจ้าทรงวางรากฐานแห่งพระสงฆ์สาวก สร้างความเป็นระเบียบและความสามัคคีในหมู่สงฆ์ พระองค์ทรงเป็นทั้งครูผู้สอนและผู้นำที่เปี่ยมด้วยทศพิธราชธรรม ทรงปกครองหมู่สงฆ์ด้วยความเมตตาและยุติธรรม พระจริยาในฐานะผู้นำสงฆ์จึงเป็นแบบอย่างแห่งการบริหารจัดการหมู่คณะด้วยหลักธรรมและขันติธรรม

๕. พระจริยาในฐานะผู้เสด็จดับขันธปรินิพพาน

แม้ในวาระสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ พระพุทธเจ้ายังคงแสดงพระจริยาอันเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาและความเคารพ พระองค์ทรงประทานปัจฉิมโอวาท เตือนสติให้ภิกษุทั้งหลายดำรงตนอยู่ในความไม่ประมาท การเสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอาการอันสงบ ณ สาลวโนทยาน เมืองกุสินารา เป็นบทสรุปแห่งพระจริยาอันบริสุทธิ์ และเป็นเครื่องยืนยันถึงความไม่เที่ยงแท้ของสังขารทั้งปวง

พระจริยา (การประพฤติปฏิบัติ) ของพระพุทธเจ้านั้น งดงามและเป็นแบบอย่างอันประเสริฐยิ่ง ทรงดำเนินชีวิตด้วย “พรหมวิหารธรรม” คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ด้วย “จตุรสังคหัตถ์” คือ ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา ทรงอดทนต่อความยากลำบากและอุปสรรคต่างๆ อย่างหาที่เปรียบมิได้ ทรงมีพระทัยมั่นคงในการเผยแผ่พระธรรมคำ

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๑

สอนเพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยและสรรพสัตว์ พระจริยาของพระพุทธเจ้ายังแสดงออกผ่านการเสด็จจาริกไปในสถานที่ต่างๆ เพื่อโปรดสัตว์ การแสดงธรรมที่ลึกซึ้งและเข้าถึงจิตใจ การตอบปัญหาธรรมด้วยปัญญาอันเฉียบแหลม และการวางตนอย่างสงบสำรวมในทุกอิริยาบถ พระองค์ทรงเป็น “ทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์” คือทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์ในปัจจุบัน “สัมปรายิกัตถประโยชน์” คือทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์ในภายหน้า และ “ปรมัตถประโยชน์” คือทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์สูงสุดคือการบรรลุพระนิพพาน

ตาราง : พระจริยาของพระพุทธเจ้า – มรรคาแห่งการตรัสรู้และการอุณหธรรม

ระยะเวลา / เหตุการณ์	พระจริยา (การกระทำ)	มรรคาแห่งการตรัสรู้	การอุณหธรรม (คุณธรรมเพื่อผู้อื่น)	คำอธิบาย / ตัวอย่าง
ก่อนตรัสรู้ (โพธิสัตว์ตจจริยา)	บำเพ็ญบารมีสิบประการ	สั่งสมปัญญาและอุเบกขา	เสียสละเพื่อสรรพสัตว์	พระเวสสันดรบริจาคบุตรภริยา / สุวรรณสามดูแลบิดามารดา
เสด็จออกบรรพชา	สละโลกียทรัพย์ ยศศักดิ์	เริ่มต้นเดินบนเส้นทางแห่งมรรคา	สละเพื่อแสวงหาทางหลุดพ้นแก่ตนและผู้อื่น	เสด็จออกจากพระนครกลางดึกเพื่อบวช
บำเพ็ญเพียร ๖ ปี	ทุกรกิริยาอย่างยิ่งยวด	วิริยะ, สัจจะ, อธิษฐาน	พยายามหาทางดับทุกข์แก่สรรพสัตว์	อดอาหาร / ทรมานตนเพื่อทดลองทางดับทุกข์
ตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์	เข้าสมาธิขั้นสูง บรรลุอนุตรสัมโพธิญาณ	ปัญญาอันยิ่ง, สมาธิอันมั่นคง	พร้อมประกาศธรรมโปรดสรรพสัตว์โลก	ทรงชนะพญามาร / ตรัสรู้ อริยสัจ ๔ ใต้ต้นโพธิ์
แสดงธรรมจักร (ปฐมเทศนา)	แสดงธรรมแก่ปัญจวัคคีย์	ถ่ายทอดมรรคมีองค์ ๘	กรุณาแก่สัตว์โลก เปิดโลกแห่งธรรม	เทศน์เรื่องทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค
โปรดประชาชน ตลอด ๔๕ พรรษา	ธรรมจริยาในการเดินทางโปรดสัตว์ทั่วชมพูทวีป	ดำรงในมรรคโดยตนและชี้ทางให้ผู้อื่น	เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา	โปรดพระเจ้าพิมพิสาร / พระเทวทัต / พุทธบริษัททั้ง ๔
ปรินิพพาน	วางขันธดับเย็นปรินิพพาน	บรรลุจุดสูงสุดแห่งมรรคา (นิพพาน)	สอนธรรมวินัย ครบถ้วนเพื่อสืบธรรม	ดับขันธที่สาละวินทยาน เมืองกุสินารา

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเกรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๒

พระจริยาของพระพุทธเจ้าเป็น แบบอย่างแห่งการบำเพ็ญมรรคา (ทางสายกลาง) ที่ สมบูรณ์ พร้อมกับ การเสียสละด้วยกรุณา เพื่อปลดเปลื้องความทุกข์ของผู้อื่น โดย “มรรคาแห่งการ ตรีสรู” เน้นที่การฝึกตนเพื่อบรรลุนิพพาน ส่วน “การุณยธรรม” เน้นการใช้ชีวิตและสติปัญญาเพื่อ ประโยชน์สุขของโลก

ดังนั้น สถานะของพระพุทธเจ้าจึงมิได้เป็นเพียงบุคคลธรรมดา แต่ทรงเป็นบุคคลพิเศษผู้ ทรงคุณวิเศษเหนือมนุษย์ทั้งปวง และพระจริยาของพระองค์ก็เป็นแบบอย่างอันดีงามที่ พุทธศาสนิกชนควรน้อมนำไปปฏิบัติเพื่อความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม

พระจริยาของพระพุทธเจ้าในเชิงศาสนโฆหาร มิได้จำกัดอยู่เพียงการกระทำภายนอก หากแต่เป็นภาพสะท้อนแห่งคุณธรรมภายในอันประเสริฐ เป็นแบบอย่างแห่งการดำเนินชีวิตตาม หลักธรรมคำสอน เพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์ และเพื่อประโยชน์สุขแห่งมวลมนุษยชาติ พระจริยาอัน งดงามเหล่านี้จึงเป็นแรงบันดาลใจและเป็นแนวทางอันสำคัญยิ่งสำหรับพุทธศาสนิกชนในการ ประพฤติปฏิบัติตามรอยบาทพระศาสดา

๗.๓ พระพุทธเจ้าในคติเกรวาท

ในคติแห่งเกรวาท พระพุทธเจ้าทรงเป็น “ศาสดา” ผู้ทรงก่อตั้งพระพุทธศาสนา เป็น “สัมมาสัมพุทธะ” ผู้ตรัสรู้สัจธรรมโดยชอบด้วยพระองค์เอง และเป็น “บรมครู” ผู้เปี่ยมด้วยพระ ปัญญา พระกรุณา และพระบริสุทธิคุณอันหาที่สุดมิได้^{๑๐} อย่างไรก็ตาม คติเกรวาทให้ความสำคัญ อย่างยิ่งยวดต่อความเป็นมนุษย์ของพระพุทธองค์ พระองค์มิใช่เทพเจ้า ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือผู้ถูกสร้างสรรค์ หากแต่เป็นมนุษย์ผู้ทรงบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่งยวด จนบรรลุนิพพาน ความเป็น พระพุทธเจ้าด้วยพระองค์เอง^{๑๑}

^{๑๐} คำสรรเสริญพระพุทธคุณ เช่น "อิติปิ โส ภควา อรหํ สรรพสมพุทธโธ..." ปรากฏในพระไตรปิฎก และบทสวดมนต์ต่างๆ.

^{๑๑} อ้างอิงถึงหลักการความเป็นมนุษย์ของพระพุทธเจ้า ปรากฏในพระไตรปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิม ปัณณาสก มาคันทียสูตร.

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเกรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๓

๑. ความเป็นมนุษย์ผู้ทรงภูมิปัญญาและคุณธรรม

เกรวาทเน้นย้ำว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นเป็นมนุษย์ ทรงดำเนินชีวิตเยี่ยงมนุษย์ ทรงประสบความสุข ความทุกข์ และความท้าทายต่างๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ทั่วไป แต่ด้วยพระปัญญาบารมีที่สั่งสมมานานนับอสงไขยกัป พระองค์จึงสามารถเอาชนะกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงได้ และบรรลุถึงญาณที่สละอันสูงสุด การตรัสรู้ของพระองค์จึงเป็นผลแห่งความเพียรพยายามของมนุษย์มิใช่ด้วยอำนาจใดๆ นอกเหนือธรรมชาติ

๒. ศาสดาผู้ชี้ทางแห่งการดับทุกข์

ในฐานะศาสดา พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ค้นพบและเปิดเผย “อริยสัจสี่” อันเป็นความจริงอันประเสริฐเกี่ยวกับความทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ ความดับแห่งทุกข์ และหนทางนำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ พระองค์ทรงแสดง “มรรคมืองค์ ๘” อันเป็นหนทางปฏิบัติอันประเสริฐ เพื่อให้มนุษย์ทั้งหลายสามารถดำเนินตามรอยบาทของพระองค์ และบรรลุถึงความหลุดพ้นจากวงจรแห่งทุกข์ได้ด้วยตนเอง พระธรรมคำสอนของพระองค์จึงเป็น “ธรรมวินัย” อันเป็นระบบแห่งหลักการและแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจนและเป็นเหตุเป็นผล

๓. ผู้ทรงคุณอันอนันต์ แต่ไม่อยู่เหนือหลักแห่งกรรม

แม้พระพุทธเจ้าจะทรงเปี่ยมด้วยคุณธรรมอันอนันต์ เช่น พระปัญญาธิคุณ พระกรุณาธิคุณ และพระบริสุทธิคุณ แต่ในคติเกรวาท พระองค์ก็ยังทรงอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่ว ย่อมส่งผลต่อพระองค์เช่นเดียวกับสรรพสัตว์ทั้งหลาย เหตุการณ์ต่างๆ ในพุทธประวัติที่แสดงถึงความเจ็บป่วยหรือความยากลำบากบางประการของพระองค์ เป็นเครื่องยืนยันถึงหลักแห่งกรรมในคติเกรวาท

๔. ผู้เป็นที่เคารพสักการะ แต่ไม่ใช่ผู้ดลบันดาล

พุทธศาสนิกชนชาวเกรวาทเคารพสักการะพระพุทธเจ้าด้วยความศรัทธาเลื่อมใสในพระปัญญา พระกรุณา และพระบริสุทธิคุณ การบูชาพระองค์เป็นการแสดงความกตัญญูและการน้อมนำพระธรรมคำสอนมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต อย่างไรก็ตาม ในคติเกรวาท พระพุทธเจ้ามิใช่ผู้มีอำนาจดลบันดาลความสุขความทุกข์ หรือให้คุณให้โทษแก่ผู้ใด การบรรลุธรรมและความหลุดพ้นเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องปฏิบัติและสร้างเหตุปัจจัยด้วยตนเอง

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๔

๕. พระพุทธเจ้าในฐานะ “ธรรมกาย”

ในเชิงปรัชญาที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น คติเถรวาทมองว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็น “ธรรมกาย” คือ รูปกายแห่งพระธรรม หรือความเป็นหนึ่งเดียวกับพระธรรมคำสอน แม้พระวรกายของพระองค์จะดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่พระธรรมคำสอนที่พระองค์ทรงแสดงไว้ ยังคงดำรงอยู่และเป็นเครื่องนำทางให้ผู้นับถือปฏิบัติตามได้บรรลุถึงความจริงอันสูงสุด พระธรรมจึงเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธองค์

ในคติเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงปรากฏสถานะในฐานะ “ครูผู้แสดงทาง” และเป็นแบบอย่างแห่งการตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง (สัมมาสัมพุทธโธ) โดยปราศจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือใด ๆ ซึ่งสะท้อนลักษณะเด่นของพุทธศาสนาแบบเถรวาทว่าเป็นศาสนาแห่ง เหตุผล ประสบการณ์ และความเพียรส่วนตน มากกว่าความเชื่อศรัทธาแบบเทวนิยม พระองค์ทรงเป็น “โลกนาถ” (ผู้นำโลก) แต่ไม่ใช่ “ผู้สร้างโลก” เพราะคติเถรวาทมิได้เน้นอำนาจสวรรค์หรือพระเจ้าองค์ใด หากแต่มุ่งแสดง “ธรรม” เป็นทางสายกลางที่ทุกคนสามารถดำเนินตามได้ พระพุทธองค์จึงมิใช่เพียงผู้สอนธรรม แต่ทรงเป็น ต้นแบบแห่งการดำเนินธรรม ด้วยพระจริยาที่สมบูรณ์ แม้พระพุทธเจ้าจะทรงยิ่งใหญ่ในทางจริยธรรมและปัญญา แต่คติเถรวาทมิได้เทิดทูนพระองค์ในฐานะ “เทพเจ้า” หากแต่มองว่า “พระธรรม ยิ่งกว่าพระพุทธเจ้า” (ติฎฐติ ธมโม) เพราะแม้พระองค์ปรินิพพานแล้ว ธรรมยังดำรงอยู่เป็นสรณะของสรรพสัตว์ กล่าวอีกนัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าในคติเถรวาทคือ “ผู้เปิดประตูแห่งนิพพาน” ไม่ใช่ “ผู้มอบนิพพานให้”

โดยสรุปแล้ว ในคติเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาผู้ทรงคุณอันอนันต์ เป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐที่ทรงค้นพบและชี้ทางแห่งการดับทุกข์ พระองค์เป็นที่เคารพสักการะในฐานะครูผู้ยิ่งใหญ่ แต่การบรรลุธรรมเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องปฏิบัติด้วยตนเอง พระธรรมคำสอนของพระองค์ยังคงเป็นแสงสว่างนำทางไปสู่ความหลุดพ้นตราบนานทุกวันนี้

๗.๔ พระพุทธเจ้าในคติมหายาน

พระพุทธเจ้าในคติมหายาน สภาวะแห่งพุทธะอันไร้ขอบเขตและการปรากฏกายอันหลากหลาย ในคติแห่งมหายาน ความเข้าใจเกี่ยวกับพระพุทธเจ้ามีความลึกซึ้งและกว้างขวางยิ่งกว่าในเถรวาท พระองค์มิได้จำกัดอยู่เพียงพระสมณโคดมผู้เป็นศาสดาในประวัติศาสตร์เท่านั้น หากแต่

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๕

ทรงเป็น “สภาวะแห่งพุทธะ” อันเป็นศักยภาพแห่งการตรัสรู้ที่มีอยู่ในสรรพสัตว์ทั้งปวง และปรากฏในรูปกายอันหลากหลายเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์^{๑๒} มหายานเน้นย้ำถึงความเป็น “อนุตรสัมยักสัมโพธิ” คือการตรัสรู้โดยสมบูรณ์และสูงสุด ซึ่งเป็นสภาวะที่อยู่เหนือการจำกัดของกาลเทศะและรูปร่างนาม

๑. แนวคิดเรื่อง “ตรีกาย” สามกายแห่งพระพุทธเจ้า

หลักธรรมสำคัญในมหายานที่อธิบายถึงลักษณะของพระพุทธเจ้าคือ “ตรีกาย” หรือสามกาย ได้แก่

๑) **ธรรมกาย** กายแห่งธรรมะ คือ สภาวะแห่งความจริงอันสูงสุด ความว่าง และความเป็นหนึ่งเดียวของสรรพสิ่ง เป็นสภาวะที่ไร้รูป ไร้ขอบเขต เป็นแหล่งกำเนิดของพุทธะทั้งปวง

๒) **สัมโภคกาย** กายแห่งความสุขและการเสวยธรรม เป็นรูปกายทิพย์อันงดงามที่ปรากฏแก่พระโพธิสัตว์ผู้มีภูมิธรรมสูง เพื่อแสดงธรรมและนำทาง

๓) **นิรมานกาย** กายที่แปลงมาปรากฏในโลกมนุษย์และโลกอื่นๆ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ พระศากยมุนีพุทธเจ้าที่เราเคารพสักการะถือเป็นนิรมานกายหนึ่ง

แนวคิดเรื่องตรีกายนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้ามิได้จำกัดอยู่เพียงรูปกายทางประวัติศาสตร์ หากแต่ทรงมีสภาวะอันเป็นอมตะและปรากฏในรูปแบบต่างๆ เพื่อประโยชน์แห่งสรรพสัตว์

๒. พุทธะและพระโพธิสัตว์จำนวนมาก

มหายานเชื่อว่ามีพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์จำนวนมากในจักรวาลต่างๆ มิได้จำกัดอยู่เพียงพระองค์เดียว^{๑๓} พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เหล่านี้ทรงบำเพ็ญบารมีและทรงตั้งปณิธานอันยิ่งใหญ่ (โพธิสัตตวจรณะ) เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ ตัวอย่างเช่น พระอมิตาภพุทธะ ในสุขาวดีโลกธาตุ และพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระมหากรุณา

^{๑๒} ดูตัวอย่างใน **สังฆธรรมปุณฺฑริกสูตร** (Saddharma Puṇḍarīka Sūtra) ซึ่งกล่าวถึงการปรากฏกายต่างๆ ของพระพุทธเจ้า.

^{๑๓} ดูตัวอย่างแนวคิดเรื่องพุทธะและโพธิสัตว์จำนวนมากปรากฏชัดเจนในพระสูตร เช่น **อมิตาภสูตร** และ **อวตังสสุตฺต**.

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๖

๓. สถานะแห่งพุทธะที่มีอยู่ในสรรพสัตว์

มหายานเน้นย้ำว่า สรรพสัตว์ทั้งปวงมี “พุทธครรภ” หรือศักยภาพแห่งการเป็นพระพุทธเจ้าอยู่ในตน^{๑๔} การปฏิบัติธรรมในมหายานจึงมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาและเปิดเผยศักยภาพแห่งพุทธะนี้ เพื่อให้บรรลุถึงการตรัสรู้เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

๔. ความสำคัญของพระโพธิสัตว์และปณิธาน

ในมหายาน พระโพธิสัตว์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง พระโพธิสัตว์คือผู้ที่ตั้งปณิธานอันยิ่งใหญ่ว่าจะไม่เข้าสู่พระนิพพานโดยลำพัง จนกว่าสรรพสัตว์ทั้งปวงจะหลุดพ้นจากความทุกข์^{๑๕} ปณิธานอันแรงกล้านี้สะท้อนถึงพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้ และเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้ปฏิบัติธรรมในมหายานดำเนินตามรอยบาทของพระโพธิสัตว์

๕. พระสูตรมหายานและมุมมองที่กว้างขวาง

พระสูตรมหายานต่างๆ เช่น ปรัชญาปารมิตาสูตร สัทธรรมปุณฑริกสูตร และอวตังสกสูตร นำเสนอภาพลักษณ์ของพระพุทธเจ้าที่กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น^{๑๖} พระสูตรเหล่านี้มักกล่าวถึงพุทธเกษตร หรือดินแดนอันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้าต่างๆ และแสดงให้เห็นถึงอำนาจและคุณธรรมอันน่าอัศจรรย์ของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์

โดยสรุปแล้ว ในคติเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงเป็นศาสดาผู้ทรงคุณอันอนันต์ เป็นมนุษย์ผู้ประเสริฐที่ทรงค้นพบและชี้ทางแห่งการดับทุกข์ พระองค์เป็นที่เคารพสักการะในฐานะครูผู้ยิ่งใหญ่ แต่การบรรลุธรรมเป็นสิ่งที่แต่ละบุคคลต้องปฏิบัติด้วยตนเอง พระธรรมคำสอนของพระองค์ยังคงเป็นแสงสว่างนำทางไปสู่ความหลุดพ้นตราบนานทุกวันนี้

^{๑๔} หลักธรรมเรื่องพุทธครรภปรากฏในพระสูตร เช่น ศรีมาลาเทวีสิงหนาทสูตร และรัตนโคตระวิภาค.

^{๑๕} หลักธรรมเรื่องพุทธครรภปรากฏในพระสูตร เช่น ศรีมาลาเทวีสิงหนาทสูตร และรัตนโคตระวิภาค.

^{๑๖} พระสูตรมหายานเหล่านี้เป็นแหล่งข้อมูลหลักในการทำความเข้าใจมุมมองของมหายานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเรื่องราวกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๗

ตาราง พระจริยาของพระพุทธเจ้าตามคติมหายาน

ลำดับ	พระจริยา/การกระทำ	แนวคิด/ หลักธรรมที่ สัมพันธ์	ความหมายเชิงมหายาน	ตัวอย่างจากคัมภีร์
๑	การเนรมิตกายต่าง ๆ เพื่อโปรดสัตว์	นิรมานกาย	พระพุทธเจ้าสามารถแสดงออกในรูปลักษณะต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของเวไนยสัตว์	สังฆธรรมปุณฺธิริกสูตร (บทอุปายโกศล)
๒	การดำรงอยู่ในแดนพุทธเกษตร (เช่น สุขาวัตติ)	สัมโมคคกาย	พระองค์ทรงดำรงในโลกที่พญเพื่อโปรดพระโพธิสัตว์และสัตว์ผู้มีบุญญาธิการ	สุขาวัตติวุทสุตฺร
๓	การแสดงธรรมด้วยอุปายอันแยบคาย	อุปายโกศล	ใช้ปัญญาแสดงธรรมตามความสามารถในการเข้าใจของสัตว์โลก	สัตยปริวรรตสูตร, สังฆธรรมปุณฺธิริกสูตร
๔	การตั้งปณิธานอันไม่มีที่สุดเพื่อโปรดสัตว์	โพธิจริยา (กิจแห่งพระโพธิสัตว์)	มุ่งหลุดพ้นไม่เพื่อตนเท่านั้น แต่เพื่อสรรพสัตว์ทั้งปวง	พระสูตรโพธิสัตว์จริยา, อวตัมสกสูตร
๕	ความกรุณาอันไม่มีประมาณ	มหากรุณา	พระองค์ทรงไม่ทอดทิ้งแม้แต่สัตว์ผู้ตกต่ำที่สุด	พบในพระสูตรหลายเล่ม เช่น วัชรเจ็ดิกา, มหายาน สัตปารมิตา
๖	การแสดงธรรมด้วยธรรมกาย	ธรรมกาย	พระองค์คือสภาวะสูงสุด เป็นธรรมชาติแห่งพุทธภาวะในสัตว์โลกทุกคน	อวตัมสกสูตร, วัชรสูตร
๗	สถาปนาพระโพธิสัตว์จำนวนมากเพื่อช่วยเหลือสัตว์	พุทธภาวะรวม	ทุกชีวิตมีพุทธภาวะ พระองค์เผยให้เห็นว่าทุกคนสามารถตรัสรู้ได้	ตถาคตครรภสุตฺร

ในคติมหายาน พระจริยาของพระพุทธเจ้าไม่จำกัดอยู่เพียงช่วงชีวิตของพระโคตมพุทธเจ้า แต่เป็นการดำรงอยู่ในหลายภพภูมิ และแสดงอุปายอย่างไม่มีที่สิ้นสุดเพื่อปลดปล่อยสัตว์จาก

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๘

สังสารวัฏ การกระทำทุกอย่างของพระองค์มีลักษณะเป็น “โพธิจริยา” คือ การกระทำแห่งโพธิสัตว์ผู้สมบูรณ์ ที่มุ่งสู่การตรัสรู้เพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นเป็นหลัก

ตารางเปรียบเทียบ พระจริยาของพระพุทธเจ้าตามคติเถรวาทและมหายาน

หัวข้อ	คติเถรวาท	คติมหายาน
ธรรมชาติของพระพุทธเจ้า	มนุษย์ผู้ตรัสรู้ (ไม่ใช่เทพเจ้า)	พระพุทธะเหนือโลก ดำรงอยู่ในสามกาย
พระจริยานั้นอะไร	การบำเพ็ญเพียรส่วนตน สู่การตรัสรู้และเผยแผ่ธรรม	การเสียสละเพื่อผู้อื่น อุทิศตนเพื่อเวไนยสัตว์ผ่าน “โพธิจริยา”
เป้าหมายของพระจริยา	การตรัสรู้เพื่อตนเอง (สัมมาสัมโพธิ) แล้วจึงสอนผู้อื่น	การตรัสรู้เพื่อโปรดสัตว์โลกทั้งหมด (โพธิสัตว์ตถจริยา)
รูปแบบของการดำรงอยู่	เพียงรูปเดียว คือพระโคตมพุทธเจ้า	ดำรงใน ๓ กาย: ธรรมกาย, สัมโภคกาย, นิรมาณกาย
พระจริยาในช่วงตรัสรู้	บำเพ็ญเพียร ๖ ปี / บรรลุอรินัยสัง / ตรัสรู้ภายใต้ต้นโพธิ์	ตรัสรู้ในระดับสภาวะธรรม / แสดงธรรมตามจิตสัตว์ด้วยอุบาย
พระจริยาหลังตรัสรู้	ธรรมจริยา: โปรดสัตว์ด้วยการสอนธรรมตลอด ๔๕ พรรษา	โปรดสัตว์ในหลายภพภูมิ / สร้างพุทธเกษตร / ส่งโพธิสัตว์ไปช่วยสัตว์โลก
จุดเน้นของคุณธรรม	วิริยะ, ปัญญา, ศีล, อุเบกขา	มหากรุณา, มหาปณิธาน, อุบายโกศล, เมตตาไร้ขอบเขต
การแสดงธรรม	สอนตามความจริง (อรินัยสัง ๔, ไตรสิกขา)	ใช้อุบายแยบคาย ตามจิตของผู้ฟัง เช่น เทศนาเรื่องสุขชาติ
ตัวแทนพระจริยาในคัมภีร์	พระไตรปิฎก, ชาดก, ธรรมบท	สัทธรรมปุณฑริกสูตร, อวตัมสกสูตร, สุขาวตัญญูสูตร
เป้าหมายสูงสุดของพระจริยา	นิพพานส่วนตน (ปัจเจกนิพพาน, สัมโพธิ)	นิพพานร่วม (โพธิสัตว์นิพพาน) – หลุดพ้นพร้อมกันกับสรรพสัตว์

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๑๙๙

เปรียบเทียบพระจริยาของพระพุทธเจ้าตามคติเถรวาทและมหายาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงแนวคิดพื้นฐาน จุดเน้น และความแตกต่างเชิงลึกของ “พระจริยา” หรือการดำเนินพระชนมชีพของพระพุทธเจ้าในสองคติใหญ่ของพระพุทธศาสนา

สรุปเปรียบเทียบโดยย่อ “เถรวาท” ยกย่องพระพุทธเจ้าในฐานะ ต้นแบบแห่งการตรัสรู้ด้วยตนเอง โดยยึดหลักเหตุผล การปฏิบัติ และความเพียรส่วนตน “มหายาน” ยกย่องพระพุทธเจ้าในฐานะ มหาโพธิสัตว์ผู้มีพระมหากรุณาอันไม่มีประมาณ เน้นการช่วยเหลือผู้อื่นอย่างไม่มีประมาณ

ตารางสรุปเปรียบเทียบโดยย่อพระจริยาพระพุทธเจ้าทั้งสองนิกาย

คติ	ลักษณะสถานะ	ลักษณะพระจริยา	เป้าหมาย	แนวคิดหลัก
เถรวาท	มนุษย์ผู้ตรัสรู้	สั่งสมบารมี – บำเพ็ญเพียร – แสดงธรรม	ตรัสรู้ตนเองและชี้ทางแก่ผู้อื่น	เหตุผล ปฏิบัติ สัจธรรม
มหายาน	พุทธะเหนือโลก	เนรมิตกาย – แสดงธรรม – โปรดสัตว์ไม่สิ้นสุด	โปรดสัตว์ทั่วโลกธาตุ	อุบาย มหากรุณา พุทธภาวะ

พระพุทธเจ้าในทั้งสองคติต่างเป็นศูนย์กลางของความศรัทธาและแนวทางปฏิบัติ แต่ในขณะที่ เถรวาทเน้นพระพุทธเจ้าผู้เป็นแบบอย่างแห่งการฝึกตน, มหายานกลับขยายภาพลักษณ์ของพระองค์ให้กลายเป็น ผู้ดำรงอยู่ในภาวะสูงสุด ผู้เนรมิตและดำรงอยู่เพื่อโปรดสัตว์โดยไม่รู้จบ แม้รูปแบบต่างกัน แต่ทั้งสองคติต่างยึดมั่นใน “พระธรรม” และความกรุณาอันเป็นแก่นแท้เดียวกันของพระพุทธเจ้า

บทที่ ๗ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้า ✍ พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ ๒๐๐

สรุปท้ายบท

สถานะและพระจริยาของพระพุทธเจ้าทั้งในคติเถรวาทและมหายาน พระพุทธเจ้า คือ ศูนย์กลางสูงสุดของพระพุทธศาสนา แต่การรับรู้สถานะและพระจริยาของพระองค์ในแต่ละนิกายมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่าง คติเถรวาท และ คติมหายาน ซึ่งมีรากฐานทางปรัชญาและแนวทางศรัทธาที่แตกต่างกัน

ในคติเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงปรากฏในฐานะ มนุษย์ผู้สมบูรณ์แบบ ที่ทรงบรรลุ สัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยพระองค์เอง ไม่ได้เป็นเทพหรือพระเจ้าผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ หากแต่เป็นต้นแบบของการฝึกตน ผ่านการบำเพ็ญเพียรอย่างมีเหตุผลและสติ พระจริยาของพระองค์แบ่งออกได้เป็น ๓ ระยะหลัก ได้แก่ “โพธิสัตตจริยา” การสั่งสมบารมีเพื่อเตรียมการตรัสรู้ เช่น ความเสียสละในชาดก “ธรรมจริยา” การแสดงธรรมหลังตรัสรู้ เพื่อชี้ทางหลุดพ้นแก่สัตว์โลก “มหาปริณิพพานจริยา” การแสดงธรรมครั้งสุดท้ายก่อนดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าตามคติเถรวาทจึงเป็น “ครูผู้ชี้ทาง” มีใช้ผู้ให้ความรอด แต่เป็นผู้ให้ “ธรรมะ” เพื่อให้สัตว์โลกนำไปปฏิบัติด้วยตนเอง ทรงเน้นหลักเหตุผล ไตรสิกขา และอริยสัจเป็นสำคัญ

ในคติมหายาน พระพุทธเจ้าถูกยกขึ้นสู่สถานะที่สูงยิ่งกว่าเดิม โดยถูกมองว่าเป็น สภาวะเหนือโลก (โลกุตตระ) และดำรงอยู่ใน สามกาย (ตรัยกาย) ได้แก่ “ธรรมกาย” สภาวะบริสุทธิ์อันไร้รูป “สมันโทคกาย” กายทิพย์ในพุทธเกษตร “นิรมาณกาย” กายที่ปรากฏในโลก เช่น พระโคตมพุทธเจ้า พระจริยาของพระพุทธเจ้าในมหายานจึงมีลักษณะเป็น “มหาโพธิจริยา” คือการเสียสละเพื่อเวไนยสัตว์ทั่วสรรพจักรวาล โดยทรงใช้ อุบายโกศล หรือวิธีการอันแยบคายในการแสดงธรรมตามจริตของสัตว์โลก พระพุทธเจ้ามหายานไม่ใช่เพียงผู้ตรัสรู้เพื่อหลุดพ้นตนเอง แต่ทรงมี มหาปณิธาน ที่จะช่วยสัตว์โลกทั้งหมดให้บรรลุพุทธภาวะร่วมกัน กล่าวได้ว่าเป็นพระพุทธเจ้าแห่งกรุณาไร้ขอบเขต.

บทที่ ๘

เปรียบเทียบคัมภีร์และพิธีกรรมเถรวาทกับมหายาน

๘ พระมหาปณตพล กนตวณโณ

ความนำ

พระพุทธศาสนาเป็นระบบความเชื่อและการปฏิบัติที่มีอิทธิพลอย่างลึกซึ้งต่อวิถีชีวิต วัฒนธรรม และจิตสำนึกของผู้คนในภูมิภาคเอเชียมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสองนิกายหลัก คือ เถรวาท (Theravada) และ มหายาน (Mahayana) ซึ่งแม้จะมีรากฐานร่วมกันจากคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่กลับมีพัฒนาการเชิงโครงสร้าง แนวคิด และปฏิบัติที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้ ความแตกต่างดังกล่าวมิได้เป็นเพียงผลจากกระแสการตีความคำสอนทางพุทธปรัชญาเท่านั้น หากยังสะท้อนถึงบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมของแต่ละภูมิภาคที่พระพุทธศาสนาแผ่ขยายเข้าไป

ในด้านคัมภีร์ เถรวาทยึดมั่นในพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นหลัก ซึ่งเน้นคำสอนดั้งเดิมของพระพุทธเจ้าและหลักการแห่งการพัฒนาตนเพื่อบรรลุพระนิพพาน ขณะที่มหายานมีคัมภีร์ภาษาสันสกฤตและคัมภีร์อื่นๆ ที่เพิ่มเติมขึ้นในภายหลัง ซึ่งขยายความแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ความกรุณา และการตรัสรู้เพื่อผู้อื่น ด้านพิธีกรรมก็มีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยเถรวาทมักเน้นความเรียบง่ายและการปฏิบัติสมถะ ขณะที่มหายานมีพิธีกรรมที่หลากหลายและมีลักษณะแฝงสัญลักษณ์มากขึ้น

การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์และพิธีกรรมระหว่างพุทธศาสนานิกายเถรวาทและมหายานจึงเป็นประเด็นที่มีคุณค่าเชิงวิชาการอย่างยิ่ง ไม่เพียงแต่ช่วยให้เข้าใจความแตกต่างเชิงโครงสร้างของศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นแนวทางในการวิเคราะห์การปรับตัวของศาสนาต่อสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสังคมในแต่ละภูมิภาคอย่างเป็นระบบ

๘.๑ คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีระบบคำสอนและแนวปฏิบัติที่ชัดเจน โดยมีคัมภีร์ทางศาสนาเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการรวบรวม ถ่ายทอด และสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าตลอดระยะเวลาหลายพันปี คัมภีร์เหล่านี้ไม่เพียงทำหน้าที่เป็นแหล่งรวมพุทธวจนะและคำอธิบายธรรมะเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของแนวคิด ปรัชญา และความเปลี่ยนแปลงของพระพุทธศาสนาในบริบทของประวัติศาสตร์และสังคมที่หลากหลาย

สถานะของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนานั้นจึงมิใช่เป็นเพียงเอกสารทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีนัยสำคัญในทางวิชาการ ทั้งในด้านวรรณคดี จริยศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และปรัชญาศานา การศึกษาสถานะของคัมภีร์จึงเป็นการวิเคราะห์ทั้งในมิติของความเชื่อ ปฏิบัติ และความรู้ โดยสามารถเข้าใจถึงวิธีการที่พระพุทธศาสนาได้ใช้คัมภีร์เป็นกลไกในการดำรงอยู่ ขยายตัว และปรับตัว ต่อโลกสมัยใหม่

ในงานวิชาการนี้ ผู้เขียนมีความประสงค์จะวิเคราะห์นำเสนอ “สถานะของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา” ทั้งในเชิงศาสนาและเชิงวิชาการ โดยพิจารณาจากประเภทของคัมภีร์ บทบาทหน้าที่ กระบวนการสืบทอด การตีความ ตลอดจนปัญหาและข้อถกเถียงที่เกิดขึ้นในกระบวนการศึกษาคัมภีร์เหล่านี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคัมภีร์ในฐานะหัวใจของพระพุทธศาสนา และในฐานะวัตถุแห่งการศึกษาวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

๘.๑.๑ สถานะของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาแห่งเหตุผลและการปฏิบัติ ย่อมต้องมีรากฐานที่มั่นคงในการถ่ายทอดคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งรากฐานนั้นก็คือ “คัมภีร์” ที่บันทึกและรักษาคำสอนไว้ให้เป็นระบบ คัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะ พระไตรปิฎก ได้รับการยกย่องว่าเป็นมาตรฐานอันสูงสุดของคำสอนและหลักปฏิบัติของชาวพุทธทั่วโลก

สถานะของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากคัมภีร์เป็นแหล่งรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหลักในการปฏิบัติและความเข้าใจของชาวพุทธทั้งในระดับปัจเจกและระดับสถาบัน โดยสามารถอธิบายสถานะของคัมภีร์ได้ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

๑. สถานะของคัมภีร์ในฐานะ “พุทธวจนะ”

คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระไตรปิฎก (Tipitaka) ถือว่าเป็นแหล่งรวม “พุทธวจนะ” หรือคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งชาวพุทธยอมรับว่าเป็นคำสอนที่ควรยึดถือเป็นหลักในการปฏิบัติและใช้พิจารณาความถูกต้องของคำสอนอื่นๆ ดังปรากฏใน พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค มหาปรินิพพานสูตร ความตอนหนึ่งว่า “ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^๑

๒. สถานะของคัมภีร์ในฐานะ “ศาสนบัญญัติ”

คัมภีร์มีบทบาทเป็นหลักเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตและควบคุมความประพฤติของสงฆ์และชาวพุทธ โดยเฉพาะส่วน “วินัยปิฎก” ซึ่งเป็นการบัญญัติกฎเกณฑ์และแนวทางปฏิบัติสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เป็นฐานของสังฆวินัย ดังปรากฏในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๘ ปรีวาร มีบัญญัติ ๑ อนุบัญญัติ ๑ บรรดาสมุฏฐานแห่งอาบัติ ๖ สิกขาบทนี้ เกิดด้วยสมุฏฐาน ๓ คือ บางที่เกิดแต่กายกับจิต มีใจว่าจา บางที่เกิดแต่วาจากับจิต มีใจกาย บางที่เกิดแต่กาย วาจา และจิต^๒

๓. สถานะของคัมภีร์ในฐานะ “มรดกทางวัฒนธรรมและจริยธรรม”

นอกจากเป็นหลักธรรมทางศาสนาแล้ว คัมภีร์ยังเป็นคลังแห่งภูมิปัญญาและคุณค่าทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในพุทธศาสนาเถรวาท เช่น ประเทศไทย ศรีลังกา พม่า คัมภีร์ถือเป็นมรดกที่ช่วยหล่อหลอมค่านิยม จริยธรรม และการศึกษาในสังคม พระไตรปิฎกจึงเป็นหลักฐานทางวัฒนธรรมของชาติ เป็นที่รวมมรดกทางจิตใจของประชาชน

๔. สถานะของคัมภีร์ในฐานะ “อ้างอิงเพื่อการตีความและพัฒนา”

ในยุคปัจจุบัน คัมภีร์ยังเป็นที่อ้างอิงในการตีความและประยุกต์ใช้ธรรมะให้เหมาะกับยุคสมัย เช่น การนำคำสอนในพระสูตรมาใช้ในทางจิตวิทยา การศึกษา และการพัฒนาสังคม โดยมีการวิจัยและศึกษาคัมภีร์ในเชิงวิชาการอย่างแพร่หลาย “การศึกษาพระไตรปิฎกอย่างมีวิจารณ์ญาณ คือ การทำความเข้าใจพุทธธรรมในบริบทของกาลเวลา เพื่อประยุกต์ใช้ในชีวิตจริง”^๓

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๒ วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๗๒/๑๒๐-๑๒๓.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), เอกสารอัดสำเนา, มปน.

๕. คัมภีร์ในฐานะเครื่องมือคัดกรองคำสอน

คัมภีร์มีสถานะสำคัญในฐานะเป็น “เกณฑ์วินิจฉัย” ว่าอะไรคือคำสอนแท้จริงของพระพุทธเจ้า และอะไรที่คลาดเคลื่อนจากทางสายกลาง ในกรณีที่มีข้อสงสัยหรือความแตกต่างในแนวคำสอน พระไตรปิฎกถูกใช้เป็นบรรทัดฐานในการวินิจฉัยความถูกต้องเชิงหลักการธรรมะ ดังปรากฏใน อังคุตตรนิกาย สัตตก-อัฐก-นวกนิบาต ที่ตรัสว่า “ดูกรโคตมี ท่านพึงรู้ธรรมเหล่าใดว่า ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อคลายกำหนด...ท่านพึงทรงจำไว้โดยส่วนหนึ่งว่า นี่เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา”^๔ แสดงว่าธรรมใดเป็นไปเพื่อความกำจัดกิเลส เป็นธรรมของพระพุทธเจ้า

๖. คัมภีร์กับการสังคายนาพระธรรมวินัย

พระไตรปิฎกในปัจจุบันผ่านการสังคายนามาแล้วหลายครั้ง ตั้งแต่ครั้งแรกหลังพุทธปรินิพพานไม่นาน จนถึงการสังคายนาครั้งที่หกในประเทศพม่า ซึ่งล้วนแต่มีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาความบริสุทธิ์ของคำสอนดั้งเดิม คัมภีร์จึงไม่ได้เป็นเพียงบันทึกของอดีตเท่านั้น แต่ยังเป็นผลผลิตของกระบวนการตรวจสอบร่วมกันของสงฆ์หมู่ใหญ่^๕

๗. คัมภีร์ในฐานะรากฐานของการศึกษาและการปฏิบัติธรรม

ในระบบการศึกษาพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะฝ่ายเถรวาท คัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ล้วนเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาเชิงลึกของพระภิกษุและฆราวาสผู้สนใจธรรมะ เพราะเป็นแหล่งอ้างอิงหลักในการเรียนรู้ ทั้งในด้านทฤษฎี (ปริยัติ) และการปฏิบัติ (ปฏิบัติ/ปฏิเวธ)^๖

สรุป สถานะของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาจึงมิใช่เพียงแค่ออกสารศักดิ์สิทธิ์ หากแต่เป็นเสาหลักแห่งการดำรงพระธรรมวินัยและการดำรงชีวิตตามหลักธรรมของชาวพุทธ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกปัจจุบันที่ความหลากหลายทางความคิดสามารถบิดเบือนคำสอนได้ง่าย คัมภีร์จึงมีบทบาทอย่างยิ่งในฐานะมาตรฐานแห่งคำสอน ที่ไม่เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา

^๔ อ.ส. (ไทย) ๒๓/๑๔๓/๒๕๕-๒๕๖.

^๕ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๒.

^๖ วศิน อินทสระ, พุทธศาสนากับวิถีชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๔๗.

๘.๒ สถานะของคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาท ถือเป็นสาขาหนึ่งของพระพุทธศาสนา ซึ่งสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าผ่านการรักษาและตีความ คัมภีร์พระไตรปิฎก อันเป็นศูนย์กลางของหลักธรรมคำสอนในนิกายนี้ คัมภีร์จึงมีสถานะทางศาสนาและวิชาการที่สำคัญยิ่ง ทั้งในฐานะ “พุทธวจนะ” (คำของพระพุทธเจ้า) และบรรทัดฐาน สำหรับการตีความหลักธรรมและวินัยของภิกษุสงฆ์ คำถามเกี่ยวกับสถานะของคัมภีร์จึงไม่ได้เป็นเพียงการพิจารณาความศักดิ์สิทธิ์ของเอกสารทางศาสนาเท่านั้น หากแต่รวมถึงบทบาทในเชิงอภิปรัชญา ศีลธรรม สังคมวิทยา และภาษาศาสตร์

การทำความเข้าใจ สถานะของคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เชิงวิชาการ จำเป็นต้องพิจารณาจากหลายมิติ ทั้งในด้านกำเนิด พัฒนาการ โครงสร้าง เนื้อหา ความน่าเชื่อถือ และลำดับชั้นความสำคัญ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงพลวัตของพุทธศาสนาในฐานะระบบความเชื่อที่ได้รับการธำรงรักษาและตีความอย่างต่อเนื่อง ตามลำดับดังนี้

๑. กำเนิดและพัฒนาการในระยะแรกเริ่ม

หลังพุทธปรินิพพานไม่นาน (ราว ๓ เดือน) พระอรหันต์ผู้ทรงจำพระธรรมวินัยจำนวน ๕๐๐ รูป ได้ร่วมกันทำ ปฐมสังคายนา ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ใกล้เมืองราชคฤห์ โดยมีพระมหากัสสปเถระเป็นประธาน พระอุบาลีเป็นผู้ตอบข้อซักถามเกี่ยวกับพระวินัย และพระอานนท์เป็นผู้ตอบข้อซักถามเกี่ยวกับพระธรรม การสังคายนาครั้งนี้ถือเป็นจุดกำเนิดของการจัดรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นระบบระเบียบครั้งแรกในรูปแบบของ “มุขปาฐะ” คือการทรงจำและถ่ายทอดด้วยการสวดส่ายต่อๆ กันมา ความแม่นยำในการทรงจำและการทบทวนซ้ำๆ โดยหมู่สงฆ์ถือเป็นกลไกสำคัญในการรักษาความบริสุทธิ์ของคำสอนในยุคแรกนี้

ต่อมา มีการสังคายนาครั้งสำคัญอีกหลายครั้ง รวมถึงการสังคายนาครั้งที่ ๓ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พุทธศตวรรษที่ ๓) ซึ่งพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระเป็นประธาน และมีการชำระลัทธิต่างๆ ออกไป ทำให้พระพุทธศาสนาเถรวาทบริสุทธิ์ยิ่งขึ้น และมีการส่งสมณทูตไปเผยแผ่ยังดินแดนต่างๆ รวมทั้งลังกา การจารึกพระไตรปิฎกลงบนใบลานเกิดขึ้นในลังกาในสมัยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย

(ราวพุทธศตวรรษที่ ๕)^๗ ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดความไม่สงบและเกรงว่าคำสอนจะสูญหายไป การจารึกนี้ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญจากมุขปาฐะสู่ลายลักษณ์อักษร ซึ่งมีผลต่อการธำรงรักษาคัมภีร์ในระยะยาว

๒. โครงสร้างและลำดับชั้นของคัมภีร์เถรवाद

คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรवादสามารถจำแนกออกเป็นลำดับชั้น โดยมีพระไตรปิฎกเป็นแกนกลางและเป็นหลักฐานชั้นปฐมภูมิ

๑. **คัมภีร์พระไตรปิฎก** (บาลี) ถือเป็นพุทธวจนะ หรือบาลี อันเป็นคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้โดยตรง (หรือที่พระสาวกสำคัญกล่าวยืนยันว่าเป็นคำสอนของพระพุทธองค์) แบ่งออกเป็น ๓ หมวดหลัก ได้แก่

๑) **พระวินัยปิฎก**: ว่าด้วยข้อบัญญัติและระเบียบวินัยสำหรับภิกษุ ภิกษุณี และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการบัญญัติวินัย

๒) **พระสุตตันตปิฎก**: ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงในโอกาสต่างๆ มีทั้งที่เป็นพระสูตรสั้น ยาว และเรื่องราวประกอบ

๓) **พระอภิธรรมปิฎก**: ว่าด้วยธรรมะที่เป็นสภาวะปรมาณูล้วนๆ ไม่มีบุคคล สถานที่ หรือเรื่องราวมาเกี่ยวข้อง เป็นการวิเคราะห์ธรรมอย่างละเอียดเป็นระบบ

๒. **คัมภีร์อรรถกถา** คือคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายขยายความพระไตรปิฎก (บาลี) ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น โดยพระเถรอาจารย์ผู้ทรงความรู้ในสมัยหลังๆ เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ พระพุทธทศตะ เป็นต้น อรรถกถาอธิบายศัพท์ที่ยาก เนื้อหาที่ซับซ้อน และให้ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์หรือบริบทของพระสูตรนั้นๆ อรรถกถาเป็นหลักฐานชั้นที่ ๒ ที่ได้รับการยอมรับอย่างสูง เนื่องจากถือว่าเป็นการถ่ายทอดและตีความจากพระเถระที่สืบสายมาจากพุทธกาล^๘

๓. **คัมภีร์ฎีกา** คือคัมภีร์ที่อธิบายขยายความอรรถกถาอีกทอดหนึ่ง เพื่อให้ความกระจ่างในประเด็นที่ยังเป็นที่สงสัยหรือต้องการรายละเอียดเพิ่มเติม ฎีกาอาจจะอธิบายศัพท์ที่ใช้ในอรรถกถาหรือวินิจฉัยประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการตีความอรรถกถา

^๗ มหาวงศ์, บทที่ ๓๓, อธิบายการสังคายนาครั้งที่ ๕ ในลังกาและการจารึกพระไตรปิฎก.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม, ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๗๔-๘๗๕.

๔. คัมภีร์อนุฎีกา คือคัมภีร์ที่อธิบายขยายความฎีกาอีกทอดหนึ่ง เป็นการอธิบายในระดับที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก

๕. คัมภีร์ปกรณ์วิเสสและคัมภีร์อื่นๆ นอกเหนือจากคัมภีร์ข้างต้น ยังมีคัมภีร์อื่นๆ ที่แต่งขึ้นในสมัยหลัง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆษาจารย์ (ซึ่งถือเป็นปกรณ์วิเสสที่สำคัญยิ่งในการทำความเข้าใจคำสอน) คัมภีร์มิลินทปัญหา^๔ (ว่าด้วยปัญหาธรรมที่พระนาคเสนตอบพระยามิลินท์) และคัมภีร์ต่างๆ ที่แต่งขึ้นโดยพระคณาจารย์ในแต่ละยุคสมัย ซึ่งอาจจะเป็นการรวบรวมถ่ายทอด หรือตีความเพิ่มเติม โดยมีสถานะความน่าเชื่อถือลดหลั่นกันไปตามลำดับชั้นและเจตนาธรรมณ์ในการแต่ง

๓. ความน่าเชื่อถือและอำนาจของคัมภีร์

สถานะความน่าเชื่อถือของคัมภีร์ในเถรวาทเป็นไปตามลำดับชั้นดังที่กล่าวมา โดยพระไตรปิฎก (บาลี) ถือเป็นหลักฐานสูงสุดและเป็นปรมาตถัสัจจะ ในการอ้างอิงคำสอนของพระพุทธองค์ หากมีการตีความหรือคำอธิบายใดๆ ที่ขัดแย้งกับพระไตรปิฎก ถือว่าคำอธิบายนั้นต้องพิจารณาใหม่หรือปฏิเสธไป

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ การศึกษาพระไตรปิฎกโดยลำพังเป็นเรื่องยากสำหรับบุคคลทั่วไป ดังนั้น อรรถกถา จึงเข้ามามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยให้พุทธบริษัทเข้าถึงและเข้าใจพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้องและลึกซึ้ง อรรถกถาและคัมภีร์ชั้นรองลงมาจึงทำหน้าที่เป็นอธิบายคัมภีร์ ที่ได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางการศึกษามาอย่างยาวนาน โดยมีหลักการว่าการตีความเหล่านั้นต้องไม่ขัดแย้งกับบาลีพระไตรปิฎก

๔. ความท้าทายและการตีความในยุคปัจจุบัน

ในยุคปัจจุบัน การศึกษาคัมภีร์เถรวาทยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง โดยมีนักวิชาการทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ทำการวิเคราะห์ วิจัย และตีความคัมภีร์ต่างๆ ด้วยวิธีการทางวิชาการสมัยใหม่ เช่น การศึกษาเปรียบเทียบกับคัมภีร์ของนิกายอื่นๆ การตรวจสอบความสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดี หรือการวิเคราะห์เชิงภาษาศาสตร์ อย่างไรก็ตาม การตีความใหม่ๆ เหล่านี้ยังคงต้องวางอยู่บนรากฐานของพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ เพื่อธำรงรักษาแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาเถรวาทไว้

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หมวด “คัมภีร์พระพุทธศาสนา”.

บทสรุป สถานะของคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความซับซ้อนและเป็นลำดับชั้น โดยมีพระไตรปิฎกเป็นศูนย์กลางแห่งคำสอนอันบริสุทธิ์ของพระพุทธองค์ อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่นๆ ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการอธิบายและขยายความ เพื่อให้พุทธบริษัทสามารถเข้าถึงและนำคำสอนไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง การทำความเข้าใจลำดับชั้นและสถานะของคัมภีร์เหล่านี้อย่างถ่องแท้จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการศึกษาและรักษาพระพุทธศาสนาเถรวาทให้คงอยู่สืบไป

๘.๓ สถานะของคัมภีร์พระพุทธศานามหายาน

พระพุทธศาสนานิกายมหายาน (Mahayana Buddhism) เป็นแนวปฏิบัติและแนวคิดทางศาสนาที่เกิดขึ้นในช่วงประมาณ ๓๐๐ ปีหลังพุทธปรินิพพาน โดยมีลักษณะเด่นคือการเน้นแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ ความกรุณาแบบสากล และแนวทางการบรรลุธรรมเพื่อประโยชน์แก่สรรพสัตว์ คัมภีร์ในพระพุทธศานามหายานจึงมีพัฒนาการและสถานะที่แตกต่างจากฝ่ายเถรวาทอย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะในด้านโครงสร้าง เนื้อหา และสถานภาพของคัมภีร์ในเชิงศาสนา ปรัชญา และประวัติศาสตร์

การทำความเข้าใจ “สถานะของคัมภีร์พระพุทธศานามหายาน (ฉบับแปลภาษาไทย)” อย่างเจาะลึกเชิงวิชาการ จำเป็นต้องพิจารณาทั้งในแง่ของแหล่งที่มาของคัมภีร์มหายานโดยทั่วไป และบริบทของการแปลสู่ภาษาไทย ซึ่งมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญกับคัมภีร์เถรวาทในหลายมิติ

๑. แหล่งที่มาและลักษณะเฉพาะของคัมภีร์มหายาน คัมภีร์มหายานแตกต่างจากคัมภีร์เถรวาท (ซึ่งเน้นที่พระไตรปิฎกภาษาบาลี) อย่างชัดเจน โดยมีจุดเด่นคือ

๑) ภาษาต้นฉบับที่หลากหลาย คัมภีร์มหายานส่วนใหญ่มีต้นกำเนิดเป็นภาษาสันสกฤต แต่ก็มีจำนวนมากที่สูญหายไป และได้รับการรักษาไว้ในรูปของฉบับแปลภาษาจีนและภาษาทิเบต ซึ่งกลายเป็นแหล่งอ้างอิงหลักในปัจจุบัน^{๑๐} การแปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาจีนและทิเบต

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๘๗๘.

เป็นกระบวนการที่ยาวนานและซับซ้อน มีการสังคายนาและรวบรวมเป็นพระไตรปิฎกฉบับจีน (เช่น ไทโชโตโซเคียว) และฉบับทิเบต (เช่น คังยัวร์และเทงยัวร์)^{๑๑}

๒) ช่วงเวลาการรจนา คัมภีร์มหายานจำนวนมากถูกรจนาขึ้นภายหลังพุทธปรินิพพานไปหลายศตวรรษ (เริ่มตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๖ เป็นต้นไป) โดยเชื่อกันว่าเป็นการนำเสนอคำสอนที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น หรือ ธรรมจักรที่สอง และธรรมจักรที่สาม ที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงแก่พุทธภูมิผู้มีอหังการต่างกันไป

๓) แนวคิด “พุทธวณะ” ที่กว้างขวางกว่า ในมหายาน คำว่า “พุทธวณะ” ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงคำตรัสโดยตรงของพระพุทธเจ้าศากยมุนีเท่านั้น แต่รวมถึงคำสอนที่ได้รับการยอมรับว่ามาจากพระพุทธรเจ้าองค์อื่นๆ (เช่น พระอมิตาภะ พระโภชชยคุรุ) หรือมาจากพระโพธิสัตว์ อรหันต์ หรือแม้แต่ปราชญ์ผู้รจนาคัมภีร์ที่เชื่อว่าได้เข้าถึงสภาวะแห่งปัญญาโดยตรงจากการปฏิบัติธรรม^{๑๒}

ดังนั้น คัมภีร์มหายานจำนวนมากจึงมีลักษณะเป็นพระสูตร (Sutra) ที่ไม่ได้เริ่มต้นด้วยเอวัมเม สุตัง (อันข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้) เสมอไป หรือหากมี ก็เป็นการเล่าเรื่องที่แตกต่างออกไปจากพระสูตรในเถรวาท

๔) เนื้อหาที่หลากหลายและเน้นอุดมคติโพธิสัตว์ คัมภีร์มหายานมีเนื้อหาที่กว้างขวาง ครอบคลุมปรัชญาเชิงลึก (เช่น สุนยัตตาในปรัชญาปารมิตาสูตฺร, วิชญาณมาตระในโยคาจาร) การปฏิบัติเพื่อการเป็นพระโพธิสัตว์ (เช่น ทศกมุณี) พุทธเกษตรต่างๆ การบำเพ็ญบารมี ๖ หรือ ๑๐ ทศ และเรื่องราวอภินิหารที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์จำนวนมาก^{๑๓} คัมภีร์สำคัญที่รู้จักกันดี ได้แก่ ปรัชญาปารมิตาสูตฺร, สัทธรรมปุณฑริกสูตร, อวตังสกสูตร, วิมลกิริตินิทเทศสูตร เป็นต้น

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (๒๕๕๙). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หมวด “พระไตรปิฎก”.

^{๑๒} Peter Harvey. (2013). *An Introduction to Buddhism: Teachings, History and Practices*. 2 nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, pp. 109-110. (อธิบายถึงการตีความ “พุทธวณะ” ที่กว้างขวางในมหายาน)

^{๑๓} Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. (2014). *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton : Princeton University Press, s.v. “Mahāyāna sūtras”.

๕) บริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม การทำความเข้าใจคัมภีร์มหายานอย่างถ่องแท้ จำเป็นต้องอาศัยความรู้ด้านบริบททางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และปรัชญาของอินเดีย จีน และทิเบต ซึ่งเป็นที่มาของคัมภีร์เหล่านั้น เพื่อป้องกันการตีความที่คลาดเคลื่อน

๒. ลักษณะของคัมภีร์พระพุทธศาสนา มหายาน คัมภีร์สำคัญในฝ่ายมหายานจำนวนมากไม่ได้ปรากฏในพระไตรปิฎกบาลีของเถรวาท แต่มีการเขียนขึ้นภายหลังในภาษาสันสกฤต ปรากฤต จีน และทิเบต โดยคัมภีร์ที่สำคัญได้แก่

๑) ปารมิตาสูต หรือคัมภีร์ปัญญาบารมี หมายถึงการบรรลุถึงฝั่ง ความสมบูรณ์ หรือ บารมี ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญที่พระโพธิสัตว์ต้องฝึกฝนเพื่อบรรลุพุทธภาวะ เป็นหนึ่งในคัมภีร์สำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา มหายาน และมีอิทธิพลลึกซึ้งต่อพัฒนาการทางปรัชญา จิตวิญญาณ และพิธีกรรมในโลกพุทธมหายาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายจีน ทิเบต และญี่ปุ่น

๒) สัทธรรมปุณฑริกสูตร หรือ คัมภีร์พระสัทธรรมปุณฑริก แปลว่า “สูตรแห่งดอกบัวของธรรมอันประเสริฐ” สื่อถึง ความบริสุทธิ์ ความสูงส่ง และการแบ่งบานของปัญญา ในใจของสรรพสัตว์

๓) วัชรเจกสูตร หรือ คัมภีร์เพชร หรือสูตรเพชร ซึ่งเป็นหนึ่งในคัมภีร์ที่มีอิทธิพลมากที่สุดของพระพุทธศาสนา มหายาน โดยเฉพาะในสายพุทธจีน ทิเบต และเซน สูตรนี้เป็นส่วนหนึ่งของคัมภีร์ชุด ปารมิตาสูต และถือเป็นรูปแบบย่อของคำสอนเรื่อง ปัญญาบารมี โดยเน้นการเข้าใจ สุนทรียตา และ อวิชา^{๑๔}

๔) อวตังสกสูตร มาจากภาษาสันสกฤต แปลว่า “การประดับด้วยพวงมาลัยดอกไม้” คัมภีร์นี้จึงมีชื่อแปลว่า “พระสูตรแห่งการประดับโลกด้วยธรรม”หรือบางครั้งเรียกชื่อเต็มว่า มหาวายะ อวตังสกสูตร แปลว่า พระสูตรยิ่งใหญ่แห่งการขยายโลกด้วยธรรมอันวิจิตร^{๑๕}

๕) สร้างคสมมาธิสูตร และคัมภีร์ตันตระอื่นๆ ในฝ่ายวัชรยาน คัมภีร์เหล่านี้ส่วนหนึ่งอ้างว่าเป็น “พุทธวจนะ” ที่ถูกเก็บรักษาโดยเหล่าทวยเทพ นาค หรือโพธิสัตว์ แล้วเปิดเผยใน

^{๑๔} Conze, Edward. *The Diamond Sutra and the Heart Sutra*. (New York : Random House, 1975), หน้า 12-14.

^{๑๕} Cleary, Thomas. *The Flower Ornament Scripture : A Translation of the Avatamsaka Sutra*. (Boston: Shambhala Publications, 1993), หน้า xv-xxii.

บทที่ ๘ เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน

ตอน : เปรียบเทียบคัมภีร์และพิธีกรรมเถรวาทกับมหายาน ✍ พระมหาปณตพล กนตวณโณ หน้า ๒๑๑

เวลาที่เหมาะสม (Upayakausalya อุบายแห่งการสอน) ซึ่งต่างจากแนวคิดเถรวาทที่ยึดเฉพาะพุทธวจนะดั้งเดิมในพระไตรปิฎก^{๑๖}

๓. สถานะของคัมภีร์ในฐานะ “พุทธวจนะ” ในพระพุทธรศาสนา มหายาน คำว่า “พุทธวจนะ” (Buddhavacana) ไม่จำกัดอยู่เพียงคำตรัสของพระพุทธเจ้าในทางประวัติศาสตร์ (Siddhartha Gautama) เท่านั้น แต่รวมถึงคำสอนที่เป็นผลผลิตของ ญาณอันบริสุทธิ์ (pure gnosis) ที่สามารถถือได้ว่าเป็นพระพุทธเจ้าในภาวะสัมบูรณ์ เช่น พระธรรมกาย หรือพระไวโรจนพุทธะ (Vairocana) เป็นผู้ประทาน^{๑๗}

แนวคิดนี้นำไปสู่การขยายขอบเขตของคำว่า “คัมภีร์” ให้รวมถึงสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมะนิรมิต” หรือคำสอนที่บังเกิดขึ้นจากเมตตาและปัญญาของพระพุทธเจ้าในรูปแบบต่างๆ โดยมีจำเป็นต้องสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์เชิงโลกียะ^{๑๘}

๔. การรับรองคัมภีร์มหายาน บทบาทของโพธิสัตว์และภูมิปัญญา คัมภีร์มหายานจำนวนมากมักขึ้นต้นด้วยบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระโพธิสัตว์ เช่น มัญชุศรี, อวโลกิเตศวร หรือมัยเตรยะ (Maitreya) การมีบทสนทนาเหล่านี้เป็นลักษณะเฉพาะของคัมภีร์ที่ถือว่ามีสถานะศักดิ์สิทธิ์ ไม่ใช่เพราะความเก่า แต่เพราะความลึกซึ้งทางปัญญาและพลังแห่งมหากรุณา^{๑๙} ดังนั้น

^{๑๖} Williams, Paul. *Mahayana Buddhism: The Doctrinal Foundations*. 2 nd ed, (London : Routledge, 2009), หน้า 19–23.

^{๑๗} Lopez, Donald S. Jr. *The Story of Buddhism : A Concise Guide to Its History and Teachings*, (New York: HarperSanFrancisco, 2001), หน้า 69–71.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธวจนานุวัตน์*, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๕.

^{๑๙} Harrison, Paul. “Is the Dharma the Same as the Buddha’s Word? An Examination of the Relationship between Doctrine and Authority in Mahāyāna.” *Journal of the International Association of Buddhist Studies* 26.1 (2003): 9–34.

สถานะของคัมภีร์มหายานในเชิงศาสนาจึงไม่ได้ถูกประเมินด้วยอายุทางประวัติศาสตร์ หรือความเป็นต้นฉบับแรกเริ่ม แต่ประเมินจาก คุณค่าทางธรรมะ และ ศักยภาพในการชี้ทางสู่โพธิญาณ^{๒๐}

๕. คัมภีร์มหายานในฐานะรากฐานของแนวคิดทางปรัชญา คัมภีร์อย่าง ปารมิตาสูต และ มัชฌิมกักริกา ของพระนาคคารชุน มีอิทธิพลสูงในการสร้างรากฐานทางปรัชญาพุทธในแนวสุญญตา และปฏิบัติสมุปปาทขั้นสูง ซึ่งขยายขอบเขตจากการวิเคราะห์หัตถตาและชั้นแบบดั้งเดิม ไปสู่การวิพากษ์แนวคิดพื้นฐานทั้งหมดของโลกและภาษา คัมภีร์จึงมิใช่เพียงแหล่งอ้างอิงเชิงศรัทธา หากแต่เป็น บทวิเคราะห์ทางอภิปรัชญา

๖. สถานะในเชิงวัฒนธรรมและพิธีกรรม คัมภีร์มหายานจำนวนมากมีบทบาทในพิธีกรรม เช่น การสวด คัมภีร์หัวใจแห่งปารมิตา หรือ คัมภีร์เพชร ซึ่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประจำวันของชาวพุทธในจีน ญี่ปุ่น เกาหลี และทิเบต^{๒๑} การสวดคัมภีร์เหล่านี้มีสถานะเชิงวัฒนธรรมที่ผสมผสานความเชื่อ ปัญญา และศิลปะเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น โดยไม่จำเป็นต้องเข้าใจเนื้อหาทั้งหมดก็ยังสามารถได้รับพุทธญาณ ผ่านการมีส่วนร่วม

สรุปสถานะของคัมภีร์พระพุทธรศาสนา มหายานไม่อาจเข้าใจได้จากกรอบคิดของเถรวาทเพียงอย่างเดียว เนื่องจากมหายานให้ความสำคัญต่อ เจตนาแห่งการโปรดสัตว์ ความลึกซึ้งของธรรมะ และพลังแห่งปัญญาญาณ เป็นหลัก คัมภีร์มหายานจึงมีสถานะเป็นพุทธวจนะทั้งในเชิงเนื้อหา เชิงอภิปรัชญา และเชิงจิตวิญญาณ แม้อาจไม่ใช่พุทธวจนะในเชิงประวัติศาสตร์ตามแนวเถรวาท แต่ก็ เป็นพุทธวจนะที่มีคุณสมบัติแห่งการนำสรรพสัตว์ไปสู่พุทธภูมิ ซึ่งมีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญจากเถรวาท ทั้งในด้านแหล่งที่มา โครงสร้าง เนื้อหา และแนวคิดเรื่องพุทธวจนะ แม้จะมีความท้าทายในการแปลและข้อจำกัดในด้านปริมาณ แต่คัมภีร์เหล่านี้ก็มีบทบาทสำคัญในการขยายขอบเขตความเข้าใจในพระพุทธรศาสนา และส่งเสริมการศึกษาเชิงเปรียบเทียบในสังคมไทย

^{๒๐} Lamotte, Étienne. *History of Indian Buddhism : From the Origins to the Śaka Era*, Translated by Sara Webb-Boin. (Louvain-la-Neuve: Université catholique de Louvain, 1988), หน้า 193.

^{๒๑} อ่างแล้ว, *The Diamond Sutra and the Heart Sutra*. (1975), หน้า 12–14.

แสดงความแตกต่างในแง่แนวคิด โครงสร้าง และวัตถุประสงค์ของคัมภีร์ ชัดเจน

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
ชื่อเรียกหมวดคัมภีร์	พระไตรปิฎก (Tipitaka)	พระสูตรมหายาน (Mahayana Sutras)
ภาษาเดิม	ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต (ส่วนใหญ่), คานสกฤต, จีน, ทิเบต
การจัดหมวดหมู่	- พระวินัยปิฎก - พระสุตตันตปิฎก - พระอภิธรรมปิฎก	- พระสูตร (Sutra) - พระวินัยบางส่วน (Vinaya) - อภิธรรมบางแนว (Abhidharma มหายาน) + ปารมิตา, ตันตระ, ธรรมลี้ก
สถานะของคัมภีร์	ถือว่าเป็น “พุทธวจนะ” โดยตรง มีการสังคายนารักษาย่างเข้มงวด	แยกเป็น “พุทธวจนะชั้นสูง” และ “คำอธิบายจากพระโพธิสัตว์” บางสูตรถือว่า “ตรัสรู้แล้วเห็นธรรม”
แนวทางหลักของคัมภีร์	เน้นอริยสัจ ๔, ไตรลักษณ์, ปฏิจจสมุปบาท, ศีล สมาธิ ปัญญา	เน้นโพธิจิต, ปัญญาบารมี, สุนยุตตา, ธรรมกาย, พระโพธิสัตว์
คัมภีร์สำคัญ	- ธรรมบท (Dhammapada) - มัชฌิมนิกาย - สังยุตตนิกาย - อภิธรรม ๗ คัมภีร์	- ปรัชญาปารมิตาสูต - วัชรเจกีสูต - สัทธรรมปุณฑริกีสูต - อวตังสกีสูต - สรรังคมสมาธิสูต
พระพุทธเจ้าตามคัมภีร์	ปรากฏในฐานะบุคคลในประวัติศาสตร์ ตรัสรู้แล้วดับขันธปรินิพพาน	เป็นทั้งบุคคล (นิรมานกาย) และสภาวะเหนือโลก (ธรรมกาย) อยู่ตลอดกาล
รูปแบบการสอน	เน้นความเรียบง่าย ตรงไปตรงมา ใช้เหตุผลและตรรกะ	ใช้ภาษากวี อุปมาอุปไมยสูง ปาฏิหาริย์ ศาสนโศหารลึกลับ
เป้าหมายสูงสุด	อรหันตผล — ความหลุดพ้นส่วนตน	พุทธภูมิ — การบรรลุโพธิสัตว์ญาณเพื่อสรรพสัตว์

แผนผัง ตารางเปรียบเทียบคัมภีร์เถรวาทกับมหายาน

หมายเหตุ ฝ่ายเถรวาทมีการ รักษาแบบเดิมของคำสอนในคัมภีร์อย่างเคร่งครัด ผ่านการสังคายนาและการท่องจำต่อเนื่องหลายศตวรรษ ฝ่ายมหายาน เปิดกว้างต่อคัมภีร์ใหม่ๆ ที่เชื่อว่าถูกเปิดเผยต่อโพธิสัตว์หรือพระพุทธรูปในภาวะธรรมกาย

๘.๔ พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา

พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยเชื่อมโยงระหว่างหลักธรรมกับการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะมีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่ “การหลุดพ้นจากทุกข์” ผ่านการปฏิบัติตามมรรคมีองค์แปด แต่ในทางปฏิบัติจริง พิธีกรรมได้กลายมาเป็นเครื่องมือที่ช่วย ถ่ายทอดธรรมะ และส่งเสริมศรัทธา ในรูปแบบที่เข้าใจง่ายและเข้าถึงจิตใจของผู้คนในแต่ละวัฒนธรรม การศึกษาพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาจึงมิใช่เพียงการมองในฐานะกิจกรรมภายนอก แต่ยังเป็นการทำความเข้าใจโครงสร้างทางสังคม ความเชื่อ และจิตวิทยาทางศาสนาในแต่ละนิกาย เช่น พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งมุ่งเน้นความเรียบง่าย การสวดมนต์ทำบุญ และเจริญภาวนา ในขณะที่พระพุทธศานามหายานและวัชรยานให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ เช่น การบูชาโพธิสัตว์ การใช้มนตร์ (mantra) และมณฑล (mandala) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อเร่งรัดการบรรลุโพธิญาณ

โดยเฉพาะในบริบทของพุทธศาสนิกชนไทย พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาได้หลอมรวมเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันและวัฒนธรรมท้องถิ่น จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของพิธีสำคัญในวงจรชีวิต เช่น พิธีทำบุญวันเกิด การบวช การเวียนเทียนในวันสำคัญทางศาสนา ตลอดจนพิธีศพ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อในกรรมและภพภูมิ

ดังนั้นเรื่องพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา จึงมีคุณค่าทั้งในเชิงศาสนศาสตร์ มานุษยวิทยา และวัฒนธรรมศึกษา โดยช่วยเปิดเผยพลวัตของศรัทธาและรูปแบบการแสดงออกของชาวพุทธในมิติที่ล้ำลึกกว่าการเรียนธรรมล้วนๆ

๘.๕ พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญและเป็นที่ประจักษ์ของการดำเนินชีวิตทางศาสนาของพุทธศาสนิกชน พิธีกรรมเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงการกระทำที่ว่างเปล่า แต่แฝงไว้ด้วยความหมายทางธรรม จุดประสงค์ทางสังคม และคุณค่าทางจิตใจที่แตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละ

ภูมิภาค อย่างไรก็ตาม แก่นแท้ของพิธีกรรมพุทธ คือการเป็น อุบาย หรือกุศโลบาย เพื่อนำไปสู่การพัฒนาจิตใจและปัญญา

พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นชุดของแบบแผนปฏิบัติที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน โดยมีรากฐานมาจากพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติและได้รับการรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก ตลอดจนประเพณีที่พัฒนาขึ้นในแต่ละท้องถิ่นที่พระพุทธศาสนาเถรวาทเผยแผ่ไปถึง พิธีกรรมเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงการกระทำภายนอก แต่เป็นอุบาย (กุศโลบาย) หรือเครื่องมือที่มุ่งนำไปสู่การพัฒนาจิตใจ การสั่งสมบุญกุศล และการสร้างความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

๘.๕.๑ รากฐานและหลักการของพิธีกรรมเถรวาท

รากฐานและหลักการของพิธีกรรมเถรวาท เป็นหัวใจสำคัญในการทำความเข้าใจว่าเหตุใดพิธีกรรมเหล่านี้จึงดำรงอยู่และมีบทบาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งแตกต่างจากพิธีกรรมในศาสนาอื่นๆ หรือแม้แต่มหายานอย่างมีนัยสำคัญ การพิจารณาเรื่องนี้อย่างเจาะลึกจะต้องย้อนกลับไปยังแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาเอง

รากฐานของพิธีกรรมเถรวาทสามารถจำแนกออกได้เป็น ๓ ประการหลัก ได้แก่

๑. พระธรรมวินัย (คำสอนและกฎเกณฑ์ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้น) นี่คือรากฐานที่สำคัญที่สุดและเป็นหัวใจของพิธีกรรมเถรวาท พิธีกรรมที่ได้รับการยอมรับและปฏิบัติในเถรวาทส่วนใหญ่มีที่มาจาก

๑) พระวินัยปิฎก เป็นหมวดที่ว่าด้วยพระวินัยบัญญัติอันเป็นข้อปฏิบัติและระเบียบสำหรับภิกษุ ภิกษุณี และคณะสงฆ์โดยรวม พิธีกรรมหลักที่อยู่ในหมวดนี้คือ “สังฆกรรม” หรือกิจกรรมที่สงฆ์พึงทำร่วมกันเพื่อความบริสุทธิ์ ความสามัคคี และการดำรงอยู่ของพระศาสนา ตัวอย่างเช่น

การอุปสมบท (บวชพระ) และบรรพชา (บวชเณร) เป็นพิธีการสำคัญที่สุดในการเข้าสู่เพศบรรพชิต โดยมีขั้นตอนและธรรมเนียมปฏิบัติที่ละเอียดตามพระวินัย

การลงอุโบสถและการสวดปาติโมกข์ การที่พระภิกษุสงฆ์มาประชุมกันทุกครึ่งเดือน เพื่อทบทวนพระวินัยและแสดงความบริสุทธิ์จากอาบัติ เป็นการรักษาความบริสุทธิ์ของหมู่คณะ

การกรานกฐิน การถวายผ้ากฐินแด่พระสงฆ์ผู้จำพรรษาครบไตรมาส เป็นการเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้รับอานิสงส์คือความสะดวกในการใช้ชีวิต และเป็นกาลทานที่มีอานิสงส์มากสำหรับผู้ถวาย

การปวารณา: การให้โอกาสพระภิกษุสงฆ์พักผ่อนและกันในวันออกพรรษา ซึ่งเป็นการรักษาความบริสุทธิ์ของหมู่คณะอีกทางหนึ่ง

๒) พระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก: แม้จะไม่ได้กล่าวถึง “พิธีกรรม” โดยตรง แต่คำสอนในหมวดธรรมเหล่านี้เป็นแรงบันดาลใจและเป็นวัตถุประสงค์ของการประกอบพิธีกรรม เช่น

การบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ๓ (ทาน ศีล ภาวนา) พิธีกรรมทำบุญต่างๆ เช่น การถวายทาน การรักษาศีล การฟังธรรม ล้วนเป็นไปเพื่อส่งเสริมการบำเพ็ญบุญตามหลักเหล่านี้

หลักเรื่องกรรมและผลของกรรม การทำบุญและการประกอบพิธีกรรมหลายอย่างมีจุดประสงค์เพื่อสั่งสมกรรมดี อันเป็นรากฐานของความเชื่อในผลของบุญและบาป

๒. คติความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมของสังคมไทยและประเทศในเกรวาท

เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปยังดินแดนต่างๆ ได้มีการผสมผสานกับความเชื่อและประเพณีท้องถิ่น ทำให้เกิดพิธีกรรมที่หลากหลายและเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละพื้นที่ โดยไม่ขัดกับหลักพระธรรมวินัย ตัวอย่างเช่น

พิธีกรรมเกี่ยวกับวัฏจักรชีวิต เช่น การทำบุญวันเกิด การทำบุญขึ้นบ้านใหม่ การทำบุญงานศพ ซึ่งเป็นพิธีที่ปรับมาจากความเชื่อเดิม แต่ให้ความหมายใหม่ตามหลักพระพุทธศาสนา

วันสำคัญทางศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา ซึ่งมีการจัดกิจกรรมเวียนเทียน การทำบุญ ตักบาตร เพื่อระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ^{๒๒} การผสมผสานกับความเชื่อเรื่องขวัญและกำลังใจ พิธีกรรมบางอย่าง เช่น การรดน้ำมนต์ การเจิม ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างขวัญกำลังใจและความเป็นสิริมงคลตามความเชื่อของชาวบ้าน แต่มีการอธิบายให้สอดคล้องกับหลักธรรม

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาคุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หมวด “วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา”.

๓. การสืบทอดและตีความโดยพระเถระและคณาจารย์ การที่พระเถระผู้ใหญ่และคณาจารย์ในแต่ละยุคสมัยได้รวบรวม จัดหมวดหมู่ และวางระเบียบพิธีกรรมให้เหมาะสมกับบริบทของสังคม ก็เป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้พิธีกรรมเถรวาทดำรงอยู่และเป็นที่ยึดปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น ศาสนพิธี ที่จัดทำโดยกรมการศาสนา หรือคู่มือพิธีกรรมต่างๆ ที่พระสงฆ์และนักวิชาการได้รวบรวมขึ้น

๘.๕.๒ หลักการของพิธีกรรมเถรวาท

พิธีกรรมเถรวาทดำเนินไปภายใต้หลักการสำคัญหลายประการที่ทำให้แตกต่างจากพิธีกรรมในศาสนาอื่นๆ

๑. มุ่งสู่ สวรรค์ ไม่ใช่ รูปแบบ แม้จะมีแบบแผน แต่พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่ได้เน้นการยึดติดกับรูปแบบภายนอกของพิธีกรรม หากแต่เน้นที่ เจตนา และปัญญาที่อยู่เบื้องหลังการกระทำนั้นๆ พิธีกรรมเป็นเพียงกุศโลบาย หรืออุบาย ที่จะนำไปสู่การฝึกฝนตนเอง การบำเพ็ญทาน ศีล และภาวนา หากการประกอบพิธีนั้นไม่นำไปสู่การพัฒนาจิตใจ ก็ไม่ถือว่าเป็นประโยชน์ที่แท้จริง

๒. อิงหลัก กรรม และ ผลของกรรม พิธีกรรมต่างๆ มีพื้นฐานอยู่บนความเชื่อในหลักกรรม กล่าวคือ การทำบุญ การถวายทาน การรักษาศีล ในพิธีกรรมต่างๆ ล้วนเป็นการสร้างกรรมดีที่จะส่งผลดีแก่ผู้กระทำ ไม่ได้เป็นการบูชาเพื่ออ่อนน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ลดบันดาลโดยตรง หากแต่เป็นการสร้างเหตุปัจจัยให้เกิดผลที่พึงปรารถนา

๓. ส่งเสริม ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) พิธีกรรมส่วนใหญ่ล้วนมีจุดมุ่งหมายเพื่อส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมได้ฝึกฝนไตรสิกขา **ศีล** เช่น การรักษาศีล ๕, ศีล ๘ ในพิธีทำบุญ หรือการบวชพระที่ต้องรักษาศีล ๒๒๗ ข้อ **สมาธิ** การสวดมนต์ การฟังธรรม การปฏิบัติบูชาด้วยความสำรวมกาย วาจาใจ ล้วนนำไปสู่ความสงบของจิตใจ **ปัญญา** การฟังพระธรรมเทศนาในพิธีต่างๆ เป็นการเปิดโอกาสให้เกิดปัญญาความรู้ความเข้าใจในธรรม

๔. ไม่ขัดกับ หลักเหตุผล และความเป็นจริง พระพุทธศาสนาเน้นการตรัสรู้ด้วยปัญญา และหลักเหตุผล พิธีกรรมในเถรวาทจึงมักถูกอธิบายและตีความในลักษณะที่สอดคล้องกับหลักการเหล่านี้ โดยไม่ส่งเสริมความงมงาย หรือความเชื่อที่ไร้เหตุผลมากเกินไป แม้จะมีการผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่นในบางบริบท

๕. เป็นไปเพื่อ ความสามัคคี และความผูกพันทางสังคม การรวมกลุ่มกันประกอบพิธีกรรมในวันสำคัญหรือโอกาสต่างๆ ช่วยเสริมสร้างความสามัคคีในหมู่คณะ สร้างความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และเป็นศูนย์รวมทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน

๘.๕.๓ ความสำคัญและบทบาทในสังคมไทย

พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทย เนื่องจากพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทย การสร้างความผูกพันกับศาสนา พิธีกรรมเป็นจุดเชื่อมโยงระหว่างพุทธศาสนิกชนกับวัดและพระสงฆ์ ทำให้เกิดความผูกพันทางจิตใจและเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ทางศาสนา การสืบทอดวัฒนธรรมและประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาหลายอย่างกลายเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีท้องถิ่นและประเพณีของชาติ เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง ซึ่งล้วนมีพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง การอบรมสั่งสอนคุณธรรม การเข้าร่วมพิธีกรรมมักมีการฟังเทศน์ฟังธรรม การรักษาศีล ซึ่งเป็นการอบรมสั่งสอนคุณธรรมและจริยธรรมโดยอ้อม

การรวมกลุ่มของชุมชน วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน การจัดพิธีกรรมต่างๆ ทำให้คนในชุมชนมีโอกาสรวมตัวกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน สร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การเป็นเครื่องมือทางสังคมในอดีตและปัจจุบัน พิธีกรรมบางอย่างยังคงมีบทบาทในการเป็นเครื่องมือทางสังคม เช่น การสร้างขวัญกำลังใจ การคลายความทุกข์โศก หรือการสร้างความชอบธรรมให้แก่กิจกรรมบางอย่าง

ประเด็นที่ต้องพิจารณา แม้พิธีกรรมจะมีประโยชน์และคุณค่า แต่ก็มีประเด็นที่ควรพิจารณาในเชิงวิชาการ การยึดติดกับรูปแบบมากเกินไป บางครั้งพุทธศาสนิกชนอาจให้ความสำคัญกับรูปแบบพิธีกรรมมากเกินไป จนละเลยแก่นแท้ของธรรมะหรือวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการประกอบพิธี การเกิดไสยศาสตร์ปนเปื้อน ในบางกรณี พิธีกรรมอาจถูกนำไปผสมผสานกับความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ โชคลาง หรือการอธิษฐานที่ไม่สอดคล้องกับหลักกรรมในพระพุทธศาสนา ค่าใช้จ่ายและความสิ้นเปลือง พิธีกรรมบางอย่างอาจมีค่าใช้จ่ายสูง ทำให้เกิดความสิ้นเปลืองโดยไม่จำเป็น ซึ่งอาจขัดกับหลักมัชฌิมาในพระพุทธศาสนา

สรุป พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีบทบาทในการหล่อเลี้ยงและสืบทอดพระศาสนาในสังคมไทยอย่างยาวนาน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นทั้งแบบแผนปฏิบัติที่สืบ

ทอดจากพระธรรมวินัยและประเพณีท้องถิ่น โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อส่งเสริมคุณงามความดี การพัฒนาจิตใจ และการสั่งสมบุญกุศล แม้จะมีความเสี่ยงที่จะเกิดการยึดติดรูปแบบหรือการปนเปื้อนทางไสยศาสตร์ แต่หากเข้าใจถึงแก่นแท้และเจตนาที่บริสุทธิ์ พิธีกรรมเหล่านี้ก็ยังคงเป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าในการนำพาผู้คนให้เข้าถึงพระธรรมและดำเนินชีวิตตามแนวทางของพระพุทธเจ้า

๘.๖ พิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน

พระพุทธศาสนา มหายาน แม้จะมีรากฐานมาจากคำสอนเดียวกันกับพระพุทธศาสนาเถรวาท นั่นคืออริยสัจ ๔ และอริยมรรคมีองค์ ๘ ทว่าเมื่อแพร่หลายไปในดินแดนต่างๆ เช่น จีน ทิเบต ญี่ปุ่น เกาหลี และเวียดนาม ก็ได้มีการพัฒนาแนวคิด หลักธรรม และพิธีกรรมที่หลากหลายและซับซ้อนยิ่งขึ้น เพื่อตอบสนองบริบททางวัฒนธรรม ความเชื่อพื้นถิ่น และอัธยาศัยของผู้คนในแต่ละภูมิภาค พิธีกรรมมหายานจึงไม่ใช่เพียงแค่การประกอบศาสนกิจเพื่อสร้างบุญกุศลเท่านั้น แต่ยังเป็นช่องทางสำคัญในการแสดงออกถึงความเลื่อมใสใน พระโพธิสัตว์ และ พระพุทธเจ้าในพุทธเกษตรต่างๆ รวมถึงเป็นหนทางในการเข้าถึง ปัญญาญาณอันลึกซึ้ง และ ความเป็นโพธิสัตว์ ผ่านการปฏิบัติที่มุ่งเน้นการช่วยเหลือสรรพสัตว์เป็นสำคัญ

ความเข้าใจในพิธีกรรมมหายานจึงต้องพิจารณาจากมุมมองที่กว้างขวางกว่าเถรวาท ทั้งในด้านปรัชญาที่รองรับ เช่น แนวคิดเรื่อง สุนทรียะ และ วิชญาณมาตระ อุดมคติของ พระโพธิสัตว์ผู้มุ่งบำเพ็ญบารมีเพื่อสรรพสัตว์ ตลอดจนอิทธิพลจาก พุทธศาสนาวัชชยาน (หรือตันตрянาน) ที่นำมาซึ่งการใช้มนต์ คาถา มุทรา และมณฑล ซึ่งเพิ่มความวิจิตรและพลังในการปฏิบัติ พิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นมากกว่า “การแสดงออก” หากแต่เป็น “การปฏิบัติ” ที่เชื่อมโยงผู้ปฏิบัติเข้ากับ พระพุทธภาวะ และ ความเป็นหนึ่งเดียวกับจักรวาล อันเป็นแก่นแท้ของมหายานนั่นเอง

การศึกษาความหมายและความสำคัญของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน จำเป็นต้องทำความเข้าใจถึงปรัชญาและอุดมคติที่แตกต่างจากเถรวาท ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่หล่อหลอมให้พิธีกรรมมีลักษณะเฉพาะและบทบาทที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

๘.๖.๑ ความหมายของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน

ในพระพุทธศาสนา มหายาน “พิธีกรรม” (Ritual) ไม่ได้เป็นเพียงแค่การประกอบศาสนกิจภายนอก แต่เป็น อุบาย หรือ วิธีการอันแยบคาย ที่ถูกออกแบบมาเพื่อ

๑) เชื่อมโยงผู้ปฏิบัติกับ “พุทธภาวะและโพธิสัตว์” พิธีกรรมเป็นหนทางให้พุทธศาสนิกชนได้สัมผัสและเชื่อมโยงตนเองกับพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ในพุทธเกษตรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการสวดมนต์บูชา การทำสมาธิแบบเฉพาะ หรือการสร้างมณฑลเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของพุทธภาวะ^{๒๓}

๒) พัฒนาโพธิจิตและบารมี พิธีกรรมมหายานมักแฝงด้วยการฝึกฝนโพธิจิต (ความปรารถนาที่จะตรัสรู้เพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์) และการบำเพ็ญบารมี ๖ หรือ ๑๐ ประการ เช่น การให้ทาน (การถวายบูชา), การรักษาศีล (การบวชและการถือวินัย), การเจริญสมาธิ (พิธีที่เน้นการทำสมาธิ), การบำเพ็ญเพียร (การสวดมนต์จำนวนมาก)^{๒๔}

๓) ชำระจิตใจและสะสมบุญคุณภาพ พิธีกรรมหลายอย่างมีจุดประสงค์เพื่อชำระล้างอกุศลกรรม สะสมบุญกุศล และสร้างพลังจิตที่เอื้อต่อการบรรลุธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสายวัชรยานที่เชื่อในการถ่ายทอดพลังงานผ่านพิธีกรรมและการทำวัตรปฏิบัติ^{๒๕}

๔) แสดงออกถึงศรัทธาและความเคารพ เช่นเดียวกับเถรวาท พิธีกรรมเป็นช่องทางให้พุทธศาสนิกชนได้แสดงออกถึงความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย (ที่ขยายรวมถึงพระโพธิสัตว์และพระพุทธเจ้าหลายพระองค์)

๕) เป็นเครื่องมือในการเข้าถึงปรมาตม์: พิธีกรรมบางอย่าง โดยเฉพาะในวัชรยาน ถูกมองว่าเป็นวิธีการเชิงสัญลักษณ์ (symbolic action) ที่ช่วยให้ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าใจและสัมผัสกับสัจ

^{๒๓} David Snellgrove. (1987), *Indo-Tibetan Buddhism : Indian Buddhists and Their Tibetan Successors*, Boston : Shambhala, pp. 202-203.

^{๒๔} H.H. the Dalai Lama. (1995), *The Way to Freedom: Core Teaching of Tibetan Buddhism*, San Francisco: HarperSanFrancisco, pp. 110-112, (อธิบายการปฏิบัติบารมีในบริบทของวัชรยาน).

^{๒๕} Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. (2014), *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton : Princeton University Press, s.v. “initiation,” “tantra.”

ธรรมอันลึกซึ้ง เช่น สัจธรรม หรือความจริงแท้ของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่ยากจะเข้าถึงได้ด้วยเหตุผลเพียงอย่างเดียว

๘.๖.๒ ความสำคัญของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน

พิธีกรรมในมหายานมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ การเผยแผ่ และการปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนในนิกายนี้ ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

๑) เป็นแกนกลางของการปฏิบัติแบบวัชรยาน ในสายวัชรยานซึ่งเป็นส่วนสำคัญของมหายาน (โดยเฉพาะในทิเบตและญี่ปุ่น) พิธีกรรมถือเป็นหัวใจของการปฏิบัติ การรับการประทานพร (empowerment/initiation) จากพระอาจารย์ (Lama) การสวดมนต์ภาวนา (mantra recitation) การสร้างมณฑล (mandala construction) และการทำมุทรา (mudra) ล้วนเป็นพิธีกรรมที่จำเป็นในการเข้าถึงธรรมและการบรรลุพุทธภาวะในชาติปัจจุบัน^{๒๖}

๒) ส่งเสริมอุทมคติโพธิสัตว์: พิธีกรรมจำนวนมากในมหายานมุ่งเน้นการบำเพ็ญบารมีเพื่อสรรพสัตว์ เช่น การอธิษฐานจิตเพื่อการเกิดในพุทธเกษตรที่บริสุทธิ์เพื่อกลับมาโปรดสัตว์ (เช่น สุขาวดี), การบูชาพระโพธิสัตว์ผู้มีมหาเมตตา การทำบุญกุศลและอุทิศให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย พิธีกรรมเหล่านี้หล่อหลอมให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจแห่งโพธิสัตว์ เมตตา กรุณา และปรารถนาที่จะช่วยเหลือผู้อื่น^{๒๗}

๓) สร้างความผูกพันทางสังคมและวัฒนธรรม: เช่นเดียวกับเถรวาท พิธีกรรมมหายานมีบทบาทสำคัญในการรวมกลุ่มชุมชน สร้างอัตลักษณ์ทางศาสนา และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตและประเพณีวัฒนธรรมของประเทศนั้นๆ เช่น เทศกาลตรุษจีน เทศกาลสารทจีนในสังคมจีนที่มีพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง

^{๒๖} David Snellgrove. (1987). *Indo-Tibetan Buddhism*, pp. 200-201.

^{๒๗} Paul Williams. (1989). *Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundations*, London : Routledge, pp. 196-198, (อธิบายอุทมคติโพธิสัตว์).

๔) เป็นสื่อการสอนธรรมที่เข้าถึงได้: สำหรับผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงปรัชญาอันลึกซึ้งของมหายานได้โดยตรง พิธีกรรมทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่ช่วยให้ผู้คนได้สัมผัสกับคำสอนและแรงบันดาลใจทางศาสนาผ่านการกระทำ สัญลักษณ์ และความรู้สึกที่เกิดขึ้นระหว่างประกอบพิธี^{๒๘}

๕) อารงรักษาพุทธประเพณี: พิธีกรรมช่วยรักษาประเพณีและแบบแผนการปฏิบัติที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ซึ่งมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของพุทธศาสนาในแต่ละภูมิภาค.

๖) เป็นช่องทางระบายความรู้สึกทางจิตใจ: ในยามเผชิญความทุกข์ ความโศก หรือความหวัง พิธีกรรมต่างๆ เช่น การสวดมนต์ขอพร การทำบุญอุทิศส่วนกุศล หรือการทำสมาธิ ช่วยเป็นช่องทางในการระบายอารมณ์ คลายความกังวล และสร้างความสงบทางจิตใจให้แก่ผู้ปฏิบัติ^{๒๙}

๘.๖.๓ ประเภทของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา มหายาน

พระพุทธศาสนา มหายาน คือกระแสนิยมแห่งพุทธธรรมที่แผ่ขยายและหยั่งรากลึกในหลากหลายวัฒนธรรมทั่วทวีปเอเชีย ไม่ว่าจะเป็นจีน ทิเบต ญี่ปุ่น เกาหลี หรือเวียดนาม ด้วยการปรับตัวและผสมผสานเข้ากับบริบททางสังคมและปรัชญาพื้นถิ่น ทำให้พิธีกรรมในมหายานมีความหลากหลายและมีลักษณะเฉพาะตัวอย่างยิ่ง แตกต่างจากความเรียบง่ายและเน้นพระวินัยของเถรวาทอย่างชัดเจน

พิธีกรรมเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงการแสดงออกถึงความศรัทธาภายนอก แต่เป็น อุบายหรือวิธีการอันแยบคายที่มุ่งนำไปสู่การพัฒนา โพธิจิต (Bodhi-citta) ความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะตรัสรู้เพื่อประโยชน์สุขของสรรพสัตว์ และการบำเพ็ญ บารมี อันเป็นหนทางสู่ความเป็นพระพุทธเจ้า หรือพระโพธิสัตว์ พิธีกรรมมหายานจึงมีความซับซ้อน ตั้งแต่การบูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์จำนวนมาก การสวดมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ การฝึกสมาธิที่หลากหลาย ไปจนถึงการปฏิบัติเชิงวัชรยาน (Vajrayana) ที่ใช้สัญลักษณ์ มนต์ และพิธีกรรมอันลึกซึ้ง เพื่อเร่งรัดการบรรลุพุทธภาวะในชาติ

^{๒๘} Peter Harvey. (2013). *An Introduction to Buddhism : Teachings, History and Practices*, 2 nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, pp. 172-173.

^{๒๙} Tenzin Gyatso, *The Fourteenth Dalai Lama*, (1999). *Ethics for the New Millennium*. New York : Riverhead Books, pp. 190-192, (แม้ไม่กล่าวถึงพิธีกรรมโดยตรง แต่แนวคิดเรื่องเมตตาและกรุณาที่พิธีกรรมส่งเสริมช่วยในการบำบัดจิตใจ).

ปัจจุบัน การทำความเข้าใจประเภทของพิธีกรรมเหล่านี้จึงเป็นการเปิดประตูสู่การเข้าถึงแก่นแท้และพลวัตของพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างแท้จริง

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความหลากหลายทางนิกายและวัฒนธรรมอย่างมาก ทำให้พิธีกรรมมีรูปแบบที่ซับซ้อนและแตกต่างกันไปตามภูมิภาค (เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี ทิเบต เวียดนาม) อย่างไรก็ตาม สามารถจำแนกประเภทของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทตามวัตถุประสงค์และลักษณะการปฏิบัติหลักได้ดังนี้

๑. พิธีกรรมที่เน้นการบูชาและสร้างบุญกุศล พิธีกรรมกลุ่มนี้มีจุดมุ่งหมายคล้ายกับเถรวาทในแง่ของการแสดงความเคารพต่อพระรัตนตรัยและการสั่งสมบุญ แต่มีความพิเศษตรงที่มีกรขยายขอบเขตการบูชาไปยังพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์จำนวนมาก รวมถึงการอุทิศบุญเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย

๑) **บูชา** หรือการบูชา เป็นพิธีถวายเครื่องสักการะ เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน น้ำหอม อาหาร แต่พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ หรือภาพพุทธะ/โพธิสัตว์ต่างๆ โดยอาจมีการสวดมนต์ นั่งสมาธิ และอธิษฐานควบคู่ไป^{๓๐}

การบูชาพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์เฉพาะองค์ เช่น การบูชาพระอมิตาภะพุทธเจ้า (ในนิกายสุขาวดีเพื่อปรารถนาไปเกิดในแดนสุขาวดี)^{๓๑} การบูชาพระอวโลกิเตศวร (เจ้าแม่กวนอิม) เพื่อขอพรเรื่องความเมตตากรุณาและคุ้มครองภัย^{๓๒} การบูชาพระมัญชุศรีโพธิสัตว์เพื่อขอปัญญา

๒) การถวายทาน (Dana) การบริจาคทรัพย์สิน อาหาร หรือสิ่งของจำเป็นแด่พระสงฆ์ วัด หรือเพื่อสาธารณประโยชน์ ซึ่งถือเป็นการสร้างบุญกุศลและบำเพ็ญทานบารมี

^{๓๐} Peter Harvey. 2013), *An Introduction to Buddhism: Teachings, History and Practices*, 2 nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, pp. 172-173.

^{๓๑} Luis O. Gómez. (1996), *The Land of Bliss: The Paradise of the Buddha Amitābha*, Honolulu : University of Hawai'i Press, Introduction.

^{๓๒} Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. (2014), *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton : Princeton University Press, s.v. "Avalokiteśvara."

๓) การอุทิศบุญ (Merit Dedication): เป็นการกระทำที่สำคัญมากในมหายาน คือการอธิษฐานจิตอุทิศบุญกุศลที่ตนได้กระทำไปแล้วให้แก่สรรพสัตว์ทั้งปวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือผู้ที่กำลังประสบทุกข์ เพื่อให้พวกเขาเหล่านั้นพ้นจากความทุกข์และได้เข้าถึงความสุข^{๓๓}

๒. พิธีกรรมที่เน้นการฝึกฝนจิตและการเข้าถึงปัญญา พิธีกรรมเหล่านี้มุ่งเน้นการพัฒนาสมาธิและปัญญาญาณอันลึกซึ้ง ซึ่งอาจมีความซับซ้อนและใช้สัญลักษณ์มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสายวัชรยาน

๑) การเจริญสมาธิภาวนา (Meditation) เป็นแก่นของการปฏิบัติในทุกนิกายของมหายาน แต่มีรูปแบบที่หลากหลาย

๒) การสวดมนต์ (Chanting) และมนตราภาวนา (Mantra Recitation) การสวดพระสูตร การสวดพระสูตรสำคัญๆ เช่น ปรัชญาปารมิตาสูต (般若波羅蜜多經) หรือ สัทธรรมปุณฑริกสูตร (法華經) เพื่อทำความเข้าใจธรรมและสั่งสมบุญ^{๓๔}

๓) การทำมูทรา (Mudra) การจัดท่าทางของมือและนิ้วตามแบบแผน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงพลังงานและสภาวะธรรมบางอย่าง และช่วยในการทำสมาธิ

๔) การสร้าง/ใช้มนทล (Mandala) แผนภาพเชิงสัญลักษณ์ที่ใช้ในการทำสมาธิหรือประกอบพิธี เป็นการสร้างจักรวาลจำลองเพื่อช่วยให้ผู้ปฏิบัติได้เข้าถึงสภาวะแห่งความบริสุทธิ์และความสมบูรณ์ของพุทธภาวะ^{๓๕}

๓. พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวงจรชีวิตและเทศกาล (Life Cycle and Festival Rituals) เช่นเดียวกับเถรวาท มหายานก็มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญในชีวิตและเทศกาลตามปฏิทิน

^{๓๓} Paul Williams. (1989). *Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundations*, London : Routledge, pp. 196-198.

^{๓๔} Reginald A. Ray. (2000), *Indestructible Truth : The Living Spirituality of Tibetan Buddhism*, Boston: Shambhala, pp. 192-195.

^{๓๕} Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. (2014), *The Princeton Dictionary of Buddhism*, Princeton : Princeton University Press, s.v. “mandala.”

๑) พิธีในงานศพและทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษ เช่น เทศกาลเซ็งเม้งในวันธรรมจรรย์ หรือการทำบุญในวันครบรอบการเสียชีวิต เพื่ออุทิศส่วนกุศลและแสดงความกตัญญู^{๓๖}

๒) พิธีในวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันประสูติของพระพุทธเจ้า (วันวิสาขบูชา) วันประสูติของพระโพธิสัตว์สำคัญๆ (เช่น เจ้าแม่กวนอิม) ซึ่งอาจมีการจัดงานเฉลิมฉลอง การสวดมนต์ และการเดินขบวนแห่

๓) พิธีทำบุญประจำปี เช่น พิธีทิ้งกระจาด (โปรดผี) ในวันธรรมจรรย์ เป็นการทำบุญใหญ่เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ดวงวิญญาณไร้ญาติและสัมภเวสี

สรุป ประเภทของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายานสะท้อนให้เห็นถึงความลุ่มลึกหลากหลาย และการปรับตัวให้เข้ากับบริบททางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน โดยมีแก่นหลักอยู่ที่การพัฒนาโพธิจิต การบำเพ็ญบารมี และการเข้าถึงปัญญาอันลึกซึ้งผ่านวิธีการที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการบูชา การสวดมนต์ การทำสมาธิ หรือพิธีกรรมเชิงวัชระยานอันซับซ้อน พิธีกรรมเหล่านี้ล้วนเป็นเส้นทางที่นำพาพุทธศาสนิกชนมหายานไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุพุทธภาวะเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ทั้งปวง

พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน ซึ่งแสดงความแตกต่างในแง่แนวคิด โครงสร้าง และวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมแต่ละนิกาย โดยใช้ตารางเปรียบเทียบที่กระชับและชัดเจน

ตารางเปรียบเทียบพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
จุดมุ่งหมายหลักของพิธีกรรม	เพื่อสร้างกุศล สะสมบุญ อุทิศส่วนกุศล และเสริมศีล สมาธิ ปัญญา	เพื่อพัฒนาจิตสำนึกแห่งโพธิจิต อุทิศบุญเพื่อสรรพสัตว์ และเร่งรัดการบรรลุโพธิญาณ
แนวคิดพื้นฐาน	ยึดหลัก “ศีล สมาธิ ปัญญา” และกรรมดีเป็นทางหลุดพ้น	ยึดหลัก “โพธิจิต”, “สุญญตา” และ “ธรรมกาย” บนแนวทางของพระโพธิสัตว์

^{๓๖} ดู สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, หมวด “ศาสนาพิธีและความเชื่อ”, เรื่อง “พิธีกรรมและความเชื่อ: พุทธศาสนาเถรวาท”, ซึ่งอธิบายพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันและเทศกาลในบริบทของมหายานอนันนิกายในประเทศไทย

ประเด็น	เถรวาท	มหายาน
รูปแบบพิธีกรรม	เรียบง่าย เป็นแบบแผน เช่น การสวดมนต์ ทำบุญ ฟังธรรม เวียนเทียน	ซับซ้อนและเป็นพิธีกรรมเชิงสัญลักษณ์ เช่น การภาวนามนตรา มณฑล การอัญเชิญพระโพธิสัตว์
พิธีกรรมประจำวัน	สวดมนต์เช้า-เย็น, การถวายอาหาร, นั่งสมาธิ	การสวดสูตรมหายาน (เช่น ปรัชญาปารมีตา), การอธิษฐานโพธิจิต
พิธีกรรมในวันสำคัญ	เวียนเทียนในวันวิสาขบูชา เข้าพรรษา อาสาฬหบูชา	พิธีบูชาพระอมิตาภะ, การอ่านสัทธรรมปุณฑริกสูตร, งานสมาธิหมู่
พิธีกรรมวงจรชีวิต	บวชเณร บวชพระ ทำบุญวันเกิด พิธีศพ	พิธีอธิษฐานโพธิจิต, การอุทิศส่วนกุศลแก่บรรพบุรุษ, พิธีส่งจิตสู่สุखाวดี
บทบาทของสงฆ์	ทำหน้าที่นำพิธีกรรม เช่น สวด อบรม ฟังธรรม	เป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณ พิธีสืบสายธรรม (ลามะ/โพธิสัตว์เจ้าแลง)
การใช้เครื่องประกอบพิธี	รูป เทียน ดอกไม้ น้ำหอม	เพิ่มด้วยมณฑล (Mandala), วัชระ (Vajra), ระฆัง, ภาพพระโพธิสัตว์
สัทธรรมในพิธี	ใช้บทพุทธวจนะ เช่น พระสูตร ขุ ทกปาฐะ	ใช้สูตรมหายาน เช่น วัชรเจกสูตร สัทธรรม ปุณฑริกสูตร
ท่าทีต่อพิธีกรรม	เป็นเครื่องส่งเสริมธรรมะ ไม่ใช่ เป้าหมายสุดท้าย	เป็นส่วนหนึ่งของการฝึกภาวนา-สมาธิ เพื่อ บรรลุโพธิญาณ

แผนผัง เปรียบเทียบพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

หมายเหตุ ฝ่าย “เถรวาท” มองพิธีกรรมว่าเป็น “เครื่องมือ” สำหรับการฝึกจิตและสร้างบุญ แต่ไม่ใช่หัวใจของคำสอน ฝ่าย “มหายาน” ใช้พิธีกรรมเป็นช่องทางในการสื่อสารกับธรรมกาย/โพธิสัตว์ และเร่งรัดการบรรลุโพธิญาณแบบหมู่ ทั้งสองฝ่าย มีเป้าหมายเพื่อการหลุดพ้น แต่ต่างกันที่ “เส้นทาง” และ “วิธีการปฏิบัติ”

ตารางสรุปการเปรียบเทียบ “คัมภีร์” ระหว่างเถรวาทกับมหายาน

ประเด็น	คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	คัมภีร์พระพุทธศาสนา มหายาน
ชื่อเรียกคัมภีร์หลัก	พระไตรปิฎก	พระสูตรมหายาน
ภาษาเดิมของคัมภีร์	ภาษาบาลี	ภาษาสันสกฤต จีน ทิเบต
หมวดหมู่คัมภีร์	วินัยปิฎก, สุตตันตปิฎก, อภิธรรมปิฎก	พระสูตร, ตันตระ, ปารมิตา, อภิธรรมบางสำนัก
คัมภีร์เด่น	ธรรมบท, มัชฌิมนิกาย, สังยุตตนิกาย	ปรัชญาปารมิตาสูต, วัชรเจกีสูต, สัทธรรมปุณฑริกีสูต
สถานะของคัมภีร์	พุทธวจนะโดยตรง ผ่านสังคายนารวมและการท่องจำ	พระสูตรที่พระโพธิสัตว์รับฟังในสมาธิ เชื่อว่าเป็นพุทธวจนะระดับสูง
จุดมุ่งหมายของคัมภีร์	นำไปสู่การบรรลุอรหัตผล (นิพพานส่วนตัว)	นำไปสู่การบรรลุโพธิญาณ เพื่อช่วยสรรพสัตว์ (พุทธภูมิ)

ตารางสรุปการเปรียบเทียบ “พิธีกรรม” ระหว่างเถรวาทกับมหายาน

ประเด็น	พิธีกรรมเถรวาท	พิธีกรรมมหายาน
ลักษณะโดยรวม	เรียบง่าย เป็นแบบแผน ยึดหลักกรรมและบุญ	เชิงสัญลักษณ์ มีมนตรา มณฑล และการบูชาโพธิสัตว์
พิธีกรรมสำคัญ	เวียนเทียน, ตักบาตร, สวดมนต์, ฟังธรรม, อุปสมบท	สวดสูตรมหายาน, การภาวนาโพธิจิต, บูชาพระอมิตาภะ
เป้าหมายของพิธีกรรม	สร้างกุศล พัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อหลุดพ้น	พัฒนาโพธิจิต อุทิศบุญเพื่อสรรพสัตว์ บรรลุธรรมกาย
บทบาทของสงฆ์ในพิธี	นำพิธีกรรมและอบรมญาติโยม	เป็นผู้นำจิตวิญญาณ และผู้สืบทอดธรรม
การใช้เครื่องประกอบ	ธูป เทียน ดอกไม้ น้ำหอม	เพิ่มด้วย วัชระ ระฆัง มณฑล พระโพธิสัตว์จำลอง

สรุปเชิงวิชาการ “เถรวาท” มุ่งเน้นคัมภีร์และพิธีกรรมตามแนวปฏิบัติดั้งเดิม ยึดหลักกรรม อริยสัจ ๔ และความหลุดพ้นแบบอรหัตต์ “มหายาน” ขยายความหมายของคัมภีร์และพิธีกรรม ให้ความสำคัญพัฒนาโพธิจิตเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์ และเน้นพุทธวจนะในระดับ “ธรรมกาย”

สรุปท้ายบท

คัมภีร์และพิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน

๑. องค์ความรู้เรื่องคัมภีร์ คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งคำสอนหลักที่รวบรวมพุทธวจนะ และแนวทางปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน “เถรวาท” ใช้คัมภีร์ “พระไตรปิฎกบาลี” ซึ่งประกอบด้วย วินัย สุตตันตะ และอภิธรรม เน้นการบรรลุอรหัตต์ “มหายาน” ใช้คัมภีร์ “พระสูตรมหายาน” เช่น วัชรเจกีสสูตร, ปรัชญาปารมิตาสูต, สัทธรรมปุณฑริกสูตร ซึ่งเน้นโพธิจิต การบรรลุธรรมกาย และการช่วยเหลือสรรพสัตว์ ความแตกต่างของคัมภีร์สะท้อนถึง แนวคิดเรื่องเป้าหมายแห่งการหลุดพ้น และการตีความพุทธวจนะ

๒. องค์ความรู้เรื่องพิธีกรรม พิธีกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่แสดงออกถึง ศรัทธา จริยธรรม และการปฏิบัติธรรม “เถรวาท” มีพิธีกรรมเรียบง่าย เช่น ตักบาตร สวดมนต์ ฟังธรรม เวียนเทียน และการบวช เน้นการสะสมบุญและฝึกจิตเพื่อหลุดพ้น “มหายาน” มีพิธีกรรมซับซ้อนและเน้นสัญลักษณ์ เช่น การสวดมนตรา บูชาโพธิสัตว์ สร้างมณฑล อธิษฐานโพธิจิต เพื่อเร่งรัดการบรรลุโพธิญาณ พิธีกรรมในทั้งสองนิกายเป็นเครื่องมือ เชื่อมโยงคำสอนกับการดำเนินชีวิต และเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่ส่งต่อศรัทธาสู่ชุมชน

๓. แนวคิดสำคัญร่วมกัน ทั้งเถรวาทและมหายาน ยอมรับคัมภีร์เป็นมาตรฐานแห่งธรรมที่เป็นแนวทางปฏิบัติและยึดถือพิธีกรรมในพุทธศาสนา ไม่ได้เป็นเป้าหมายสุดท้าย แต่เป็น “พาหนะ” เพื่อพัฒนา “ศีล สมาธิ ปัญญา” หรือ “โพธิจิต” ทั้งสองนิกายสะท้อนการปรับตัวของพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับบริบท วัฒนธรรม เวลา และภูมิภาค

๔. ข้อคิดเพื่อการเรียนรู้ การเข้าใจความแตกต่างของคัมภีร์และพิธีกรรมเป็นประตูสู่ความเข้าใจพุทธศาสนาอย่างรอบด้าน คัมภีร์เป็น “เนื้อธรรม” ส่วนพิธีกรรมคือ “รูปธรรม” ที่ช่วยให้พุทธศาสนิกชนเข้าถึงคำสอนด้วยใจ ความหลากหลายของพิธีกรรมและคัมภีร์ในแต่ละนิกายไม่ใช่ความขัดแย้ง แต่เป็น ความงดงามของความหลากหลายในหนทางแห่งธรรม.

บรรณานุกรม

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **มหาวิทยาลัย พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร. ๒๕๓๙.

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. **ความรู้ศาสนาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๕๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมศัพท์ศาสนาสาทุก อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**.

กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **ศาสนาสาทุก**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐.

จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา. **“แนวคิดพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาสาทุก”** วารสารศาสนาและปรัชญา, ๒๕๖๒. ปีที่ ๗. ฉบับที่ ๑.

เจริญศักดิ์ ไชยศรี. **โพธิจิตในพุทธศาสนาสาทุก**. กรุงเทพมหานคร : สยาม, ๒๕๕๙.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (แปล). **สัทธรรมปุณฑริกสูตร**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์ จำกัด, ๒๕๒๕.

ช. ใจเปี่ยม. **ความเป็นมาของศาสนาโลก**. (กรุงเทพมหานคร : แพร์พิทยา, ๒๕๑๔).

นงเยาว์ ชาญณรงค์. **วัฒนธรรมและศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๓.

บุญ นิลเกษ. **พุทธศาสนาสาทุก**. กรุงเทพมหานคร : แพร์พิทยา, ๒๕๒๖.

บุญมี แทนแก้ว. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : โอเอสพริ้นติ้ง, ๒๕๔๘. เอกสารอัดสำเนา. มปน.

บรรจบ บรรณรุจิ. **พระโพธิสัตว์ ในนิกายเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๒๙.

ประภาส แก้วเกตุพงษ์. **ศาสนาเบื้องต้น**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๖๕.

ประยงค์ แสนบุราณ. **ศาสนาชั้นแนะนำ**. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗.

ประจัน อัครวิรุฬหการ. โภธิสัตว์จรยา : มรรคาเพื่อมหาชน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ปิ่น มุกข์นัต. ประมวลศัพท์ศาสนา สำหรับนักศึกษาและประชาชน. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา,
๒๕๔๗. เอกสารอัดสำเนา มปน.

สมเด็จพระญาณสังวร. สมเด็จพระสังฆราช. ๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธเถร). สากลศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๘.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่
๔๓. นายสนิท ตันติวัฒน์พานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ธนัชการพิมพ์, ๒๕๖๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร :
ผลิฉิมม์, ๒๕๕๘.

พระพรหมปัญฑิต. พระไตรปิฎกฉบับสากล : วิถีธรรมจากพุทธปัญญา. พระนครศรีอยุธยา :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

พระเทพดิลก. ประวัติศาสตร์พุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๔๘.

พระครูปริยัติกิตติธำรง. รศ.ดร.. ผศ.ดร.ศิริโรจน์ นามเสนา. ความสำคัญและลักษณะเด่นของ
พระพุทธศาสนา. พระนครศรีอยุธยา : กองวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย พัฒนาการและพัฒนาการและ
สารัตถธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๘. เอกสารอัดสำเนา. มปน.

พระเดชา คุณสมบุญโน และคณะ. **แนวคิดการปกครองในพระพุทธศาสนา**. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน จังหวัดขอนแก่น. วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์ ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑ มกราคม-เมษายน, ๒๕๖๒.

พิน ดอกบัว. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พุทธทาสภิกขุ. **ศาสนาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร : สำนักธรรมบูชา, ๒๕๔๐.

พระญาณวโรดม (ประยูร สุนตงกุโร). **ศาสนาต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **คำวัด. พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**. กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๕๖.

พจนานุกรม **ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖.

ทารานาถ **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของพระธรรมบาลีในประเทศอินเดีย**. โมติลาล บานาซิदाส บมจ. พี ๙๐. ๒๐๑๐.

วรากรณ์ พูลสวัสดิ์. **ศาสนศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๖๐.

วรรณวิไลรัตน์. **ศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๒๔.

วสันต์ ชีวะสารณ์. **ศาสนสถานในพุทธศาสนา : แหล่งและบทบาท**. กรุงเทพมหานคร : มปส., ๒๕๕๒.

วศิน อินทสระ. **พุทธปรัชญามหายาน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๒.

วิลเลียมส์. พอล. **ความคิดทางพุทธศาสนา : บทนำฉบับสมบูรณ์สู่ประเพณีอินเดีย**. (2008). เอกสารอัดสำเนา.

ศรี ปัทมา บาร์เบอร์. แอนโธนี ดับเบิลยู. **พุทธศาสนาในหุบเขาแม่น้ำกฤษณะของรัฐอานธร**, ๒๕๕๑. เอกสารอัดสำเนา. มปส.

สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนามหายานนิกายหลัก**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่ง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สนิท สมัครการ. **ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย : วิเคราะห์เชิงสังคม-มานุษยวิทยา.**

กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๙.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๔.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฏราช

วิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **พุทธศาสนามหายาน (ฉบับปรับปรุงแก้ไข).** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม

, ๒๕๕๒.

สุเมธ มธาวิทยกุล. **ศาสนาเปรียบเทียบ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียน สโตร์, ๒๕๒๕.

.เสถียร โกเศศ. **ศาสนาเปรียบเทียบ.** กรุงเทพมหานคร : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๒.

เสฐียร พันธรัชนี. **ศาสนาเปรียบเทียบ. พิมพ์ครั้งที่ ๘.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,

๒๕๔๒.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ ๕.** กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,

๒๕๕๒.

เสถียร โพนันทะ. **แนวพระพุทธรูปศาสนา. นครปฐม :** มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๔.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕.

เจียรไท รักคง. **ลักษณะพระพุทธรูปศาสนาเถรวาทในพระไตรปิฎก. วารสารปรัชญาปริทรรศน์. บัณฑิต**

วิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาหมกุฏราชวิทยาลัย. (ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม ธันวาคม,

๒๕๖๐.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. **พระพุทธรูปศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๔.** กรุงเทพมหานคร : มหาหมกุฏ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

เอกสารอ้างอิงประเภทวิจัย

พระมหาหมชินทร์ ปุริสุตโตโม. และครรรชิต มีชอง. **การศึกษาประวัติและการเกิดพระพุทธรูปศาสนา**

นิกายมหายาน. มหาวิทยาลัยมหาหมกุฏราชวิทยาลัย. วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์

ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ กรกฎาคม – ธันวาคม, ๒๕๖๓.

พระสุขุม สุขวฑฒโก. พระมหามหาวินทร์ ปุริสูตโตม. และคณะ. **ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน.** มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหิดล. วารสารวามัญองแหรพุทธศาสตร์ปริทรรศน์. ปีที่ ๘. ฉบับที่ ๑. มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๖๔.

พระมหาพงศ์ศักดิ์ ฐานิโย (คงคารัตนรักษ์). **พระพุทธานามายาน : เหตุใดคำสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีความหลากหลาย.** วารสารธรรมธารา. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑. ฉบับรวมที่ ๑๐ มกราคม – มิถุนายน, ๒๕๖๓. (๒๐๒๐).

ผุดพรรณ ศุภพันธุ์. **การศึกษาเปรียบเทียบความคิดเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาทกับพุทธปรัชญามหายาน.** วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

สื่ออ้างอิงประเภท ออนไลน์

พระกิตติ จิตตสมปนฺโน. **บ่อเกิดและวิวัฒนาการของมหายาน.** บทความออนไลน์. [ออนไลน์].

แหล่งที่มา. <https://www.gotoknow.org>. เข้าถึงเมื่อ. 18 เมษายน 2568.

ปารมิตาสูต. **ต้นฉบับภาษาจีน (แปลโดยพระกุมารชีพ).** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา.

<https://chatgpt.com>. Artificial Intelligence. เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2568.

ธรรมจักรปรวรัตนสูตร. **《大般若波羅蜜多經》** (ในตอนอธิบายธรรมจักร

ปรวรัตน). แปลโดยพระกุมารชีพ. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา. <https://chatgpt.com>.

Artificial Intelligence. เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2568

ลังกาวตารสูตร (Lankavatara Sutra - 楞伽經). **เน้นสอนเรื่องธรรมชาติของจิต.** **《大乘入**

楞伽經》 (พระกุมารชีพ หรือ พระธรรมรักษะ แปล). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา.

<https://chatgpt.com>. Artificial Intelligence. เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2568.

สัตยวิชาสูตร. (Satyasiddhi Sutra - 成實論). 《成實論》 ”ทฤษฎีแห่งความเป็นจริง”

แปลโดย พระกุมารชีพ (鳩摩羅什) ในศตวรรษที่ 4-5 เนื้อหา : อธิบายธรรมะโดย

เน้น “สัจจะ” (ความจริง) และการตรัสรู้สภาวะของธรรม. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา.

<https://chatgpt.com>. Artificial Intelligence. เข้าถึงเมื่อ 22 เมษายน 2568

ปรัชญาปารมิตาหทัยสูตร. (摩訶般若波羅蜜多心經). “พระสูตรอันเป็นหัวใจแห่ง

ปฏิบัติอันยอดเยี่ยมแห่งความรู้แจ้ง” (แปลโดยพระกุมารชีพ). [ออนไลน์]. แหล่งที่มา.

<https://chatgpt.com>. Artificial Intelligence. เข้าถึงเมื่อ 25 เมษายน 2568.

สื่ออ้างอิงภาษาอังกฤษ

D.T.suzuki. **Mahayana Buddhism**. ๔ thed. p.๖๑.

Brian Morley. **Western concept of God**. Master's College USA .(แนวคิดเรื่องพระเจ้าแบบ
ตะวันตก. วิทยาลัย Master's สหรัฐอเมริกา).

C.Braden. **The World's Religions**. 1994 P.16-17. (C.Braden. ศาสนาของโลก. 1994.

Conze. Edward. **The Diamond Sutra and the Heart Sutra**. (New York : Random House.
1975).

Cleary. Thomas. **The Flower Ornament Scripture : A Translation of the Avatamsaka
Sutra**. (Boston: Shambhala Publications. 1993).

Reese. W.L. **Dictionary of Philosophy and Religion Eastern and Western and
Thought**. 1980 p .488-489. (Reese. W.L. พจนานุกรมปรัชญาและศาสนา
ตะวันออกและตะวันตกและความคิด. 1980.

Williams. Paul. **Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundations**. Routledge. 2009.

Williams. Paul. **Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundations**. Routledge. 1989.

Lopez. Donald S. **The Story of Buddhism : A Concise Guide to Its History and
Teachings**. HarperOne. 2001.

- Santideva. **Bodhicaryavatara (The Way of the Bodhisattva)**. trans. Kate Crosby and Andrew Skilton. Oxford University Press. 1995.
- Peter Harvey. (2013). **An Introduction to Buddhism : Teachings**. History and Practices. 2 nd ed. Cambridge : Cambridge University Press.
- Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. (2014). **The Princeton Dictionary of Buddhism**. Princeton : Princeton University Press. s.v. “Mahayana sutras”.
- Lopez. Donald S. Jr. **The Story of Buddhism : A Concise Guide to Its History and Teachings**. (New York: HarperSanFrancisco. 2001).
- David Snellgrove. (1987). **Indo-Tibetan Buddhism : Indian Buddhists and Their Tibetan Successors**. Boston : Shambhala.
- H.H. the Dalai Lama. (1995). **The Way to Freedom: Core Teaching of Tibetan Buddhism**. San Francisco: HarperSanFrancisco. (อธิบายการปฏิบัติธรรมในบริบทของวัชรยาน).
- Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. (2014). **The Princeton Dictionary of Buddhism**. Princeton : Princeton University Press. s.v. “initiation.” “tantra.”
- Lamotte. Étienne. **History of Indian Buddhism : From the Origins to the Saka Era**. Translated by Sara Webb-Boin. (Louvain-la-Neuve: Université catholique de Louvain. 1988)
- Harrison. Paul. “**Is the Dharma the Same as the Buddha’s Word? An Examination of the Relationship between Doctrine and Authority in Mahayana.**” Journal of the International Association of Buddhist Studies 26.1 (2003)
- Peter Harvey. **An Introduction to Buddhism : Teachings**. History and Practices. 2 nd ed. Cambridge : Cambridge University Press. 2013.
- Tenzin Gyatso. **The Fourteenth Dalai Lama. Ethics for the New Millennium**. New York : Riverhead Books. (1999).

Peter Harvey. (2013). **An Introduction to Buddhism : Teachings. History and Practices.** 2 nd ed. Cambridge : Cambridge University Press.

Luis O. Gómez. (1996). **The Land of Bliss: The Paradise of the Buddha Amitabha.** Honolulu : University of Hawai'i Press. Introduction.

Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. (2014). **The Princeton Dictionary of Buddhism.** Princeton : Princeton University Press. s.v. “Avalokiteśvara.”

Paul Williams. (1989). **Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundations.** London : Routledge.

Reginald A. Ray. (2000). **Indestructible Truth : The Living Spirituality of Tibetan Buddhism.** Boston: Shambhala.

Robert E. Buswell Jr. and Donald S. Lopez Jr. (2014). The Princeton Dictionary of Buddhism. Princeton : Princeton University Press. s.v. “mandala.”

ประวัติผู้เขียน



- ชื่อ** : นายเสถียร สระทองให้,
- วุฒิ** : นักธรรมชั้น เอก สำนักเรียนคณะสงฆ์จังหวัดพิษณุโลก
- การศึกษา** : วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร
: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
: พุทธศาสตรบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช
- ผลงาน** : **ประเภทหนังสือ/ตำรา/เอกสารประกอบการสอน**
- วิชาการ** : พุทธศิลปะ, ธรรมนิเทศ, ศึกษาศาสตร์ในพระไตรปิฎก, ธรรมประยุกต์, สัมมนาพระพุทธศาสนา,
: คู่มือศึกษาอิสระทางพระพุทธศาสนา, เปรียบเทียบเถรวาทกับมหายาน,
: อารยธรรมสมัยสุโขทัย-ล้านนา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (แต่งร่วม),
: พระพุทธศาสนาเถรวาท (แต่งร่วม), ศาสนาและความเชื่อในสังคมไทย (ปพศ),
: พระพุทธศาสนากับสถานการณ์ปัจจุบัน. (ป.บส).
: **ประเภทงานวิจัย (หัวหน้าโครงการ)**
: **เรื่อง** : การจัดการพุทธศิลป์กรรมแบบมีส่วนร่วมของวัดศรีชุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
: **เรื่อง** : การเสริมสร้างศักยภาพการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย.
: **ประเภทงานวิจัย (นักวิจัยร่วม)**
: **เรื่อง** : การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับป่าที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
: **เรื่อง** : การจัดการกองทุนสวัสดิการกลุ่มสังฆะสมทรัพย์ตามแนวพุทธวัดใน จังหวัดพิษณุโลก
: **ประเภทบทความวิจัย/วิชาการ**
: การจัดการกองทุนสวัสดิการกลุ่มสังฆะสมทรัพย์ตามแนวพุทธ ของจังหวัดพิษณุโลก
: ศึกษาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของป่ากับหลักพุทธธรรมในทัศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท
: การจัดการพุทธศิลป์กรรมแบบมีส่วนร่วมของวัดศรีชุม อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย
: การเสริมสร้างศักยภาพการจัดการแบบมีส่วนร่วมของเครือข่ายประชารัฐในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย.
: พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลปะในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ตำแหน่ง** : อาจารย์ประจำและเลขานุการหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ระดับปริญญาตรี
: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช.

ศึกษาเปรียบเทียบแอมพลีตูดกับมหานาน
สำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์
<http://oldweb.mcu.ac.th>



✍ เรียบเรียงโดย เสถียร สระทองให้
พระมหาปณตพล กนตวณฺโณ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ : บริษัท โฟกัส พรินต์ติ้ง จำกัด
๑๑๐/๒๑๒ ถ. พระองค์ดำ ต. ในเมือง อ. เมืองฯ จ. พิษณุโลก ๖๕๐๐๐
โทรฯ ๐๕๕-๒๒๕๐๓๗, Email : Focus mp@hotmail.co